Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola

SÁGI GYÖRGY

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye története Grősz József érsek egyházkormányzása idején (1943–1961)

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:
Prof. Dr. TUSOR PÉTER DSc
egyetemi tanár

Budapest
2026

Tartalom

I. Bevezetés…….5

1. Saját kutatási előzmények……5

2. Egyházmegyetörténet-írás bibliográfiai áttekintése…….5

3. Könyvészeti áttekintés Kalocsa és a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye vonatkozásában……...7

4. Egyéb vonatkozó szakirodalom…….10

5. Forrásadottságok……....11

6. Köszönetnyilvánítás……..15

II. Grősz József kalocsa-bácsi érsek…….…….....17

1. Grősz József érsek és az állam kapcsolata…….17

2. Grősz József érsek és székvárosa kapcsolata……..…21

III. A főegyházmegye irányítása…….....31

1. *Vacantia Sedis* 1942–1943…….31

2. Az érsek és a főszékeskáptalan……...41

3. Az érsek és a főegyházmegyei kúria ……52

IV. Főesperességek, esperességek, plébániák……56

1. A főegyházmegye területi tagozódásai ……..……56

2. Az 1948-as meghiúsult *ad limina*…….....59

3. Hitélet és nagy vallási események……66

4. Bácska és a Bácskai Apostoli Kormányzóság……..74

V. A főegyházmegye papsága…….....86

1. Katolikus békemozgalom……..86

2. Bárd János segédpüspök……90

3. Egyházkormányzat állami nyomás alatt…….91

VI. Szerzetesek és szerzetesi intézmények……..…..98

1. Szerzetesrendek működése……98

2. Szerzetesrendek működési engedélyének állami megvonása……...106

VII. Papképzés és egyházi oktatás……...111

1. Egyházmegyés papok képzése és az abban történt változások…….....111

2. Főegyházmegyei tanfelügyelőség és iskolák……...127

3. Hitoktatás…….133

VIII. Egyesületek végnapjai……137
1. Működésbeli változások……..137
2. Oltáregyletek……..….139
IX. Javadalmak, főegyházmegyei birtokviszonyok, jövedelmek…….....141
1. A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye állapota a vezetésváltáskor……141
2. 1945-ös „földreform-rendelet" következményei……144
3. A kongrua kérdése……...152
X. A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése…….....155
1. Grősz József érsek halála……155
2. A széküresedés kezdetét követő intézkedések……..157
3. A hagyatéki eljárás……...160
4. A végrendelet létének kérdése……..162
5. Főkáptalani helynök-választás a Kádár-korszakban……164
6. Grősz József érsek temetése……169
XI. Kitekintés: A kalocsai érseki szék 1964-es betöltése……..…172
1. Kalocsai előkészületek……172
2. Négy pap tragédiája.....……...174
3. Hamvas Endre elfoglalja érseki székét……176
XII. Összegzés……178
XIII. Függelék……181
1. Grősz József érsek személyisége és emlékezete……181
2. Dokumentumok……...186
3. Képek……...205
XIV. Bibliográfia……...…..208
1. Adattárak……208
2. Könyvek és tanulmányok……208
3. Folyóiratok, sajtótermékek…….....219
4. Forráskiadványok……219
5. Nyomtatványok……...220
XV. Források……...221
1. Levéltár, irattár, könyvtár……221
2. Oral history……..225
3. Egyéb……..226

„Ezt a kettőt kérem Tőletek:
Hűséget Krisztushoz és hűséget a magyar hazához!”

Grősz József
kalocsa-bácsi érsek
Kalocsa, 1943. július 12.

Grősz József noteszében található rajz, utalás a címerében szereplő Jézus Szíve ábrázolásra és jelmondatára (KFL.VII. 3. Grősz József érsek hagyatéka, 5. kötet).

I. Bevezetés

1. Saját kutatási előzmények

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye[1] történetének kutatásával 2010/2011 óta foglalkozom, mióta BA szakdolgozatomhoz először végeztem kutatásokat a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban (KFL). Akkor Grősz József egyházkormányzásának egy néhány éves időszakát vizsgáltam, a második világháború végén, rendszerváltások, államformaváltás idején.[2] MA szakdolgozatomban szintén egy epochális határszakasz került terítékre, Grősz érsek 1961-es halála, Várkonyi Imre főkáptalani helynökké választása, valamint Bárd János segédpüspöknek a sikertelen apostoli kormányzói kinevezése körüli terminus.[3] Ezt követően és ezen kívül is rendszeresen végeztem kutatásokat Grősz érsek korszaka vonatkozásában. Ezen felül kiegészültek vizsgálataim gróf Zichy Gyula és Hamvas Endre érsekek Grőszt megelőző és követő időszakaival, így történetileg is szélesebb kontextusba helyeződtek számomra az események, történések, bővült rálátásom a korszakra, a folyamatokra.

2. Egyházmegyetörténet-írás bibliográfiai áttekintése

A 20. századi magyar egyházmegyék történetének megírása igencsak hiányos, összességében kizárólag TÓTH KRISZTINA[4] és LÉNÁR ANDOR disszertációinak könyv formában való átdolgozásai tekinthetők ilyen monografikus munkáknak, melyekben az egyházi intézményrendszer vizsgálatával, működésüknek bemutatásával nyúltak a témához. Előbbi Grősz József szombathelyi, utóbbi Hanauer Árpád István váci egyházkormányzati idejét véve alapul.[5] Az említett művek szakítani igyekeztek az egyházmegyék püspök-centrikus

---

[1] Neve többször változott: a középkortól 1968-ig Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye, majd 1993-ig ismét Kalocsai Főegyházmegye néven illették, azt követően lett a ma is ismert Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegye az elnevezése. A köznyelv azonban mindig is csak kalocsaiként emlegette. A főegyházmegye érseki főtemploma a Nagyboldogasszony-főszékesegyház, korábbi társszékesegyháza a bácsi Szent Pál-székesegyház, jelenleg a kecskeméti nagytemplom, azaz az Urunk Mennybemenetele-társszékesegyház.

[2] SÁGI GYÖRGY, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye helyzete és Grősz József érsek tevékenysége 1944–1946* (BA szakdolgozat, PPKE BTK), Piliscsaba 2011.

[3] SÁGI GYÖRGY, *A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése* (MA szakdolgozat, PPKE BTK), Piliscsaba 2018. vö. SÁGI GYÖRGY, *A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése,* Egyháztörténeti Szemle 17 (2016) 3, 25–61.

[4] Hozzám hasonlóan TUSOR PÉTER témavezetésével készült.

[5] TÓTH KRISZTINA, *A szombathelyi egyházmegye története Grősz József egyházkormányzása idején (1936–1944)*, Collectanea Studiorum et Textuum I/2, Budapest 2015; LÉNÁR ANDOR, *A Váci egyházmegye Hanauer Árpád István püspöksége idején. (1919–1942),* Serie Historiæ Diœcesis Quinqueecclesiensis XVI., Pécs 2017.

áttekintésével, s hangsúlyosan a különböző szintek és elemek bemutatására tértek át, intézménytörténeti szempontokat véve figyelembe. Őket követően a Papp Kálmán-korabeli Győri Egyházmegye vizsgálata kapcsán KELEMEN DÁVID disszertációja, amit még mindenképpen meg kell említeni.[6]

Természetesen ettől függetlenül számos püspökség-történeti mű, erre való törekvés született, illetve foglalkoztak a témával, de rendszerint a főpásztorok ezekben felül voltak reprezentálva. Ezen művek hasznossága és szükségessége ettől még értelemszerűen nem elhanyagolható a más munka-módszer alkalmazása miatt. Mind lényegesek a múlt feltárása, a történések és összefüggések megértése szempontjából.[7]

Az alább következőkben jómagam is igyekszem ezt a fent említett szerzők által is alkalmazott, a VANYÓ TIHAMÉR bencést követő munkamódszert alkalmazni, de természetesen nem megfeledkezve arról sem, hogy a főegyházmegye szempontjából különös fontosságú a főpásztor szerepe, személyisége és munkássága. A szerkezeti felépítés kidolgozása során én is VANYÓ TIHAMÉR egyházmegyetörténet-írás metódusait elemző 1937-es tanulmányát hasznosítottam, melyben ő a korabeli francia történetírási szempontokat felhasználva és a magyar közegbe átültetve vázolta, hogy miknek megírása szükséges egy ilyen munka elkészítése során.[8] Jómagam értelemszerűen szintén az általam vizsgált időbeli és térbeli különbözőségek és sajátosságok figyelembevételével ültettem át s módosítottam munkám során a VANYÓ-féle szempontrendszert. Nem elhanyagolható tény az sem, hogy a 19–20. század fordulóján FRAKNÓI VILMOS és LUKCSICS JÓZSEF nevéhez köthető *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis* kötetei tekinthetőek a szakszerű egyházmegye-történet kutatása és

---

[6] KELEMEN DÁVID, *Egyházüldözés, hitélet és vallásgyakorlat a győri egyházmegyében Papp Kálmán egyházkormányzása alatt (1946–1966)* (Disszertáció, PTE), Pécs 2021.

[7] Fontosabb ilyen művek: BUNYITAY VINCZE, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig I–IV.,* Nagyvárad 1883–1935; *A csanádi püspökség története* I–VIII, Csanádvármegyei könyvtár 19–20, 24, 28–29, 40–43), szerk. Juhász Kálmán, Makó 1930–1947; *Adatok az egri egyházmegye történelméhez I–IV*., Szerk. Kandra Kabos (I–II), Balássy Ferencz (III), Leskó József (IV), Eger 1885–1908; *A szombathelyi egyházmegye története (1777–1929)* I–III., Szerk. Géfin Gyula, Szombathely 1929–1935; *Adalékok a veszprémi püspökség történetéhez* (1901, 1903) sorozat, majd 1933-tól kiadott *A veszprémi egyházmegye múltjából* sorozat (1933–1950 között 13 kötetben PFEIFFER JÁNOS, majd 1987-től KÖRMENDY JÓZSEF szerkesztésében jelent meg). Megemlíthető még az 1936–1939 közötti 7 kötetes *Győregyházmegye multjából* sorozat. Az egyházmegye története római forrásainak feltárására indult kezdeményezés a *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis* I–IV., ed. Vilmos Fraknói–József Lukcsics, A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára, Budapestini 1896–1907. Az utóbbi két évtized terméseként a *Veszprémi Egyházmegye Múltjából* című sorozat további kötetei KARLINSZKY BALÁZS és munkatársai szerkesztésében szintén említésre méltó kezdeményezése az egyházmegyetörténeti feltárómunkának.

[8] VANYÓ TIHAMÉR OSB, *Hogyan írjuk meg egy egyházmegye történetét?* Pannonhalma 1937.

művelése kiindulópontjának.[9] Tehát VANYÓnak a témával kapcsolatos gondolatai is relatíve újaknak számítottak saját korukban, néhány évtized választotta csak el a nagy elődöktől.

Miként a címadás is mutatja, az egyházmegye-történet óhatatlanul összefonódik a főpásztor személyével. Ennek megfelelően, bár meghatározóan az intézménytörténeti jelleg dominál, egyes biografikus részek (például Grősz halálának és a temetésének leírása) teszik mozgalmasabbá a képet, lévén ezek az események az egyhámegye életének is meghatározó mozzanatai.

3. Könyvészeti áttekintés Kalocsa és a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye vonatkozásában

Fontosnak tartom leszögezni, hogy mind ezidáig nem készült a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 20. századi történetével foglalkozó részletes, monografikus egyházmegyetörténeti munka. Túlnyomórészt tanulmányok születtek. LAKATOS ANDOR tekinthető szinte az egyedülinek, aki egy áttekintő jellegű művet adott ki róla, elsősorban a főegyházmegyei körlevelek anyagát feldolgozva, az ismert szakirodalmat kibővítve.[10] Azonban behatóan ő sem vetette górcső alá az egyes érsekek – így jelen esetben például Grősz József – egyházkormányzása alatti változásokat, inkább az országos egyházpolitika alakulásának fényében, egy távlati perspektívából ismertette életútjukat, illetve a főegyházmegye érdekében végzett tevékenységüket is megemlítve. *Nota bene:* az országos részbeni kitekintés abban az esetben, ha az illető főpap – mint Grősz József – a püspöki kar elnöke, érthetően nem kikerülhető.

LAKATOSt megelőzően talán csak levéltárvezető elődje, WINKLER PÁL említhető meg a múlt század első évtizedeiből, aki helytörténeti és intézménytörténeti megvilágításból mutatta be a témát, az érsek-centrikusságtól teljesen ő sem szakadt el[11], noha határozottan más szempontrendszer szerint fogott már a munkához műveiben, mint az elmúlt korok érsekeinek történetét megíró HORVÁTH MIHÁLY, PRAY GYÖRGY és KATONA ISTVÁN a 18. és 19. század során, vagy éppen a kései 20. században UDVARDY JÓZSEF.[12] Igaz, utóbbi WINKLERhez

---

[9] *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis*, 1896–1907.

[10] LAKATOS ANDOR, *A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje (1909–2009)*, Kalocsa–Pozsony 2009.

[11] WINKLER PÁL, *A kalocsai és bácsi érsekség*, Kalocsa, 1926.; WINKLER PÁL, K*alocsa története különös tekintettel politikai és szellemi kultúrájának fejlődésére*, Kalocsa 1927.; WINKLER PÁL, *A papnevelés története a kalocsai egyházmegyében*, Kalocsa 1934.

[12] GEORGIUS PRAY SJ, *Specimen hierarchiæ hungaricæ complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariæ cum rudi diœcesium delineatione adiectis, si quæ sunt peculiares, prærogatiuis, ut plurimum ex diplomatibus congestum. Pars II. De archiepiscopatu Colocensi, et eius suffraganeis*. Addita est chorographia patriarchatus Ipekiensis authore abbate Michaele Maria Millisich. Posonii et Casoviæ, Joannis Michaelis Landerer. 1799.; MICHAEL HORVÁTH, *Natales archi-episcopatus Colocensis et Batsiensis ecclesiarum canonice unitarum*, Budæ 1746.; KATONA ISTVÁN SJ, *A kalocsai érseki egyház története I.*, Kalocsa 2001.; Katona István SJ, *A kalocsai érseki egyház története II.*, Kalocsa 2003. vö. STEPHANUS KATONA SJ, *Historia*

hasonlóan szintén foglalkozott külön is a főkáptalan történetével.[13] Az intézménytörténeti vetület kezdeti törekvései közé sorolhatjuk továbbá BERAUER JÓZSEFnek 19. század végi, a főegyházmegye katolikus oktatástörténetét taglaló munkáját.[14] A főegyházmegye korábbi múltjából az egyházmegyetörténet- és az érsek-életrajzírás kombinációjára TÓTH TAMÁSnak a két Patachich érsek korszakáról írt munkája is kifejezetten említésre méltó[15], ahogyan a Bácskai Apostoli Kormányzóság kapcsán napvilágot látott munkái.[16] Szintén korábbi korszakkal foglalkozott ÉRDÚJHELYI MENYHÉRT a 19. század végén.[17] TÖRÖK JÓZSEF egy évezredet átölelő érsekségről írt munkája pedig elsősorban ismeretterjesztő jelleggel bír.[18] Szintén más szempontok szerint foglalkozott még az egyháztartomány kialakulásával KOSZTA LÁSZLÓ.[19] Az újabb évszázadok káptalani archontológiáját, poszopográfiáját LAKATOS ANDOR, a középkorit C. TÓTH NORBERT jegyzi.[20] Előbbi számomra is hasznosítható volt. LAKATOS ADÉLnak kultúrtörténeti munkái ismertek.[21]

---

metropolitanæ Colocensis ecclesiæ I–II, Colocæ 1800.; UDVARDY JÓZSEF, *A kalocsai érsekek életrajza (1000-1526),* Dissertationes Hungaricæ ex historia Ecclesiæ XI., Köln 1991. Biográfiák kapcsán újabban lásd, benne kalocsai érsekekre vonatkozóan is *Die Bischöfe der Donuaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon*, hg. von RUPERT KLIEBER, *Band I: Die röm.kath. Kirchenprovinczen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR, Duncker & Humblot, Berlin 2020; illetve magyar kiadásaként *Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918). Intézménytörténeti és életrajzi lexikon I–IV*, szerk. Szirtes Zsófia–Tusor Péter–Rupert Klieber, Budapest 2025.

[13] WINKLER PÁL, *A kalocsai és bácsi érseki főkáptalan története alapításától 1935-ig*, Kalocsa 1935.; UDVARDY JÓZSEF, *A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban* (METEM-könyvek 3), Budapest 1992.

[14] BERAUER JÓZSEF, *A Kalocsa-egyházmegyei rom. kath. népiskolák története*, Kalocsa 1896.

[15] TÓTH TAMÁS, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784)*, Budapest–Kalocsa, 2014. vö. TAMÁS TÓTH, *«Si nullus incipiat, nullus finiet». La rinascita della Chiesa d'Ungheria dopo la conquista turca nell'attività di Gábor Patachich e di Ádám Patachich, Arcivescovi di Kalocsa-Bács (1733–1784),* Collectanea Vaticana Hungariæ I/6, Budapest–Roma–Szeged 2011.

[16] TÓTH TAMÁS, *A kettészakított érseki egyházmegye. Apostoli kormányzóság a Bácskában az I. világháború után*, Trianon és az Egyház. Szerk. Sági György, Collectanea Studiorum et Textuum I/5., Budapest 2022, 124–153. vö. TÓTH TAMÁS, *Ijjas és Budanovich. A Bácsi Apostoli Kormányzóság (1941–1944)*, Uő, Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből, Budapest 2021, 199–218. A délvidéki változások szempontjából további alapműnek számit SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, Dissertationes Hungaricæ ex historia Ecclesiæ 3., München 1995.

[17] ÉRDÚJHELYI MENYHÉRT, *A kalocsai érsekség a renaissance-korban*, Zenta 1899. Továbbá megemlíthetjük még MOLNÁR ANTAL, *A kalocsai érsekség a török korban.* Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez (METEM-könyvek 45), Budapest 2004, 41–79.

[18] TÖRÖK JÓZSEF–LEGEZA LÁSZLÓ, *A kalocsai érsekség évezrede*, Budapest, 1999. vö. TÖRÖK JÓZSEF–LEGEZA LÁSZLÓ, *A magyar egyház évezrede*, Budapest 2000.

[19] KOSZTA LÁSZLÓ, *A kalocsai érseki tartomány kialakulása*, Pécs 2013.

[20] LAKATOS ANDOR, *A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára* (Kalocsai Múzeumi Értekezések 4), Kalocsa 1998, 89–164.; C. TÓTH NORBERT, *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye káptalanjainak középkori archontológiája* (Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények Kiadványai 15.), Kalocsa 2019.

[21] Teljesség igénye nélkül: LAKATOS ADÉL, *A kalocsai érsekek művészet- és tudománypártoló tevékenysége 1710–1945 között, különös tekintettel Császka György kalocsai érsek életművére és kalocsai érseki időszakára* (Disszertáció, ELTE), Budapest 2023; LAKATOS ADÉL, N*eogótikus templomok a Bácskában, mint a demográfiai változások látványos jelei, emlékei*. Tomori Pál Főiskola Tudományos Mozaik 21 (2022), 135–143; LAKATOS ADÉL, *Adalékok a 250 éves szabadkai Szent Teréz-székesegyház építéstörténetéhez*. Bácsország – Vajdasági Honismereti Szemle (2023), 89–104.

Amennyiben Grősz korszakát tekintjük, akkor is elsősorban az érsek 1951-es pere és meghurcoltatásának háttere, ami leginkább foglalkoztatta a történészeket[22], illetve némiképpen szabadulása utáni viszonyulása a pártállamhoz a püspöki kar elnökeként.[23] A főegyházmegye második világháború végi és rendszerek közötti átmeneti időszakába én kíséreltem meg betekintést nyújtani, ahogyan foglalkoztam rehabilitációjával is.[24] Grősz érsek életrajza TÖRÖK JÓZSEF tollából ismert, valamint egy biográfia részemről is megjelent a főpapról.[25] Az 1956-os forradalom és szabadságharc idejére vonatkozóan KÁLMÁN PEREGRIN dokumentumközlése számon tartandó.[26] További egy, PETRÁS PÉTER által jegyzett szakdolgozatról van még tudomásom, mely pont a Grőszt megelőző pár év történetét, valamint hivatalba lépését követő időszakát vizsgálta, hangsúlyosan áttekintve a korabeli kalocsai sajtótermékeket.[27]

A főegyházmegyei szerzetesség vonatkozásában példaként KŐFALVINÉ ÓNODI MÁRTA, BANGÓ MÁRIA KLÁRA, PETRÁS ÉVA és LAKATOS ADÉL munkáit – disszertáció, szakdolgozatok – emelhetők ki a kalocsai iskolanővérek; LAKATOS ANDOR, BIKFALVI GÉZA és DALLMAN KRISTÓF írásai a jezsuiták vonatkozásában, melyek a női és férfi szerzetesek közül talán a legmeghatározóbbak voltak Kalocsa és a főegyházmegye vonatkozásában a szóban forgó kutatási korszakban.[28]

---

[22]SZABÓ CSABA, *A Grősz-per előkészítése 1951*, Budapest, 2001.; BALOGH MARGIT–SZABÓ CSABA, *A Grősz-per*, Budapest, 2019.

[23]*A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között I–II*. Szerk. Balogh Margit, Budapest, 2008.

[24]SÁGI GYÖRGY, *Kalocsa megmentője, Grősz József érsek*, Egyháztörténeti Szemle 18 (2017) 4. 62–80.; SÁGI GYÖRGY, *Grősz József érsek 1990-es rehabilitációja és emlékezete*. Arma: Tanulmányok a Colloquium Officiale III konferencia előadásaiból. Szerk. Kiss Alpár. Budapest 2018, 267–295.

[25]TÖRÖK JÓZSEF, *Századunk magyar főpapjai: Grősz József érsek*, Szeged 1992; SÁGI GYÖRGY, *Grősz József, a válságkezelő és egyensúlykereső főpap,* Újkor.hu, 2021. május 19., https://ujkor.hu/content/grosz-jozsef-valsagkezelo-es-egyensulykereso-fopap?fbclid=IwAR2qHpL62WdLXiUaNEr5As3HMYMlawpzamOAsyY_yfftsexIUXfFgAkMFF8 (utolsó letöltés: 2022. augusztus 17.)

[26] KÁLMÁN PEREGRIN OFM, *Dokumentumok Grősz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957*, Budapest, 2011.

[27] PETRÁS PÉTER, *A kalocsai érsekség története 1942–1944 között* (PPKE BTK szakdolgozat), Piliscsaba 2002.

[28] KŐFALVINÉ ÓNODI MÁRTA, M*iasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatának története 1860 és 1946 között, különös tekintettel a második világháborús eseményekre* (Disszertáció, PTE), Pécs 2020.; BANGÓ BEÁTA [MÁRIA KLÁRA], *A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulatának története 1947–97-ig*, Budapest 2000.; PETRÁS ÉVA, *A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulatának Története (1860–1950)* (szakdolgozat, SZTE), Szeged 2008.; [LAKATOS] KISS ADÉL, *A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek története Magyarországon 1860–1950* (szakdolgozat, ELTE), Budapest 1996.; LAKATOS ANDOR, *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán (1860–1948)*, Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909-2009) és ami abból következik. Szerk. Molnár Antal, Szilágyi Csaba, Budapest 2010, 75–93.; BIKFALVI GÉZA: *A kalocsai jezsuita kollégium élete 1944 és 1946 között*, https://jezsuita.hu/a-kalocsai-jezsuita-kollegium-elete-1944-es-1946-kozott/ (utolsó letöltés: 2022. augusztus 21.) Az iskolanővérek bácskai történetéről lásd SÁGI GYÖRGY, *Trianon következményei és hatásai a kalocsai iskolanővérek működésére különös tekintettel a Bácskában*, Trianon és az Egyház. Szerk. Sági György, Collectanea Studiorum et Textuum I/5., Budapest 2022, 189–236.

Kalocsa városa és környéke kapcsán ROMSICS IMRE és ASBÓTH MIKLÓS helytörténeti munkái, és meglehetősen szubjektív volta ellenére MAGÓNÉ TÓTH GYÖNGYI könyve a kalocsai zsidóságról, amit mindenképpen meg kell említeni a bibliográfiai áttekintésben.[29] BÁRTH JÁNOS és fia, BÁRTH DÁNIEL számos a történeti mellett néprajztudományos megközelítést is tartalmazó munkáját is érdemes megemlíteni.[30] Ezekben is olvashatók helyi egyházi vonatkozások.

4. Egyéb vonatkozó szakirodalom

A korabeli egyházpolitikai és társadalmi kérdések szempontjából megkerülhetetlenek GERGELY JENŐ szisztematikus áttekintő munkái, noha esetenként a rendszerváltás előttiek megfelelő kritikával olvasandók a marxista körítés miatt.[31] Hasonló áttekintést ad az 1945 előtti és utáni helyzetről LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ és SZÁNTÓ KONRÁD, valamint a szerzőpáros BOZSÓKY PÁL GERŐ és LUKÁCS LÁSZLÓ is, nem utolsó sorban ADRIÁNYI GÁBOR.[32] Alap kézikönyveknek számítanak a püspökkari értekezletek jegyzőkönyvei, melyek GERGELY JENŐ és BEKE MARGIT, valamint BALOGH MARGIT kiadásában láttak napvilágot. Ezek a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyének, illetve Grősz Józsefnek a hazai katolikus Egyházon belül elhelyezkedő szerepének működésbéli alakulását segítette számomra még inkább átlátni.[33]

---

[29] ASBÓTH MIKLÓS, *Kalocsa és környéke válogatott bibliográfiája*. Kalocsa történetéből. Szerk. Koszta László, Kalocsa 2000. 413–438.; ASBÓTH MIKLÓS–ROMSICS IMRE, *Kalocsa múltja és jelene*, Kalocsa 1998.; ROMSICS IMRE, *Kalocsa és vidéke. Sárközi települések a Duna bal partján*. Kalocsa 2006.; ROMSICS IMRE, *Adatok Kalocsa környékének történeti földrajzához. A társadalmasított természet*, Budapest 1987.; MAGÓNÉ TÓTH GYÖNGYI, *Zsidók Kalocsán és környékén*, Kalocsa 2009.

[30] BÁRTH JÁNOS, *A kalocsai szállások településnéprajza*, Kalocsa 1975; BÁRTH JÁNOS, *Kalocsai kontraktusok*, Kalocsa 1997; BÁRTH JÁNOS, *Paptartás a kalocsai főegyházmegyében (1738–1849)*, Folcloristica Historica I, Budapest 2019; *A 18. századi Bácska „alulnézeti" egyháztörténete. Húsz év – húsz tanulmány* (szerk. Bárth Dániel), Budapest 2020; BÁRTH DÁNIEL, *Alsópapság és népi kultúra. (Kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek).* Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon (szerk. Bárth Dániel), Budapest 2013, 9–42.

[31] GERGELY JENŐ, *A politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950*, Budapest 1977.; GERGELY JENŐ, *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971*, Budapest 1985; GERGELY JENŐ, *Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986*, Budapest 1989; GERGELY JENŐ, *A katolikus egyházi elit Magyarországon 1919–1944*, Budapest 1992; GERGELY JENŐ, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1997.

[32] LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ, *Egyház és Állam Magyarországon 1919–1945*, Budapest 2005.; SZÁNTÓ KONRÁD OFM, *A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991,* Miskolc 1991.; BOZSÓKY PÁL GERŐ OFM–LUKÁCS LÁSZLÓ SchP, *Az elnyomatásból a szabadságba: Az egyház Magyarországon 1945–2001*, Budapest 2005.; ADRIÁNYI GÁBOR, *A Vatikán keleti politikája és Magyarország, 1939–1978. A Mindszenty-ügy*, Budapest 2004. és ADRIÁNYI GÁBOR, *A katolikus egyház története a XX. században Kelet-, Közép-kelet és Dél-Európában*, Budapest 2005.

[33] *A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944.* Szerk. Gergely Jenő, Budapest 1984. vö. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I–II*. Szerk. Beke Margit, München–Budapest 1992., továbbá *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között.* Szerk. Beke Margit, Budapest–Köln 1996. vö. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között.* Szerk. Beke Margit,

A személyi információk kapcsán – országos vetülettel nézve – DIÓS ISTVÁN lelkipásztorainklexikona szolgált hasznos adatokkal.[34] Továbbá HETÉNYI VARGA KÁROLYnak a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye vonatkozásában is meglévő forrásközlő adatgyűjtése is jól kamatoztatható a múlt századi diktatórikus rezsimek által meghurcolt és/vagy meggyilkolt papok tekintetében.[35] Az érseki kúrián szolgálók szerepére és működésük értelmezésének átlátásában a BÁNK JÓZSEF-féle kánonjog állt elsősorban rendelkezésemre az 1917-es *Codex Iuris Canonici* rendelkezéseinek figyelembevételén felül.[36]

5. Forrásadottságok

Egyrészt mivel a dolgozat tárgya 20. századi egyháztörténeti téma, így elmondható, hogy gazdag forrásbázissal rendelkezünk, így kedvező a kiindulópont. Másrészről viszont a szóban forgó időintervallum során gyökeres változások mentek végbe Magyarországon politikai és társadalmi tekintetben, így ebből adódóan ez az egyházi forrásokra is kihatással volt, azok mennyiségére, fennmaradására.

Elsőként nem megkerülhetetlen jelentőségű kútfőként a Kalocsai Főegyházmegyei Körleveleket kell megemlíteni, ezek, mint a korábbi és azt követő évtizedek tekintetében, úgy Grősz József 1943–1961 közötti főpásztorsága vonatkozásában is átfogó és részletes információul szolgálnak a főegyházmegye gyakorlati működése, döntéshozatalok terén.[37] Természetesen nem minden fejezetében, de több esetben is a levéltári források felhasználásán felül nagy segítségemre voltak a történetírás során.

Sajnálatosan a 20. század vonatkozásában sematizmusok[38] korlátozottan álnak rendelkezésünkre, 1942-t követően 1975-ben adták ki a következőt, egyben hagyományos

---

Budapest 2015. és *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között I–II.* Szerk. Balogh Margit, Budapest 2008.

[34] DIÓS ISTVÁN, *Lelkipásztoraink 1945–2010 között elhunyt egyházmegyés és szerzetes papjaink*, Budapest 2015.

[35] HETÉNYI VARGA KÁROLY, *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II.* – A Kalocsa–bácsi, csanádi, erdélyi, nagyváradi egyházmegyék üldözött papjai, Abaliget 1994.

[36] *Codex Iuris Canonici*, Róma 1917. vö. magyarul *Kánonjogi Kódex*, X. Pius pápa parancsára összeállítva, XV. Benedek pápa engedélyével kihirdetve, előszóval, források jegyzékével, név- és tárgymutatóval ellátva Gasparri Péter bíboros által, [Budapest 1917.]; BÁNK JÓZSEF, *Egyházi jog*, Budapest, 1958.; BÁNK JÓZSEF, *Kánoni jog* I–II., Budapest, 1960. Továbbá összehasonlító jelleggel az 1983-ban II. János Pál pápa által kihirdetett, jelenleg hatályos kánonjogi kódex, lásd *Az Egyházi Törvénykönyv*, A *Codex Iuris Canonici* hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal. Szerk., ford. és a magyarázatot írta Erdő Péter, Budapest 2015.

[37] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, Kalocsa 1943–1961. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a lábjegyzetekben ezzel a megnevezéssel hivatkoztam rájuk. Az évtizedek folyamán ugyanis nem egységes volt ezek hivatalos megnevezése (Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek, Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények, *Litteræ circulares*… stb.). A lábjegyzetekbe a körrendeletek száma és a kiadási év került a hivatkozásokba.

[38] 1776 óta jelennek meg nyomtatásban kalocsai sematizmusok.

értelemben az utolsót. Ebből adódóan ezek csak korlátozott mértékben segíthették a kutatómunkát.[39] Itt meg kell jegyezni azonban, hogy 1950/1951 fordulójára lényegében nyomdakész állapotba került egy GYETVAI PÉTER által szerkesztett, a hagyományos szerkezeti bontásban elkészült sematizmus, a megjelenése is állami engedélyeztetés alatt volt már, ám mire ez megtörtént volna, az érsek, maga GYETVAI és az aula több tagja is a vádlottak padján, majd börtönben volt. A GYETVAI-féle kéziratot a jelenlegi irodavezető, HUSZÁR NÁNDOR gépelte át szövegszerkesztőbe. Ez ilyen formában áll jelenleg rendelkezésre.[40] A LAKATOS ANDOR szerkesztésében megjelent történeti sematizmus 1923-ig terjed, így tehát két évtizeddel Grősz hivatalba lépése előtt zárul.[41] Értelemszerűen a főegyházmegye sematizmusainak szerepét a 20. század utolsó évtizedeiben felváltó névtárak is kiesnek adatok hasznosíthatósága terén a kutatási terminusból, noha történeti visszatekintés szempontjából áttekintésük hasznos lehet.[42]

A rendszerek közötti átmenet időszakából rendelkezünk az érsek naplójával is, mely 1995-ben TÖRÖK JÓZSEF sajtó alá rendezésében látott napvilágot. Ez bepillantást enged a főpásztor gondolatvilágába, személyiségébe is.[43]

A levéltári kútfők központi bázisát értelemszerűen a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban fellelhető dokumentumok adták. Grősz József érsek és a főegyházmegye korabeli jelentős vezető papjainak hagyatéka és perszonális iratai áttekintendősége egyértelmű volt.[44] Ezeken felül a különböző egykori vagy még ma is meglévő egyházmegyei intézmények iratanyagát néztem át. A történeti kontextusból adódóan 1945–1950-es időszak éles mezsgyeként vonható meg a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történetében is. A jelölt időszakban fokozatosan, de látványosan visszaesik az iratok mennyisége. Ez onnan nézve jól kivehető, hogy ekkoriban a politikai közeg alakulásából adódóan több intézmény megszűnt működni. Ideértem példaként az 1945. márciusi – úgynevezett – földreform rendelet – a gyakorlatban a földosztásnak

---

[39] *Schematismus vener. cleri archi-diœcesis Colocensis et Bacsiensis* pro anno 1899–1913, 1915, 1921, 1923, 1927, 1929, 1932, 1936, 1942.; *A Kalocsai Főegyházmegye schematismusa*, Kalocsa 1975.

[40] Ennek (*Az 1948–1950 között készített, kéziratban maradt kalocsai egyházmegyei schematismus szövege.* Az eredetit szerkesztette Gyetvai Péter, számítógépen feldolgozta Huszár Nándor) a rendelkezésemre bocsátásáért köszönettel tartozom LAKATOS ANDOR levéltárvezetőnek. Vö. *Mária-enciklopédia, Kalocsa, 1950*. Szerk. Lakatos Andor, Kalocsa 2015–2016, 21–22.

[41] *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923*. Szerk. Lakatos Andor, A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 3., Kalocsa 2002.

[42] *A Kalocsai Főegyházmegye névtára*, Kalocsa 1985, 1990.; *A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye névtára*, Kalocsa 1996. és *A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye almanachja*, Kalocsa 2013, 2018, 2020, 2024.

[43] *Grősz József kalocsai érsek naplója 1944–1946*. S.a.r. Török József, Budapest 1995. A kiadványban közölte az 1992-ben írt Grősz-biográfiáját is. vö. TÖRÖK, *Századunk magyar főpapjai*.

[44] KFL I.1.c. Grősz József, Tassi Ferenc, Angeli Ottó, Gyetvai Péter, Kühner János, Sághy Elek, Bárd János, Egerth Jakab, Gombos Károly, Gonczlik Kálmán, Horváth Alajos, Horváth Győző, Kerner István, Koszterszitz József, Hubert Lipót, Kovács Vince, Kőszeghy Mihály, Kujáni Ferenc, Szedlay István, Tantos Gyula.

feltűntetett földrablás következtében – működésében először csak lekorlátozódó, majd létében okafogyottá váló Érseki Jószágkormányzói Hivatal végnapjait.[45] Úgyszintén az iratmennyiség csökkenéséhez vezetetett az egyházi iskolák 1948-as államosítása, egyesületek felszámolása, a szerzetesrendek működésének 1950-es felfüggesztése, tekintve hogy attól kezdve ilyen ügyekben kevesebb adminisztráció zajlott az érseki hivatalban.[46] Nem elfelejtendő az sem, hogy gyakran szóban intéztek olyan ügyeket is, amit korábban leírtak volna, gondolva arra, hogy illetéktelen kézbe ne kerüljön semmi. Ezen felül tudva a kastélyon belüli lehallgató készülékekről, Grősz érsek a megbeszéléseit is gyakran a kastélykertben vagy az érsekkertben séta közben intézte el az őt felkeresőkkel.

Tekintve, hogy Kalocsa szuffragáneusa a Csanádi Egyházmegye, így érthetően a Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár (SzCsEL) felkeresése is szükséges volt a kutatások során. Itt különösen a papképzéssel összefüggésben lévő dokumentumok vizsgálata jelentette a központi kérdést, tekintve, hogy a kalocsai egyházmegyés papok képzése a kalocsai Nagyszeminárium bezárásával Szegedre tevődött át az 1950-es évek elején, s napjainkig is elsősorban ott zajlik.[47]

A Magyar Nemzeti Levéltár több levéltárát is felkerestem munkám során, úgymint a Bács-Kiskun Vármegyei Levéltár (MNL BKML) kecskeméti és kiskunfélegyházai intézményeit, melyekben a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye területén zajló oktatási-nevelési munkában jeleskedő kalocsai iskolanővérek iratait[48] kutattam vagy éppen az Állami Egyházügyi Hivatal Bács-Kiskun megyei egyházügyi főelőadójának irategyüttesét.[49]

A 2022-es és 2024-es Klebelsberg Kuno-ösztöndíjnak köszönhetően és a HUN-REN–PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport támogatásával lehetőségem adódott arra is, hogy levéltári kutatást folytathassak a Vatikáni Apostoli Levéltárban (*Archivio Apostolico Vaticano*) valamint a Pápai Államtitkárság Történeti Levéltárában (*Archivio Storico della Segreteria di Stato*). Itt a közelmúltban Ferenc pápa hozzájárulásával kutathatóvá váló XII. Piusz-korabeli dokumentumokba nyílt lehetőségem betekinteni.[50] A teljesebb és komplex kép megalkotása szempontjából rendkívül fontos, hogy vatikáni források bevonásával adódott lehetőségem a Grősz-érát vizsgálni. A vizsgált korszakomból a budapesti apostoli nunciatúra

---

[45] KFL III.3. Jószágigazgatóság iratai 1942–1952.

[46] KFL I.l.a. Egyesületek 1943–1950; Katolikus Iskolák 1950; Ordines Religiosi 1943–1950.

[47] SÁGI GYÖRGY, *Egyházmegyés papok képzésének megszűnte, illetve áthelyezése Kalocsáról Szegedre az 1950-es évek elején*. Tavaszi Szél 2022 Tanulmánykötet III., Budapest 2022, 282–392.

[48] MNL BKML XII. 6. Iskolanővérek iratai 1943–1950.

[49] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 1957–1961.

[50] Vö. TÓTH KRISZTINA, *Vatikáni kutatás a koronavírus árnyékában – XII. Pius frissen megnyitott fondjai*, Újkor.hu, https://ujkor.hu/content/vatikani-kutatas-koronavirus-arnyekaban-xii-pius-frissen-megnyitott-fondjai (utolsó letöltés: 2022. augusztus 20.).

levéltárának 1945-ig kelt iratai a Vatikánba nem lettek már beszállítva. Az 1938-ig keletkezettekkel ez még megtörtént.[51] Tartva azoknak illetéktelen (szovjet) kézbe kerülésétől, Magyarországról történő kiutasítását megelőzően Angelo Rotta apostoli nuncius ezeket elégette.[52] Az Államtitkárságon szerencsére szép számban így is megmaradtak iratok, melyeket fel tudtam használni a munka során. A Vatikáni Apostoli Levéltárban fellelhető belgrádi apostoli nunciatúrai levéltári dokumentumokat azonban például Bácska vonatkozásában nagyban tudtam hasznosítani.

NEMES GÁBOR is felhívja arra a figyelmet, hogy már maga VANYÓ is lényegesnek tartotta a vatikáni források bevonását az egyházmegye-történetírásba, valamint PÁSZTOR LAJOS is a vatikáni források egyházmegyénkénti feldolgozása, okmánytárak készítése mellett érvelt, ezáltal segítendő elő a püspökségek történetének megismerését.[53]

Az archívumokban megmaradt írott forrásokon felül kezdetektől, mióta csak kutatom Grősz József érsek személyét és munkásságát, valamint az ő általa kormányzott főegyházmegye múltját, igyekeztem mindig az újabb kutatási módszerek közé tartozó *oral history*vel megszerzett információkat is beépíteni megfelelő forráskritika alkalmazásával. A beszélgető partnereim között egyaránt voltak egyházi személyek és világiak, kevés kivételtől eltekintve sajnos többségében már elhunytak. A BERGMANN JÁNOS kalocsai nagypréposittal készített életútinterjú jelentőségét külön is ki kell itt emelnem. Ő egyike az utolsó három, 1960-ban még Grősz érsek által felszentelt áldozópapnak. Napjainkban pedig már az utolsó, aki még köztünk van.[54]

---

[51] TÓTH KRISZTINA–TUSOR PÉTER, *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatúra levéltára (1920–1939)* (Collectanea Vaticana Hungariæ I/14), Budapest–Róma 2016. Vö. KATALIN NAGY et al., *L'Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria (1920–1939)* (Collectanea Vaticana Hungariæ I/23 = Collectanea Archivi Vaticani 128), Budapest-Cittá del Vaticano 2024.

[52] TÓTH, *Vatikáni kutatás.*

[53] NEMES GÁBOR, *Lukcsics József és az egyházmegye-történetírás aranykora*. Fraknói Emlékkönyv. Fraknói Vilmos (1843–1924) püspök, történész, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának emlékezete (szerk. Tusor Péter–Kanász Viktor), Budapest–Róma 2024, 604. Korábban maga Fraknói Vilmos is a vatikáni források egyházmegyénkénti feldolgozását, okmánytárak kiadását tartotta célravezetőnek, ld. NEMES, *Lukcsics József*, 602. Az egyházmegye-történetírás említett aranykorát mutatja be NEMES GÁBOR olasz nyelvű tanulmánya is, *József Lukcsics e l'età d'oro della storiografia diocesana*. Protagonisti e collaboratori. Studiosi provenienti dall'Europa centro-orientale presso gli archivi della Santa Sede tra il 1881 e il 1918 (Storia d'Ungheria 2) (szerk. Alessandro Boccolini–Matteo Sanfilippo–Péter Tusor–Katalin Nagy), Viterbo 2025, 207–221.

[54] SÁGI GYÖRGY, *Életútinterjú Bergmann János nagypréposittal*; Kalocsa, 2023. november 8. https://www.youtube.com/watch?v=Q5g-BR09of4&t=362s (utolsó letöltés: 2024. július 1.). Vö. TUSOR PÉTER–SÁGI GYÖRGY, *A Fraknói Kutatócsoport munkatársa életútinterjút készített Bergmann János kalocsai nagypréposittal*, Magyar Kurír, https://www.magyarkurir.hu/hirek/a-fraknoi-kutatocsoport-munkatarsa-eletutinterjut-keszitett-bergmann-janos-kalocsai-nagypreposittal (utolsó letöltés: 2024. július 1.)

A különféle kalocsai és megyei, országos sajtótermékek is sajtótörténeti megközelítésből szolgáltattak információt a kutatómunka során, melyeket online és az Országos Széchényi Könyvtárban volt lehetőségem átlapozni.[55]

6. Köszönetnyilvánítás

Itt a bevezető rész végén mindenképpen köszönetet szeretnék mondani többeknek is, akik valamilyen formában segítették munkámat, nélkülük nem készülhetett volna el jelen disszertáció. Elsőként köszönettel tartozom témavezetőmnek, TUSOR PÉTER tanár úrnak és az általa vezetett Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoportnak, munkatársaimnak a támogatásért. Köszönetemet kell kifejeznem BÁBEL BALÁZS kalocsa-kecskeméti érsek úrnak hozzájárulásáért, amiért a kalocsai levéltári kutatási szabályzatban rögzített 1956-os határévig terjedő korlátozásoktól eltérően engedélyezte részemre, hogy Grősz érsek halálának évéig, 1961-ig kutathassam az iratokat a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban.[56] Úgyszintén köszönöm LAKATOS ANDORNAK, LAKATOS ADÉLNAK, TÓTH KRISZTINÁNAK és CSONGRÁDI GABRIELLÁNAK, hogy a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban, SZAPLONCZAY MIKLÓSNÉ IRÉNKÉNEK, hogy a Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltárban (SzCsEL) , mindig készséggel álltak rendelkezésemre. Ugyancsak a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár (KFK) részéről névszerint is meg szeretném említeni GRÓCZ ZITÁt, MATULA IMRÉt és TAKÁCS KAROLINÁt, akik elsősorban a rendelkezésre álló fotóanyag tekintetében voltak segítségemre. A Grősz érsek szombathelyi korszakát kutató és megíró TÓTH KRISZTINÁnak, továbbá RÉTFALVI BALÁZSnak a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltártól (SzEL) szintén köszönettel tartozom. Egyes fejezetek tematikája során feltett kérdéseimre adott válaszait, felvilágosítását és segítségét köszönöm GÁRDONYI MÁTÉnak, KOLTAI ANDRÁSnak, TÓTH TAMÁSnak, KŐFALVINÉ ÓNODI MÁRTÁnak, DÁVID MÁRIA BERNADETTE-nek, BANGÓ MÁRIA KLÁRÁnak és KÁLMÁN PEREGRINnek, valamint BALOGH MARGITnak, továbbá JENEY GÁBOR kalocsai viceofficiálisnak,

[55] Petőfi Népe 1950–1961, Kalocsai Néplap 1942–1944, Kalocsa és Vidéke 1945, 1948–1949, 1956–1961, Kalocsa és Járása 1945–1948, Kalocsai Kis Újság 1946–1947, Kalocsai Újság 1944, Új Ember 1945–1961, Délvidéki Magyarország 1944, Magyar Nemzet 1942–1961, Szabad Nép 1942–1956, Népszabadság 1956–1961, Népszava 1942–1961, Pest Megyei Hírlap 1957–1961.

[56] A disszertációban szereplő 1961 utáni kalocsai forrásokban még 2014-ben tudtam kutatást végezni, mikor a Fraknói Kutatócsoport jogelődjeként működő 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport keretén belül a II. Vatikáni Zsinaton résztvevő zsinati atyák (köztünk Hamvas Endre és Ijjas József) Kalocsán fellelhető, a Zsinattal kapcsolatos iratanyaga került összegyűjtésre. Ez a Pápai Történettudományi Bizottság *(Pontificio Comitato di Scienze Storiche)* kezdeményezésére megvalósuló nemzetközi projekt keretében zajlott. Eredményeket lásd *Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában: Tanulmányok és inventárium* (Collectanea Studiorum et Textuum II/1). Szerk. Török József–Tusor Péter–Tóth Krisztina. Budapest 2015.

illetve korábban gondolatainak a Grősz-napló kapcsán velem való megosztásáért a néhai TÖRÖK JÓZSEFnek. A vatikáni kutatás adminisztratív ügyeiben való szíves segítségét NAGY KATALINnak szintén köszönöm.

Az *oral history* során nyújtott adatszolgáltatásért köszönettel tartozom az alábbi személyeknek: BERGMANN JÁNOS kalocsai nagyprépost, BOGDÁN ISTVÁNNÉ VILLÁNYI KATALIN, GYULAY ENDRE szeged-csanádi *emeritus* megyéspüspök, HESZ KÁROLY, LAKATOS ISTVÁN *emeritus* bíró, KUJÁNI GYÖRGY, SZALKAI MÁRIA VIOLA kalocsai iskolanővér, SZŐKE JÁNOSNÉ KOLLÁNYI ERZSÉBET, TÖLGYES FERENC *emeritus* plébános, VÉN JÓZSEF és VILLÁNYI ANTALNÉ SÁGI ILONA. Ide kapcsolódóan köszönöm meg LAKATOS ADÉLnak külön is, hogy rendelkezésemre bocsátotta az általa a 2011-es Grősz-emlékév során ZSEBEDICS JÓZSEF győri címzetes kanonokkal és LEÁNYFALUSI VILMOS kalocsai főszékesegyházi karnaggyal készített interjúinak hangfelvételét.[57] Végezetül szeretettel mondok köszönetet családomnak, különösképpen néhai nagymamámnak, KIRÁLY ISTVÁNNÉ WURTH MARGITnak és néhai édesanyámnak, KIRÁLY ÉVÁnak, akik támogatása nélkülözhetetlen volt abban, hogy tanulmányaim során idáig eljuthattam.

[57] Nem adatott meg a lehetőség, hogy LEÁNYFALUSI VILMOSsal személyesen beszéljek Grősz korszakáról. 2023-ban 86 éves korában elhunyt. LAKATOS ADÉL, *Interjú Leányfalusi Vilmos kalocsai főszékesegyházi karnaggyal*, Kalocsa, 2011. május 2., valamint LAKATOS ADÉL, *Interjú Zsebedics József győri címzetes kanonokkal*, Győr, 2011. augusztus 19.

II. Grősz József kalocsa-bácsi érsek

Habár munkámban a főpap-centrikusságtól én is el kívántam térni, de mivel egy egyházmegye életében megkerülhetetlen fontossága van a főpásztor személyének, személyiségének és működésének, így mindenképpen lényegesnek tartom, hogy bemutassam ezt. Ez különösen is fontos azért, mivel Grősz József azon felül, hogy Kalocsa érseke volt, hosszú időn keresztül a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke, a magyar katolicizmus egyik legbefolyásosabb tagja is. Azonban eltérően Mindszentytől, ő nem a nemzet nevében nyilvánult meg működése során, hanem a nemzetért, személyiségéhez ez a hozzáállás jobban illett. Mint püspök, egyházi vezető állt hozzá a különböző helyzetekhez, nem pedig mint kvázi közjogi méltóság a nemzet szószólójaként, ahogyan erre KÁLMÁN PEREGRIN is nagyon lényegre törően rámutatott.[58] Az alábbi két alfejezetben a fenti szempontok figyelembevételével kerül áttekintésre a főpap szerepe és személye különböző megközelítésekből.

1. Grősz József érsek és az állam kapcsolata

Az elkövetkezőkben összefoglalás olvasható arról, hogy miként alakult Grősz József kalocsa-bácsi érsek kapcsolata a mindenkori magyar állammal, annak éppen aktuális vezetésével. Miként vélekedett az uralmon lévő hatalomról és a hatalom miként gondolt rá. Mindezen figyelembe vétele alapján négy szakaszra célszerű osztani érseki működésének időszakát, ezek: 1943–1945, 1945–1951, 1951–1956 valamint 1956–1961. Ezen terminusok alapján kerül felvázolásra röviden a főpásztor és az állam kapcsolata, annak alakulása.

a) 1943–1945

Grősz József volt az utolsó kalocsai érsek, aki nem csak kánonjogi, de világi jogi szempontoknak is megfelelően (Vallásalaptól) tudta átvenni az érseki uradalom feletti joghatóságot, s a főpásztori mellett földesúri jogkörökkel és valós politikai hatalommal is rendelkezett, arra valamilyen szinten még hatása volt. Hivatalánál fogva az Országgyűlés felsőházának is tagja volt, személyében e tekintetben is ő volt az utolsó kalocsai érsek, aki ezt

[58] Vö. KÁLMÁN, *Dokumentumok Grősz József*, 35. és KFL VII. 3. Grősz József hagyatéka. 1046/1989.

elmondhatta magáról.[59] Továbbá szintén ő volt az utolsó kalocsai főpásztor, aki az ősi főegyházmegye bácskai részeinek egy része felett is ki tudta terjeszteni néhány év erejéig *jurisdictio*ját.[60] A nem magyar nemzetiségű lakosokkal is a tolerancia és békés együttélés elvét támogatta[61] – ambivalens eredménnyel. Pártok mellett nyíltan sohasem politizált, néhány beszédéből azonban következtethetünk irányultságára, amit az erős patriotizmus, nemzeti és keresztény értékrenden alapuló világkép jellemzet. Ugyan német származású volt, de erős *hungarus*-tudattal rendelkezett. A Horthy után hatalomra törő nyilasokat negatívan értékelte, egyáltalán nem szimpatizált velük.[62] Fontos hangsúlyozni, hogy Grősz 1944. november 18-ai főpásztori szózatában is Horthy Miklóst nevezte meg Magyarország törvényes kormányzójának, *ergo* őt ismerte el az ország legitim államfőjének, nem pedig a magát nemzetvezetőnek tituláló, egyben állam- és kormányfő Szálasi Ferencet. Ehelyütt megemlékezett a kormányzó sikertelen kiugrási kísérletéről is, melyről „A hozzánk jutott hírekből megállapítható az, hogy ezt a lépést a nép legszélesebb rétegei megnyugvással fogadták…”.[63]

Az esztergomi érseki szék 1945-ös megüresedése után Grősz József lett a püspöki kar elnöke, majd Angelo Rotta apostoli nuncius kiutasítása után további jogosultságokkal lett ellátva, ő volt hivatott a kapcsolattartásra Rómával. Az új állami vezetéssel dialógusra törekedett. Mindszenty József esztergomi kinevezését követően némileg hátrább lépett, de a püspöki kar legfontosabb tagjai között volt továbbra is.[64]

b) 1945–1951

Mindszenty legitimista felfogása jól ismert. Ugyan Grősz József is a királyságot tartotta Magyarország természetes államformájának, a bíborossal ellentétben azonban realistább volt: tudomásul vette, hogy a helyzet pillanatnyilag megváltozott, s az aktuális körülmények között kell a maximum elérésére törekedni, ha esetenként ehhez bele is kell törődni az engedményekbe.[65]

---

[59] LAKATOS, *A kalocsai érsekség 100 esztendeje*, 50–52.

[60] LAKATOS, *A kalocsai érsekség 100 esztendeje,* 52–54.

[61] SÁGI GYÖRGY, *Nuspl János bácskai német plébános összefoglaló jelentése az 1944 utáni délvidéki megtorlásokról. (Forrásközlés)*, Levéltári Közlemények 88 (2017) 1, 349.

[62] TÓTH, *A szombathelyi egyházmegye története*, 205–211.

[63] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 7386/1944.

[64] LAKATOS, *A kalocsai érsekség 100 esztendeje*, 55–56.

[65] Vö. SÁGI GYÖRGY, *Grősz József kalocsai érsek és a Magyar Királyság alkonya Kalocsáról tekintve*, http://regnumportal.hu/regnum2/node/180 (Utolsó letöltés: 2021. január 3.) Az aktuális állapot tudomásul vétele tekintetében hasonlított álláspontja ahhoz, amit Lengyelországban Stefan Wyszyński bíboros, varsó–gnieznói érsek, Lengyelország prímása képviselt, azaz hogy a megváltozott körülmények között kell elérni a legtöbbet az

Mindszenty 1948-as letartóztatását követően ismét a püspöki kar élére került, így az állammal folytatott, már többször említett 1950-es megegyezést is ő írta alá, noha ahhoz az Apostoli Szentszéktől nem kapott felhatalmazást, más kérdés, hogy a magyar állam rövid úton fel is rúgta az abban foglaltakat.[66]

c) 1951–1956

Mindezek ellenére az állam egyházellenes intézkedései őt is utolérték. 1951-ben az ÁVO-sok letartóztatták és az Andrássy út 60-ba vitték, későbbi elmondása alapján fizikailag őt nem bántalmazták, viszont nyirkos helyen tartották és megvonták az erős dohányos főpaptól a cigarettát, így törve meg, kihasználva a nikotinhiány okozta elvonási tüneteket. A hívő lakosság és a püspöki kar további megfélemlítése volt az eljárás célja. Minden nyomás ellenére azonban másokra nem tett semmi terhelő vallomást, inkább magára vállalt mindent, amit csak felhoztak a hatóságok. Végül 15 év börtönre és teljes vagyonelkobzásra, 10 év közügyektől eltiltásra ítélték koncepciós eljárást követően. A püspöki kar vezetését kelletlenül, de Czapik Gyula egri érsek vette ekkor át, s haláláig állt annak élén, ilyen formán helyettesítve mind a hercegprímást, mind pedig Grősz érseket is az elnökségben.[67]

A büntetésvégrehajtás módja idővel enyhült, Grőszt a püspökszentlászlói volt püspöki nyaralóban tartották Mindszenty bíborossal együtt házi őrizetben. A külvilágról szinte semmi információja nem volt egyiküknek sem ezekben az időkben. Czapik halálával történt változás az ő esetében. Az állami vezetés hajlott rá, hogy szabadlábra helyezzék, s átvegye a püspöki kar irányítását – először ideiglenesen a tószegi plébániára vitték át.[68] Kalocsára való hazatérésének feltételeül szabták a titkosszolgálatokkal való kooperálást, az operatív tevékenységet, azaz ügynökként kívánták beszervezni, amibe némi vonakodás után színleg belement, ám később – mint „Lajtai Márton" fedőnevű ügynök – egyetlen jelentéssel sem szolgált. A hatóságok végül kelletlenül, de belenyugvóan meg is állapították, hogy hiába is fognak tőle várni bármit, tárgyalókész és diplomatikus hozzáállása ellenére menthetetlenül jobboldali beállítódású.[69]

---

egyházi érdekek érvényesítése tekintetében. Vö. RAFAŁ ŁATKA, BEATA MACKIEWICZ, DOMINIK ZAMIATAŁA, *Stefan Wyszyński – életrajz*. Szerk. Ewa Dulna-Rak, Budapest 2022, 44–45.

[66] LAKATOS, *A kalocsai érsekség 100 esztendeje*, 56–61.; BERTALAN PÉTER, Az állam és egyházak küzdelme a Kádár-korszakban 1957–1968. Budapest 2018, 113.

[67] SÁGI, *A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése*, 43.; SÁGI, *Grősz József érsek 1990-es,* 267–268.; BALOGH–SZABÓ, *A Grősz-per*, vö. *Grősz József és társai bűnpere*. Szerk. SÓLYOM GÁBORNÉ, Budapest 1951.

[68] SÁGI, *Grősz József érsek 1990-es*, 268.

[69] SZABÓ*, A Grősz-per előkészítése*, 59.

d) 1956–1961

Szabadulása után kezdetben – emberileg érthetően – államhű megnyilatkozásokat tett, egyes kijelentései, miszerint Magyarországon vallásszabadság van, megütközést is kiváltottak, ez Papp Kálmán győri megyéspüspök feljegyzéseiből is ismert.[70] Rövid úton kiderült azonban, hogy ez csak átmeneti, amnesztiával történő szabadulásának következménye, s leginkább óvatosságként értékelhetők részéről az olyan kijelentések, melyekben a magyarországi vallásszabadság hangoztatása érhető tetten. A későbbiekben, habár hajlott az állami vezetéssel való dialógusra, az Egyház és a hívek érdekeit határozottan képviselte, a szükségesnél nagyobb engedményekbe nem ment bele.[71]

Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején mérsékelt álláspontot képviselt, a béke mielőbbi helyreállítását szorgalmazta, hasonlóan, ahogyan a második világháború végén, ekkor is megnyilvánult részéről a béke iránti vágy eszméje. Az 1956-os csonka püspökkari konferencián is – Pétery József váci megyéspüspökhöz hasonlóan – a mérsékelt lépéseket szorgalmazta a békepapok kapcsán, szemben Mindszenty erélyesebb elképzeléseivel – akinek néhány nap erejéig vissza tudta adni ekkor a püspöki kar feletti elnökséget.[72] *Nota bene* a békemozgalom püspöki kar általi felügyelet alá helyezését és ez alapján való átszervezését már májusi szabadulása után szorgalmazta, erre a szabadságharc leverése után lett majd alkalom.[73]

A szabadságharcot követően a rövidesen konszolidálódó Kádár-rendszerben is határozottan képviselte a katolikus érdekeket, ekkor a korábbi, szabadulását követő időszakban tapasztalt visszafogottsága is megváltozott. Akképpen gondolkozott, hogy őt már egyszer koncepciósan elítélték és bebörtönözték, közkegyelemmel szabadult, számára már nincs új a nap alatt, nem lepődik meg már semmin, ha újra elhurcolnák Kalocsáról. Így, noha időnként – különösen a megtorlás időszakában – neki is bele kellett mennie engedményekbe, sokkal határozottabban tudta egyháza és hívei érdekeit képviselni, mint utódai a püspöki kar élén, noha lehetőségeikhez mérten Hamvas Endre és Ijjas József is igyekezett majd a jövőben helyt állani.[74] Grősz esetenként nyilt bírálatot is képes volt megfogalmazni az állami visszaélésekkel kapcsolatban.[75]

---

[70] KÁLMÁN, *Dokumentumok Grősz József*, 18–20.

[71] KÁLMÁN, *Dokumentumok Grősz József,* 20–27. Vö. BERTALAN, *Az állam és egyházak küzdelme*, 114.

[72] KÁLMÁN, *Dokumentumok Grősz József*, 27–35.; vö. SÁGI GYÖRGY, *Vác „fehér vértanúja". Pétery József váci megyéspüspök és a magyar pártállam,* http://ujkor.hu/content/vac-feher-vertanuja-petery-jozsef-vaci-megyespuspok-es-magyar-partallam; (Utolsó letöltés: 2021. 01. 03.)

[73] KÁLMÁN, Do*kumentumok Grősz József*, 23.

[74] KÁLMÁN, *Dokumentumok Grősz József,* 35–56. Hamvas Endre kapcsán lásd SÁGI GYÖRGY, *Egy katolikus főpap vívódásai. Hamvas Endre csanádi püspök és az államhatalom, 1961–1964,* Egyháztörténeti Szemle 14 (2013) 2, 63–82.

[75] JÁVOR MIKLÓS, *Egyházpolitika, ateista propaganda és békemozgalom a Kádár-rendszer korai éveiben (1957–1964)* (Disszertáció, PPKE BTK). Budapest 2020*, 55–56.*

Grősz érseknek azonban módjában volt és sikerült is még akár nemet is mondania az állami vezetőknek, egy ízben még „Canossa-járásra” is sor került; az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének kellett Kalocsára mennie, az érsek ugyanis nem tett eleget a többszöri Budapestre történő berendelésnek. Továbbá – ahogyan KÁLMÁN PEREGRIN is leszögezte – Grősz József érsek érdeméként tudhatjuk be, hogy a kádári nyomásnak ellenállva, mely el akarta érni a Magyar Katolikus Egyház elszakadását Rómától, ezt a főpásztor ellenállása keresztülhúzta, a magyar Egyháznak XII. Piusz pápa (1939–1958) és utódai melletti elköteleződése így nem szenvedett csorbát, a *schisma* nem következett be.[76]

Annak érdekében, hogy ha már a békepapság nem szüntethető be, így – mint fentebb már említettük – igény mutatkozott a püspöki kar részéről, hogy legalább bizonyos fokban, a hierarchia által ellenőrzöttebb keretek között működjenek, így létrehozták az *Opus Pacis*t, melynek első elnöke Grősz érsek lett. *Nota bene* a békepapi irányzattal ő sem szimpatizált, de meg kellett tűrnie.[77] A békepapság és az *Opus Pacis* vonatkozásait lásd a vonatkozó alfejezetben.

A pártállam helyi nomenklatúrája, elsősorban a Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának egyházügyi főelőadója, Szakács Gyula értelemszerűen figyelemmel kísérte az érsek munkáját, a főpapot dialóguskésznek tartotta, akivel az ideológiai ellentétek dacára kiegyensúlyozott viszonya alakult ki, ennek meglétét az érsek egyszerű és barátságos stílusának tudta be.

2. Grősz József érsek és székvárosa kapcsolata

Grősz érseknek miként Győrben és Szombathelyen is, úgy Kalocsán is kiváló kapcsolatot sikerült kialakítania 1943-as székfoglalását követően székvárosával. Nyilvánvaló ingadozások a városi vezetés és az érsek között léteztek, különösen naplója tanúsága szerint is a kommunista hatalomra jutás első időszakában, későbbiekben konstruktív volt a viszony, még ha politikailag nyilvánvaló különbségek voltak a városi vezetés és az érsekség között.

Kétségtelenül megállapítható, hogy a városnak és lakóinak az érsek iránti viszonyára nagyban hatással volt a német- majd szovjet megszállás, az 1944/1945-ös évek történései, mely eredményezte, hogy az utókor „Kalocsa megmentőjeként” emlékezik reá. *Nota bene* halálakor

[76] SZABÓ, *A Grősz-per előkészítése*, 58. és KÁLMÁN: *Dokumentumok Grősz József*, 63–72.
[77] KÁLMÁN, *Dokumentumok Grősz József,* 56–62.

is felemlegette még a megyei egyházügyi előadó, Szakács Gyula, hogy ekképpen tekintenek a főpapra Kalocsán.[78]

Kalocsa, délről tekintve
Világtörténelem, Kegyelmes főpásztorunk,
hősies, kitartó[a]n.
Válságos órák múltak el felettünk,
Mert vitézül harcolt Kegyelmes Érsekünk.
Halálmadarak száguldtak fölöttünk,
Kalocsa városa szépen megmenekült.
Drága Érsekünk buzgó imádsága,
Távolította el a veszélyt fölöttünk.
Vitéz bátorságát bebizonyította,
Mert városát egy lépést soha ott nem hagyta,
Igazságában nem hagyta el helyét,
Áldja meg az Isten minden lépését.
Vitézül állta meg mindenütt a helyét.
Ezt a történelmet iktassák be könyvbe,
Hogy egy polgár ember sorolta el versben.
A fohászom szálljon fel az égre,
Istennek áldása Drága Érsekü[n]kre.
Isten adománya ez a gondolatom,
Úgy érzem, hogy Isten vezeti minden
betüm és sorom.
Ez a történelem világtörténelem
Úgy, mint Tomori érseknek a mohácsi
vészen.

BAGÓ ISTVÁN, *Grősz József érsekhez*, 1946

Mint a fent olvasható, egy kalocsai polgár által papírra vetett vers is mutatja, a „Kalocsa megmentője" toposz már közvetlenül a történések után megfogalmazódott a kalocsaiak

[78] SÁGI, *Kalocsa megmentője*, 68.

soraiban, feljegyzéseiben.[79] A korabeli ember számára az érsek jelenléte, hogy a közeledő veszély ellenére is helyén maradt, olyan nagy lelki támasszal bírt, hogy – mint a költemény is mutatja – még egy feltehetően a tollat nem túl gyakran forgató személy is úgy érezte, hogy mindezeket meg kell örökítenie, és háláját ki kell fejeznie főpásztora iránt, akit Tomori Pál érsekhez (1523–1526) hasonlatos nagyságként kívánt láttatni. Ez az állandó jelző kihatással volt az érsek azt követő megítélésére és viszonyára a városhoz. Ebből adódóan lényegesnek tartom, hogy erre vonatkozóan hosszabban is megemlékezzek az alábbi a) alfejezetben, hogy miben érhető tetten ennek fundamentuma.

A baloldali Hódi János, a kalocsai Nemzeti Bizottság elnöke is Grősz érseket Kalocsa megmentőjének nevezte egy levelében, melyben ugyan a köztársaság megünneplésére (1946. február 1.) hívta meg, mint „városunk megmentőjét, aki már egyszer megmutatta Kalocsa népének azt, hogy a legnehezebb időben, élete kockáztatása árán is a független magyar érdekek mellett foglalt állást".[80] Ezt az invitálást az érsek akkor udvariasan visszautasította, azzal indokolva, hogy azt politikai szerv rendezi. Az 1946. április 13-i számában a „Kalocsai Kis Újság", *Kalocsa megmentőjének* címmel jelentetett meg egy írást, az érsek méltatására.[81] Még az 1946-tól fokozatosan felerősödő antiklerikális és érsek-ellenes propaganda idején is voltak akik – még a baloldalon is – szót emeltek Grősz érsek mellett. Így például Rózsa Sándorné, a Magyarországi Szociáldemokrara Párt (MSzDP) nőcsoportjának helyi vezetője április 15-én levélben fejezte ki sajnálatát az érseknek a főpapot ért, sajtótermékekben megjelent méltatlan támadások miatt.[82]

Amint LAKATOS ANDOR is megállapítja,[83] azon híresztelések, melyek arról szóltak, hogy az érsek a bevonuló szovjeteket 1944 októberében kenyérrel és sóval fogadta a város határában teljes püspöki ornátusban, nem felelnek meg a valóságnak, valójában teljesen más az, amivel a

---

[79] A közlők közül hivatkoznék itt is az alábbiakra: SZŐKÉNÉ KOLLÁNYI ERZSÉBET (1923–2015) – Kalocsa, 2011. január 24.; BOGDÁN ISTVÁNNÉ VILLÁNYI KATALIN (1941–2024) – Kalocsa, 2010. július 9.; HESZ KÁROLY (1930–2018) – Kalocsa, 2010. július 22. és VÉN JÓZSEF (1939–2017) – Kalocsa, 2011. január 28.) szóbeli közlései Grősz József érsek személyéről és a korabeli Kalocsáról – jegyzetek nálam.

[80] KFL I. 1. a. (Politica) 396/1946. Hódi ekkor kérte az érsektől a harangozás elrendelését is, amit az Érseki Hivatal az 1917-es CIC 1169. kánon 4. §-ra hivatkozva utasította vissza. *„Can 1169 §4. Salvis conditionibus, probante Ordinario, appositis ab illis qui campanam ecclesiæ forte dederint, campana benedicta ad usus mere profanos adhiberi nequit, nisi ex causa necessitatis aut ex licentia Ordinarii aut denique ex legitima consuetudine."* vö. Kánonjogi Kódex 1169. kánon 4. §-át magyarul: „Tiszteletben tartva a feltételeket, melyeket az ordinárius helyeslésével azok kötöttek ki, akik a templomnak harangot adtak, a megáldott harangot merőben profán célokra használni nem lehet, csak szükség esetén, vagy az ordinárius engedélyével, vagy végül törvényes szokás szerint."

[81] (?): *Kalocsa megmentőjének*, Kalocsai Kis Újság. 1946. ápr. 13. (1. évf. 3. sz. 1. o.)

[82] KFL I. 1. a. (Politica) 1036/1946.

[83] LAKATOS, *A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje*, 55.

megszállókat sikerült „leszerelnie” és ezzel lehetőségeihez mérten megvédelmezni a kalocsai lakosságot.

Mint fentebb írtam, mai napig él Grősz érseknek ez a megnevezése, amit kvázi *epitheton ornans*ként említ az utókor. Ennek bizonyítékául hirdeti a felirat is, 2000-ben a kalocsai sétálóutcán felállított szobra előtt, mi szerint „Grősz József (1943–1961) a város védelmezője, koncepciós per elítéltje” volt.[84]

a) „Kalocsa megmentője” toposz háttere

1944. október 15-én reggel nyolc órakor Kalocsa-szerte kiürítésre felszólító plakátok jelentek meg. Ezek értelmében minden 18 és 60 év közötti férfinak el kellett hagynia a várost – ebbe beletartozott volna az ekkor 57. életévében járó érsek is. A felszólítás ellenére azonban a még városban lévők, nem igazán készülődtek távozni, aki akart, már elmenekült. A Nagyboldogasszony-főszékesegyházban szentségimádás keretében az érsek vezetésével Magyarországért imádkoztak.[85] Közös gyűlésén a kalocsai papság egyöntetűen úgy döntött, hogy a városban marad, döntésük megnyugtatóan hatott a hívekre. Október 21-től 1945. április 29-ig megszűnt az áramszolgáltatás, csak a jezsuita gimnáziumban működött egy kisteljesítményű dinamó, ezzel elsősorban egyházi épületeket láttak el.[86]

A kiürítés levezénylésével a kalocsai csendőrség lett megbízva. Október 25-én két csendőrhadnagy kért sürgősen bebocsátást a főpaphoz. Az érsek név szerint nem említi őket, de a levéltárban fellelhető iratokból mégis ismerjük nevüket: Palocsay Zoltán és Pittner Tivadar voltak. Szerencsések vagyunk, mivel az ekkor történtekről öt személy szemszögéből is értesülünk: közvetlenül a jelen lévő Grősz Józseftől, Gombos Károly érseki irodaigazgatótól, Palocsaytól és Pittnertől[87]; illetve az eseményekről a Palocsayn keresztül informált Cselényi István[88] sátoraljaújhelyi kórházlelkész tollából. A csendőrök közölték a főpappal, hogy haladéktalanul meg kell kezdeni Kalocsa, valamint környékének kiürítését. Hangsúlyozták, hogy az ellenkezőkkel szemben a hatóságok akár fegyverrel is felléphetnek. Az érsek válaszul határozottan kijelentette, hogy ő bizony nem hagyja el székvárosát, a pápa iránti

---

[84] KŐ PÁL alkotása.

[85] *Grősz József kalocsai érsek naplója,* 21.

[86] ASBÓTH–ROMSICS, *Kalocsa múltja és jelene*, 159–160.

[87] A háború után Palocsay internáltként levélben kérte az érseket, hogy adjon nekik igazolást, hogy saját jószántukból hagyták annyiban, hogy Grősz nem kívánt távozni Kalocsáról, s a kiürítési parancsot figyelmen kívül hagyták. Pittner hasonló indokkal kért igazolást. Mivel az ország politikailag fokozatosan balra tolódott, így azoknak, akik a korábbi rendszerben valamilyen pozíciót töltöttek be, létérdeke volt, hogy a sokszor súlyos és gyakran a törvényességet is mellőző büntetést elkerülje. vö. KFL I. 1. a. (Poilitica) 1778/1945, 1128/1946.

[88] A kassai egyházmegyés Cselényi gyerekkora óta ismerte a fiatalabbik csendőrt.

engedelmessége[89] és hívei iránti felelőssége sem engedné, hogy így döntsön. Közölte, hogy híveivel marad, legfeljebb csak akkor távozik, ha már mindenki más elhagyta a várost, akár le is lőhetik, de másképpen akkor sem megy.[90] A parancsot, amit a csendőrök kaptak őrültségnek nevezte, amit ki is fejtett. A parancs ugyanis nem tartalmazott konkrétumokat. Nem szögezték le benne, hogy hogyan kell, hogyan lehet a leggyorsabban és legbiztonságosabban végrehajtani a térség kiürítését. Grősz álláspontja szerint a Dunántúl ekkorra már túlzsúfolttá vált – ami meg is felelt a valóságnak. Az érseknek afelől sem voltak kétségei, hogy a kelet felől érkező szovjet csapatok előbb-utóbb a Dunántúlra is el fognak jutni, még ha ez idáig még Kalocsát sem érte el a front, így hasztalan menekülni. A beszélgetés végére egyre élesebb hangon fakadt ki, és bírálta az ország vezetőségét vakságáért, beleértve Szálasit is.[91] Gombos a távozó csendőröknek még odaszólt, hogy csak azért akarják kiüríteni a várost, hogy a „németek kirabolhassák" azt.[92]

Október 26-án újfent rendeletet hirdettek ki, azonnali hatállyal rendelve el kiürítést. Arról is szó esett ekkor, hogy mit vigyenek és mit ne magukkal semmiképpen a távozók. Közölték, hogy a Dunántúlra menjenek, de, hogy ezt követően hol tudják meghúzni magukat, arról a rendelet ezúttal is hallgatott.[93]

Végül az október 28-án reggel kifüggesztett kényszer-kiürítési rendeletről megállapítást nyert, hogy végrehajthatatlan, majd a csendőrség a rendeletet letépte, mivel egy nem létező szerv (városi és járási katonai közigazgatási parancsnokság) adta ki. A kiürítést a Kalocsán átvonuló magyar csapatok parancsnokai is különbözőképpen értékelték.[94] Grősz minden parancs és a németek utasítása ellenére sem volt hajlandó székhelyét elhagyni.

---

[89] Az érsek ugyan három hónapra elhagyhatná székhelyét az 1917-es CIC 338. kánon rendelkezései alapján, de ennek lejártával vissza kellene térnie székhelyére. Grősz látva az események alakulását úgy ítélte meg, hogy erre belátható időn belül nem lenne lehetősége. Lásd *„Can 338 §1. Etiamsi Episcopi Coadiutorem habeant, tenentur lege personalis in diœcesi residentiæ. §2. Præterquam causa visitationis Sacrorum Liminum, Conciliorum, quibus interesse debent, vel civilis officii suis ecclesiis legitime adiuncti, abesse possunt æqua de causa non ultra duos vel ad summum tres menses intra annum, sive continuos sive intermissos, dummodo cautum sit ne ex ipsorum absentia diœcesis quidquam detrimenti capiat: quod tamen tempus coniungi nequit sive cum tempore sibi concesso occasione suæ promotionis, vel visitationis Sacrorum Liminum, vel assistentiæ Concilio, sive cum tempore vacationum anni subsequentis. §3. Ab ecclesia cathedrali ne absint tempore Adventus et Quadragesimæ, diebus Nativitatis, Resurrectionis Domini, Pentecostes et Corporis Christi, nisi ex gravi et urgenti causa. §4. Si ultra sex menses e diœcesi illegitime abfuerint, Episcopum Metropolita, ad normam can. 274, n. 4, Metropolitam antiquior Suffraganeus residens Sedi Apostolicæ denuntiet."* vö. *Kánonjogi Kódex*, [Budapest 1917], 185–186.

[90] *Grősz József kalocsai érsek naplója,* 30.

[91] *Grősz József kalocsai érsek naplója*, 31.

[92] KFL I. 1. a. (Politica) 1218/1946.

[93] KFL I. 1. a. (Politica) 7374/1944. Dabason egy megbeszélésen a helyi polgármester felvetésére, „Miért kell kiüríteni, hogyan és hová?" Csupán annyi volt a válasz, hogy Szálasi ehhez ragaszkodik. Az érsekre gyalázkodó kijelentések is elhangoztak a nyilasok részéről. vö. *Grősz József kalocsai érsek naplója*, 32.

[94] *Grősz József kalocsai érsek naplója,* 33, 35.

Október 28-án „Estefelé magyar katonaság érkezett a városba. Átvonulóban vannak a Dunántúlról." Átvonulásuk 29-én is folytatódott. Németbarát, illetve nyilas körökben elhangzott az a kijelentés – mint már fentebb is említettem –, hogy Grősz azért nem akarta elhagyni székvárosát, hogy a bevonuló szovjeteket sóval és kenyérrel fogadja majd. Ezt az érsek méltatlankodva fogadta, mondván neki könnyebb lenne akár Pannonhalmán időznie. A lakosság reakciója is őt igazolta, helyi protestánsok részéről is hálásan konstatálták, hogy az érsek a lakosokkal együtt maradt.[95]

Október végén egyre többször lehetett ágyúdörgést hallani a távolból, vadászgépek repültek át a város felett. Október 30-án dél előtt pár perccel értesítették az érseket, hogy a szovjetek a Rém–Borota–Hajós vonalon álló honvédeket bekerítették. Az ellenséges csapatok másik szárnya Baja felől elérte Dusnokot és várható volt, hogy 31-én elérik Kalocsát. Kalocsa ekkorra már helyi vezetés nélkül maradt, a polgármester is elmenekült. Grősz az első szovjet katonát délután egy órakor látta megjelenni a foktői út irányából a főszékesegyház előtt.[96] A szovjetek az Érseki Kastélyhoz legközelebbi átkelő, a Papok hídja felől érkeztek meg a városba. Kalocsára elsőként a 2. Ukrán Front 46. gárdahadsereg 31. lövészhadteste előőrse vonult be.[97] Személyes szemtanúi beszámolóból tudom, a kalocsai jezsuita gimnázium egyik akkori diákjától, hogy az első szovjetet délután fél kettő–kettő óra körül tűnt fel a Fő utca irányából.[98] Az érseket még október 30-ra, felsőházi megbeszélésre hívták fel a fővárosba, erre azonban ő nem utazott fel.[99]

Grősz érsek november 1-én több családot is befogadott az Érseki Kastélyba, többnyire olyanokat, akik az érsekség szolgálatában álltak (de előfordultak mások is), hogy legalább ezek az emberek mentesek legyenek a szovjet katonák zaklatásától. Az elhagyott lakásokat a szovjetek előszeretettel törték fel, ami mozdítható volt azt elvitték, vagy összetörték. Véleményük szerint az üres házak azért üresek, mert lakóik németbarátok, ezért elmenekültek a városból.[100]

---

[95] *Grősz József kalocsai érsek naplója,* 33–34.

[96] *Grősz József kalocsai érsek naplója,* 36.

[97] PETRÁS, *A kalocsai érsekség*, 27.

[98] HESZ KÁROLY szóbeli közlése (2010. július 22.), mely során még azt is elmondta, hogy amikor a magyar katonák Kalocsa térségében voltak, a szovjeteket már látni lehetett a határban lévő kukoricásban.

[99] Grősz megfogalmazása szerint „Hála Istennek […]. Ma már nem tudtam volna visszajönni." Ez azért is volt fontos számára, mert tudatában volt, hogy akkor a megszállást követően rágalomhadjárat indult volna ellene, mondván, hogy mégis „megszökött". Lásd *Grősz József kalocsai érsek naplója*, 36.

[100] *Grősz József kalocsai érsek naplója,* 37–38.

Mivel Lantay István[101] polgármester még október első felében elmenekült, vezetés nélkül hagyva Kalocsát, ami így működésképtelenné vált, Grősz érsek még a megszállás előtt, október 23-án többeket a város polgárságából bekéretett a kastélyba. Kalocsán az érsek maradt a legmagasabb rangú és lényegében egyedüli vezető személyiség. Mint ismeretes, a nyilasok által elfogatott és elhurcolt Shvoy Lajos székesfehérvári és Mindszenty József veszprémi megyéspüspökök kivételével minden magyar katolikus főpap székhelyén maradt. Ekkor kérte fel az érsek Hazai Gyula[102], volt kalocsai járási főszolgabírót, hogy ideiglenesen, amíg a helyzet nem rendeződik, vegye át Kalocsa város irányítását. Hazai elvállalta a megbízatást, 31-i kezdettel. Ezzel a lépéssel az volt az érsek célja, hogy megelőzze azt, hogy a megszállók állítsanak a város élére valakit. Kalocsa megmentése tekintetében véleményem szerint ez volt a legfontosabb cselekedete a főpapnak, amivel viszonylagosan elérte, hogy a magyar szempontok amennyire lehet, figyelembevételre kerülhettek. November 2-án estére kissé rendezettebb lett a közbiztonság, miután a megalakult nemzetőrség látott el járőrszolgálatot (csapatonként egy-egy szovjet katona két-két nemzetőrrel). A nemzetőrök között volt a tizenhárom városban maradt kalocsai rendőr is. Meglepetten, de megnyugtatóan vette tudomásul az érsek, hogy az egyháziakkal viszonylag jobban viseltettek a megszállók. Megállapította, hogy a reverendát, szerzetesi habitust viselő személyek vannak talán a legnagyobb biztonságban. Beigazolódott ezzel az az előérzete, amit az iskolanővérek általános főnöknőjének, Vojnich Mária Aquinának[103] még a megszállás előtt mondott, miszerint nőként a szerzetesi ruha sokkal nagyobb biztonságot nyújt számukra. Persze ez nem jelentette azt, hogy nem ért volna semmi sérelem egyházi embert vagy intézményt. Megesett az is, hogy részeg szovjet garázdálkodott templomban.[104]

Hazai Gyula, az érsek által október 31-i hatállyal felkért, majd a szovjet Katonai Parancsnokság által is Kalocsa vezetésére kirendelt illetve meghagyott városvezető 1944. november 1-én tizenegy pontos hirdetményben közölte a város lakóival, hogy miként járjanak el, mely szabályokat kell betartaniuk a megszállókkal való gond nélküli együttélés érdekében. Egyházi

---

[101] *Lantay István* – Kalocsa megyei város polgármestere 1944. április 26-tól – valójában már április 17-től – 1944. október első feléig, amikor is elmenekült a városból. Korábban Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye aljegyzője volt. Nyilas szimpátiája miatt kerülhetett a város élére, miután vitéz Jaross Andor királyi belügyminiszter indítványozására elődje, a várost 1934. április 9. óta vezető Farkas Géza nyugállományba vonulását kérte. Lantay polgármesterségének idejéhez köthető a kalocsai zsidóság gettóba telepítése, majd a deportálások megkezdése. vö. ASBÓTH–ROMSICS, *Kalocsa múltja és jelene*, 159.

[102] *Hazai Gyula* – kalocsai járási főszolgabíró, majd ideiglenesen kinevezett kalocsai polgármester (hivatalosan helyettes polgármester) 1944. október 31-től, 1945. április 15-ig. A politikai rendőrség valótlan vádak alapján 1946-ban letartóztatta.

[103] 1933 és 1947 között a rend általános főnöknője volt.

[104] *Grősz József kalocsai érsek naplója*, 38–40.

szempontból az 1. pont volt a leginkább említésre méltó. Ebben Hazai a megszállók nevében közölte a lakosokkal, illetve hívekkel, hogy az „Istentiszteletek mint eddig, ezután is minden gátlás nélkül folytathatók."[105] Ezt Grősz állítása szerint a szovjetek be is tartották, legalábbis Alvary Gascoigne brit követ előtt is ezt hangoztatta 1945. május 28-án, első találkozójuk alkalmával.[106] Hazai november 8-tól a kalocsai járás vezetését is átvette, mivel Egedy Kálmán főszolgabíró is elmenekült.[107]

Mindezek mellett a Vörös Hadsereg magyarországi parancsnoksága szórólapok útján tájékoztatta a megszállás alá került magyar lakosságot, hogy őket „nem az a cél vezérli, hogy annak bármely részét elfoglalja, vagy hogy megváltoztassa Magyarország társadalmi rendjét." Emellett, más megnyugtatásnak szánt szólamokat is bocsátott a megszálltakra. A felhívás azon mondata, mely szerint „A hitlerista rablók és magyar bérenceik rémítgetnek benneteket a Vörös Hadsereg bevonulásával Magyarországba."[108] annyiban felelnek meg a valóságnak, hogy a nyilasok a megszállók tényleges brutalitására rá is játszottak, rémhíreket terjesztve országszerte. Így például a Dunántúlon az terjedt el, hogy „Kalocsa lángokban áll és 2000 a halottak száma."[109], hogy Grősz érseket a bevonuló szovjetek – Virág Ferenc pécsi megyéspüspökhöz hasonlóan – kivégezték.[110] December 14-én a fogságból szabadult kélesi

---

[105] KFL I. 1. a. (Politica) 7374/1944. A többi pont elsősorban korlátozásokat tartalmazott. Ezek röviden felsorolva az alábbiak voltak: november 1-én 8:00-ig minden személy- és teherautót a Búzapiac térre kellett vinni, ha pedig már a gépkocsi nem volt üzemképes, ebben az esetben a Polgármesteri Hivatalban kellett bejelenteni. (3.) Délig minden fegyvert (2.), valamint rádiót (7.) a városháza tanácstermébe kellett a lakosoknak beszolgáltatni. 10:00-ig minden közhivatalnoknak munkába kellett állnia (9.). A megszállók rendelkezése tiltotta a szeszes italok kiszolgálását (5.), annak ellenére, hogy a szovjet katonák előszeretettel néztek a pohár fenekére. A boltoknak a törvényben előírtaknak megfelelően nyitva kellett tartaniuk (4.), este 18:00 és reggel 6:00 óra között kijárási tilalom lett bevezetve (6.). Minden férfinak, aki a honvédség bármiféle állományában (tényleges, tartalékos) volt, a főjegyzői szobában kellett megjelennie 1200-ig (8.). Az előző nap, október 31-én a zsidó javakat az arra kijelölt helyről elvivőknek vissza kellett juttatniuk (11.). A házakra vörös zászlót kellett kitűzni (10.). Az ellenkezőkkel szemben a kalocsai Katonai Parancsnokság kész volt erőszakkal fellépni. A november 10-i 2. sz. parancsában a Katonai Parancsnokság elrendelte, hogy ezen túl a magyar pengőn kívül a Szovjet Katonai Parancsnokság által kibocsájtott hadipengő is forgalomba lépett (1 magyar P = 1 hadi P). Ezeket kötelesek a kereskedők és a lakosság elfogadni, ellenkező esetben haditörvényszék elé kerülnek.

[106] AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 124, 6465/1945. Vö. SÁGI, *Grősz József kalocsa-bácsi érsek megbeszélései*, 341–358.

[107] *Grősz József kalocsai érsek naplója*, 43.

[108] KFL I. 1. a. (Politica) 7386/1944.

[109] *Grősz József kalocsai érsek naplója*, 46. Kalocsa lakosainak száma, az azt megelőző utolsó, 1941-es népszámlálás adatai alapján 12 341 fő volt, az egész Kalocsai járásban pedig 44 312 fő élt. Lásd *1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint*. Szerk. Köz*ponti Statisztikai Hivatal*, Budapest 1947, 124.

[110] *Grősz József kalocsai érsek naplója,* 147. Virág Ferencnek – aki 1926 óta állt a Pécsi Egyházmegye élén – ugyancsak nem esett bántódása. 1958-ban életének 89. évében hunyt el. A szovjet megszállás hozadékaként, egyedüliként altorjai báró Apor Vilmos győri megyéspüspök szenvedett mártíromságot, mikor dulakodás közben egy részeg szovjet katona többször rálőtt, miközben a Püspökvárba menekült nők védelmére kelt. Az 53 éves püspök 1945. április 2-án halt bele sebesülésébe. 1997-ben II. János Pál pápa avatta boldoggá.

uradalmi tanítótól Grősz érsek ugyancsak különös hírekről szerzett tudomást.[111] A dunántúliak számára az efféle álhírekkel elérték, hogy még jobban kétségbeessenek. A később Kalocsára vetődők mind megnyugvással tapasztalták, hogy a nyugatra terjesztett hírek hamisak.

Miután december első hetében a szovjetek elhagyták Kalocsát a front vonultával, – Cserenkov parancsnok 7-én távozott –, csak néhányan maradtak helyben, az új kinevezett parancsnok később érkezett. Az érsek megbízásából Sághy Elek érseki jószágkormányzó december 5-én Bajára utazott az ottani parancsnokhoz, kérve hogy vegye védelme alá az érseki uradalom gazdaságait, mert amióta Kalocsáról a Katonai Parancsnokság kivonult, ellenőrző hatóság hiányában több gazdaságot kifosztottak. Az érsek tartott attól, hogy legközelebb már a lakókat fogják kifosztani. Gombosnak hosszas fáradságot nem ismerő tárgyalások következményeként sikerült december 8-án elérnie, hogy Kalocsa élére új tanács álljon fel. Az alakuló ülésre 10-én került sor.[112]

b) Kalocsa és az érsek 1945-től haláláig

A fentiek tehát markánsan hatással voltak az érsek ezt követő megítélésére a városban. Ezt egészítette ki a főpap megnyerő mentalitása. Népszerűsége haláláig nem csökkent.

1946-ban a város Szent Józsefnek történő felajánlására is sor került. Ennek ötletét Vojnich Mária Aquina általános főnöknő vetette fel még március 5-én, amit aztán Grősz érsek szívesen teljesített. Erre Szent József napján, március 19-én került sor az iskolanővérek zárdatemplomában.[113] Ez egyúttal az érsek névnapja is volt.

1951-es letartóztatása megdöbbenéssel érte a kalocsaiakat. Az őt ismerők számára azonban nem lehetett kérdéses, hogy a pere során elhangzottak koncepciósan lettek megalkotva. Mi történeti rálátással teljesen másképpen értelmezzük az elhangzottakat, mint nyilván a kortárs hallgató. A per koncepciós jellege számunkra már nem megkérdőjelezhető, a kortársak között lehetett, aki hitelt adott a tárgyaláson elhangzottaknak. Közvetlen környezete, de a kalocsai nyilvánosság számára is gyaníthatóan világos volt, hogy megrendezett a bírósági eljárás. Számomra azonban, aki szintén az érsek több írását, beszédét és naplóját is olvasta már, egyértelmű, hogy egy eseménysort játszanak le a tárgyalóteremben, és mi ezt hallgathatjuk vissza. Végig hallgatva a

---

[111] *Grősz József kalocsai érsek naplója 1944–1946*, 73. A magyar csapatoknak napiparancsban adták ki hetente egyszer a következőket: „Az oroszok Kalocsát a város négy sarkán felgyújtották és teljesen elpusztították; a [fő]székesegyház tornyai is romokban hevernek; dr. Hazai városvezető százszámra végeztette ki az embereket; akik a tűzben és a vérfürdőben el nem pusztultak, azokat az oroszok összefogták, fülükbe bélyegzőt égettek, homlokukra sarló- és kalapácsjelvényt ragasztottak és elhurcolták őket Kievbe."

[112] *Grősz József kalocsai érsek naplója*, 69.

[113] KFL I. 1. a. Cultus Sanctorum 712/1946, 742/1946.

tárgyalás hanganyagát, az érsek stílusát és szófordulatait jól ismerő hallgató számára nem lehet kérdéses, hogy ugyan az ő szájából és hangján, de nem a saját szavai és gondolatai hangzanak el.[114]

1956-os kalocsai hazatérése valóságos népünnepély volt. A későbbi visszaemlékezések szerint, de a fotók tanúsága alapján is óriási tömeg fogatta a székvárosába öt éves kényszerű távolmaradás után visszatérő főpásztort.[115] Mindennek a politikai hatóságok értelemszerűen nem örültek, de nem tudták akkor meggátolni. Annak ellenére, hogy 1960-ban is már Grószt a püspöki kar tárgyalóképes tagjai közé sorolták[116], minden erejükkel igyekeztek korlátozni az 1961-es aranymiséjén való megjelenők létszámát[117], de még halálát követően is visszaszorítani a ravatalát felkeresők számát.[118] Utóbbira későbbiekben még majd visszatérek.

Grősz József főpapként, illetve magas hivatalából adódóan közszereplőként történelmi idők helytálló tanúja volt, országos és lokális szinten egyaránt. Kalocsai egyházkormányzatának monografikus vizsgálata főpásztori működésére összpontosít. Ezt a működést azonban értelemszerűen nagyban meghatározták az itt vázolt, mind kedvezőtlenebb politikai, társadalmi környezet sokrétű determinációi.

---

[114] *Grősz József és társai bűnpere*. Vö. SZABÓ, *A Grősz-per előkészítése* és BALOGH–SZABÓ, *A Grősz-per*. A per meghallgatható, lásd *Oktatólapok. Koncepciós perek Magyarországon 1945 után.* Szerk. Majtényi György, Mikó Zsuzsanna, Szabó Csaba: *hanganyagok https://felsooktatas.oktatolapok.mnl.gov.hu/koncepcios_perek_magyarorszagon_1945_utan/tartalom/hanganyagok (utolsó letöltés: 2022. augusztus 20.)*

[115] KÁLMÁN, *Dokumentumok Grősz József*, 19.; Bergmann János kalocsai nagyprépost is akként vélekedett, hogy ez minden bizonnyal életre szóló emlék lehetett az érsek számára, s kompenzálta némiképpen az átélt meghurcoltatást, látva ez által, hogy nem volt hiábavaló amit tett. Vö. *Életútinterjú Bergmann János nagypréposttal*.

[116] KÁLMÁN, *Názáret rejtettségében,* 54. Vö. Állami részről így tekintettek Hamvas Endrére, Schwarz-Eggenhofer Arturra, Brezanóczy Pálra, Klempa Sándorra és Legányi Norbertre.

[117] SÁGI GYÖRGY, *Grősz József pappá szentelésének 50. évfordulója: Szakács Gyula egyházügyi főelőadó jelentése a jubileumi ünnepségsorozatról és a főpap körlevélbéli visszatekintése aranymiséjére*, Múltbanéző 17/9. https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_17_9 (2022. 06. 05.)

[118] SÁGI, *A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése*, 46.

III. A főegyházmegye irányítása

1. *Vacantia Sedis* 1942–1943

Ahhoz, hogy megérthető legyen, hogy Grősz József milyen körülmények között vette át az érsekség kormányzását, mindenképpen szükséges bemutatni a Zichy érsek halálától az ő beiktatásáig tartó átmeneti időszakot. Ez azért is fontos, mert hiszen nem ő volt eredetileg az elsőszámú jelölt az ősi egyházmegye élére. Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök ténylegesen is kinevezést kapott Kalocsára, azonban egészségi okokból kifolyólag nem tudta átvenni hivatalát. Isten útjainak kifürkészhetetlensége folytán így mégis Grősz lett 1943-ban a kalocsa-bácsi érsek.

a) Glattfelder Gulya kinevezése és lemondása

Horváth Győző káptalani helynök 1942. szeptember 30-án körlevélben hozta a főegyházmegye papsága és hívei tudomására, hogy a pápa Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspököt nevezte ki az érsekség élére. A pápai kinevező bulla szeptember 24-én kelt. Főkegyúri részről már május 28-án kinevezésre került a kormányzati iratok alapján, ahogyan erre TÓTH TAMÁS rámutat.[119] Horváth november 7-ei körlevele arról tanúskodik, hogy az eredetileg november 22-re tervezett beiktatást Glattfelder kérésére elhalasztották, mivel a kinevezett érsek hurutos megbetegedésben szenvedett – legalábbis a nyilvánosság irányában ez lett kommunikálva.[120] Glattfelder püspök egészségi állapota ekkorra már egyre jobban hanyatlásnak indult, majd már csak átmenetileg sikerült mérsékelni és stabilizálni állapotát. November 7-én a pápához intézett levelében három hete tartó álmatlanságról és folyamatos orvosi kezelésről és gyógyszerszedésről számolt be az egyházfőnek, ami idegállapotára is erősen kihatott. Kellemetlenül érezte, de bevallotta a pápának azt is, hogy az eucharisztikus böjtöt sem tudja tartani, így az alól felmentést is kért. Ebben a levelében is beszámolt már, hogy folyamatos orvosi kezelés alatt áll és gyógyszereket kell szednie.[121]

---

[119] TÓTH TAMÁS, *Glattfelder Gyula c. érsek (1943), csanádi püspök (1911–1943)*, Deliberationes 4 (2011) 2. sz., 254–259, 256.

[120] Elmarad Glattfelder Gyula kalocsai installációja, *Nemzeti Ujság*, 1942. nov. 22. Vö. SzCsEL I.1.d. 344/1943. Már több hónapja fennálló és időnként recidiváló bélhurutja következtében igencsak lefogyott, gyenge volt, álmatlanság és ideggyengeség mutatkozott nála.

[121] ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 108, fol. 5.

Rotta nuncius másnapi levelében megerősítette Rómának Glattfelder rendkívüli kimerültségét, majd táviratban kérte Luigi Maglione bíboros államtitkártól, hogy adják meg a kinevezett érseknek az eucharisztikus böjt alóli felmentést. Ezt az enyhítést erősen indokoltnak látta a nuncius is. Ezt november 13-án meg is kapta az orvosi kezelések fennállásának idejére.[122]

1943. január 31-én Horváth püspöknek írt levelében Glattfelder még bizakodó volt, de az orvosi utasításokra ekkor is hivatkozott, hogy egyelőre intik őt a hivatali kötelezettségek vitelétől, nehogy viszályára forduljanak az addig elért eredmények. A gyógykezelés végén néhány hetes szanatóriumi kezelést is javasoltak neki az orvosok, amit be is tartott. A káptalani helynöknek a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye vezetőjeként végzett munkáját megköszönte. Végső döntését a szanatóriumi kezelés utánra halasztotta. Orvosai tanácsait figyelembe véve szerette volna eldönteni, hogy képes lesz-e elfoglalni az érseki széket. Ekkor még reménykedett, hogy ez megtörténhet. A két kezelőorvosa, dr. Miskolczy Dezső neurológus és dr. Purjesz Béla belgyógyász szakorvos volt. Az orvosok enyhébb optimizmussal tekintettek Glattfelder javuló állapotára, a szanatóriumi kezelést azonban elkerülhetetlennek látták annak érdekében, hogy munkaképessége ismét helyreálljon.[123] Havas Géza püspöki titkárnak a Kalocsai Érseki Hivatalhoz intézett február 5-i leveléből is tudható, hogy habár Glattfeldernek rendszerint megküldték Kalocsáról a különféle ügyiratokat, de egészségi okokból sem akkor nem tudott azokkal foglalkozni, amikor Szegeden tartózkodott, amióta pedig Budapestre került kezelésre, még annyira sem.[124] Meszlényi Zoltán esztergomi segédpüspök 1942 decemberében Kalocsán és Szegeden is megfordult szentszéki megbízatással vizitálni. Esty Miklós világi pápai kamarás tőle értesülve jegyezte le naplójában, hogy az elmezavar első jelei mutatkoztak már Glattfeldernél – mint amilyenek korábban húgánál, Glattfelder Olgánál is tapasztalhatóak voltak –, így a szegedi aulisták nem is merték megengedni Meszlényinek, hogy találkozzon vele.[125]

Négyhónapnyi vívódást, önvizsgálatot és tanakodást követően orvosai állásfoglalását is kikérve Glattfelder végül belátta, hogy nincs elég ereje egy ilyen nagy kiterjedésű és nagy múltra visszatekintő egyházmegye kormányzásához, mint a Kalocsa-Bácsi Érsekség.[126] Bár pár

---

[122] ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 108, fol. 4.

[123] SzCsEL I. 1. d. 344/1943.

[124] SzCsEL I. 1. d. 344/1943.

[125] SzIT Esty Miklós hagyaték 2. 6. fol. 55. Glattfelder Olga állapota a későbbiekben szintén nem javult. A főpap végrendeletében is garantálni próbálta, hogy húga az ő esetleges halálát követően is megfelelő kezelésben részesüljön, így igyekezett ennek anyagi fedezetét is rendezni. Lásd KFL I.1.a. (Facultas) 249/1946; KFL I.1.a. (Facultas) 370/1946.

[126] Serédi bíboros maga is azon a véleményen volt, hogy akár ok nélkül is lehetséges a négy hónapot kivárni, és csak utána döntésre jutni. Mindenesetre azzal viszont nem értett egyet, hogy a kinevezett érsek sógorát még az érseki szék birtokbavételét megelőzően érseki ügyésszé nevezte ki. Vö. SzIT Esty Miklós hagyaték 2. 6. fol. 47.

hónappal ezelőtt még úgy tűnt, hogy erre akár sor is kerülhet, májusra egyértelmű volt, hogy az érsek nem lesz képes ellátni a feladatait.[127] A kánonilag előírt időhatárt átlépve azonban már neki is be kellett látnia, hogy erre nem lesz képes.[128]

A pápának címzett lemondó leveléhez francia nyelvre fordított orvosi igazolást is csatolt egészségi állapotáról és kérte a pápát, hogy továbbra is Szegeden maradhasson. A francia nyelvű igazolásokat dr. Miskolczy Dezső neurológus és a budapesti szanatórium igazgatója, dr. Jancsó István állították ki. Ők a meglévő munkakörében való maradást javasolták.[129] Szakvéleményükben Glattfelder baloldali *hemiparkinsonismus*ára, valamint tartós bélbetegségben legyengült testi állapotromlására hivatkoztak.[130]

Glattfelder kérte Serédi hercegprímást, hogy lemondásában támogassa. A lemondást 1943. február 15-én kelt levelében hozta a bíboros tudomására. Indoklását az Apostoli Szentszék is konstatálta. Rotta február 23-án azt javasolta Rómának, hogy maradjon Szegeden a főpásztor és kapja meg *ad personam* az érseki címet. Mivel Glattfelder széleskörben elismert és megbecsült személy volt, Rotta úgy gondolta, hogy ezt valamilyen formában a Szentszéknek is kifejezésre kell juttatnia. Gyors döntést kért a pápától, egyrészt azért, hogy enyhítsék Glattfelderen a nyomást, másrészt, hogy az érseki szék üresedése ne húzódjon a kelleténél tovább, a poszt tényleges betöltésével foglalkozhassanak minél hamarabb.[131] Serédi bíboros, szintén február 23-án kelt Glattfelderhez intézett hosszú levelében sajnálatát fejezte ki, azt hallva, hogy a csanádi megyéspüspök továbbra is gyengélkedik, s megértését is kifejezte, hogy ennek következtében sajnos nem tudja átvenni az érseki széket, arról lemondott. A hercegprímás számára világos volt, hogy a pápa iránt lojális, kötelezettségeit mindig szem előtt tartó Glattfelder milyen nehéz döntést hozott. A bíboros miután meleg szavakkal bátorította, megnyugtatta Glattfeldert, hogy helyesen döntött. Arra kérte, hogy a lemondás hivatalos római elfogadásáról tájékoztassa majd Szinyei Merse Jenő királyi vallás- és közoktatásügyi minisztert, rajta keresztül pedig a kormányt.[132] A bíboros vigasztaló sorait másnap kelt levélben köszönte meg a püspök. Szintén február 23-án Serédi Rottának is írt, hogy Glattfelder

---

[127] SzIT Esty Miklós hagyaték 2. 6. fol. 52.

[128] 1917-es CIC 333. kánonja a püspöki szék birtokbavételét szabályozta a kinevezést követően: „Hacsak törvényes akadály nem gátolja, püspökségre felterjesztett, még ha a Szent Római Egyház bíborosa is, az apostoli kinevezési okmány vételétől számított három hónapon belül szenteltesse fel magát és négy hónapon belül foglalja el püspökségét, betartva a 238. kán. 2. § előírását."

[129] ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 115, fol. 10–11. Vö. SzCsEL I.1.d. 888/1943.

[130] SzCsEL I.1.d. 888/1943.

[131] ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 115, fol. 12–12*v*; SzCsEL I.1.d. 344/1943.

[132] SzCsEL I.1.d. 888/1943; SzCsEL I.1.d. 344/1943.

lemondását támogatta, s bár sajnálja az érseket, de ez bizonyult az egyetlen jó döntésnek, amelyet Rómában is beláttak.[133]

XII. Piusz a lemondást elfogadta, március 4-ei dekrétuma alapján[134] pedig a nuncius javaslata szerint engedélyezte, hogy Glattfelder haláláig az érsek-püspök megnevezést használja. Rotta a dekrétum hírével már másnap felkereste a budapesti kórházban fekvő Glattfeldert, aki a pápa döntését hálásan és örömmel fogadta. Szemlátomást úgy tűnt, hogy a beteg főpap nagyon megkönnyebbült, a pápa döntését hálásan és örömmel vette, hangsúlyozva, hogy ezután is hűségesen fogja szolgálni a Csanádi Egyházmegyét és reméli, hogy az ott megkezdett munka egyrészét legalább befejezheti.[135] A fejleményekről Glattfelder március 11-én értesítette Szinyei Merse minisztert, aki a március 16-ai minisztertanácsi ülésen fel is olvasta a kormánytagok előtt. A magyar királyi kormány nevében április 2-án a miniszter kifejezte sajnálatát, levelében a legjobbakat kívánta az érsek-püspöknek.[136]

Glattfelder 1943. március 18-án kelt levelében írta meg lemondását és annak pápai elfogadását Horváth püspöknek. A lemondásról a kalocsai káptalani helynök másnap körlevélben értesítette a főegyházmegye papságát és híveit, közölve Glattfelder levelét, s azt kiegészítve saját soraival, amelyben sajnálatát fejezte ki. Hivatalos úton a kalocsai főszékesegyházi káptalan március 26-ai ülését követően fejezte ki levélben megértését és tiszteletét a leköszönő kinevezett érsek irányában. A káptalani helynök ezt március 31-én a maga nevében is megismételte, április 1-én pedig magánlevélben írta meg, hogy miután Glattfelder hazatér Szegedre, majd barátilag személyesen is meglátogatja.[137]

b) Grősz József 1943-as kinevezése a kalocsa-bácsi érseki székbe

1942-ben Glattfelder mellett Kriston Endre egri segédpüspök, valamint Grősz József szombathelyi megyéspüspök állt a második és harmadik helyen a Rómába felterjesztett érsek-jelöltek listáján. Esty Miklós naplófeljegyzéséből tudjuk, hogy az eredeti tervek szerint a második helyen még Madarász István kassai megyéspüspök szerepelt. Hóman Bálint királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter leváltását követően került a helyére Kriston neve. Esty ekkor is már azt valószínűsítette, hogy végül majd Grősz lesz az érsek, Glattfelder egészségi állapota miatt aggódott a nuncius is, Kristont pedig nem lehetett komoly jelöltnek tekinteni.[138]

---

[133] ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 115, fol. 3–4.
[134] TÓTH, *Glattfelder Gyula*, 256.
[135] ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 115, fol. 7; SzCsEL I.1.d. 888/1943.
[136] SzCsEL I.1.d. 888/1943.
[137] SzCsEL I.1.d. 888/1943.
[138] SzIT Esty Miklós hagyaték 2.6. fol. 34.

Továbbá, mivel a nagyon öreg és szintén betegeskedő Szmrecsányi Lajos egri érsek mellett szükség volt Kriston jelenlétére, a matuzsálemi korú érsek halála után pedig az új egri főpásztor kinevezéséig az ottani jelenlétére, így Kalocsára történő kinevezésének még inkább lecsökkent az esélye. Mindazonáltal Angelo Rottának Maglione bíboros államtitkárhoz intézett április 19-ei leveléből megtudhatjuk, hogy mind Kalocsa, mind pedig Eger kapcsán erős jelöltnek számított Grősz mellett Czapik Gyula veszprémi megyéspüspök is. A nuncius azzal érvelt mégis inkább a szombathelyi megyéspüspöknek Kalocsára helyezése mellett, hogy mivel Gősz maga is német származású, a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében, különösen annak bácskai részében pedig nagyszámú németajkú katolikus él[139], így alkalmasabbnak látszik őt inkább oda kinevezni, mintsem Egerbe, noha kétségtelenül a Bécset is megjárt Czapik is tudott németül. Utóbbi az *Augustineum*, előbbi a *Collegium Pazmanianum* növendéke volt hajdanán. Rotta szerint azért sem lett volna szerencsés Grősz egri kinevezése, mert Eger az ottlakók etnikai hovatartozását tekintve inkább magyar egyházmegyének volt tekinthető. Rotta nézete szerint a kormányzó sem igazán preferálta a német nevű püspököket, különösen az iránt voltak ellenérzései, hogy bármelyik lakhelyével ilyen származású püspökök kapcsolatba kerüljenek. Ismeretes volt, hogy Kenderesen, családi birtokán rendszeresen tartózkodott, ami pedig területileg az egri érsek joghatósága alatt állt. Rotta példaként Luttor Ferenc szentszéki követségi tanácsosnak 1942-es meghiúsult váci megyéspüspöki kinevezését is példaként hozta fel. Azzal kapcsolatban is ennek okaként látta azt, hogy Gödöllő annak az egyházmegyének a területén volt, melyet a kormányzó szintén gyakran felkeresett. A nuncius szerint Czapik már azért is volt alkalmasabb jelölt Egerbe, mert őt Horthy régről ismerte – akkorról, mikor még I. Ferenc József császár és apostoli király szárnysegédje volt Bécsben. Leányait, Magdolnát és Paulette-et Czapik tanította a császárvárosban; ebből adódóan nagyra becsülte. Ami Grősz és Czapik kvalitásait illette, alapvetően mindkettőt alkalmasnak tartotta a nuncius az érseki méltóság viselésére.[140]

Május elején már híre ment, hogy Grőszből kalocsai érsek lehet a közeljövőben. Ennek hírét szomorúan fogadták Szombathelyen, mert Grősz személyisége miatt a Szombathelyi Egyházmegye papjai és hívei körében egyaránt közkedvelt volt.[141] Nem meglepő tehát, hogy

---

[139] *Nota bene* Glattfelder Gyula is sváb származású volt. Apja, Glattfelder Jakab budapesti kocsigyáros 1909-ben nyerte el a nemességet I. Ferenc Józseftől.

[140] ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 116, fol. 35–37*v*. A püspöki alkalmasság jogi kereteit lásd 1917-es CIC 3. kánon.

[141] *Kőszegi krónika, 1938–1952. Székely László apátplébános feljegyzései*. Szerk. Hoósné Péterffy Alexandra–Pál Ferenc–Rétfalvi Balázs. Gencsapáti 2015, 212–213. Grősz szombathelyi egyházkormányzati működéséről lásd TÓTH, *A szombathelyi egyházmegye története*. Életét és munkásságát összefoglalta TÖRÖK, *Századunk magyar főpapjai*; legújabban pedig – mint fentebb már említettem – ezt halálának 60. évfordulója alkalmából megtettem

később ugyanez volt a helyzet új főegyházmegyéjében is. Végül tehát a szóbeszéd igaznak bizonyult, 1943. május 7-én Grősz József valóban kalocsai érseki kinevezést kapott. Czapik úgyszintén ekkor lett egri érsekké kinevezve. A döntésről Maglione bíboros már április 28-ai táviratában értesítette Rotta nunciust, utasítva, hogy tegye meg a szükséges lépéseket.[142] Május 5-én pedig Rotta kérte táviratban a pápai Államtitkárságtól, hogy a *L'Osservatore Romano* mielőbb publikálja a kinevezést, a két érsek-jelölt ugyanis ezt elfogadta. Esty abból a szempontból is jónak tartotta a két püspök érseki székbe történő kinevezését, mivel meglátása szerint Czapik Serédi „emberének" számított, s Grószról is ezt feltételezték. Kettejük közül a precedencia Grószt illette meg a püspöki karban Serédi megállapítása alapján.[143]

A Magyar Rádióban május 8-án este 19:00-kor jelentették be országosan Grősz József érseki kinevezését. A *Nemzeti Ujság* felelős szerkesztője, Tóth László ezt megelőzően közölte már Horváth püspökkel. Erről értesülve az azon nyomban táviratban köszöntötte az új érseket, aki azt szintén röviden viszonozta. Kujáni általános helynök, érseki irodaigazgató ugyanígy tett, de Farkas Géza Kalocsa megyei jogú város polgármestere sem késlekedett. Mindhárom távirat szövegét telefonon a *Magyar Kurír*nak is eljuttatták. A káptalani helynök május 9-én ünnepélyes körlevélben tette közhírré, hogy XII. Piusz pápa Grószt tette meg a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye új érsekévé.[144] Horváth püspök továbbá körlevélben tudatta azt is, hogy az új főpásztor július 11-én érkezik majd Kalocsára, másnap pedig a főegyházmegye 87. főpásztoraként ünnepélyes keretek között fogják beiktatni érseki székébe.[145]

Rotta nuncius május 14-én tolmácsolta a két kinevezett érsek köszönetét az Apostoli Szentszéknek. A kinevezett érsekek ígérték, hogy ezt személyesen is meg fogják tenni. A nuncius – egyetértve Czapikkal – sürgette, hogy mielőbb küldjék meg nekik a bullákat, hogy érseki székeiket hivatalosan is át tudják venni. Rotta Kalocsa esetében ezt különösen indokoltnak tartotta, tekintve, hogy ott már egy éve állt fenn széküresedés. Ugyanebben a levelében kérte Rotta azt is, hogy korábbi egyházmegyéikben mindketten apostoli kormányzóként folytassák tovább a munkájukat az új megyéspüspökök kinevezéséig.[146] Május

---

én, SÁGI, *Grősz József, a válságkezelő*. Az érseki kinevezésről a szombathelyi körlevélt lásd SzEL I.1.a. 1430/1943.

[142] ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 116, fol. 35.

[143] ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 116, fol. 34; KFL I.1.c. Grősz József perszonális (Kinevezés érseki székbe), ikt. sz. nélkül; SzIT Esty Miklós hagyaték 2.6. fol. 76. Vö. TÓTH: *A szombathelyi egyházmegye története*, 74.

[144] AAV, Canc. Ap. Reg. Litt. Ap., busta 67, fasc. 28: Grősz József kalocsai érseki kinevezése, fol. 1–3.

[145] KFL I.1.c. Grősz József perszonális (Kinevezés érseki székbe), 3080/1943. és 4649/1943.

[146] ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 116, fol. 29–30; Grősznek a nunciushoz eljuttatott esküszövegét lásd SzEL I.1.a 1699/1943. Az apostoli kormányzók működésének jogi keretét lásd 1917-es CIC 312–318. kánon.

23-ai válaszában a pápai Államtitkárság ígérte, hogy odahatnak a Konzisztoriális Szent Kongregációra, kérve a kinevezési bullák mielőbbi kiállítását.[147] Ezeknek megérkeztét június 11-én kelt levelében jelentette a nuncius a bíboros államtitkárnak, és jelezte azt is, hogy Grősz és Czapik ugyanazon a futáron keresztül, aki a bullákat meghozta, kérték a pápától a palliumaikat is. Ezügyben Luttort bízták meg, hogy járjon el ügyükben az Apostoli Szentszéknél.[148] Ezt hagyományosan konzisztórium alkalmából kellett volna kérni a pápától, mivel azonban XII. Piusz ritkán hívott ilyet össze, így azon kívül tették ezt meg. Végül ekkor nem kapták meg, de dispenzációt adtak a részükre, így metropolitai működésüket nem érte akadály. A források a Czapik részére történő pallium adományozásról 1946-ból számolnak be, így minden bizonnyal Grősz is csak akkor kapta azt meg.[149]

c) Az érseki szék elfoglalása

Jámbor Dezső, a *„Magyar Kurír”* igazgató-főszerkesztője még július 1-jén levélben fordult a kinevezett érsekhez, s kérte, hogy lehetőség szerint a kalocsai esemény során elhangzandó beszédeinek és szentbeszédének szövegét legkésőbb július 8-ig küldje meg a szerkesztőségüknek. Mivel a háborús helyzet miatt a katonaság bármikor megszakíthatta a telefonkapcsolatot, így a tudósítások – annak ellenére, hogy ő jelen akart lenni a helyszínen – esetleg csonkán kerülnének be a tudósításba, Jámbor így akarta ennek elejét venni. Megjegyezte, hogy a Magyar Távirati Irodánál is ez a gyakorlat a beszédek esetében. Tehát a helyszíni tudósító csak a tájékoztatás keretét adja meg telefonon át a hír megírásához. Galambos Miklós püspöki titkár három beszédet meg is küldött Jámbornak, a papsághoz intézett latin nyelvű beszéd kapcsán pedig Kujánihoz irányította át, mondván, az nála van meg.[150]

Az új érsek fogadásához és a másnapi intronizáció megszervezéséhez a korábbi 1914-es és 1923-as székfoglalásokat vették elő mintaként. A június 23-ai előkészítő megbeszélésekről jegyzőkönyv is készült. Ezen az egyházi és városi vezetés, iskolák és egyéb érintett állami szervek vezetői, illetve képviselői egyaránt részt vettek. Grősz a tervek szerint Budapestről július 11-én 14:30-kor indult autóval Kalocsára Horváth Győző káptalani helynök, Kiss Lajos szombathelyi általános helynök és Galambos püspöki titkár társaságában. A főegyházmegye határához, Hartához érve Endre László Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja köszöntötte a kinevezett főpásztort. Ezt követően Kisfoktőig ment a menet, a járás határáig, ahol Hazai

[147] ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 116, fol. 26.
[148] ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 112, fol. 11–11*v*.
[149] SzIT Esty Miklós hagyaték 6.11. fol. 47.
[150] SzEL I.1.a. 1856/1943.

Gyula kalocsai főszolgabíró és a szomszéd községek küldöttségei fogadták. Grősz július 11-ei kalocsai megérkezését és a főszékesegyházba történő bevonulását a korabeli filmhíradó is közvetítette.[151] A dunapataji híd mellett felállított diadalkapunál, a város határában Farkas Géza polgármester köszöntötte rövid beszéddel a kinevezett érseket, aki röviden reflektált a városvezető szavaira. Farkas mellett a városi tisztségviselők, Borsoss Béla királyi rendőrtanácsos és Horváth Alajos, Tóth István kalocsai plébánosok is jelen voltak, valamint Hargitay Mátyás érsekuradalmi jószágfelügyelő és Szentkereszty Ábel főintéző, a *Kalocsai Néplap* felelős szerkesztője. Ezt követően Horváth püspök társaságában népviseletbe öltözött helybeli és vidéki hívek, cserkészek, iskolák és egyesületek sorfala között nyitott négylovas hintón hajtatott a főszékesegyházhoz. A város határát átlépve megkondultak a kalocsai harangok, így köszöntve az új főpásztort.

Grősz a főszékeskáptalan és a papság kíséretében az *Ecce Sacerdos Magnus*ra vonult a főszékesegyházba, rövid *adoratió*t követően a káptalan sekrestyéjébe lépett és bemutatta az érseki kinevezési bullát. A hívek és egyéb küldöttségek (pl. nőegyletek, kongregációk, oltáregyletek) ezalatt a templomban foglaltak helyet. Miután az érsek visszatért a sekrestyéből és felöltözött, a főoltárhoz ment, szentségi és főpásztori áldást adott, majd a Horváth Alajos főszékesegyházi plébános által recitált Jézus Szíve litánia következett. A szertartást követően Grősz a kastélyba vonult és annak erkélyéről üdvözölte a kastélykertben összegyűlteket: a papság, a város, hatóságok, járás és közhivatalok, valamint az iskolák és egyesületek képviselőit. A papság nevében Kujáni Ferenc érseki általános helynök, a város nevében ismét Farkas polgármester szólt az érsekhez. Röviden az érsek is viszont beszédben köszönte meg a fogadtatást, a köszöntéseket.[152]

Másnap 10:30-kor vette kezdetét az intronizációs, tehát székfoglaló szentmise. A Magyar Királyi Államvasutak az alkalomra különvonatot indított Újvidékről. A kezdés előtt legkésőbb egy fertály órával mindenkinek el kellett foglalnia már a helyét a templomban.[153] Ismét az *Ecce Sacerdos Magnus* hangjaira vonult be Grősz érsek áldást osztva a jelenlévőkre. A szentségi oltárnál röviden imádkozott, majd a liturgikus ruhákat magára öltötte. A szentmise elején Kujáni érseki irodaigazgató felolvasta a kinevezési bullát latinul, majd magyarul. A káptalan és egyúttal a főegyházmegye papsága nevében a leköszönő káptalani helynök, Horváth Győző segédpüspök, nagyprépost köszöntötte az érseki székét elfoglaló főpásztort latinul. Grősz

---

[151] *Grősz József, a kalocsai új érsek fogadása*, 1943. júl., Magyar Világhíradó 1013 *https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5096* (2023. 12. 08.).

[152] KFL I.1.c. (Grősz József perszonális), ikt. sz. nélkül, teljes köteg 4649/1943 alá helyezve.

[153] KFL I.1.c. Grősz József perszonális), 4141/1943; SzEL I.1.a. 1822/1943.

röviden válaszolt erre, szintén az Egyház nyelvén. A papság hódolatát követően teljes főpapi díszben tartotta meg első érseki homíliáját.[154]

A szentmisén asszisztenciaként jelen volt és közreműködött Tantos Gyula dékán-kanonok, Gonczlik Kálmán prelátus-kanonok, Kerner István kanonok, nagyszemináriumi rektor, Tantos Ferenc és Földesdy Antal iszteletbeli kanonokok, Szedlay István pápai kamarás, Angeli Ottó pápai káplán, Gombos Károly érseki titkár és Gyetvai Péter érseki szertartó. A templom zene- és énekkarát Szedrey Imre dirigálta. A szentmise végén a pápai és a magyar himnusz hangzott el.[155]

A székfoglaló szentmisét követően, a kastélyba visszavonuló érsek a küldöttségeket fogadta, köztük a szombathelyi egyházmegye 45 fős csoportját, akik között jelen volt Batthyány-Strattmann László herceg, világi pápai kamarás, Vas és Zala vármegyék vezetői, Szombathely város küldöttjei. Az ő nevükben Szűcs István Vas vármegyei főispán köszöntötte az új érseket. A főispán rövid beszédet is mondott. De itt köszöntötték a főpásztort többek között az *Actio Catolica*, a Középponti Katolikus Kör és a Központi Sajtóvállalat képviselői is, továbbá különféle egyesületek és Szabadka, valamint Újvidék városok küldöttjei. Grősz megköszönte az üdvözlő szavakat. Érsekként először a kalocsai Ipartestületi székházban vett részt a Katolikus Diákotthon Mozgalom gyűlésén, melynek végén a zárszó tőle hangzott el.[156]

d) Grősz érsek kinevező bullái

Grősz érsek július 14-én levélben tájékoztatta szuffragáneusát, Glattfeldert a székfoglalásról, valamint mellékelve elküldte Szegedre azt a bullát, ami elmondása szerint csak továbbítás végett érkezett hozzá a kinevezésére vonatkozóan.[157] Grősz kalocsai érseki kinevezésére vonatkozóan ez a három bulla közül az egyetlen, ami a történettudomány mai állása szerint fennmaradt. A bulla teljesen véletlenül került elő, amikor Glattfelder kalocsai kinevezése kapcsán folytattam levéltári kutatást Szegeden. Habár iktatószám szerepelt rajta, abban az iktatókönyvben, melyben a kutatás során néztük, ez nem szerepelt. Egy másik nyilvántartásban végül azonban megtaláltuk. Megléte azonban ismeretlen volt Szegeden is. A Grősz érsek kalocsai kinevezésére vonatkozó két másik bulla magyar fordításban, gépelt változatban maradt meg. Az eredeti bullák latin nyelvű tisztázatai a Vatikánban, szintén írógéppel készült változatban állnak rendelkezésre. Az érseki kinevezésről szóló bullák Szombathelyre érkeztek

[154] KFL I.1.c. (Grősz József perszonális), ikt. sz. nélkül, teljes köteg 4649/1943 alá helyezve.
[155] KFL I.1.c. (Grősz József perszonális), ikt. sz. nélkül, teljes köteg 4649/1943 alá helyezve.
[156] KFL I.1.c. (Grősz József perszonális, ikt. sz. nélkül, teljes köteg 4649/1943 alá helyezve.
[157] SzCsEL I.1.d. 2020/1943.

meg, itt készítette el és küldte tovább Kalocsára július 1-én Sághy Elek püspöki jószágkormányzó a hitelsített másolatokat. Az eredetiket Grősz vitte magával bemutatni július 11-én.[158]

e) Az új érsek beköszöntője

A szokásokat követve Grősz érsek is körlevélben szólt a főegyházmegye valamennyi hívéhez. Fontos kiemelni, hogy ezt három nyelven tette meg, mindhárom köszöntő bekerült a főegyházmegyei körlevelek sorába.[159] A magyar mellett németül és bunyevácul is szólt a hívekhez. Tekintve, hogy valóban e három fő népcsoport alkotta a főegyházmegye lakosságát, nem csupán figyelmesség, hanem ésszerű lépés is volt.[160]

Köszöntője elején minden esetben a rá szálló felelősségről szólt, felidézte a főegyházmegyében szolgáló nagy elődeit, akikre példaként tekintett. A közvetlen elődd Zichy érseken kívül nevesítette Asztrikot, Csák nembéli Ugrint, Tomori Pált, valamint Batthyány Józsefet.

Újszövetségi idézetek[161] példájából kiindulva fogalmazta meg iránymutató gondolatait az érsekség hívei számára. Kiemelte annak fontosságát, hogy hiába érik a világ részéről kísértések a hívő embert, minden körülmények között fontos Krisztus tanítására figyelni és követni, mint ahogy a történelem során minduntalan egyre többen és többen tették is ezt, hiába voltak olyanok, akik ezt nem akarták megérteni. Tisztában volt vele az érsek, hogy „A feladat nem könnyű. Nem könnyű különösen ma, amikor annyian csalogatnak másfelé. Amikor annyian vannak, akik más útra akarnak bennünket vezetni, mint amelyet Krisztus jelölt ki a számunkra. Mégis kitartunk Krisztus mellett! Nem megyünk se jobbra, se balra. Nekünk nem kell új evangélium. Nekünk nem kell újfajta kereszt. Érhet bármi hatás balról és jobbról is, a hívő embernek az evangéliumi utat kell mindig választani minden nehézség ellenére is.” Ezeket a gondolatokat hallva, mikor a papok a szószékről azt a híveknek felolvasták, egyértelmű kellett, hogy legyen a jelenlévőknek, hogy az érsek minden irányból érkező szélsőségektől inti óva híveit, kitartva a krisztusi tanítás mentén. Az újfajta keresztre vonatkozó célzás pedig egyértelműen a nyilas- és horogkeresztes ideológia elutasítására vonatkozó burkolt utalás volt.

---

[158] KFL I.1.c. (Grősz József perszonális), ikt. sz. nélkül teljes köteg 4649/1943 alá helyezve. SzCsEL I.1.d. 2020/1943. Az eredeti latin nyelvű tisztázatok a Vatikánban, lásd AAV Cancellaria Apostolica Regesta Litterarum Apostolicarum, Busta 67, Fasc. 28; SzEL I.1.a 1730-31/1943.

[159] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 4445/1943.

[160] A személyében német nemzetiségű magyar főpapról általánosságban is elmondható volt, hogy ugyan az egyházi érdekek érvényesítése fontos volt a számára, de nem a nemzetiségi ellentétek előtérbe helyezésével akart eredményeket elérni. Nagyban különbözött szemlélete a későbbiekben többször említésre kerülő Budanovich Lajosétól.

[161] Jn 6; Lk 19.

A három különböző nyelven közölt körlevél apróbb módosító kiegészítéstől eltekintve ugyanúgy hangzott, azonban mikor a hazaszeretet fontosságára tért ki egy újabb jézusi példából kiindulva a célközönségnek megfelelő kiegészítéssel élt, az ott feltett kérdést aszerint fogalmazta át, hogy kikhez szólt.[162] Az adott válaszban minden esetben leszögezte, hogy a hazát „Szeretnünk kell úgy, ahogyan az Üdvözítő szerette hazáját: önzetlen, munkás, áldozatkész szeretettel. Szeretnünk kell akkor is, ha nem kapunk tőle semmit, ha szegénysége miatt talán nem tud adni mást, mint egy darab száraz kenyeret." Az Egyház és a haza közötti szeretetbéli különbségtételt elvetette, mivel meggyőződéssel vallotta, hogy „ez a kettő az elmúlt 1000 év alatt sohasem került komolyan szembe egymással. Szent István országa keresztény volt 1000 éven át, keresztény ma is és mi magyar katolikusok vagy ha úgy tetszik, mi katolikus magyarok egyforma szeretettel csüngünk mind a kettőn, sőt meggyőződéssel valljuk, hogy nem lehet jó katolikus az, aki hazáját nem szereti azzal a hűséggel és odaadással, amelyet a haza minden polgárától joggal elvárhat, ahogyan nem tartjuk jó magyarnak sem azt, aki népünket el akarja szakítani Krisztustól és a magyar jövőt más alapokon akarja felépíteni, mint amelyeket szent István rakott le. Ezt a kettőt kérem Tőletek: Hűséget Krisztushoz és hűséget a magyar hazához!" Az erre az eredményre kifutó válaszához feltett kérdését az érsek, attól függően fogalmazta meg, hogy az kikhez szólt. A magyar hazához, mint szülőföldhöz tartozás gondolata minden esetben evidens volt a főpásztor számára.

2. Az érsek és a főszékeskáptalan

Mindenképpen fogalomtisztázással érdemes kezdeni. Mi is a káptalan, mi volt feladata? Hagyományosan évszázadokon keresztül a káptalan az egyes püspökök legfőbb tanácsadójaként szolgált, többnyire kánonjogban jártas tekintélyes egyháziakból kerültek stallumaikba a kanonokok.[163] A tárgyalt időszakban hatályos kánonjog alapján is káptalanok állítása, alapítása és megszüntetése egyaránt a Szentszéknek állt jogában. A főpap rendre eléjük tárta a különféle ügyeket, amiket véleményeztek, a döntés meghozatalában támogatták főpásztorukat, esetleg a tervezett döntés ellen fogalmaztak meg véleményt. Így habár a főpap

[162] „Valamikor, nem is nagyon régen, ráérő emberek azon vitatkoztak, hogy melyik áll közelebb a szivünkhöz: egyházunk-e, vagy hazánk, más szóval, hogy mik vagyunk mi előbb: **katolikusok-e vagy magyarok**?" „Es ist noch nicht lange her, da stritten sich manche um die Frage herum, was uns lieber sei: die Kirche oder das Vaterland, mit anderen Worten: was sind wir an erster Stelle: **Ungarn, Deutsche oder Christen**?" „Jos ne davno o tome su raspravljali neki ljudi, sto nam je blize srcu: da li Crkva ili domovina; drugim ricima, sto smo mi najprije: **Madjari, Slaveni ili Krscani**?" Lásd a vonatkozó körlevélváltozatokban: *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 4445/1943. (Kiemelés tőlem.)

[163] Lehetőség szerint a káptalan élén álló méltóságnak illett a „szent hittudomány vagy kánonjogban doktor." fokozattal rendelkeznie. Vö. 1917-es CIC 396. kánon 3. §.

volt a legfőbb döntéshozó, s kétségtelenül az irányítás az ő kezében futott össze, lehetőség szerint elejét lehetett venni a nem megfelelő intézkedések foganatosításának az egyházmegyében.[164] Magyar sajátosságként a középkor óta egészen a legújabb korig hiteleshelyként is működtek, azaz lényegét tekintve közjegyzői feladatokat láttak el. A közjegyzői intézmény Magyarországon csupán a 19. század második felében vette át tőlük teljes egészében ezt a szerepkört.[165]

A káptalanok egyházmegyék székesegyházaiban és társ-székesegyházaiban működtek, a fent említett feladatokat itt látták el.[166] A kanokokok létszáma egyházmegye függvényében változó volt, rendszerint a területi kiterjedés nagyságától is függött. A rendes és tiszteletbeli kanonokok számában utóbbiak részéről lehetett elsősorban különbség, tekintve, hogy a rendes stallumok megnevezése gyakran középkori gyökerekre ment vissza.[167]

A székesegyház őrzésén kívül a kanonokok reprezentációs megjelenésükkel is emelték az események fényét. A liturgikus naptárnak megfelelően felosztották egymás között, hogy mely napokon, ünnepeken melyikük mutatja be a szertartásokat, továbbá a zsolozsmát is közösen végezték székesegyházi stallumaikban helyet foglalva.[168]

Majd csak a II. Vatikáni Zsinat hozott gyökeres változást a káptalanok életében, szinte kizárólag reprezentációs szerepkörbe helyezve a testületet. Továbbá napjainkban az újonnan felállításra kerülő egyházmegyékben már nem is kötelező felállítani a testületet, ugyan nem is tiltja ezt semmi.[169]

A liturgikus feladatokon kívül a kanonokok fontos szerepet játszottak az egyházkormányzat működtetésében is, hiszen rendszerint közülük kerültek ki az egyes egyházmegyei intézmények vezetői és tagjai is (pl. szentszéki bíróság, tanfelügyelőség stb.).[170]

a) A Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan

Kalocsán az oszmánok alóli felszabadulást követően Patachich Gábor érsek kezdeményezte III. Károly királynak írt levelében a káptalan felállítását 1734 áprilisában. A testület újraalapítását

---

[164] 1917. évi CIC, 391-422. kánonok.

[165] LAKATOS, *A Kalocsai Főszékeskáptalan*, 9.

[166] Megjegyzendő, hogy a szerzetesrendi gyűléseket szintén a káptalan *terminus technicus* elnevezéssel illetjük. Ezen testületek jogosultak a szerzetesi közösség vezetőit megválasztani, illetve a rend életét érintő legfőbb rendelkezéseket meghozni. Ezek megerősítését – pl. a kalocsai iskolanővérek esetében – formálisan a területileg illetékes főpásztor a hivatott megerősíteni. Utóbbiakra lásd KFL.I.1.a. (Kalocsai iskolanővérek).

[167] LAKATOS, *A Kalocsai Főszékeskáptalan*, 9.

[168] LAKATOS, *A Kalocsai Főszékeskáptalan*, 9.

[169] LAKATOS, *A Kalocsai Főszékeskáptalan*, 22. Ebből adódik, hogy például az 1993-ban felállított Kaposvári és Debrecen-Nyíregyházi Egyházmegyék székesegyházaiban nem működik káptalan.

[170] LAKATOS, *A Kalocsai Főszékeskáptalan*, 10.

mind az újjá szerveződő Kalocsa-Bácsi Érsekség, mind pedig az Egyház számára is fontos lépésnek tekintette a főpap. Nem csupán az épülő új főszékesegyház „díszének” tekintette a káptalant, hanem gyakorlati szempontból is lényegesnek tartotta, hogy a szentszéki eljárások Kalocsán is mielőbb ismét gond nélkül folyhassanak. Az uralkodó osztotta az új érsek álláspontját, így az egy évvel később kézhez is kapta a helytartótanácsi leiratot, melyben a káptalan felállítását támogatták és az uralkodó észrevételeit is közölték az alapítás kivitelezése kapcsán. Az Apostoli Szentszéktől az év végén érkezett meg XII. Kelemen pápa 1735. november 30-án kelt megerősítő bullája, mely a szeminárium létesítésén kívül a káptalan megalapítását is jóváhagyta. Az első kanonokok beiktatására a részben már elkészült Nagyboldogasszony-főszékesegyházban került sor 1738. augusztus 14-én. A ma is létező káptalan története ekkor vette kezdetét, mely ezt követően Grősz érsek idejében ment át olyan szempontból átalakuláson, hogy 1945-ben javadalmaikat a kanonokok elvesztették, szervezetileg viszont a testület eredeti fényében működött tovább, noha a politikai közeg a korszak kanonokjainak is megnehezítette az életét.[171]

A káptalan működését a *Statutum*ok szabályozták, melyre a kanonokok beiktatásukkor esküt tettek. A tárgyalt időszakban a gróf Csáky Miklós kalocsa-bácsi érsek által 1748-ban jóváhagyott, majd Klobusiczky Péter érsek által két ponttal – 1825-ben, illetve 1828-ban – kiegészített változata volt ennek érvényben. LAKATOS ANDOR kutatásai során megállapította, hogy ennek frissített változata végül gróf Nádasdy Ferenc érsek idején, 1847-ben készült el, de vélelmezhetően ezt a káptalan „házon belül” végezte csak el, a főpap bevonása nélkül. Sőt, Klobusiczky idején is a Csáky-változat lett csak módosítva, így hivatalosan a Grősz-korszakban is az ő neve alatt született szabályzat volt érvényben, noha a 20. század első felében többször felmerült, hogy módosítani kellene.[172]

Grősz József érseksége idején a hagyományos káptalan tehát történelmének utolsó szakaszába lépett. Ekkor is rendszeresen üléseztek még továbbra is és tanácsaikkal segítették az érsek – illetőleg az érseki általános helynök – egyházkormányzati munkáját. Egyértelműen elmondható, hogy miként a vasvár-szombathelyi székesegyházi káptalannal, úgy Grősz a kalocsai főszékesegyházi káptalannal is jó munkaviszonyt tudott kialakítani. A kanonokok tanácsát ő is rendszerint kikérte a döntéshozatalokat megelőzően, még ha a végső döntést, melyért ő felelt, mindig ő hozta meg.[173]

---

[171] LAKATOS, *A Kalocsai Főszékeskáptalan*, 10–13.
[172] LAKATOS, *A Kalocsai Főszékeskáptalan*, 15–22.
[173] LAKATOS, *A Kalocsai Főszékeskáptalan*, 30. Vö. TÓTH, *A szombathelyi egyházmegye története*, 83–100.

A káptalan az 1950-es évek elejétől fokozatosan egyre kevésbé töltötte be a korábbi tanácsadói szerepét – amit 1963-ban a megyei egyházügyi előadó az ő szempontjukból pozitívumnak is tartott, mivel szerint a stallumok jelentős részét „reakciós" személyek töltötték be. 1959-ben Szakács meg is jegyezte, hogy a káptalan „demokratizálása" szükséges, amit ő nyilván nem a demokrácia valódi jelentése alapján hangoztatott.[174]

b) A káptalan tagjai Grősz főpásztorsága alatt

A Kalocsai Főeszékesegyházi Káptalannak 10 rendes stalluma volt. Ahogyan az lenni szokott, a testület élén a nagyprépost állt, őt sorban a következő kanokokok követték: az olvasókanonok, az éneklőkanonok, az őrkanonok, a bácsi kisprépost, a székesegyházi főesperes, a bácsi főesperes, a tiszai főesperes, valamint az idősebb és az ifjabb mesterkanonok.[175] A kanonokok kinevezéssel kerültek bele a testületbe, a szokásoknak megfelelően graduálisan léptek feljebb mindig annak függvényében, hogy a felettük lévő stallum betöltője meghalt esetleg lemondott. Ez elvben automatikusan várható volt az egyes kanonokok számára, ha a feljebb lévő stallum üresedésbe került, de mégsem volt magától értendő, a korszakban az érsek adminisztratív hozzájárulására volt szükség, s ő esetleg dönthetett akár más papnak a testületbe történő beemelése mellett is. Több esetben megtörtént az is, hogy Grősz érsek egyből két-három stallummal feljebb léptette az illető kanonokot. A megüresedett stallumok betöltésére, a káptalanon belüli előbbre léptetések tárgyában a káptalan is rendszerint javaslattal élt az érsek irányában, amit a főpásztor megfontolás tárgyává tehetett. Megesett, hogy csak részben tette az érsek magáévá a javaslatot. Miután kialakította álláspontját, hogy kit szeretne az üres stallumokra kineveztetni levélben kért a vallás- és közoktatásügyi minisztertől nyilatkozatot, véleményt, tekintve hogy a korszakban nem volt tisztázott a főkegyúri jog helyzete. A választ követően terjesztette fel az Apostoli Szentszékhez kinevezésre, előre léptetésre az egyes papokat a főpásztor.[176]

---

[174] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 25/1963.

[175] A területi változásokat követve mára megváltozott a káptalan stallumainak összetétele. Ma az alábbi stallumok léteznek: nagyprépost, olvasókanokok, éneklőkanonok, őrkanonok, bácsi kisprépost, főszékesegyházi főesperes, bácsi főesperes, bodrogi főesperes, kiskunsági főesperes és mesterkanonok. Vö. A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye honlapja, https://www.asztrik.hu/foszekesegyhazi-kaptalan (2024. júl. 20.)

[176] KFL I.1.a. (Capitulum) vegyes iratok 7947/1943, 8430/1943, 2172/1944. A korábbiakban, amíg a király rendelkezett főkegyúri jogával, melyek kvázi szakrális egyházfőséget kölcsönöztek a számára a magyar katolikus Egyház felett, a püspökök és káptalani tagok kinevezése is végső soron az uralkodó döntésétől függött, a pápa rendszerint utólagosan erősítette meg ezeket. Mária Teréziától kezdve ez különösen is elfogadottá vált a Szentszék szemében is, miután elismerést nyert az uralkodónő *rex apostolicus* volta, amit utódai IV. Károly trónfosztásáig viseltek is. CSÍKY BALÁZS szavaival élve a főkegyúri jog „az uralkodónak az egyház pártfogása címén az egyháztól nyert személyes kiváltsága" volt csupán. Az Apostoli Szentszék a kinevezések abszolút jogát csak az 1921-es trónfosztást követően tudta magához vonni. A rövidesen hatalmát megszilárdító Horthy Miklós kormányzó – hiába szeretett volna – a főkegyúri joggal már nem tudott rendelkezni és konfliktusba sem akart

A szakirodalomban olvasottakkal szemben megállapítom, hogy a nagypépost kinevezési jogán kívül maga Grősz is a többi kanonok esetén is felterjesztéssel élt az Apostoli Szentszék irányában, s annak megerősítését követően kerültek az illető papok beiktatásra. Noha az államforma megváltozását követően úgy látszott, hogy az egyházi tisztségekre vonatkozó kinevezés megváltozhat, végül már az Elnöki Tanács 1951. évi 20. törvényerejű rendelete előrevetítette, hogy a Magyar Népköztársaság sem fogja megengedni a szabad döntések meghozatalát. Ezt az 1957. évi 22. törvényerejű rendelet csak tovább szigorította, még inkább tágítva azon egyházi tisztségek körét, melyre csak állami hozzájárulással lehetett papokat kinevezni. Ilyen volt a püspökökön kívül a kanonokok kinevezése is. Ezt az állami szuverenitás megőrzése szempontjából látta indokoltnak a jogszabály meghozója, noha azt is kijelentették ezzel párhuzamosan, hogy a főkegyúri jog gyakorlása az állami vezetés részéről megszűnt.[177] Így tehát elvben szabadon dönthetett a kanonoki stallumok osztogatása ügyében az érsek, a gyakorlatban a kiválasztásnak összhangban kellett lennie az állam helybenhagyásával.[178] Mindezek dacára elmondható, hogy szinte kivétel nélkül rátermett, kiemelkedő kvalitásokkal rendelkező papok töltötték be a káptalani stallumokat.

A tiszteletbeli kanonokokat nem számolva Grősz József érseksége idején 14 személy töltötte be a különböző stallumokat a Kalocsai Főszékesegyházi Káptalanban.[179] Megoszlásuk ezeken a pozíciókon a következőképpen alakult a tárgyalt 18 esztendő folyamán:

---

kerülni az ország a Szentszékkel. Ettől függetlenül a korszakban is zajlottak a kinevezéseket megelőzően konzultációk Róma és a magyar kormányzat között, hogy mindkét fél által elfogadható személyek kerülhessenek előléptetésre, illetve hivatalba. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium vitte e tekintetben állami részről a vezető szerepet. Ez nem jelentette azt, hogy minden esetben a magyar állam által preferált személy került kinevezésre. A főkegyúri jog témájában átfogó elemzésként lásd TUSOR PÉTER, *Katolikus király apostoli jogai? A magyar királyi főkegyúri jog, 1417–1918*. Ætas 34 (2019) 3, 109–121. A nem az állam elképzelései szerint történő kinevezés kapcsán jó példa Serédi Jusztinián 1927-es esztergomi kinevezése, amiről konkrétan szól CSÍKY BALÁZS, *Az esztergomi érseki szék betöltése 1927-ben (Vatikáni források fényében)*, Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (Collectanea Vaticana Hungariæ I/8), szerk. Tusor Péter. Budapest–Róma 2012, 253–279. Az említett idézés CSÍKYtől írása első oldalán olvasható.

[177] 1951. évi 20. törvényerejű rendelet, https://jogkodex.hu/jsz/1951_20_tvr_9130649 (2024. júl. 20.) és 1957. évi 22. törvényerejű rendelet, https://jogkodex.hu/jsz/1957_22_tvr_7081436 (2024. júl. 20.)

[178] 1917-es CIC 404. kánon.

[179] Archontológiai adatok forrásaként lásd LAKATOS, *A Kalocsai Főszékeskáptalan*, 92, 94–95, 97, 99–100, 102, 104, 106, 109. Vö. KFL I.1. c. (Bárd János, Egerth Jakab, Gombos Károly, Gonczlik Kálmán, Horváth Alajos, Horváth Győző, Kerner István, Koszterszitz József, Hubert Lipót, Kovács Vince, Kőszeghy Mihály, Kujáni Ferenc, Szedlay István, Tantos Gyula perszonális iratai).

Nagyprépostok		
Kanonok	**Stallum betöltése**	**Megjegyzés**
Horváth Győző	1931–1944	haláláig
Tantos Gyula	1946–1955	haláláig
Kujáni Ferenc	1959–1964	haláláig

Olvasókanonokok		
Kanonok	**Stallum betöltése**	**Megjegyzés**
Huber Lipót	1931–1946	haláláig
Kujáni Ferenc	1946–1959	nagyprépost lett
Horváth Alajos	1959–1965	nagyprépost lett

Éneklőkanonokok		
Kanonok	**Stallum betöltése**	**Megjegyzés**
Tantos Gyula	1942–1946	nagyprépost lett
Kőszeghy Mihály	1946–1946	haláláig
Gonczlik Kálmán	1947–1965	haláláig

Őrkanonokok		
Kanonok	**Stallum betöltése**	**Megjegyzés**
Kujáni Ferenc	1942–1946	olvasókanonok lett
Gonczlik Kálmán	1946–1947	éneklőkanonok lett
Kerner István	1947–1948	emigrációba vonult[180]

Bácsi kisprépostok		
Kanonok	**Stallum betöltése**	**Megjegyzés**
Kőszeghy Mihály	1939–1946	éneklőkanonok lett
Kerner István	1946–1947	őrkanonok lett
Egerth Jakab	1947–1962	haláláig

[180] *De iure* 1960-ban bekövetkezett haláláig.

Főszékesegyházi főesperesek		
Kanonok	**Stallum betöltése**	**Megjegyzés**
Gonczlik Kálmán	1942–1946	őrkanonok lett
Egerth Jakab	1946–1947	bácsi kisprépost lett
Szedlay István	1947–1964	haláláig

Bácsi főesperesek		
Kanonok	**Stallum betöltése**	**Megjegyzés**
Kerner István	1944–1946	bácsi kisprépost lett
Szedlay István	1946–1947	főszékesegyházi főesperes lett
Koszterszitz József	1947–1970	haláláig

Tiszai főesperesek		
Kanonok	**Stallum betöltése**	**Megjegyzés**
Koszterszitz József	1946–1947	bácsi főesperes lett
Gombos Károly	1947–1957	lemondott

Idősebb mesterkanonokok[181]		
Kanonok	**Stallum betöltése**	**Megjegyzés**
Horváth Alajos	1939–1959	olvasókanonok lett

Ifjabb mesterkanonokok		
Kanonok	**Stallum betöltése**	**Megjegyzés**
Egerth Jakab	1944–1946	főszékesegyházi főesperes lett
Gombos Károly	1946–1947	tiszai főesperes lett
Bárd János	1947–1982	*de iure* haláláig
Kovács Vince	1959–1964	*de facto* haláláig

Átalagosan három fő töltötte be tehát az egyes stallumokat Grősz főpásztori működése alatt. Szembetűnő azonban, hogy Bárd János, aki nem mellesleg 1950-től segédpüspökként szolgált a főegyházmegyében, a káptalan tagjaként annak legalsó stallumát töltötte be haláláig. Hasonló cipőben járt Koszterszitz is, aki 1947-től haláláig nem lépett feljebb a bácsi főesperességből,

[181] LAKATOS ANDOR archontológiájában 1959-től Bárd Jánost nevezte meg, mint hivatalba lépő idősebb mesterkanonokot.

noha elvben lett volna rá lehetősége. Értelemszerűen ez nem Grősz „hibájának” róható fel, csupán állami hozzájárulás nélkül nem léphettek előrébb. A rendes kanonokokon felül Grősz József 18 év alatt 10 tiszteletbeli kanonokot nevezett ki. Egyidőben összesen maximum nyolc fő lehet tiszteletbeli kanonok. Közülük ketten, Koszterszitz és Szedlay még érseksége alatt rendes kanonokokká léptek elő, egy fő, Angeli pedig majd 1965-ben már Hamvas Endre érseksége elején. További három fő volt, akik még Zichy idejében lettek tiszteletbeli kanonokok. Közülük Kernert bácsi főespereseként már Grősz érsek emelt be a rendes kanonokok közé, a másik kettő haláláig eredeti posztján maradt, noha fontos feladatokat láttak el ők is a főegyházmegyében. A Grősz idejében is élő papok közül valójába Révay Tibor volt a legkorábbi, még 1916-ban Várady Lipót Árpádtól stallumot elnyerő személy, ám ő 1930-ban már bácsi kisprépostként lemondott és a jezsuiták közé lépett. Ez az oka, hogy a közölt táblázatokban nem foglalhat helyett.[182]

Tiszteletbeli kanonokok		
Kanonok	**Kinevezve**	**Megjegyzés**
Tantos Ferenc	1924–1951	haláláig
Kerner István	1939–1944	bácsi főesperes lett
Földesdy Antal	1939–1970	haláláig
Tumbász István	1944–1956	haláláig
Aczél Gyula	1944–1954	haláláig
Horváth Gyula	1944–1966	haláláig
Erdey Ferenc	1944–1966	haláláig
Koszterszitz József	1944–1946	tiszai főesperes lett
Szedlay István	1944–1946	bácsi főesperes lett
Angeli Ottó	1946–1965	főszékesegyházi főesperes lett
Gyetvai Péter	1946–1988	haláláig
Horváth Károly	1951–1966	haláláig
Mátrai Sándor	1958–1978	haláláig

[182] Révayt 1956 tavaszán Pannonhalmán érte a halál.

c) A káptalan működése

A káptalan működését[183] két részre különíthetjük el a vonatkozó időszakban. Egyrészt foglalkoztak az intézmény saját belső ügyeivel, másrészt mint tanácsadó testület segítettek a főegyházmegye kormányzásában. Előbbi csoportba sorolhatók a stallumok betöltése körüli ügyintézések, mind a kezdeti és a beiktatási szakaszukat tekintve. Eskütételeket követően teljes jogú kanonokká váltak a kinevezettek, elfoglalhatták stallumaikat a főszékesegyházban.[184]

Előfordult *vis maior* helyzet is, amikor különféle – leginkább egészségügyi – okból egy-egy kanonok csak részben vagy egyáltalán nem tudta a kanonoksággal járó liturgikus kötelezettségeit elvégezni. Grősz idejében egy kanonok esetében fordult ilyen elő, hogy igen leromlott egészségi állapota miatt koadjutor lett kinevezve. Kőszeghy Mihály még Zichy érsek főpásztorsága alatt, 1931-ben lett rendes kanonokként a tiszai főesperesi stallum birtokosa, ugyan már 1924-ben tiszteletbeli kanonok lett. Betegeskedése miatt 1942-től Kerner István tiszteletbeli kanonok koadjutorként helyettesítette. Mivel 1944-ben Kerner maga is, mint bácsi főesperese rendes stallumhoz jutott, így bácsi kisprépostként koadjutorsága is megszűnt. Új helyettes kinevezésére nem került sor, viszont Kőszeghy kérelme elfogadásra talált, hogy a kórus-kötelezetsége alól három évre[185] felmentést kaphasson.[186]

Megesett, hogy maga az előre lépésre jogosult kanonok nyilatkozott úgy, hogy a graduális feljebb lépés során az érsek tekintsen el a személyétől. Ilyen történt 1944-ben, Horváth Győző nagyprépost halálát követően. A testületet vezető stallum betöltésére Huber Lipót olvasókanonok lett volna hivatott, ő azonban szintén magas korára és egészségi állapota megromlására[187] való hivatkozással a pozíciónak a soron következő Tantos Gyula éneklőkanonok részére történő adományozását javasolta. Ezt az érsek el is fogadta, így Huber csak ideiglenesen vezette az átmeneti időben a káptalant.[188]

Ugyancsak a belső ügyek kezelése alatt kell érteni a kanonoki jövedelmekkel kapcsolatos ügyintézést, gazdasági kérdésekben hozott döntéshozatalt. A káptalan nevében hagyományosan a nagyprépost járt el, a testület nevében az ő neve alatt születtek meg a különféle feliratok, határozatok is. A földbirtokok elvesztéséig az azok után járó javadalmakból befolyó jövedelmek alakulását és költségvetését is a káptalan felügyelte. A káptalan saját ingatlantulajdona és még egy ideig meglévő rész-birtokai után meglévő járulékok, továbbá a

[183] 1917-es CIC 391–422. kánon.
[184] Vö. például KFL I.1.a. (Capitulum) vegyes iratok, 7675/1943; 7947/1943; 2172/1944
[185] Végül ennek lejártát már nem élte meg, két évvel később a súlyos beteg kanonok elhunyt.
[186] KFL I.1.a. (Capitulum) vegyes iratok, 640/1944; 59/1944; 962/1944; 2493/1944; 2948/1944; 3906/1944.
[187] Végül még Kőszeghyt megelőzően 1946-ban hunyt el ő is.
[188] KFL I.1.a. (Capitulum) kanonoki kinevezések, 139/1944; 7424/1944.

már elvesztett, de még az intézménynek járó bevételek megszerzéséért is igyekezett a hatóságok felé lépéseket tenni. A káptalannak korábban szolgálatában álló személyek részére is próbáltak segítségül lenni. Sorozatosak voltak a levélváltások a földosztó bizottságokkal és az egyes települések elöljáróival. A káptalani ülések jegyzőkönyveinek jelentős része az 1945-öt követő időszakban arra terjedt ki, hogy a testület igyekezett gazdasági túlélését megőrizni. Alapvető ténykényt megállapítható, hogy a káptalan a második világháborút követően néhány év leforgása alatt elvesztette teljes vagyonát. Tisztában lévén azzal, hogy a főegyházmegye is e tekintetben nehéz helyzetbe jutott, korlátozottan volt képes csak kisegíteni a káptalant. Az érsek továbbra is rendre kikérte a kanonokok véleményét, egyúttal támogatásukat a különféle ügyekben, a káptalan által érintettekben méginkább, mint ahogy a Huber-ház státuszának[189] módosítása is ezt igazolta.[190]

A jegyzőkönyv tanúsága szerint a káptalani ülések tárgyát cirka 90%-ban gazdasági (birtok-, ingatlanügy és javadalmi) kérdések megvitatása, az azokban való döntések és soron következő lépések meghozatala tette ki, kb. 5–5%-ban voltak terítéken a személyi kérdések valamint az érsek leirataival kapcsolatos megbeszélések és hozzájáruló esetleg javaslattevő feliratok elkészítései.[191] Az érsek által megfogalmazott tervek kapcsán a káptalan szükség esetén a *Codex Iuris Canonici*re hivatkozva tette meg észrevételeit, hogy a főpapi tervek kivitelezése tekintetében mi számít kánonjogilag megfelelőnek. *Ergo* a káptalan teljes egészében e téren a középkori hagyományokat követte, kanonokok nevükhöz híven kánonjogi tanácsokkal látták el a főpásztort, ezzel segítve őt az egyházkormányzat vitelében.[192]

A káptalan 1951 elejéig még rendszeresen ülésezett, azt követően lecsökkent ezeknek a tanácskozásaiknak a száma. Minden bizonnyal az ülésezések szükségessége azért is lecsökkent, mivel az 1950-es ingatlan-államosítások következtében már azt is elvesztette a káptalan, ami

---

[189] KFL II.1.a. A Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan jegyzőkönyve, 1946. márc. 22. és 1947. jan. 2. Az érsek egy uradalmi házat ajánlott fel csereingatlanként, ezzel kapcsolatban kérte a kanonokok véleményét.

[190] KFL II.1.a. A Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan jegyzőkönyve, 1945 utáni ülések. Az ún. „földreformmal" kapcsolatos változásokról lásd a vonatkozó fejezetet.

[191] KFL II.1.a. A Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan jegyzőkönyve.

[192] KFL II.1.a. A Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan jegyzőkönyve. 1947. ápr. 11. Konkrét esetben pl. lelkészségek felállítása ügyében kérte az érsek a kanonokok támogatását, amely során feliratban kánonjogi észrevételeket téve felhívták Grősz figyelmét arra, hogy adminisztratúrák helyett a kurácia megnevezés használandó a szervezések során, tekintve, hogy utóbbiakon a kurátorok plébánosi esküt tesznek, kinevezésük véglegesített, szemben az adminisztrátorokéval. Ezen felül szintén a kánonjogra hivatkozva a kanonokok rögzítették, hogy a kórházlelkészek és zárdalelkészek nem vonhatók az általánosságban Grősz által említett lelkészek csoportjával össze, külön csoportot képeznek a papság soraiban. Valamint szintén KFL II.1.a. A Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan jegyzőkönyve. 1950. nov. 17. Válaszolva szintén pl.-ként az állampusztai lelkészség, ill. lelkész valamint a hartai plébánia státuszát és joghatóságát vizsgálva az állampusztai fegyház vonatkozásában, a börtönlelkészi és helyi lelkipásztori feladatok vitele tárgyában. Ugyanis a hivatalos börtönlelkésznek el kellett hagynia a börtönlelkészi lakását és feladatait sem láthatta el.

addig még megvolt, így feltehetően okafogyottá is váltak a heti ülésezések. Grősz érsek letartóztatását követően pedig évekre teljesen megszakadt ez a gyakorlat. Igaz, érseki általános helynökként Kujáni vette át – lehetőségeihez mérten – az érsekség kormányzását. A káptalant továbbra is Tantos Gyula fogta össze nagyprépostként. 1952 elején még néhány gazdasági vonatkozású megbeszélést tartottak. Ezek voltak az utolsó hagyományos értelemben vett ülései a káptalannak a Grősz-korszakban, 1951-ben a tanácsadói szerep szinte teljes egészében megszűnt.[193] Február 28-án a káptalani levéltár elhelyezése és kutathatósága ügyében[194] bocsátotta ki utolsó jelentését a nagyprépost.[195] Az énekes kórusima gyakorlata a Nagyszeminárium Szegedre telepítésével szintén megszűnt.[196] Ezt követően már csupán két ülésre került sor Grősz érseksége alatt, 1958-ban, Mátrai Sándor tiszteletbeli kanonoki beiktatása alkalmával[197], valamint 1959-ben Kujáni Ferenc nagypréposti, Horváth Alajos olvasókanonoki, Kovács Vince[198] mesterkanonoki és főszékesegyházi plébánosi kinevezése alkalmából.[199] Ezt már az érsek halálát követően összeülő – állami befolyástól nem mentes – 1961-es Várkonyi Imrét káptalani helynökké választó tanácskozás követte[200], azt pedig majd 1964-ben a Hamvas Endre érseki beiktatása alkalmából tartott.[201] A korszakban a káptalan tagjainak hagyományos kórusimádkozása, közös zsolozsmázása még fennmaradt, de a Kalocsán rezideáló kanonokok elhalásával végül végleg megszűnt. Ennek oka volt az is, hogy az új kanonokok már távolabbi plébániákon szolgáltak, a helyben lakásuk nem volt megoldott Kalocsán.[202]

---

[193] LAKATOS, *A Kalocsai Főszékesáptalan*, 30.

[194] Leidecker Jenő megyei levéltári vezetőtől ezirányú megkeresés és utasítás 1951 szeptemberében érkezett a Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan részére. A kalocsai kutathatóságot ezt követően Kujáninak kellett biztosítania.

[195] KFL II.1.a. A Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan jegyzőkönyve. 1952. febr. 28.

[196] LAKATOS, *A Kalocsai Főszékeskáptalan*, 30.

[197] KFL II.1.a. A Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan jegyzőkönyve. 1958. jún. 10.

[198] Nem össze tévesztendő a váci segédpüspökkel, apostoli kormányzóval.

[199] KFL II.1.a. A Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan jegyzőkönyve. 1959. márc. 31.

[200] KFL II.1.a. A Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan jegyzőkönyve. 1961. okt. 4.

[201] Hamvas érsek idején egyre inkább visszaszorult a káptalan hagyományos szerepe. Nem elfeledendő, hogy ez már jórészt a II. Vatikáni Zsinat utánra esett. Általánosságban véve is ezt követően már csak speciális esetekben ült össze a testület. Vö. KFL II.1.a. A Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan jegyzőkönyve. 1964. dec. 15., 1965. jan. 30., febr. 27, 1971. aug. 18., 1972. okt. 2., 1973. jan. 19., jan. 25., végül utoljára febr. 15.

[202] Bergmann János kalocsai nagyprépost szíves szóbeli közlése. Vö. LAKATOS, *A Kalocsai Főszékeskáptalan*, 30.

3. Az érsek és a főegyházmegyei kúria

*Schematizmus*ok hiányában[203] leginkább a főegyházmegyei körlevelek adnak számunkra támpontot az egyes kúriai hivatalokról és azok betöltőiről. Az 1917-es *Codex Iuris Canonici*nek megfelelően kontinuitás mutatkozik a Grősz érsekségét megelőző és követő időszakkal egyaránt. Sőt, sok minden napjaikban is hasonlóan működik, noha a II. Vatikáni Zsinat, majd pedig az új 1983-as Egyházi Törvénykönyv érthetően hozott változásokat.[204] Grősz kormányzása idején azonban teljes egészében még a II. Vatikáni Zsinatot megelőző régi *Codex*ben rögzített szabályozások voltak az irányadók az egyházmegyei kúria működése számára. Ennek kiváló szakértője volt BÁNK JÓZSEF, akinek kánonjogi szakkönyvei állnak rendelkezésünkre tájékozódás gyanánt. Az ő szavaival élve: a „… kúriában … megvan a hatalom egysége. A közigazgatást a püspökkel együtt az általános helynök, a bíráskodást pedig az officiális vezeti, de módjában lenne a püspöknek a bíróság irányítását is átvenni."[205] Az érseket a főegyházmegye kormányzásában – a káptalan mellett – elsősorban a kalocsai kúriában szolgáló hivatalnokok, az aulista papok segítették.[206] Esetenként ezen hivatalnokok a káptalan tagjai is lehettek.

A főpásztor lehetőségeihez mérten ezek kiválasztásában autonómiával rendelkezett[207], ugyan az 1950-es években elő-előfordult hosszabb-rövidebb időre, hogy átmenetileg békepapok is pozícióhoz jutottak a kúrián (pl. Kis Pál érseki irodaigazgató, provikárius). Alapvetően azonban az ott, az érsek mellett dolgozó papok élvezték a főpásztor bizalmát. Nem meglepő tehát, hogy az érsek akadályoztatása (*inpeditus*) idején (1951–1956) a kúria több tisztségviselőjét a főpaphoz hasonlóan letartóztatták és bebörtönözték. Grősz József távollétében ekkor érseki általános helynökként Kujáni Ferenc igyekezett helytállni.[208] Grőszt követően ő volt a főegyházmegyei kormányzat második számú embere, kvázi a főpásztor helyettesítésére volt jogosult az egyházi közigazgatás vezetésében, mint „érsek-helyettes".[209] Az ő helyettese a provikárius volt. Lényegét tekintve az érseknek „bizalmi helyettese, az ő hatósága a megbízó püspökével egy és ugyanaz, azért minden ténykedését úgy kell venni, mintha a püspök azt maga személyesen tette volna."[210]

---

[203] Grősz érseksége idején nem adtak ki *schematizmust*. Az utolsó ismert a *Schematismus vener. cleri archidiœcesis Colocensis et Bacsiensis* pro anno 1942.
[204] *Egyházi Törvénykönyv* (ötödik átdolgozott kiadás). Szerk. Erdő Péter, Budapest 2015.
[205] BÁNK, *A kánoni jog I*, 553.
[206] Ez megfelelt a kánonjogi előírásoknak. Vö. BÁNK, *Egyházi jog*, 118–119.
[207] Vö. 1917-es CIC 148. kánon 1. §. és 152. kánon.
[208] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 25/1963.
[209] 1917-es CIC 366–371. kánon.
[210] BÁNK, *Egyházi jog*, 128.

Az érseki kúria Kalocsán – más egyházmegyékhez hasonlóan – összességét tekintve a kánonjogi elvárásoknak megfelelő szerkezettel és felosztásban működött. A kúriát két nagy hivatali egységre bonthatjuk, a közigazgatási (ordinariátus) és bíráskodási ágra. De le kell szögezni azt is, hogy az ordinárius személyében valójában nem kettő, hanem hármas hatalom egyesül: a törvényhozói, a végrehajtói és a bírói hatalom. Ezeket gyakorolja a kúriai hivatalokon keresztül. A már említett a kormányzási eshetőséggel is rendelkező helynök és provikárius személyén felül és mellett azonban az érseki hivatalon belül az egyházkormányzás során napi szinten a főpásztor segítségét állandó jelleggel elsősorban a kancellárián szolgáló érseki irodaigazgató (más néven kancellár) látta el.[211] Az érseki aula további tagjai voltak a kúriai jegyzők, az érseki titkár, az érseki szertartó, levéltáros. Utóbbiak rendszerint a fiatalabb papok közül kerültek ki. Mellettük írnokok is besegíthettek a munkába. Szintén az ordinariátushoz tartoztak a zsinati vizsgálók és tanácsos plébánosok.[212] A kúria másik ágát a főegyházmegyei bíróság jelentette, másnéven az érseki főszentszék. Élén a szentszéki elnök, más néven officiális állt, helyettese a viceofficiális volt. Kánonjogban képzett papokból kerültek ki a testület bírái. A kúria ezen ágának további hivatalnokai voltak a szentszéki jegyző, főegyházmegyei ügyész, kötelékvédő. A közigazgatási hivatalviselőket az érsek utasíthatta, a bíróságiakat azonban nem, nekik a kánonokat szem előtt tartva kellett végezniük munkájukat.[213] Újabb hivatali szervként említés szintjén érdemes itt is felhozni a főegyházmegyei tanfelügyelőség szerepét. Az egyházi iskolák 1948-as államosítása azonban igen leredukálta annak Grősz érseksége alatti szerepét. Minderre a vonatkozó fejezetben térek majd vissza.[214]
Alapvetően megfigyelhető, hogy az érsek igyekezett az egyes pozíciókra a legfelkészültebb, az egyes területekhez leginkább értő személyeket kiválasztani. Grősz érsek jó diplomáciai és gazdasági érzéke mellett talán ez a leginkább kiemelendő képességei közül, hogy általában jól választotta ki munkatársait. Igaz, akkoriban igen sok tehetséges pap közül volt lehetősége választani. Persze ez nem jelentette azt, hogy esetenként nem fordult elő, hogy később egyesekben csalódnia kellett.[215]

---

[211] 1917-es CIC 372–373. kánon.
[212] 1917-es CIC 385–390. kánon.
[213] Vö. BÁNK, *Egyházi jog*, 118–119.
[214] KFL I.3. Kalocsai Főegyházmegyei Tanfelügyelőség.
[215] A legnagyobb csalódása minden bizonnyal Gombos Károly volt, akiben a bizalma 1951-es pere során ingott meg, a Kalocsai Kódex körüli adás-vételi helyzet teljes megismerését követően. Erről lásd részletesen LAKATOS ANDOR, *Papi életutak a Grősz-per „leleplezéseinek" tükrében: Gombos Károly és társai pere*, A kalocsai érsekség évszázadai: Tanulmányok. Collectanea Studiorum et Textuum I/6. Szerk. Kanász Viktor–Sági György, Budapest 2024, 87–133.

Szembetűnő Grősz régi bizalmas munkatársainak „továbbélése” az aula vezető pozícióiban 1956-ot követően, noha többük – pl. az irodaigazgató Sztrilich is – a Grősz-perben a közügyek gyakorlásától el lett tiltva. Szemlátomást állami részről is inkább tudomásul vették és megtűrték ezt a felállást, nem hozakodtak fel vele.[216]

Érseki általános helynök		**Provikáriusok**	
Kujáni Ferenc	1943–1961	Tantos Gyula	1943–1955
		Kis Pál	1955–1956
		Gonczlik Kálmán	1956–1961

Érseki irodaigazgatók		**Érseki titkárok**		**Érseki szertartók**	
Kujáni Ferenc	1943–1944	Gombos Károly	1943–1944	Gyetvai Péter	1940–1944
Gombos Károly	1944–1950	Gyetvai Péter	1944–1950	Sztrilich Károly	1944–1947
Gyetvai Péter	1950–1951	Tassi Ferenc	1944–1947	Rózsahegyi György	1947–1948
Várkonyi Imre	1951–1951	Sztrilich Károly	1947–1951	Sztrilich Károly	1948– 1950
Mészáros Károly	1951–1952	Tassi Ferenc	1951–1961	Medgyesi József	1950–1953
Kis Pál	1952–1956			Fényi János	1953–1961
Sztrilich Károly	1956–1964			Kühner János	1957–1961

[216] Köszönöm LAKATOS ANDORnak, hogy erre a nem elhanyagolható szempontra külön is felhívta a figyelmemet.

Szentszéki bírósági helynök (officiális)		Szentszéki bírósági helynök-helyettesek (viceofficiálisok)		Szegények ügyvédjei	
Gonczlik Kálmán	1942–1965	Tantos Gyula	1935–1950	Drozdik Ágoston	1939–1944
		Kujáni Ferenc	1950–1951	Fényi János	1944–[217]
		Szedlay István	1951–1964	Korsós Imre	[218]–1947
				Várkonyi Imre	1947–1951
				Mészáros Károly	1950–1951
				Balla László	1951–1951
				Czár Menyhért	1951–1955
				Kékesi János	1955–1962

Szentszéki ügyészek és kötelékvédők		Szentszéki ügyészek		Szentszéki kötelékvédők	
Belon Gellért	1942–1947	Udvardy József	1950–1951	Papp Imre	1950–1951
Udvardy József	1947–1950	Angeli Ottó	1951–1965	Mihályfi István	1951–1960
				Rózsahegyi György	1960–1962

[217] Lemondására és/vagy felmentésére vonatkozóan adattal nem találkoztam.
[218] Kinevezésére vonatkozó adattal nem találkoztam.

IV. Főesperességek, esperességek, plébániák

1. A főegyházmegye területi tagozódásai

Grősz József egész főpásztori szolgálata alatt a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye területe három főesperességre volt felosztva. Ezek voltak a Főszékesegyházi, a Bácsi és a Tiszai Főesperesség.

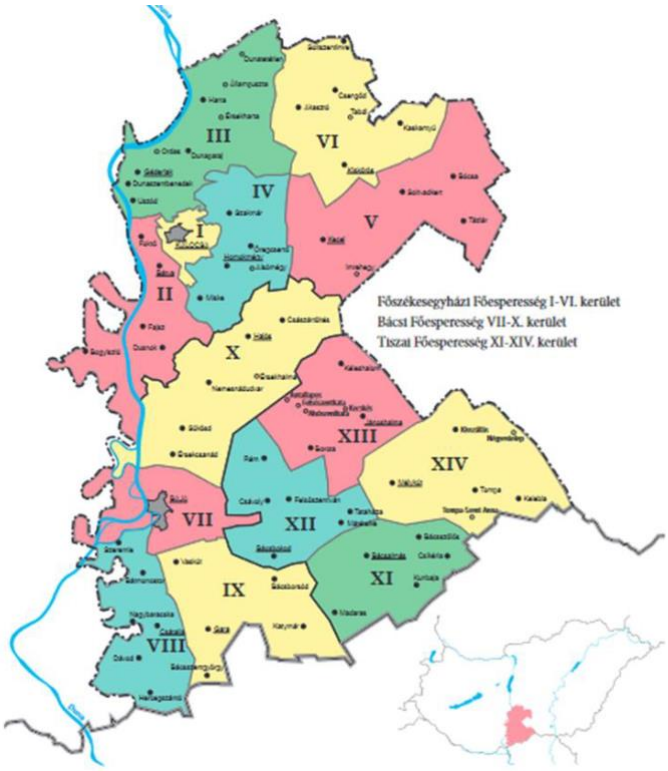

Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye területi beosztása (magyar rész)
(Forrás: Mária-enciklopédia, Kalocsa, 1950. Forráskiadás és adattár. Szerk. Lakatos Andor. Kalocsa 2015–2016.)

Az élükön álló főesperesek egyúttal a káptalan egy-egy stallumát is betöltötték. A trianoni békediktátummal elszakított bácskai területek felett az érsek 1941–1944 közötti néhány évtől eltekintve joghatóságát nem tudta gyakorolni. A főesperességek déli részei felett így a főesperesek sem tudták akadálymentesen ellátni kötelezettségeiket. Az 1923-ban XI. Piusz pápa által felállított Bácskai Apostoli Kormányzóságról majd az itteni utolsó alfejezetben írok. Elöljáróban azonban fontos megemlíteni, hogy a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye anyaországi Kalocsa központtal továbbra is működő érsekség tényleges joghatósága alatt 60 plébánia maradt meg, további 90 a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság területére esett. Az érsekség katolikus híveinek 30 %-a feletti egyházkormányzati jogkörét tudta csupán gyakorolni Grősz,

de már két elődje is. Eltekintve a délvidéki területek átmenetinek bizonyuló néhány éves visszacsatolásától.[219]

Az érseki szék elfoglalását megelőzően a korábbi területi besorolást követve a főesperességek 23 esperességre tagozódtak: a Főszékesegyházi Főesperesség a kalocsaira, a géderlakira, a kecelire, a miskeire; a Bácsi Főesperesség a bajaira, a garaira, a hajósira; a Tiszai Főesperesség a bácsalmásira, a bácsbokodira, a jánoshalmaira, a mélykútira. Ide tartozott, de már a Bácskai Apostoli Kormányzóság területén az apatini, a bácsi, a kúlai, a magyarkanizsai, az óbecsei, a palánkai, a regőcei, a szabadkai, a topolyai, az újvidéki, a zentai, a zombori esperességek. További külön egységet ölelt fel a bácsi görögkatolikus esperesség, mely fölött apostoli kormányzói hatalommal volt felruházva az érsek (erről lásd részletesebben a későbbiekben). Eredetileg összesen 156 plébánia és 35 lelkészség működött a főegyházmegye területén.[220]

A kormányzási időszakának legnagyobb részében a főesperességeken belül 14 esperesi kerület működött; a Főszékesegyházban 6, a Bácsi és Tiszai Főesperességekben 4-4.[221] Név szerint a Grősz-korabeli főegyházmegye ezen esperesi kerületei az alábbiak voltak: a Főszékesegyházi Főesperességben Kalocsa, Bátya, Géderlak, Homokmégy és Kiskőrős; a Bácsi Főesperességben Baja, Csátalja, Gara és Hajós; a Tiszai Főesperességben Bácsalmás, Bácsbokod, Jánoshalma és Mélykút volt az esperesi kerületek névadója.[222] A letartóztatását megelőző időszakban az utóbb említett esperességi keretek között a plébániák száma 68-ra a lelkészségeké 19-re redukálódott. *Nota bene* ekkor a bácskai esperességek a GYETVAI-féle sematizmusba nem lettek már felsorolva.[223]

Az esperesek kötelesek voltak a területükön található plébániák és lelkészségek aktuális állapotáról (hitéleti, materiális szempontok) jelentésben évente legalább egyszer tájékoztatni az Érseki Hatóságot. Hogy pontos képet kapjon az alá tartozó esperesi kerület plébániáinak helyzetéről, meghatározott időn belül végig kellett látogatniuk saját esperességüket.[224] Évente kétszer az esperességekben, tavasszal és ősszel koronagyűlésekre került sor a terület lelkipásztorainak részvételével. Ezeken az aktualitások megbeszélése mellett külön témákat is átbeszéltek a megjelentek. Ez központilag lett meghatározva.[225] Az állam hol sikeresebben, hol

---

[219] LAKATOS, *A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje*, 9–10.
[220] *Schematismus, Kalocsa* 1942.
[221] LAKATOS, *Mária-enciklopédia*, 5.
[222] LAKATOS, *Mária-enciklopédia*, 5.
[223] GYETVAI, *Az 1948–1950 között készített... schematismus szövege.*
[224] 1917-es CIC 447-449. kánon.
[225] KFL I. 1. a. (Districtualia, Vicearchidiaconalia irateggyüttes) 1943–1961 közötti dokumentumai, vö. MNL BKML XXIII.2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 5/1961.

kevésbé vagy egyáltalán nem, de igyekezett a békepapi szemléletet „becsempészni" lehetőségeikhez mérten ezekre a koronákra.[226]

1950-ben 145 főt tett ki a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye papjainak összlétszáma, közülük csupán 18 fő volt korából adódóan aktív szolgálaton kívül álló, addig 1942-ben még 313 egyházmegyés papból 19 volt nyugállományban és 294 fő volt aktív plébános, lelkész valamint káplán. (A külföldön vagy más magyar egyházmegyében szolgáló, illetve tanító papokat is beleszámolva 392 egyházmegyés pap tartozott ekkor Kalocsához, 1950-ben 225 fő.)[227] Grősz halálát követően pár évvel 171 főre csökkent már a főegyházmegye papi állománya, közülük 17 fő volt nyugállományban, 10 szolgált más egyházmegye területén, 14 fő a központi irányítás valamelyik pozícióját töltötte be. A többi 130 pap volt az, aki plébániai szolgálatban állt.[228]

A főegyházmegye vallási és felekezeti megoszlása tekintetében szintén az utolsó nyomtatásban is megjelent 1942-es és az íróasztalfiókban megmaradt 1950-es sematizmus adatainak összehasonlítása a legcélszerűbb. A Grősz hivatalba lépése előtt kiadott adattár még közölte a bácskai régió adatait is, ez is eredményezi, hogy az 1950-es GYETVAI-féle sematizmus adataiban aránytalannak tűnő lélekszám-béli visszaesést tapasztalhatunk lényegében valamennyi felekezet tekintetében. Más esetekben, így a zsidóság esetében a Soá tragikus következményei is okozták létszámuk tizedére csökkenését. Az alábbi táblázat ezeket a változásokat szemlélteti.[229]

vallás/felekezet	**1942 (fő)**	**1950 (fő)**
római katolikus	738 212	239 754
görögkatolikus	14 313[230]	473
ortodox	155 853	626
evangélikus	84 238	20 036
református	49 098	21 540
unitárius	144	104
baptista	2 694	2 238

[226] MNL BKML XXIII.2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 5/1961.
[227] *Schematismus, Kalocsa* 1942. és GYETVAI, *Az 1948–1950 között készített... schematismus szövege.* Vö. LAKATOS, *A kalocsai érsekség 100 esztendeje,* 12.
[228] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 25/1963.
[229] *Schematismus, Kalocsa* 1942. és GYETVAI, *Az 1948–1950 között készített... schematismus szövege.* Vö. LAKATOS, *A kalocsai érsekség 100 esztendeje,* 10.
[230] Az érsek joghatósága alatti bácsi görögkatolikus esperesség hat plébániáján további 13 513 fő. Ez az évi összesített létszámba nem került hozzá adásra, mivel technikailag a főegyházmegyén kívüli bácskai területről volt szó.

nazarénus	1 889	565
izraelita	16 548	1 620
egyéb	1 239[231]	1 548
Összesen	1 064 228	288 504

Az érsek rendre bíztatta és felhívta papjai figyelmét a *historia domus*ok vezetésének fontosságára is. A háborút követően külön is fontosnak tartotta ezt, különösen kérve a háborús károk és helyre állítási munkálatok lejegyzése tekintetében.[232]

2. Az 1948-as meghiúsult *ad limina*

A területileg illetékes püspököknek – az Egyházi Törvénykönyv alapján – ötévente fel kellett keresnie a joghatósága alatt álló területen lévő plébániákat, szerzetesi házakat, illetve intézményeket, vagy saját maga, avagy megbízottja útján. Erről ezt követően *quinquennalis* jelentést kellett készítenie, amit pedig Rómában személyesen volt köteles előadnia *ad limina* látogatása során a pápának.[233] A mindenkori pápát a Trienti Zsinat rendelkezései óta minden ötödik esztendőben kellett felkeresnie a püspököknek, s beszámolniuk egyházmegyéjük helyzetéről.[234] A magyar püspökök esetében ez 1948-ban volt esedékes, azonban 1947-ben ez alól felmentést kaptak[235], amennyiben nem tudnának testületileg kiutazni a kialakult politikai helyzet miatt. Ez esetben hozzá járult az Apostoli Szentszék ahhoz, hogy amelyik főpásztor éppen ki tud utazni, elég, ha ő hozza el a jelentését társainak.[236] Grősz József érsekként soha nem vehetett részt végül *ad liminá*n – ahogyan más formában sem utazhatott ki Rómába[237] –, az adatok begyűjtésére azonban akkurátusan odafigyelt, informálódott. Hogy az összesítést követően elkészült és kijutott-e Rómába Grősz érsek *ad limina* jelentése, nem tudom

[231] Köztük 28 muzulmán.
[232] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 2929/1945. Vö. SÁGI GYÖRGY, *Historia domusok jelentősége és szerepe a múltban, valamint napjainkban a történeti kutatások számára,* Honismeret 52 (2024) 2, 64.
[233] 1917-es CIC 340–342. kánon.
[234] A *visitatio liminum* gyakorlati követelményeiről lásd részletesen BÁNK, *Egyházi jog*, 114–115.
[235] KFL I. 1. a. (Pontifex) 2624/1948.
[236] KFL I. 1. a. (Pontifex) 2625/1948.
[237] Mindez azonban nem akadályozta meg abban, hogy írásban a kapcsolatot fenntartsa az Apostoli Szentszékkel, noha az állami hatóságoknak a küldeményekkel kapcsolatos ellenőrzésével tisztában volt. Különféle ügyekben, melyek mind főegyházmegyéje, mind pedig az egész magyar katolicizmus életét érintette, rendre kapcsolatban állt az egyes dikasztériumokkal. Példaként az 1956 októberében boldoggá avatott XI. Ince pápának Magyarország területén való zsolozsmával és szentmisével történő ünneplése engedélyezésének elérését említem meg. Ezt a Rituskongregáció 1957. február 19-én engedélyezte kérésére. Lásd KFL I. 1. a. (Cultus Sanctorum) 3808/1958. A pápának a boldoggá avatás alkalmával mondott beszédét lásd AAV, Carte Pio XII Discorsi, busta 19, fasc. 74: Radiomessaggio per la beatificazione di papa Innocenzo XI (7 ottobre1956) ff. 26.

megerősíteni és cáfolni sem kutatómunkám alapján, további kutatás szükséges ennek tisztázására, de feltevésem az, hogy Hamvas Endre vihette ki.

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye területén Grősz érsek 1948. március 31-én a Mindszenty hercegprímás által kiadott körlevelet vette mintául, áthangolva azt saját érseksége vonatkozásában, mikor felhívást intézett saját papjaihoz. Minden plébánia és lelkészség illetékes papjának kötelessége volt az 1943. január 1. és 1948. január 1. közti időszak tekintetében, a megadott szempontrendszer alapján június 20-ig részletes beszámoló kimutatást benyújtania. Ez az intervallum nagyobb részt már Grősz főpásztorságának első éveiről nyújthatott így körképet a változásokról. Ezt a beszámolót minden plébános felelősségteljesen el is készítette, ki részletesebben, ki vázlatosabban, de az adatgyűjtés megtörtént, még ha egyesek a határidők lejárta után is juttatták el már ezeket Kalocsára. A beszámolók tartalmazták, hogy az említett években hogyan alakult az egyes plébániákon és lelkészségeken a házasságkötések száma, mennyi volt ezek közül reverzálissal vagy anélkül kötött vegyesházasság, hányan adtak más vallásfelekezetnek reverzálist katolikusként. A papoknak meg kellett adnia, hogy joghatóságuk területén hányan tértek meg a katolikus hitre, ill. hányan lettek hitehagyók. Külön meg kellett adni, hogy ha volt ilyen, akkor az egyes években hány izraelita keresztelkedett meg. Ugyancsak a miselátogatás gyakorlatáról és a húsvéti gyónások alakulásáról is számot kellett adni, hogy mennyire tartják a hívek. Külön meg kellett adnia a papoknak, hogy hány gyermek született katolikus szülőktől és lett ezt követően megkeresztelve. A lelkipásztoroknak beszámolójukban a halálesetek számáról és azon belüli természetükről (természetes, háborús ok, öngyilkosság), is számot kellett adniuk az érsekség irányában, hogy mennyi történt az egyes években. A fent említett információkat évenkénti, majd az ötéves összesített adatokkal is meg kellett adni. Amennyiben releváns a telepítésekre is ki kellett térniük jelentésükben a papoknak, azaz, hogy hány hívőt telepítettek el, vagy hányat hoztak a hatóságok a helyükre, vallásilag is meghatározva a változásokat. Amennyiben az illetékes plébánosoknak tudomása volt arról, hogy hányan vannak hadifogságban, vagy egyéb körülmények miatt külföldön lelkészségük területéről, arról is informálniuk kellett főpásztorukat. Az egyházi birtokviszonyok változásáról ugyancsak jelenteniük kellett az érseknek. Ezzel kapcsolatban az úgynevezett 1945-ös földbirtokreform folyamodványaként is, jelentős változások voltak megfigyelhetők. Úgyszintén a kisajátított vagy elkobzott egyesületi vagyonokról is közölni kellett, amiről az egyes papoknak tudomása volt.[238]

[238] KFL I. 1. a. (Pontifex) 2625/1948.

Az igen terjedelmes adatgyűjtés nem teszi lehetővé, hogy minden egyes plébániáról és lelkészségről beérkező többtucatnyi jelentésből származó információt bemutassak, ez túlfeszítené disszertációm kereteit. Így csupán négy plébániáról beérkező adatsort választottam ki. Ügyeltem rá, hogy nagyobb és kisebb települések plébániái is kiemelésre kerüljenek.
Horváth Alajos 1948. június 20-án készítette el a kalocsa-belvárosi (főszékesegyházi) plébánia jelentését.[239] Ennek adataiból készítettem az alábbi táblázatot.

	1943	**1944**	**1945**	**1946**	**1947**	**Összesen**
Házasságkötések száma	41	28	34	51	44	198
Reverzálissal kötött vegyes házasságok száma	3	0	0	0	1	4
Reverzális nélkül kötött vegyes házasságok száma	4	0	2	3	4	13
Reverzálist adtak más vallásúak javára	0	0	1	0	2	3
Megtértek száma	1	6	2	1	6	16
Hitehagyottak száma	0	0	0	0	1	1
Izraeliták keresztelkedése	0	5	2	0	1	9
Katolikus szülőktől született megkeresztelkedettek száma	102	134	115	104	136	581
Természetes halállal meghaltak száma	113	114	119	94	99	539
Háborús okok miatt meghaltak száma	3	5	3	1	0	12
Öngyilkosok száma	1	0	1	1	0	3

[239] KFL I. 1. a. (Pontifex) 159/1948.

Utolsó kenet nélkül elhunytak száma[240]	3	5	6	2	4	20

Mindezeken kívül Horváth közölte, hogy a húsvéti gyónók és vasárnapi misehallgatók létszáma 75% körüli. Ki- és betelepítésről nem tudott beszámolni. A plébániához tartozó hadifoglyok számát 45 főben határozta meg, illetve további 10 főnek külföldi tartózkodását jegyezte fel. A lekészség esetében 325 katasztrális hold, a kántori földek tekintetében 6 katasztrális hold elvesztését rögzítette jelentésében. Csereingatlant, ahogyan más juttatásokat sem kapott az általa vezetett plébánia. Az Ifjúsági Egylet házának értékét 120 000 forintban, a Legényegyletéét 50 000 forintban határozta meg a plébános.

A hajósi plébániát kormányzó Wetzstein Ádám plébános ugyanazon a napon – tehát a határidőt tartva – elkészített jelentésében[241] a következőkről számolt be:

	1943	**1944**	**1945**	**1946**	**1947**	**Összesen**
Házasságok száma	36	34	19	52	56	197
Reverzálissal kötött vegyes házasságok száma	0	0	1	2	0	3
Reverzális nélkül kötött vegyes házasságok száma	0	0	2	3	1	6
Születések száma	77	109	80	97	103	466[242]
Halottak száma	93 (+5 katonahős)	90 (+20 katonahős)	88	80 (-1 öngyilkos)	71 (-3 öngyilkos)	508[243]

[240] 17 alkalommal a hirtelen halál volt a feladás hiányának oka.
[241] KFL I. 1. a. (Pontifex) 346/1948.
[242] Mind megkeresztelve.
[243] A plébános tévedésből 510 főt számolt össze.

Wetzstein plébános 111 főben határozta meg a háborús okból meghaltak számát és összesen 195 főben az utolsó kenet nélkül elhunytakét. 86 hajósinak a szovjet munkatáborokban bekövetkezett halálát is lejegyezte. További 300 körülire becsülte az ilyen munkatáborokban még élő helyi lakosok számát, valamint 200 körülire a hadifoglyokét. Rajtuk kívül körülbelül 100-an menekültek a plébános becslései alapján nyugatra.

A település lakosságának alakulását a következőképpen összesítette Wetzstein:

	katolikusok	**reformátusok**	**evangélikusok**	**izraeliták**	**összesen**
Őslakosság	5 180	16	6	18	5 220
1947. dec. 31-ig kitelepítve	1 900	0	0	0	1 900
Betelepítve	800	650	150	0	1 1600

A jelentésben felölelt öt éves időszakból a plébános egy hitehagyó házaspárt jegyzett csupán fel plébániája területéről, név szerint is említve őket. A Szent György-pusztán lakó Szabó Imre és Kazinczi Mária a Jehova tanúihoz csatlakoztak 1947. június 6-án. A 23 éves izraelita Boros Ágnes 1946. augusztus 7-ei katolizálását is rögzítette jelentésében, más megtérésről azonban, azaz más keresztény felekezetről történő áttérésről nem tudott beszámolni. Egyesületi vagyon és birtokok elvételére nem került sor Hajóson. Az érsekhalmi lelkészség részére viszont 1947. október 1-én 30 katasztrális holdat juttattak.

Schopper Antal apátplébános 1948. augusztus 23-án készült el a madarasi plébánia jelentésével.[244] Az általa készített összesítés táblázatba szedve a következőképpen néz ki:

	1943	**1944**	**1945**	**1946**	**1947**	**Összesen**
Házasságkötések száma	49	43	53	76	60	281
Reverzálissal kötött házasságok száma[245]	0	2	4	3	3	12
Megtértek száma	0	5	0	1	0	6
Hitehagyók száma	0	0	0	1	0	1
Izraelita vallásból megkeresztelkedettek száma	0	0	0	0	0	0
Katolikus szülőktől születettek és megkereszteltek száma	134	135	102	117	128	616

[244] KFL I. 1. a. (Pontifex) 185/1948.

[245] Mindannyian a katolikus fél javára adtak. Reverzális nélkül nem történt vegyesvallású párok közötti házasságkötés.

Természetes halállal meghaltak száma	99	111	102	104	90	506
Háborús okok miatt meghaltak száma	0	8	1	1	0	10
Öngyilkosok száma	1	2	2	0	0	5
Utolsó kenet nélkül meghaltak száma	17	35	26	20	13	111

Schopper jelentésében rögzítette, hogy a hívek 70%-a végzi el húsvéti szentgyónását és az 1947-es népmisszióban is ennyien vettek részt. A misehallgatási kötelezettséget a hívek 50%-a teljesíti. Az érseki központnak benyújtott relációban az apátplébános 50 főre tette a hadifoglyok számát, akik hiányoznak a plébániáról. Más esetleges külföldre menekült személyről azonban nem tudott beszámolni, tudomása szerint ilyen nem volt, ahogyan a ki- és betelepítések sem érintették a települést. A lelkészségtől sem vettek el az állami hatóságok földet, ugyan a kegyúri váltságként kért ingatlanukat megtagadták tőlük és csereingatlant sem kaptak. A helyi KALOT az összejöveteleit az egyik madarasi kocsmában tartotta, berendezések nagyobbrészt az egyesületé voltak. A Belügyminisztérium ezeket a Torna Egyesületnek ítélte oda. Schopper becslései szerint mindent egybe számolva mindezek értéke nem haladta meg az 1 000 forintot (képek, könyvek, szekrények, ping-pong és egyéb játékszerek, villanylámpák).

Végezetül utolsó példaként a császártöltési plébánia által szolgáltatott adatokat mutatom be. Simon Mátyás plébános adatait szintén táblázatba szedve szöveges kiegészítéssel közlöm. A pap 1948. június 17-én készítette el jelentését.[246]

	1943	**1944**	**1945**	**1946**	**1947**	**Összesen**
Házasságkötések száma	37	12	7	18	29	103
Reverzálissal kötött vegyesházasságok száma[247]	0	0	0	1	2	3
Megtértek száma[248]	0	0	0	0	1	1
Izraelita vallásból megkeresztelkedettek száma	0	0	0	0	0	0

[246] KFL I. 1. a. (Pontifex) ikt. sz. nélkül.: Császártöltés.
[247] Mindannyian a katolikus fél javára adtak. Reverzális nélkül nem történt vegyesvallású párok közötti házasságkötés.
[248] Hitehagyók nem voltak.

Katolikus szülőktől születettek és megkereszteltek száma	73	82	75	35	49	314
Természetes halállal meghaltak száma	42	44	58	37	42	223
Háborús okok miatt meghaltak száma	0	1	3	1	0	4
Öngyilkosok száma	0	0	1	1	1	3
Utolsó kenet nélkül meghaltak száma	9	10	15	9	7	50

A korábbi plébániák példájától eltérően Simon plébános évenkénti bontásban adta meg, hogy a hívek hány százaléka végzi el a húsvéti szentgyónást, valamint hány százalékuk látogatja a szentmiséket. Utóbbi az évek során emelkedő tendenciát mutatott, míg 1943-ban csak a hívek 60%-a járt misére, addig ez az arány 1947-ben 69%-ra emelkedett. A bűnbánati szentséget elnyerők aránya még ennél is nagyobb emelkedést mutatott. Míg 1943-ban csupán a császártöltési hívek 40%-a járult szentgyónásra, addig ez az arány 1947-re 60%-ra ugrott fel.

Simon a hadifoglyok számát 250 főben határozta meg. Rajtuk kívül további 721 fő volt távol a plébánia területéről. Közülük 450 fő volt, akiről tudni lehetett, hogy a Szovjetunióba hurcolták, további 271 fő Németországban, 31-en az amerikai és 240-en az szovjet zónában tartózkodtak. Az úgy nevezett földbirtokrendezés során a plébánia nem vesztett földet, egyesületi vagyon nem volt, csereingatlanhoz sem jutottak, az új lelkészség kapott 30 katasztrális holdat.

Így az alfejezet végén célszerű rögzíteni, hogy tehát hagyományos értelemben vett egyházlátogatásokra *(visitatio canonica)* Grősz József érseksége idején nem került sor. Természetesen az érseki hatóság rendszeresen informálódott, de ez a tradicionális vizsgálati

mód a korszakban már nem volt gyakorlatban.[249] Grősz elsősorban bérmaútjai során szerzett személyes benyomást főegyházmegyéje plébániáiról, azok hívő közösségeiről.[250]

3. Hitélet és nagy vallási események

a) Hitéleti sajátosságok

A Mária-kultusznak az érsekségi elterjedtségét 1950/1951 során kezdték felmérni, a nemzetközi Mária Központ megkeresését követően, ami enciklopédiában kívánta ezt rögzíteni.[251] Az akkori politikai környezetben ennek publikálása nem valósult meg, csak jóval később, a 2010-es évek közepén.[252] Ugyan az előkészületek megkezdődtek, munkálatok történtek.[253] Szűz Mária tisztelete igen változatosan jelent meg a főegyházmegyében. 1951-ben 14 templom-titulus, 35 kápolna, 49 egyéb szakrális épület, 12 köztéri szobor vagy kép, templomon belüli 99 képi és 125 szobor-ábrázolás és 139 búcsújáróhely kötődött valamilyen formában Krisztus édesanyjához.[254] Egyértelműen a Szűz Mária tisztelet igen erősen gyökeredzett a főegyházmegye híveinek szívében. A búcsújáró helyek látogatása a politikai átrendeződések ellenére is megmaradt, noha az állam rossz szemmel nézte, de teljesen megakadályozni nem tudták ezeket.

Az 1958. augusztus 17-re meghirdetett, a kalocsai főszékesegyház búcsújára szóló főegyházmegyei zarándoklatot is meg kell említeni, melynek meghívójában Grősz az érsekség híveinek nagy Mária-tiszteletére hivatkozott, ezzel is okolva meg annak szükséges voltát tíz évvel a Boldogasszony évét követően.[255] Ezutóbbinak főegyházmegyei vonatkozásairól alább írtam. Szintén a Mária-kultusz elmélyítését szolgálta, különösen Kalocsán és Baján az utóbbi

---

[249] Mindezek fényében tehát Grősz idejéből utolsóként az 1948-ban történt *ad liminához* végzett felmérés hasonlít leginkább egy kánoni látogatáshoz, melyet a szerzetesi intézményeknél az érseki vizitátorok végeztek (lásd vonatkozó fejezetnél), tehát meglátogattak, viszont a plébániák személyesen nem lettek felkeresve. A korábbi évszázadokból ismert látogatásra és adatok ilyen formán végzet begyűjtésére tehát nem került sor. Utóbbira ugyan más egyházmegyéből és korábbról, de szemléltetésként alkalmas példa *A veszprémi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1778–1779 I. Zala megye, II. Veszprém megye, III. Somogy megye* (A bevezető tanulmányt írta és közreadja Kanász Viktor), Veszprém 2020, 2021, 2025. KANÁSZ VIKTOR trilógiája Bajzáth József veszprémi megyéspüspök egyházmegyéjének állapotáról ad képet, egyházkormányzása kezdeti szakaszából.

[250] Ezzel nem volt egyedül, egy évtizeddel korábbról ismert Rott Nándor veszprémi megyéspüspök példája, aki személyes tapasztalatait szintén bérmaútjai során szerezte, s ő azokat le is jegyezte. Lásd *Rott Nándor veszprémi püspök bérmálási feljegyzései, 1921–1938* (sajtó alá rendezte Körmendy József–Rajczi Pál), Veszprém 2000.

[251] KFL I. 1. a. (Cultus Sanctorum) 7811/1950, 2225/1951, 398/1952.

[252] Vö. LAKATOS, *Mária-enciklopédia*.

[253] KFL I. 1. a. (Cultus Sanctorum), Mária-enciklopédia.

[254] LAKATOS, *Mária-enciklopédia*, 13–17.

[255] KFL I. 1. a. (Cultus Sanctorum) 2462/1958.

mellett fekvő Máriakönnye búcsújáróhely[256] propagálása. Belon Gellért javaslatára 1957 végén az érsek infrastrukturális fejlesztésekre tervet készíttetett. Grősz országos búcsújáróhellyé szerette volna felfejleszteni a helyszínt. Végül ettől a tervtől elálltak, egyrészt belátva, hogy akkora számú zarándok nem várható a jövőben sem, másrészt az állam sem adott rá engedélyt. Kisebb jelentőségű, de meglévő máriás búcsújáróhely volt továbbra is a hajósi kegytemplom. Ennek lelkipásztori ellátását a főegyházmegye vezetése továbbra is igyekezett mindig biztosítani, a májusi főbúcsún pedig meg is jelenni. Gótikus Mária-szobra nagy megbecsülést élvezett, mint az érsekség egyetlen megmaradt ilyen régi kegyszobra.[257] A Jézus Szíve búcsú két helyszíne a kalocsai Jézus Szíve-templom, valamint a bajai Szent Szív-templom. Előbbi volt a jelentősebb.[258] Az egész főegyházmegye felajánlása Jézus és Mária Szentséges Szívének is egy ízben felmerült Grősz érseksége idején Katona Sándor jezsuita kapornaki lelkész fejében. Ezzel kapcsolatban levelet is írt az érseknek 1944 őszén. A kivitelezésre azonban esély sem lehetett a fennálló háborús helyzet közepette. Nem meglepő, hogy Gombos „Most más gondjaink vannak." megjegyzéssel kísérve tette október 7-én *ad acta* az ügyet. Nem meglepő az irodaigazgató akkori reakciója. A felajánlást a jezsuita október 29-re, Krisztus Király ünnepére javasolta, viszont Kalocsa szovjet megszállására már számítani lehetett, végül október 31-én ez meg is történt.[259]

Nem közvetlenül idetartozik, de itt tartom célszerűnek megemlíteni, hogy Grősz érsek ösztönzésére 1958-ban vette kezdetét az úgynevezett családi rózsafüzér mozgalom, melynek a Mária-kultusz ápolásában, annak fellendítésében volt szerepe. Jánoshalmán, Mélykúton, Bácsalmáson, Dusnokon, Géderlakon és Hajóson ennek korábban is gyakorlata volt, az érsek ezt tovább kívánta terjeszteni. Kezdetben mindenképpen sikeres volt a kezdeményezés, még ha aktivitása az ebben résztvevőknek a későbbiekben csökkent. A plébánosok egy-egy iskolás leánynak, serdülőnek adtak ezek során megbízást, hogy családtagjaik, rokonaik és szomszédjaik körében vezetésükkel együtt imádkozzák a szentolvasót.[260]

---

[256] A búcsújáróhelyről szót ejtett BERGMANN JÁNOS is a vele készült életútinterjúban, de BÁBEL BALÁZS érsek TUSOR PÉTERnek a vele készült pódiumbeszélgetése során is. Vö. *Életútinterjú Bergmann János nagyprépositt*al valamint *Pódiumbeszélgetés Exc. Ft. Dr. Bábel Balázs érsekkel*, Fraknói Kutatócsoport YouTube-csatornája, https://www.youtube.com/watch?v=Q5g-BR09of4&t=15s és https://www.youtube.com/watch?v=hW17PFRHOUE&t=3555s (2025. 08. 10.)

[257] LAKATOS ADÉL, *A hajósi kegyhely története*. Hajós 2019.

[258] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 25/1963.

[259] KFL. I. 1. a. Cultus Divinus 7128/1944. Korábban az alkalmatlan időre hivatkozva tért ki Katona terve elől Zichy érsek is 1941-ben.

[260] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 25/1963.

Régi hagyományként került szintén 1958-ban felújításra az érsekségben a népmisszió gondolata. 1958-ban még csak két templomban zajlott ilyen, 1962 telén már 6 istenházában tartottak ilyen 8 napos lelkigyakorlatot, tehát „túlélte" Grősz érseket és tovább fejlődött.
Grősz érsekségének utolsó évében egy harmadik vallási tevékenység is terjedésnek indult. Nemesnádudvaron, Sükösdön, Császártöltésen és a környező községekben úgynevezett szentségimádási napokat rendeztek. Ezeket rendszerint nyáron 3-5 napig tartották. Mátrai Sándor esperes az őszi koronán a gyakorlat fenntartását javasolta a jövőre nézve is.[261]

b) Bajai Mária-napok

Az 1848/1849-es események centenáriumához csatlakozva 1947. augusztus 15. és 1948. december 8. közötti időszakra hirdette meg a magyar katolikus Egyház a Boldogasszony Évét, Mindszenty József hercegprímás kezdeményezésére. *Nota bene* Szűz Mária Magyarország égi patrónája.[262] A politikai körülmények ugyan kedvezőtlenek voltak, a cél viszont egy új magyar, keresztény társadalom építésére történő buzdítás volt.[263]
A főegyházmegye területén a Mária-év jelentős eseménye volt az 1948. június 12–13-ai, szombat-vasárnapi bajai Mária-napok, melyen a becslések szerint az állami rosszallás ellenére körülbelül 150 ezer hívő zarándok vett részt. Szombaton az ifjúság ünnepével vette kezdetét a programsorozat. A sportpályán bemutatott szentmise alkalmával Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök intézett szózatot a fiatalokhoz. Grősz érsek nem vehetett részt az eseményen, ez idő alatt éppen betegen feküdt egy budapesti klinikán. Őt Kujáni érseki általános helynök képviselte a rendezvényen. Noha az érsekség története szempontjából jelentős eseményről beszélhetünk, ennek területi hatása azonban azon is túlterjedt, hiszen az ország más vármegyéiből is érkeztek Bajára fiatalok, nem csak Bács-Kiskunból. A származási területekre a népviseletek is utaltak. A főpásztorok közül jelen volt az éppen Rómából megérkező Hamvas Endre csanádi megyéspüspök, valamint Papp Kálmán győri és Virág Ferenc pécsi megyéspüspök is megjelent. A rendi vezetők közül részt vett az eseményen Endrédy Vendel zirci ciszterci apát, valamint Ángyán Fülöp szervita tartományfőnök is. Mindszenty délután érkezett autóval, Kalocsa irányából.[264] Ekkor a Szent István téren folytatódott az ünnepség. A

[261] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 25/1963.
[262] Vö. „Boldogasszony Anyánk" kezdetű himnusz, a régi magyar himnusz.
[263] TAKÁCS JÓZSEF PÉTER–MÉSZÁROS ISTVÁN–DIÓS ISTVÁN, *Mária-év, Boldogasszony Éve*. Magyar Katolikus Lexikon VIII, Budapest 2003.
[264] Mihalovics Zsigmond az *Actio Catholica* egyházi elnöke kísérte. Az érkezőt Kujáni köszöntötte a főegyházmegye nevében. A városba már hintón hajtatott be a hercegprímás éljenzések kíséretében. A plébániatemplom kapujában Garai Béla apátplébános és a püspökök fogadták.

Szűz Anya köszöntése után énekek, beszédek hangzottak el, a bíboros is beszédet intézett az ifjúsághoz. Este Mária hangversenyt tartottak a zárdában, itt Endrédy mondott beszédet. A ferenceseknél reggelig szentségimádás zajlott.[265]

Másnap, június 13-án a felnőttek Mária napja következett. A Szentháromság téren Mindszenty mutatott be szentmisét. A szentbeszédet az eredeti tervek szerint Grősz mondta volna, ám betegsége miatt nem jelenhetett meg. A megjelenteket köszöntő levelét azonban felolvasták. Aznap délben a zárdában az érsekség egyházközségi képviselőtestületei tisztelegtek a bíboros és a többi püspök előtt. A megjelent kalocsai egyházmegyés papok ugyanígy tettek. A délután folyamán tartották az asszonyok, majd a férfiak díszgyűlését. Énekek és beszédek hangzottak el. A hercegprímás mindkét gyűlést meglátogatta. Este gyertyás körmenetre is sor került a Szent Szív-templom és a Szentháromság tér között. A Világ Királynőjének új szobrát is megáldották. A rendezvény legvégén a hercegprímás ismét beszédet tartott, majd félórás szentségimádást követően Hamvas Endre, mint a kalocsai érsekség szuffragáneus csanádi megyéspüspöke vezetésével felajánlotta a főegyházmegyét Szűz Mária Szeplőtelen Szívének.[266]

c) Az 1950-es Szentév

XII. Piusz pápa 1949. május 26-án hirdette meg az 1950. évi Szentévet. A pápai bejelentést és a jubileumra vonatkozó felhívást Grősz július 25-én körlevélben továbbította a főegyházmegye papságának, majd októberben magyarázatot is fűzött hozzá.[267] A hívek figyelmét advent negyedik vasárnapján kellett felhívni a szószékről a Szentévre, annak kegyelmeire.[268] Elrendelésre került, hogy szenteste napján az érsekség valamennyi harangját déli 12 órakor megkondítsák, fél 12-től pedig szentmisét tartsanak – a világ más részeihez hasonlóan. Ahol ez nem volt lehetséges, szentségimádásra ki kellett helyezni az Oltáriszentséget, majd szentségi áldást adni.[269]

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében 1950. február 8-án állította fel Grősz érsek az érsekség Szentévi Bizottságát, melynek elnöke Bárd János, főegyházmegyei *Actio Catholica*-igazgató lett. További tagok voltak Flach Antal, Forgács Ferenc, Ijjas József, Mojzes Péter és Szentmihályi Ferenc. A bizottságnak a jubileumi év szellemét kellett elmélyíteni. Ennek keretében a papság részére megfelelő beszéd- és előadásanyagot a rendelkezésükre bocsátani

---

[265] KFL I. 1. a. (Actio Catholica), Boldogasszony Éve és Mária napok rendezvényei, Mária napok elszámolása ikt. sz. nélkül.

[266] KFL I. 1. a. (Actio Catholica), Boldogasszony Éve és Mária napok rendezvényei, Mária napok elszámolása ikt. sz. nélkül.

[267] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 4353/1949. Vö. 6606/1949.

[268] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 7575/1949.

[269] KFL I. 1. a. (Jubileum) 7712/1950.

(pl. 6 első csütörtöki szentóra kapcsán). A papság a nagyböjti *Triduum*hoz a bizottságtól kérhetett szónokot igény esetén. Grősz azt is elrendelte, hogy minden vasár- és ünnepnapon a leglátogatottabb szentmise végén mondják el a pápa szentévi imáját, majd énekeljék el a pápai himnuszt.[270] Az érsek elrendelte, hogy a papság és a hívek 1950 májusában az érsekség azon templomaiban és kápolnáiban ahol ájtatosságot tartanak, a fátimai Szűz szándékával[271] imádkozzák el a rózsafüzért vagy azt megelőzően, vagy azt követően.[272] Május elején az érsek bíztatta a híveket, hogy használják bizalommal a Halász Pál apátkanonok, szegedi plébános által a hét mindennapjaira írt szentévi imát.[273]

Az esetlegesen felmerülő kérdéseket és problémákat az Érseki Hatóság igyekezett abban az esetben is újólag magyarázni, ha éppen időközben körlevélben már hasonló ügyben történt tájékoztatás. Nemegyszer igénybe vették ilyen esetekben Várkonyi Imre teológia professzor szakértelmét, aki magyarázatot adott a felmerülő kérdésekre.[274] Elméletileg létezett a jubileumi gyóntató a Szentév során, ám az érsek a főegyházmegye valamennyi papjára ezt a különleges felhatalmazást kiterjesztette. A vallásellenes propagandát kifejtő cenzúrába eső gyónó kapcsán szintén felmerült a kérdés, hogy milyen esetben lehetséges a feloldozásuk, a penitencia kirovása ilyen személyekre. A korábbi tévelygés nyílt visszavonására ugyan nem volt ekkor szükség, de ha ezzel a magatartással szakítanak és törekednek a hibájuk jóvá tételére, az elegendő a megbánás bizonyítékául.[275] A szentévi búcsú elnyerésének feltételeit is előfordult, hogy lelkipásztori megkeresésre tisztázni volt szükséges. A rendkívüli felhatalmazások alapján történő feloldozás során fel lett hívva a figyelem arra, hogy azt egy hívővel szemben a főegyházmegye minden papja csak egyszer alkalmazhatja. Ha egy gyóntatótól a gyónó már ezt kérte, másik paptól nem kérhette. A gyónónak a gyónás során közölnie kellett ilyen esetekben a pappal, hogy a szentévi búcsút szeretné elnyerni.[276]

A *„Szentévi Szentóra”* című füzet körlevéli ajánlása többízben is megtörtént, hol Sigmond Ernő hittanár, hol pedig Ijjas József prelátus részéről.[277] A jubileumi szentóra vázlat első anyaga 200 példányban, az ezt követő többi 100-100 példányban készült el. Az első esetén a darabszámot

---

[270] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 949/1950.

[271] „Ó Jézusom, bocsásd meg bűneinket, ments meg minket a pokol tüzétől és vidd a mennybe a lelkeket, különösen azokat, akik legjobban rászorulnak irgalmadra!” Lásd a következő jegyzetben szereplő hivatkozásban.

[272] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 2834/1950. Vö. KFL I. 1. a. (Jubileum) 3012/1950, KFL I. 1. a (Cultus Sanctorum) 2834/1950.

[273] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 3013/1950, valamint KFL I. 1. a. (Jubileum) 1674/1950.

[274] KFL I. 1. a. (Jubileum) 7722/1949, 7840/1949.

[275] KFL I. 1. a. (Jubileum) 125/1950.

[276] KFL I. 1. a. (Jubileum) 7840/1949. Vö. KFL I. 1. a. (Jubileum) 2754/1950.

[277] KFL I. 1. a. (Jubileum) 1624/1950, 1427/1950.

Ijjas javasolta, a többinél már a főegyházmegye jobban hatással volt az ügyintézésre. Az egyes plébániák 1-1 példányt kaptak, amit a templompénztárból térítettek meg. További példányokat külön rendelhettek szükség esetén.[278] Ijjas a Szentévi Bizottság tagjaként a hatból három szentóra anyagot készített el, amit Mojzes utána átolvasott, mint teológiai professzor. Abban téves állítást nem talált.[279]

Grősz érsek 1951-es első körlevelében örömmel hozta a főegyházmegye tudtára, hogy XII. Piusz az eredetileg előző év december 25-ig tartó Szentévet kiterjesztette az egész 1951-es esztendőre is. A teljes búcsú elnyerése feltételeit ezúttal is közölték a papokkal és hívekkel.[280] A papságnak szánt instrukciók elkészítésében Szedlay István a főegyházmegye Liturgikus Tanácsának elnöke kapott az érsektől megbízatást. Neki Angeli Ottó liturgikus és Mojzes Péter pasztorális teológus volt a segítségére.[281]

d) Grősz érsek aranymiséje

Egy aranymise, még ha az egy egyházmegye főpásztorának is 50. jubileuma, nem feltétlenül kellene, hogy külön egy mondatnál hosszabban említésre kerüljön egy egyházmegye-történeti munkában. Itt viszont, mivel az Egyházra gyakorolt állami befolyás miatt a normálistól eltérő helyzet uralkodott, ez az évfordulóval kapcsolatban is tetten érhető. Az állam a megyei egyházügyi főelőadón keresztül még ilyen személyes az érsekséget és főpásztorát érintő ügybe is hatással akart lenni. Ennek fényében fontos röviden bemutatni az ünnepségsorozatot, a korabeli viszonyok szem előtt tartásával, vázolva milyen formán fonódott bele az állam az egyházmegye belső életébe.

Az úgynevezett jubileumi körlevél Kujáni Ferenc tollából került ki. Ebben az általános helynök áttekintette az érsek életét és papi, főpapi tevékenységét.[282] Már a körlevél szövegezésébe is bele avatkozott az egyházügyi főelőadó, Szakács Gyula, még ha nagyjából rendben is találta a szöveget. Az eredeti szövegből kihúzatott egy Szent Pál-idézetet, valamint beleíratta a szövegbe, hogy Grősz érsek a „békemozgalom segítője, a világbéke munkása is."[283] Kujáni volt az ünnepséget szervező bizottság vezetője. Ő volt az, aki Mester Istvánon keresztül kérelmezte

[278] KFL I. 1. a. (Jubileum) 2110/1950, 1424/1950, 1427/1950.
[279] KFL I. 1. a. (Jubileum) 1325/1950.
[280] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 214/1951, valamint KFL I. 1. a. (Jubileum) 119/1951.
[281] KFL I. 1. a. (Jubileum) 119/1951, 214/1951.
[282] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 8/1961.
[283] MNL BKML XXIII. 2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 8/1961.

a Szentszéktől, hogy pápai trónállói vagy bármi egyéb kitüntető címet próbáljon kieszközölni a pápától az érsek részére.[284]

Az 1961. július 14-ei kalocsai aranymisét megelőzően három napos lelkigyakorlatot rendeztek a főegyházmegye papsága számára, ezen 64-en jelentek meg. A lelkigyakorlatot Szives Béla pusztadobosi plébános vezette, akinek szavait árgus szemekkel ellenőrizte utóbb Szakács, nem mondott-e az állam ellen valamit.[285]

Július 14-én 10 órakor vette kezdetét a jubileumi szentmise a kalocsai főszékesegyházban. Némi csalódottsággal vették tudomásul, hogy a várt 140–150 pap helyett csak 124-en vettek ezen részt, de közülük is több más egyházmegyéből érkezett, vagy kalocsai egyházmegyés volt ugyan de máshol szolgált, mint például Várkonyi Imre az *Actio Catholica* titkára. Az érsek régi hűséges emberei közül viszont a megjelentek között volt Sághy Elek szombathelyi kanonok, volt kalocsai érseki jószágkormányzó is. Az egyházi sajtó is képviseltette magát, az *„Új Ember”* és a *„Vigilia”* részéről Jámbor Dezső, Saád Béla és Pénzes Balduin. Mivel az ünnepség péntekre, tehát munkanapra esett, így 800–1000 fő vett részt a hívek közül.[286]

A szentmisén Kujáni köszöntötte a főpásztort, a prédikációt Bárd János segédpüspök mondta. Utóbbi nagy visszhangot váltott ki, az állami nemtetszést is kiváltotta, mivel abban az érseket olyan formán méltatta, mint akinek élete példamutató és a vértanúságra való hajlandóság is megtalálható benne. Azaz a pártállammal szemben helyt állt és a meghurcoltatást is vállalta. Amennyire a forrásokból kivehető, Grősz esetleg túlzónak érezhette ezt, maradéktalanul nem nyerte el a tetszését. Kujáni köszöntőjét ezzel szemben állami részről józan és mértéktartó beszédnek tartották. Grősz érsek válaszában és beszédében Szent Pálra hivatkozott. Ezzel kapcsolatban Szakács Gyula az aranymise kapcsán írt jelentésében meg is jegyezte, hogy pont olyan dolgokat mondott, amiket ő korábban az eredeti Kujáni-féle jubileumi körlevélből kihúzatott.[287]

Másnap, július 15-én Olt Károly, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, valamint Csala László osztályvezető és Szakács főelőadó köszöntötte hivatalosan is az érseket.[288] 16-án került sor az új, modern mélykúti Szent Erzsébet-templom felszentelésére.[289] Mivel ez a megye és az

---

[284] MNL BKML XXIII. 2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 8/1961.

[285] MNL BKML XXIII. 2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 8/1961.

[286] MNL BKML XXIII. 2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 8/1961.

[287] MNL BKML XXIII. 2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 8/1961.

[288] Egy szivarosdobozt ajándékoztak az érseknek. Ez burkolt célzás volt arra, hogy letartóztatását követően az Államvédelmi Hatóság a főpap nikotinfüggőségét használta ki, hogy nyomást gyakoroljanak rá. Az Állami Egyházügyi Hivatal „figyelmességét” tehát ilyen szemüvegen keresztül kell értelmezni. Az ajándékról szóló információt ezúton köszönöm LAKATOS ANDORnak.

[289] Jogelőddel rendelkező templomról van szó, az új templom építését így kell értelmezni. Valójában 1945 után az első jogelőd nélküli templom Magyarországon a békásmegyer-pünkösdfürdői Boldog Özséb-templom volt

egyházmegye egyik legtávolabbi szeglete volt, a környező hívek itt köszöntötték az aranymisés főpásztort. Eredetileg 5000–6000 főre számítottak és számos papra, viszont az állami közbeavatkozás ismét hatásos volt, így 42 pap és 3000–5000 hívő jelent végül meg a templomszentelésen. Belon Gellért szertartásmesterként vett részt a szentmisén. Leginkább Jánoshalmáról, Tataházáról, Bácsalmásról, Kisszállásról, Kelebiáról és Tompáról érkeztek nagyobb csoportok. Július 20-án a fővárosban is ünnepi szentmisére került sor az egyetemi templomban.[290] A püspöki kar tagjai, a Hittudományi Akadémia professzorai és növendékei, valamint az *Actio Catholica* vezetősége, a katolikus sajtóorgánumok képviselői, valamint a fővárosi papság és hívek nagy számban jelentek meg.[291]

Július 23-án volt az érsek primiciájának 50. évfordulója, amit anno szülőfalujában mutatott be. Ez alkalomból többezer hívőt vártak Kalocsára az érsekség különböző szegleteiből, ám végül csupán 200-an jelentek meg, ebből is a vaskútiak voltak 50-en, a bajaiak 16-an. A helyi kalocsai hívek közül 3000–3500 fő vett részt az ünnepségen. Július 22-én szombat este 43 fős féltoronyi csoport, köztük az érsek rokonsága érkezett az érseki városba. Július 24-ig tartózkodtak Kalocsán. A szentbeszédet Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök mondta, Szent Pálra hivatkozva ő is. Jézus Szívére és Szűz Mária szeretetére is utalt prédikációjában. Grősz érsek németül és magyarul is beszédet mondott az oltártól. Szokásához és feladataihoz híven az egyházügyi főelőadó itt is figyelte, nem hangzik-e el kifogásolható dolog a szentmisén.[292]

El lett rendelve, hogy a főegyházmegye valamennyi templomában július 22-án este negyedórán át szóljanak a harangok. Úgyszintén minden istenházában a július 23-ai nagymisét követően *Te Deum*ot tartottak az alábbi orációval: „Isten, minden hívő pásztora és kormányzója, tekints kegyelmes József szolgádra, kit a kalocsai egyház főpásztorává rendeltél. Add neki, kérünk, hogy mindazoknak, akiknek elöljárója lett, szavával és példájával javukra legyen, hogy így a rábízott nyájjal együtt az örök életre eljuthasson, a mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen." Ezt egy Miatyánk, Üdvözlény és Hiszekegy elmondása előzte meg.[293]

Szembetűnő, hogy Szakács mennyire fontosnak tartotta az Apostoli Szentszék Grősszel kapcsolatos reakcióját, az alkalommal kapcsolatos megnyilvánulását, illetve ezek hiányának

---

Budapest III. kerületében, melynek alapkő letételére 1984. október 21-én került sor, s szervező plébánosa Lékai László bíboros megbízásából Antal János volt. Lásd SÁGI GYÖRGY, *A békásmegyer-pünkösdfürdői Boldog Özséb-templom – az 1945 után épült első jogelőd nélküli templom rövid története (1984–2020),* Újkor.hu, 2020. dec. 11. https://ujkor.hu/content/bekasmegyer-punkosdfurdoi-boldog-ozseb-templom-az-1945-utan-epult-elso-jogelod-nelkuli-templom-rovid-tortenete-1984-2020 (2025. 08. 11.)

[290] MNL BKML XXIII. 2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 8/1961.

[291] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 2188/1961.

[292] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 8/1961. Vö. MNL BKML XXIII. 2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 8/1961.

[293] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 8/1961.

kihangsúlyozását jelentésében. *Nota bene:* XXIII. János pápa 1961. június 29-én kelt köszöntő levelét valóban késve, csak október 2-án kapta kézhez az érsek – alig egy nappal később, október 3-án délelőtt bekövetkező váratlan halálát megelőzően.[294] Szakács megjegyzései tehát okafogyottá váltak. A pápai levél igencsak felvillanyozta és örömmel töltötte el Grősz érseket, azon nyomban személyesen fogalmazott latin nyelvű köszönőlevelet a pápának. Hogy mi volt az oka a pápai levél kései kézhez vételének, az további kutatást kíván még. Ugyan az apostoli áldáson felül egyéb pápai kitüntetést nem kapott az érsek; fontos elismerése volt ugyanakkor a főpapnak az előző évben történt kinevezése az összehívandó II. Vatikáni Zsinat Központi Bizottsága tagjává, még ha rövidesen bekövetkező halála meg is akadályozta abban, hogy ténylegesen zsinati atyává válhasson.[295]

4. Bácska és a Bácskai Apostoli Kormányzóság

Az 1920. június 4-én a Versailles-i Nagy-Trianon Palotában aláírt békediktátum a katolikus egyházi közigazgatást is érintette. Az általam tárgyalt Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye déli nagyobbik és gazdagabb része a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (1929-től Jugoszláv Királyság) fennhatósága alá került, hozzávetőlegesen 150 plébániából 90 darab. A főegyházmegye papjainak 50%-a, egyházmegyei struktúrájának 60%-a, a híveknek pedig 70% került a Karađorđevićek uralma alá.[296] Várady Lipót Árpád kalocsa-bácsi érsek egy Bánffy Miklós gróf, magyar királyi külügyminiszternek írt 1921. májusi leveléből tudjuk, hogy miután Evetovics János prépost, bácsi plébánosról úgy gondolták, hogy a jugoszláv kormányzat szemében elfogadott, elvégre mandátumot is szerzett a belgrádi parlamentbe, *a Skupština*ban, így felvetették, hogy esetleg érseki helynökké lehetne kinevezni Bácskára. A szerbek azonban ez elől elzárkóztak.

a) Budanovich Lajos első apostoli kormányzósága

Ekkorra az Apostoli Szentszék már fontolóra vette az apostoli kormányzóság felállítását is, a szerb püspöki kar is ezt tanácsolta. Jól megfigyelhető, hogy az egymást követő érsekek – így

---

[294] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 2562/1961.

[295] MNL BKML XXIII. 2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 8/1961. Vö. LAKATOS, *A kalocsai érsekség 100 esztendeje*, 230–231. A valóban zsinati atyává váló magyar püspökök zsinati anyagáról lásd TÓTH KRISZTINA, *A magyar zsinati atyák levéltári anyagának kutatása.* Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában. Szerk. Török József–Tusor Péter–Tóth Krisztina. Budapest 2015, 329–403.

[296] TÓTH, *A kettészakított érseki egyházmegye*, 125–126. Vö. GERGELY, *A katolikus egyház története*, 44–45. GERGELY esetében nem derül ki, hogy ő mire alapozza, hogy 122 plébániából került idegen uralom alá 89. TÓTH TAMÁS legfrissebb kutatásai alapján közölt adatokat tartom mérvadónak jelen esetben.

Grősz is – egységes területként tekintettek a Bácskára, a joghatóság ideiglenes korlátozódásaként értékelték a területi változásokat.[297]

A döntés azonban Várady halála előtt született meg, őt ez rendkívül le is sújtotta, siettette a súlyos szívbeteg főpap halálát. A szabadkai plébános, Budanovich Lajos ezt követően apostoli kormányzóként vette át 1923-ban a Bácska irányítását.[298] A szerb hatóságok a terület elszlávosítására törekedtek már évek óta, az egyházi hatóság részéről ebben a magyarbarátsággal nem vádolható Budanovich is partner volt.[299] Egyetértve TÓTH TAMÁSsal elmondhatjuk, hogy minden lehetőséget megragadott az apostoli kormányzó arra, hogy önállósodási törekvésként használjon fel.[300] Ezt annyira komolyan vette, hogy a Bácska magyar fennhatóságának visszaszerzése után is, ezt teljesen figyelmen kívül kívánta hagyni, úgy működött tovább, mintha mi sem történt volna.[301]

b) A történelmi egyházmegye reorganizációja a Bácskában

Miután Horvátország 1941. április 10-i kiválásával megszűnt Jugoszlávia, a Magyar Királyi Honvédség bevonult a Bácskába, a baranyai háromszögbe és a Muraközbe.[302] A visszacsatolás után a kormány és a magyar Egyház egyik fő célkitűzése volt Budanovich püspök mielőbbi elmozdítása, a területnek a Kalocsa-Bácsi Érsekségbe történő teljes integrálása.[303] Budanovich végső állomásként Mátraverebélyen lett háziőrizetbe helyezve. A források ellentmondásosak, hogy gazdaságilag pozitív vagy negatív mérleggel került Kalocsa fennhatósága alá vissza a régió. Pro és kontra érvek is születtek, jórészt nemzetiségi szempontok függvényében.[304] Végül XII. Piusz döntése alapján gróf Zichy Gyula érsek 1941. június 1-től apostoli kormányzóként vehette át a Bácskai Apostoli Kormányzóság irányítását.[305] Halálát követően – szűk egy évvel

---

[297] TÓTH, *A kettészakított érseki egyházmegye*, 128. Vö. SÁGI, *Trianon következményei és*, 190.

[298] GERGELY, *A katolikus egyház története* 165, 172; TÓTH, *Az Apostoli Szentszék és Trianon*, 22.

[299] Vö. TÓTH, *Ijjas és Budanovich*, 201.

[300] TÓTH, *Ijjas és Budanovich*, 208.

[301] SÁGI, *Trianon következményei és hatásai*, 209.

[302] Ante Pavelić usztasa vezér nevében Slavko Kvaternik nyugalmazott ezredes proklamálta a Független Horvát Államot. Névleg II. Tomiszláv király – azaz Aimone spoletói herceg, III. Viktor Emánuel olasz király unokafivérének kisebbik fia – lett az uralkodó, a gyakorlatban a Poglavnik irányított kezdetektől. Grősz József szombathelyi megyéspüspök lett a Muravidék apostoli kormányzója. Lásd SÁGI, *Szemben az árral*. https://ujkor.hu/content/szemben-az-arral-alojzije-stepinac-rendithetetlen-horvat-ersek (2021.09.26.). Vö. SÁGI, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye helyzete*, 46.

[303] SÁGI, *Nuspl János bácskai német plébános*, 348.

[304] Példaként említhető a Budanovich mellett felszólaló Kopunovics Antal bácskai pap Luigi Maglione bíboros államtitkárnak szóló levelét. Vö. ASRS AA.EE.SS. Periodo V (Pontificato di Pio XII /1939–1958/), Parte Prima (1939–1948), Seria Ungheria, Posizione 97, fol. 274–276. Magyar vélemény szerint saját jövedelmeként kezelte az elszakított területekről származó bevételt. Vö. TÓTH: *A kettészakított érseki egyházmegye*, 139.

[305] Zichy kinevezésével egyidejűleg lett Budanovich felmentve az apostoli kormányzói jogkör alól. Vö. TÓTH: A kettészakított érseki egyházmegye, 142.

később – Angelo Rotta apostoli nuncius május 25-én kelt levelében Horváth Győző segédpüspök tudomására hozta, hogy Zichy utódaként a pápa bácskai apostoli kormányzóvá is kinevezte őt, mind a római katolikus, mind pedig a görögkatolikus plébániák fölé. A pápai döntésről Horváth május 28-án tájékoztatta a kalocsai főszékesegyházi káptalant.[306] Grősz József érseki kinevezését követően hasonlóan történt minden, némi kiegészítéssel. Bácska érseki biztosaként[307] 1941 óta Ijjas József képviselte Zichy, majd Grősz érdekeit az apostoli kormányzóság területén. Minderről akkoriban az illetékes magyar hatóságok is tájékoztatva lettek, személy szerint Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter, Bittó Dezső tábornok, szabadkai városparancsnok, valamint Novákovics Béla tábornok, a Déli Hadsereg katonai közigazgatási csoportjának parancsnoka.[308] A miniszter akkor bácskai tanügyi szakreferenssé is megtette Ijjast.[309] Grősz 1944 szeptemberében összesen négy érseki biztost nevezett ki, az eddigi bácskai érseki biztos, Ijjas magyar királyi kormányfőtanácsos szabadkai érseki biztos lett. Mellette Tamás Ferenc plébános zentai, Svraka Ferenc plébános újvidéki, Pintz János bácsszentiváni plébániai kormányzó zombori érseki biztosi kinevezést kapott. Mindannyian általános helynöki jogkörökkel rendelkeztek arra az időre, amíg a háború folytán fennálló helyzetből kifolyólag a kapcsolattartás nehézkes a bácskai részekkel. Hatáskörük különösen lelki gondozás-vonatkozású ügyekre terjedt ki. Grősz fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a kalocsai érseki általános helynök, Kujáni, aki valójában egyedüliként ténylegesen az egész főegyházmegye felett gyakorolhatja a vonatkozó jogköröket, tehát fenti biztosok nem egyenlő minőségben szolgálnak. Kujáni megújított kinevezésében ez külön is rögzítve lett.[310]

Ijjas a Magyarországhoz visszacsatolt Délvidéken tapasztalható pasztorációs nehézségekről Szabadkán 1944. január 14-én kelt levelében tájékoztatta a kalocsai Érseki Hatóságot. A Bukovinából Bácskába áttelepített székelyeket érintő problémáról volt szó. Az érseki biztos az érsek közbenjárását kérte a magyar királyi kormányhoz.[311] Aggodalmát fejezte ki a biztos, hogy a telepes lelkészek számára nincs elég és megfelelő lakhely biztosítva. Istensegítset tartotta egyedüli kivételnek e tekintetben. Ijjas az egyes településeken tevékenykedő lelkészek lakhatási és pasztorációs gondjait is taglalta. A legrosszabb helyzetben Hadiknépe volt, itt egyáltalán nem volt a pap számára lakhely biztosítható, a településnek 1941 óta nem volt papja, Újvidékről

[306] KFL I.1.c. (Zichy Gyula perszonális), 3648/1942; KFL I. 1. a. (Græco catholici) 3912/1942.
[307] KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesi) 2808/1941, 3137/1941.
[308] KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesi) 2829/1941. SALACZ, *A magyar katolikus egyház*, 113–114. Vö. TÓTH, *A kettészakított érseki egyházmegye*, 141–142.
[309] KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesi) 1350/1945, 1306/1945
[310] KFL I. 1. a. (Vicarialia) 7076/1944, 7050/1944, 4656/1944, 3619/1944.
[311] KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesi) 428/1944.

kellett egy ferencesnek minden nap kijárnia. Más településeken a lelkész ott húzta meg magát, ahol tudta, pl. az andrásfalvai a tanítói lakás udvari kamrájában, az istenáldási az egészségház cselédszobájában.[312]

A Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Magyar Királyi Kormánybiztosság 1943. október 1-i hatállyal 15–20 katasztrális hold mezőgazdasági ingatlant jelölt ki fejenként[313] a Bácskában élő tíz székely lelkész számára. Ezek jó minőségű területek voltak. A Bárdossy-féle rendelet (5280/1941 M.E. sz.) nem nyújtott módot arra, hogy a telepeslelkészeknek javadalmi ingatlant is kiutaljanak. A Belügyminisztérium bevonásával (Országos Nép- és Családvédelmi Alapon keresztül) láttak lehetőséget ezen változtatni.[314] Beresztóczy Miklós a kegyúri ügyek miniszteri biztosa 1944. május 1-én arról tájékoztatta az Érseki Hatóságot, hogy Jaross Andor miniszter beleegyezésével Andrásfalva, Andrásmező, Andrástelke, Hadikfalva, Hadiknépe, Hadikújfalu, Horthyvára, Istenáldás, Bácsjózseffalva és Istensegíts telep lelkészeinek tudott ingatlant átadni. Az érsek fontosnak tartotta a telepes hívek támogatását, de azt nem tudta vállalni, hogy községeikbe ő építtessen templomot, lelkészlakot, nem volt rá módja. Az illetékes minisztérium szerint erről az érdekelt híveknek kellett volna gondoskodniuk, Grősz viszont ezt nem várhatta el tőlük, a telepítést levezénylő kormány feladatának tartotta, ami azonban az érsekének.[315] Körösztös Krizosztom újvidéki ferences gvárdián 1944. januárjában a bácskai szórvány katolikusság lelki gondozása ügyében írt levelet Kalocsára. A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség kereste meg az újvidéki ferenceseket. Schrotty Pál miniszter provinciális engedélyezte a ferencesek bevonását, így csak Grősz felhatalmazására volt még szükség.[316]A ferencesek vállalkozókedve pozitív irányba mozdította el a helyzetet. Grősz üdvözölte a ferencesek lépését. Pozitívumnak tartotta az érsek, hogy a megnevezett 67 településből[317] „csak” 18, ahol nincs rendszeres magyar nyelvű misézés.[318] A papok többsége a nem magyar többségű településeken is beszélt magyarul. Elvárta az érsek, hogy a jövőben a

---

[312] KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesi) 428/1944.

[313] Ijjas vitatta, hogy az átlag 16 hold elég lenne a lelkészek megélhetéséhez. Vö. KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesi) 2241/1944.

[314] KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesis) 2241/1944.

[315] KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesis) 1988/1944, 3043/1944, 2241/1944.

[316] KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesis) 1146/1944.

[317] Van magyar misézés: Alsó- és Felsőkobol, Bácskeresztes, Bácsordas, Bácstóváros, Bácsújfalu, Begecs, Bogyani rét, Boldogasszonyfalva, Baróc, Bulkeszi, Nádalja, Nagyfény, Ófutak, Ókér, Osové, Palona, Parrag, Petrőc, Pincéd, Sajkásgyörgye, Sajkásszentiván, Sándor, Szeghegy, Szeghegyi tanyák, Dunabökény, Dunagálos, Dunagárdony, Káty, Kiskér, Kiszács, Kölpény, Kucora, Liliomos, Monostorszeg, Mozsor, Szenttamási tanyák, Szilbács, Szondi tanyák, Sztapár, Tavankut, Tiszaistvánfalva, Torzsa, Tündéres, Turja, Turjai tanyák, Újvidéki szállások, Úrszentiván, Veprőd, Zombori tanyák. Vö. KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesis) 831/1944.

[318] Nincs rendszeres magyar misézés: Bácsszentiván, Bácsújlak, Békova, Béreg, Bogyán, Paripás, Dernye, Dunacséb, Gádor, Györgyén, Kerény, Körtés, Küllőd, Militics, Szentfülöp, Szépliget, Szilberek, Wekerlefalva. Vö. KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesis) 831/1944.

szórványlelkész informálja a plébánost, ha plébániája területén végzi hivatását. A szórványlelkész Vértes Hunor ferences lett.[319]

c) Bácskai görögkatolikusok

1943. július 13-án kelt levelével hozta a nuncius Grősz tudomására, hogy azon kívül, hogy a Bácskai Apostoli Kormányzóság irányítását reá bízta az egyházfő, a bácskai görögkatolikus plébániák felett is apostoli kormányzói megbízást kapott, ahogyan azt korábban Zichy is birtokolta. Rotta nuncius is úgy érvelt, hogy mindenképpen ajánlott, hogy Grősz esetében is folytatólagosan ez a kinevezés megmaradjon[320]. A Kőrösi Görögkatolikus Egyházmegye bácskai területen lévő hat plébániája feletti általános helynök 1941 óta Szegedi Joachim volt.[321] Őt ebben a megbízatásában Horváth és Grősz is megerősítette, ahogyan ennek fontosságára Eugène Tisserant bíboros, a Keleti Egyházak Szent Kongregációjának titkára is felhívta a magyarországi illetékesek figyelmét.[322] Egyébiránt a kőrösi apostoli kormányzó 1941-től, majd megyéspüspök 1942-tők Simrák János volt.[323]

A délvidéki területek visszacsatolását követően a magyar királyi kormány vállalta, hogy azokat a protestáns, ortodox és görögkatolikus lelkészeket, lelkészi özvegyeket és árvákat, akik 1921. július 26. és 1941. április 10. között a volt jugoszláv állam terhére ellátásban részesültek, vagy igényük lenne, azokat a Magyar Királyi Államkincstár biztosítja. Továbbá a Rakovszky Iván királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter által közölt 1944. október 5-ei rendelet alapján azokat a lelkészeket és/vagy özvegyeiket és árváikat, akik a visszacsatolás dátumáig az anyaországra voltak kénytelenek magyarhű magatartásuk miatt menekülni, azok kompenzálására is ígéretet tett. Akik a magyar hatóságok felhívására tettek így június 30-val bezárólag, ugyanez alá az elbírálás alá estek. Az ezirányú igényeket 1944 végéig kellett az érintett személyeknek kérelmezniük a magyar hatóságoktól.[324] A jogosság elbírálásában Grősz érsek segítségére volt a tisztánlátás érdekében Szegedi helynök.[325] 1945. július 10-én Kőrösön kelt levelében tájékoztatta az érseket Szegedi, hogy minden a görögkatolikus adminisztratúra

---

[319] KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesis) 1613/1944, 1075/1944; *Binandi facultas* kérése: KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesis) 1384/1944.

[320] ASRS AA.EE.SS. Periodo V (Pontificato di Pio XII /1939–1958/), Parte Prima (1939–1948), Seria Ungheria, Posizione 112, fol. 11–11v.

[321] KFL I. 1. a. (Græco catholici) 3554/1941.

[322] KFL I. 1. a. (Græco catholici) 4165/1942, 4620/1943; ASRS AA.EE.SS. Periodo V (Pontificato di Pio XII /1939–1958/), Parte Prima (1939–1948), Seria Ungheria, Posizione 112, fol. 14, 16.

[323] KFL I. 1. a. (Græco catholici) ikt. sz. nélkül.

[324] KFL I. 1. a. (Græco catholici) 7291/1944.

[325] Példaként említhető néhai Lábos András kucorai plébános özvegye után maradt leányának nyugdíjkérelme. Vö. KFL I. 1. a. (Græco catholici) 5587/1944.

alá tartozó lelkipásztor – egy káplán kivételével – állomáshelyén tartózkodik. Összességében úgy értékelte, hogy rendben vannak a dolgok, az épületekben sem estek – nyilvánvalóan a háborúra utalva – nagyobb károk. Szegedi 1943-ban új lelkészség alapítását indítványozta Grősz érsektől Bácskeresztúr mellett, Vodicán. Elképzeléseit Ijjas segítségével terjesztette a főpásztor elé.[326]

d) Újult szerb uralom

„Megérkezett a rendelet a városhoz mellyel egész Bácska és Szabadka város is hadműveleti területté lett nyilvánítva." – szól Ijjas József érseki biztos 1944. szeptember 4-én kelt Grősz érseknek küldött jelentése.[327] Hasonlóakat közöl két nappal később Gombos Károly érseki irodaigazgatóhoz írt levelében Takács Ferenc péterrévei plébános, országgyűlési képviselő; ő az anyaországi tisztviselők magatartásán is méltatlankodott. Mondván „alig van olyan, aki hajlandó jelenleg itt maradni Bácskában. Viselkedésük a népre demoralizáló hatással van, mert költözködni akarnak."[328] A 2010 elején elhunyt Váradi Mária Aquináta nővér visszamlékezésében szólt arról, hogy Bali Mária Ildefonsa szabadkai zárdafőnöknőnek a városházán javasolták, hogy a nővérek meneküljenek, ne várják meg a szovjeteket. A házfőnöknő 20 nővérrel helyben maradt, a többiek, aki akart vonattal távozott, három nap múlva bevonultak Szabadkára a szovjetek. Budanovich kérésére két szerb partizán strázsált a zárda előtt, ne érje bántódás a nővéreket – ez a partizánok kevés jobb cselekedetének egyike volt. Azonban szerb nyomásra a magyar nővéreknek Szegedre kellett távozniuk, helyükre szerb nővérek kerültek.[329] Két hónappal később a Grószt felkereső bajmoki plébános, Cserháti Gergely már arról értesítette érsekét, hogy az egész Dél-Bácska Josip Broz Tito marsall fennhatósága alá került.[330]

Budanovich püspök ekkor még visszavonultan élt. Naplójában az érsek bírálatát is megfogalmazta a magyar hatóságok felé, szerinte azzal ahogyan a püspökkel szemben felléptek

---

[326] KFL I. 1. a. (Græco catholici) 7787/1943, 3125/1943.

[327] KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesis) 5791/1944.

[328] KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesis) Takács Ferenc plébános, pápai kamarás, országgyűlési képviselő levele Gombos Károly érseki irodaigazgatóhoz – 1944. szeptember 6.

[329] BANGÓ BEÁTA MÁRIA KLÁRA–RÉPA BERNADETT MÁRIA ANNA, *Hivatástörténetek*, https://kalocsainoverek.hu/hivatastortenetek/a-c-betus-nevek/aquinata-nover/ (2025. aug. 15. Kóder Mária Bonfilia nővér https://kalocsainoverek.hu/hivatastortenetek/a-c-betus-nevek/bonfilia-nover/ (2025. aug. 15.) szavaival: *„… '41-'44-ig Szabadkán voltam, onnan kiutasítottak, mint magyar tanerőt."* Bonfilia és Mészáros Mária Pompilia is beszámol arról, hogy Szegeden ápolónőként dolgoztak a sebészeten. https://kalocsainoverek.hu/hivatastortenetek/m-p-betus-nevek/pompilia-nover/ (2025. aug. 15.)

[330] *Grősz József kalocsai érsek naplója,* 47.

csak kárt okoztak, az érsek véleménye szerint Budanovich-csal meg lehetett volna találni a közös hangot, ami a magyar érdekeknek megfelelt volna, e helyett „… nekem is rossz néven vették…, hogy érintkeztem vele. 1943. augusztus 16-án Újvidékről visszafelé jövet ebéden voltam nála." Grősz novemberben Szabadkán egy körmeneten is szerepet juttatott neki. Ekkor az érsek elnyerte Budanovich szimpátiáját, utána ugyanis azt írta Grősznek hálálkodva, hogy látogatásával rehabilitálta a hatóságok előtt.[331] A Sztójay-kormány illetve Baky államtitkár Budanovichot 1944 márciusában ismét internálni akarta. „Az internálásra ugyan nem került sor, azonban az emberek megijedtek, a papok is elvesztették a fejüket, úgyhogy dr. Ijjasnak megint nagyobb hatáskört kellett biztosítani a szabadkai egyházi ügyekben." Az érseki biztos végül október 8-án kénytelen volt elhagyni állomáshelyét. A szovjetek átlépték a Tiszát, a partizánok is mozgolódni kezdtek.[332] Az érsek 1944 októberében engedélyt adott rá, hogy a politikailag előtérben lévő egyházi személyek elhagyhassák állomáshelyüket.[333]

Kovács Vince, a szabadkai Szent György plébánia plébánosa november 20-án személyesen jelent meg érseke előtt és tett jelentést; Budanovich – aki kedvelte őt – javasolta neki Rajich Balázs prelátussal együtt, hogy hagyja el Szabadkát, ők hiába akarják, nem biztos, hogy meg tudják védeni a partizánoktól, ha esetleg a fogságukba esne. „A Bácskában most a bosszú dolgozik." Budanovich aggodalommal és tehetetlenül nézte az erőszakos cselekményeket. A partizánok Lebovich János sebesipusztai vikáriust vallásügyi referenssé tették meg. Lebovich viszont hiába volt tisztességes ember, ez gyenge kezűséggel párosult.[334]

A trianoni határokon túlra került papok helyzetéről és az anyaországra való visszatérésükről, elhelyezésükről Szalai Béla miniszteri címzetes tanácsos 1945. november közepi kérésére 44 nevet tartalmazó listát küldött meg az érsek.[335] Július 24-én Gyöngyösi János külügyminiszterrel tárgyalt a délvidéki magyarok érdekében, de az semmiféle megértést nem tanúsított. Az Apostoli Szentszékkel való kapcsolatfelvételre is rá akarta venni – sikertelenül. Pár nappal korábban id. Antall József újjáépítési minisztériumi államtitkárral konzultált „az elpusztult vagy megrongálódott egyházi épületek ügyében." Antall-lal megállapodott, hogy

---

[331] *Grősz József kalocsai érsek naplója,* 47. vö. MTI hírarchívum 1943. nov. 14., 24. o., http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/ShowFile.aspx?id=19431114024&seat=grősz józsef&sType=1#search="grősz józsef"&navpanes=0 (2011. febr. 8.)

[332] *Grősz József kalocsai érsek naplója,* 47.

[333] KÁLMÁN PEREGRIN OFM, *Hét magyar ferences vértanú tanúságtétele a totalitárius rendszerek üldöztetései közepette*. Acta Pintériana 4 (2018), 45.

[334] *Grősz József kalocsai érsek naplója*. 56.

[335] *KFL I. 1. a. (Generalia de Archidioecesis) 2699/1945.*

minden egyházmegye külön jelentést fog benyújtani a károkról. A kalocsaiban számottevő nem keletkezett.[336]

e) Népirtás a Bácskában

A magyar és német lakosság helyzetéről és sorsáról egyre elkeserítőbb hírek jutottak Kalocsára. Több, Bácskában maradt magyar és német nemzetiségű egyházi személy is a szerbek megtorló akciójának áldozatául esett híveivel együtt. A fentebb idézett országgyűlési képviselő, Takács Ferenc péterrévei plébános az, akinek meggyilkolása a sok kegyetlenkedés közül egyenesen kiütközik. A szerb megtorlásokra, legyen az áldozat laikus vagy klerikus, egyaránt a brutális kegyetlenség, kínzás volt jellemző. Takácsot bestiális kegyetlenséggel kínozták meg partizánnők (!), mielőtt agyonlőtték volna 1944. november 19-én temploma fala mellett. A kínzásnál „a reverendát lehúzva róla, már az első naptól kezdve az egyházi ember nőtlenséget fogadott nemi szervét célozták meg gyötrésük eszközével."[337] Az 1941-ben Péterrévére helyezett Vajda Mária Anetta iskolanővért a szerbek Újvidékre, majd Szabadkára vitték, innen egy heti láger-fogság után bevagonírozták, így került vissza az anyaországba. Ő még mondhatni jól járt.[338]

Nuspl János dunacsébi plébános 1948-ban „A német népcsoport pusztulása az új Jugoszláviában" címmel megírt jelentésében foglalta össze konkrétan a németeket (érintőlegesen a magyarokat) ért szenvedéseket és megpróbáltatásokat. Nusplt a szerbek 1945. május 29-én hurcolták el nők, gyermekek és öregek társaságában.[339] „A bekövetkezett szörnyűségeket… nagyobbrészt teljesen ártatlan emberek szenvedték el.", azok a németek akik Nuszpl kifejezésével „hitleristák" voltak és elárulták egyházukat és hazájukat, Magyarországot, többségük eddigre már elmenekült Ausztriába vagy Németországba. A német „hitleristák" a legtöbbet a Bánátban ártottak a szerb és zsidó lakosságnak, a Bácskában viszont ellenségesek voltak a magyar államhatalommal is. A Bánátban a németek, a Bácskában a magyarok ellen volt legnagyobb méretű a népirtás, azonban más népcsoportokat sem kímélt.[340] A megtorlás a

---

[336] *Grősz József kalocsai érsek naplója,* 245–247.

[337] HETÉNYI VARGA KÁROLY, *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II.* – A Kalocsa–bácsi, csanádi, erdélyi, nagyváradi egyházmegyék üldözött papjai, Abaliget 1994, 144–146.

[338] BANGÓ–RÉPA, https://kalocsainoverek.hu/hivatastortenetek/a-c-betus-nevek/anetta-nover/ (2025. aug. 15.)

[339] SÁGI, *Nuspl János bácskai német plébános*, 347–367.

[340] A különböző okokból meggyilkolt emberek pontos számát megadni lehetetlen, a szakemberek azonban igyekeztek kísérletet tenni arra, hogy legalább megbecsüljék az áldozatok létszámát. Példaként most csak két horvát történész, demográfus adatait hozom fel viszonyítási alapul, de nem csak a Délvidéket, hanem egész Jugoszláviát tekintve. VLADIMIR ZERJAVIĆ számításai szerint összesen 931 ezer ember esett a titoista népírtás áldozatává (530 ezer szerb, 192 ezer horvát, 103 ezer muzulmán, 42 ezer szlovén, 28 ezer német, 20 ezer montenegrói, 10 ezer magyar, 6 ezer macedón). Ennél kevesebb, de még így is rengeteg áldozatról beszél BOGOLJUB KOČOVIĆ, amikor összesen 850 ezerre becsüli ezt a létszámot, igaz, nála a montenegróiakra vonatkozó

„Sveta osveta!”[341] nevében kétféle volt, de ezen belül is nagyon változatos. A hivatalos során 15-60 év közötti fiúkat és férfiakat választottak vagy választattak ki. Nekik azt hazudták, hogy munkaszolgálatra. A szerencsétleneket dróttal párosával összekötözték, majd az előre kiásott tömegsírhoz vezették s agyonlőtték őket géppisztollyal, vagy agyonverték puskatussal. Hasonló sorsra jutott a korábban már említett magyar Körösztös Krizosztom ferences gvárdián is.[342] Alkalmanként Nuspl becslése szerint 30-300 fiú illetve férfi esett áldozatul. Végül a folyamatot a szovjet katonai hatóságok állították le, mikor tudomásukra jutott. A hivatalos megtorlásokon kívül terror csoportok is zaklatták a lakosságot. A munkára kényszerített férfiakból is napról-napra kevesebb tért haza. 1944 karácsonya és 1945 januárja között nőket és leányokat hurcoltak el nagy számban Oroszországba (községenként 70-ből kb. 50-et).[343]

Grősz érsek a bácskai magyar és német ellenes jugoszláv hatósági lépések miatt egyaránt kérte Budanovich hathatós fellépését, illetve tájékoztatta Mindszenty hercegprímást, aki Joseph Patrick Hurleyvel, a belgrádi apostoli nunciatúra régensével is felvette a kapcsolatot, így az Apostoli Szentszék is információkhoz juthatott.[344] Közvetlen és közvetett forrásokból egyaránt sorra érkeztek a hírek Bácskából, a magyar és német lakosság, egyháziakkal és világiakkal szembeni kegyetlenkedésekről, népírtásokról.

A németeket munka- vagy gyűjtő- azaz haláltáborokba vitték, ahol kegyetlenül bántak velük, a nők és leányok teljesen ki voltak szolgáltatva. Ezek a bácskai táborok: Újvidék, Bački-Jarek, Gádor, Körtés, Rezsőháza, Molifalva, a legnagyobb munkatábor Sremska Mitrovica. A legtöbben 1945/46 telén haltak meg. A táborokat 22-30 év közötti fiatalemberek vezették, a legbrutálisabb rabtartók azonban – kevés kivétellel – leggyakrabban nők voltak.

A papok a táborokban csak titokban végezhették vallási funkcióikat. Többen a táborokban lelték halálukat (pl. Weinert Péter bácspalánkai esperes, plébános). A papokat hivatásuknál fogva ellenségnek tekintették és így is kezelték. A munkára már alkalmatlan embereket

---

adat hiányzik (487 ezer szerb, 207 ezer horvát, 86 ezer muzulmán, 32 ezer szlovén, 26 ezer német, 7 ezer macedón, 5 ezer magyar). Lásd SOKCSEVITS DÉNES, *Horvátország. A 7. századtól napjainkig*. Budapest 2011, 588–591. Vö. A. SAJTI ENIKŐ becsléseivel, miszerint 5 ezer és 40 ezer közöttire tehető a meggyilkolt magyarok létszáma. Megállapítja azt is, hogy körülbelül 5 ezer magyarról igazolható, hogy katonai-népbírósági ítélet következtében végezték ki, ezen kívül vannak az ítélet nélkül lemészároltak. Véleménye szerint további 84 800 főre becsülhető a Délvidéket elhagyó magyarok száma, ami a helyi összmagyar lakosság 18%-át jelentette. Lásd A. SAJTI ENIKŐ, *Bűntudat és győztes fölény*. Szeged 2010, 151. Máshol óvatosan megjegyzi azonban a történésznő, hogy korai még a magyar áldozatok pontos számának megállapítása. Vő. A. SAJTI ENIKŐ, *Egyházi források a partizán megtorlásokról*. Létünk 40 (2010) 3. sz. 15.

[341] Szent bosszú! (szerb)

[342] KÁLMÁN, *Hét magyar ferences vértanú*, 42–46.

[343] SÁGI, *Nuspl János bácskai német plébános*, 357.

[344] AAV, Arch. Nunz. Jug. Carte Hurley (Joseph Patrick), b. 1: Private papers of bishop Hurley (reggente della Nunziatura a Belgrado) inviate alla diocesi di Saint Augustine (Florida, USA), fasc. 6, fol. 181–194.

Károlyfalvára helyezték és ott őrizték. Ide került 14 katolikus és 1 református pap. Érdekükben Theodor Innitzer bíboros, bécsi hercegérsek tett lépéseket, de nem járt sikerrel.

Nuspl szemtanúi beszámolója mellett megemlítem Király Kelemen ferences szerzetest is, aki Gádorra internált legidősebb bátyjának az internáló táborból kicsempészett és az anyaországba bejuttatott leveléből tájékozódott és informálta az érseket is.[345] Király egyébiránt csongrádi gvárdiánként tapasztalta meg a szovjet megszállást.[346]

Grősz érsek folyamatosan informálódott a délvidéki helyzetről. Körleveleiben tájékoztatott a meggyilkolt[347], deportált, elhurcolt[348], eltűnt, ismeretlen helyen tartózkodó[349] papokról és további értesítéseket kért. „legalább 13 papomat… szörnyű kínzások után legyilkolták." – tájékoztatta Mindszentyt – „Kb. 11 leginkább német származású még ma is deportálva vagy internálva van… kettő halálát jelentették." Korlátozták a hitoktatást, kongruát beszüntették, a papokat az iskolákból kitiltották.[350] TÓTH TAMÁS kutatási eredményei tekinthetők véleményem szerint jelen esetben a leg mérvadóbbaknak, már ami az egyházi áldozatok összesítését illeti. Összesen 26 ilyen személyt vett lajstromba, voltak, akik közvetlenül a megtorlásoknak estek áldozatul származásuk okán, mások a háborúval összefüggésben vesztették szintén erőszakos módon életüket. Volt közöttük egy görögkatolikus pap, valamint két ferences és egy svájci vagy németországi származású kapucinus szerzetes.[351]

---

[345] KFL I. 1. a. (Vicarialia) 2341/1944. A gádori szálláshely rossz kályhája következtében valamikor – 1945/46-ban – többen füstmérgezésben hunytak el, köztük Kőnig György szentfülöpi gazdálkodó. Vö. *Hidy Ferencné Kőnig Ágnes feljegyzései*, Budapest, 1984. június 24. (a család tulajdonában).

[346] Mindezekről Király naplójában részletesen beszámolt, megörökítette az utókor számára. Vö. KIRÁLY KELEMEN OFM, *Naplóm (1944–1947).* Szerk. Sági György, Budapest 2018.

[347] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek* 633/1945; 1482/1945. tájékoztatása szerint Virág István, Werner Mihály, Szabó Dénes, Varga Lajos, Takács Ferenc, Petrányi Ferenc, Berger Antal, Plank Ferenc és Weinert Péter, Köves István, Dupp Bálint, Novotny József halt erőszakos halált. A délvidéki magyarok kálváriáját, köztük Dupp Bálint tragikus esetét is feldolgozta könyvében MEZŐ GÁBOR, aki ugyan nem történészként nyúlt a témához, de kötete mindenképpen megemlítendő: *A népirtás csöndje. Rekviem a délvidéki magyarokért*. Szentendre 2023.

[348] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek* 1483/1945. Halter János, Moschina András, Wasmer József, Scherer Lőrinc, Kopping Gáspár, Buschbacher József, Grieser János, Haug Antal, Eichinger János, Svraka Ferenc, Unterreiner Károly tartozott ezek közé a papok közé.

[349] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek* 1484/1945. Gál Károly, Porvay János, Jávor Ferenc, Czódor István, Bene László, Csóti Gergely, Iványi András, Zimándi Zoltán, Ruszthy Pál és Kováts László tábori lelkészek és Blasković István, Haltmayer Ferenc, Eichinger Jakab, Ábel Ádám, Raab Sándor, Ott György, Schwerer Imre, Koráni Elemér, Pecze János, Werni Sebestyén és Bohnert Péter, akik közül többen az utóbbi időben hagyták el szolgálati helyüket (Nuspl által felsorolt fogoly papok: Heim Mihály, Hummel Vilmos, Kaip Vilmos, Eusch János, Kopping Gáspár, Schwerer Jakab, Hoffman István, Gábriel Miklós, Schmidt István, Neumann Imre, Pohl Dávid Thiel Titus, utóbbi kettő feences, valamint Weimann Kornél református lelkész.). Összességében róluk nem lehetett a körlevéli közlés idején biztosat tudni.

[350] KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesis) 2627/1945.

[351] TÓTH TAMÁS, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye mártír papjai 1944–1945-ben*. Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiæ (szerk. Zombori István–Somorjai Ádám OSB), Budapest 2016, 452–453.

e) Régi-új apostoli kormányzó

Grősz 1944 novemberében érdeklődött Budanovichtól, hogy érseki helynökként át tudná-e venni a Bácska kormányzását? A válasz természetesen igen volt.[352] Maga Ijjas érseki biztosként ekkoriban volt kénytelen elhagyni a Bácskát, szabadkai állomáshelyét. A még helynökként írt 1945. márciusi tájékoztatásában jelezte, hogy az 1941 után a Bácskába érkezett papokat „vendégként" kezelik, így újonnan anyaországból származók kinevezése is problémákat okoz(na). Az elmenekültekkel hasonló a helyzet.[353] Az *ad nutum Sanctæ Sedis* jellegű apostoli kormányzóság gondolata, már 1945 szeptemberében felmerült Róma fejében, ennek realizálása azonban több mint fél évet vett igénybe, idő közben Grősz véleményét is kikérték.[354] Az érsek remélte, hogy mint bunyevác főpap nagyobb nyomást lesz képes gyakorolni a délszláv hatóságokra Budanovich, mint ő Kalocsáról, az anyaországból. Budanovich kinevezését elfogadta, levelét egy paulinumi kisszeminarista hozta meg Szabadkáról Kalocsára december 19-én.[355] 1945. január 3-án pedig Antal József szabadkai teológus hozta meg a püspök helynöki esküjét és levelét.[356] Az újólag megtörténő apostoli kormányzói kinevezésre 1946. június 13-án került sor az Apostoli Szentszék részéről.[357] Budanovich is egyértelműen ajánlkozott Rómának, nem észrevehetetlen Hurleynek címzett levelében, hogy vissza akarta szerezni apostoli kormányzói hatalmát, mégha direkte ezt ki nem mondta.[358] Így tehát a pápa Budanovich Lajos érseki általános helynököt apostoli kormányzóvá nevezte ki *cum iure episcopi residentialis*. Immár másodjára lett kormányzó, ezúttal 1958-ban bekövetkezett haláláig. Kinevezését Hurleytől vette át.[359] Grősz érseknek Domenico Tardini vatikáni helyettes államtitkár hozta tudomására az Apostoli Szentszék döntését, május elején kelt levelében.[360] Kinevezéséről maga a püspök június 18-án írt levelében tájékoztatta a kalocsai érseket. Mellékelte kinevezése másolatát és kérte, hogy a pápai döntést vegye tudomásul.[361]

A visszarendeződés szempontjából a kalocsai iskolanővérek Bácskában tartózkodó tagjainak

---

[352] KFL I. 1. a. (Vicarialia) 7419/1944.

[353] KFL I. 1. a. (Vicarialia) 406/1945.

[354] AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, b.34: Archivio del reggente Joseph Patrick Hurley – Santa Sede, 1946, (allegati del 1945), fasc. 7, fol. 142–143.

[355] *Grősz József kalocsai érsek naplója,* 77.

[356] *Grősz József kalocsai érsek naplója,* 91.

[357] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 1945. I. 142/1945. és ld. *Grősz József kalocsai érsek naplója,* 62. Vö. SÁGI, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye helyzete*, 52. Vö. AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, b.34: Archivio del reggente Joseph Patrick Hurley – Santa Sede, 1946, (allegati del 1945), fasc. 8, fol. 254–256.

[358] AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, b. 44: Archivio del reggente Joseph Patrick Hurley – Diocesi, 1945 – 1949 (allegato del 1944) fasc. 36, fol. 80.

[359] KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesis) 887/1946.

[360] KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesis) 3226/1946.

[361] KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiœcesis) 893/1946.

kálváriája, új zágrábi központú társulathoz, annak Budanovich hathatós támogatása mellett megvalósuló kialakítási körülménye jól szemlélteti a Grősz érsek által is hangoztatott a magyarokkal szembeni kettős mérce alkalmazását.[362] Budanovich, habár Grősz irányában a tiszteletet fenntartotta, a háttérben Hurleyn keresztül igyekezett meggyőzni az Apostoli Szentszéket saját igazéról és szerepe fontosságáról.[363] 1946-ban készült, még érseki helynökként jegyzett jelentésében vázolta az 1939–1946 közötti változásokat.[364] Összességében, ettől függetlenül is jól megfigyelhető volt, hogy Budanovich Lajos püspök az általa kormányzott terület élén kvázi megyéspüspökként óhajtott működni. 1945-ben Alojzije Stepinac zágrábi érsek meghívására a jugoszláv püspöki kar konferenciáján is részt vett, igaz, erről utólag Grősz érseket tájékoztatta.[365] Ő maga azonban végül nem érhette meg ténylegesen, hogy önálló egyházmegyévé szerveződjön a joghatósága alatti terület; mint említettem, 1958-ban elhunyt. Magában a Bácskában 1968-ban alakult meg a Szabadkai Egyházmegye, Zvekanovich Mátyás vezetésével.[366]

---

[362] A kalocsai iskolanővérek kálváriájáról átfogóan olvashatunk legújabban SÁGI, *Trianon következményei és hatásai*, 189–236.

[363] AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, b.43: Archivio del reggente Joseph Patrick Hurley – Diocesi, 1946 – 1949 (allegati del 1930, 1941, 1943, 1945) fasc. 34, fol. 488–489.

[364] AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, b. 45: Archivio del reggente Joseph Patrick Hurley – Diocesi, 1946 (allegati del 1945), fasc. 42, fol. 16–29.

[365] KFl I. 1. a. (Vicarialia) 2114/1945. Megjegyzendő, hogy Stepinac a magyar egyházi hatóságokhoz szemlátomást konstruktívan állt hozzá, gyakran sokkalta jobban, mint Budanovich, aki megesett, hogy eléggé szelektív módon értelmezte a szentszéki rendelkezéseket és a *Codex Iuris Canonici* szabályozásait is, ahogyan számára, illetve jugoszláviai bácskai egyházi szervezés szempontjából az kedvezőbben legyen. Vö. SÁGI: *Trianon következményei és hatásai*, 189–236.

[366] SÁGI, *Trianon következményei és hatásai*, 228.

V. A főegyházmegye papsága

1. Katolikus békemozgalom

Mi is volt a magyar békepapi mozgalom megszületésének eredője? Az előzmények az 1948-as boroszlói béke világkongresszusra vezetnek vissza, ahol lengyel, francia és szovjet értelmiségiek kiáltványt fogalmaztak és országos tömegmozgalmak szervezését szorgalmazták.[367] 1950 tavaszán felszólítás érkezett a magyar egyházi vezetőkhöz, melyben szorgalmazták a papoknak a stockholmi békenyilatkozat támogatására szóló aláírását. A püspökök azzal a jogos indokkal tértek ki ez elől, hogy az Egyház mindig is a békét szorgalmazta, így nincs értelme efféle nyilatkozatokhoz aláírásukat adni. A püspökök közös közleménnyel akarták elérni, hogy a papi békemozgalom ne alakuljon meg Magyarországon, – még ha direkte nem is így fogalmaztak –, mivel világosan látták, hogy az a pártállami kommunista hatóságok érdekeit szolgálták volna, megosztani kívánva ezzel a magyar Egyházat.[368] Grősz József ezzel kapcsolatban egy 1949-es, a *„Magyar Kuríron”* megjelent írásában is hangsúlyozta, hogy okafogyott hasonló témában külön megnyilatkozniuk a béketörekvések mellett, mivel eredendően erről az alapról indult ki eddig is az egyházi álláspont. Az állam tehát hiába próbálta az Országos Béketanács befolyása alá vonni a katolikus Egyházat.[369] A Magyar Dolgozók Pártja 1950. augusztus 1-vel hívta életre a Katolikus Papok Országos Békebizottságát, melytől remélték, hogy az alsópapságot szembe állítja a felsőpapsággal.[370] Augusztus 30-án ilyen egyházpolitikai klímával a háta mögött írta alá Grősz az Egyház megállapodását az állammal.[371]

a) A békemozgalom egyházmegyei jelenléte 1956-ig

Le kell szögezni, hogy az, hogy ki és milyen intenzitással vett részt békegyűléseken és békekongresszusokon, nem feltétlenül jelentette, hogy azonosult az állami narratívával. 1951-

---

[367] SULÁK PÉTER SÁNDOR, *„Adjátok meg a császárnak, ami a császáré…” A békepapi mozgalom létrejötte, szervezete és szerepe a Magyar Népköztársaság egyházpolitikájában (1950-1956)*, Újkor.hu, 2022. aug. 1., https://ujkor.hu/content/adjatok-meg-a-csaszarnak-ami-a-csaszare-a-bekepapi-mozgalom-letrejotte-szervezete-es-szerepe-a-magyar-nepkoztarsasag-egyhazpolitikajaban-1950-1956 (2025. 08. 07.)

[368] SZÁNTÓ, *A kommunizmusnak sem sikerült*, 22.

[369] SULÁK, *Adjátok meg a császárnak.*

[370] BOZSÓKY–LUKÁCS, *Az elnyomatásból a szabadságba*, 48.

[371] BOZSÓKY–LUKÁCS, *Az elnyomatásból a szabadságba*, 49; *Magyar katolikusok szenvedései 1944–1989. Havasy Gyula dokumentumgyűjteménye. Budapest 1990,* 164–168.

ben három kalocsai főegyházmegyés, Kujáni, Mészáros Károly és Lantos János jelent meg ilyen összejövetelen. A nyitóbeszédet ugyan Kujáni tartotta, de a beszéd szövegét az Állami Egyházügyi Hivatalban írták meg.[372] 1951-re már teljesen világossá vált, egyre inkább békepapi elemekkel kezdték feltöltetni a püspöki aulákat. Grősz letartóztatása és elítélése gyorsította is a dolgot, a püspökök kényszerűen engedtek.[373] A kalocsai aulában – a váci egyházmegyés származású – Kis Pál így lett 1952-ben az érseki irodaigazgató, majd később helynök-helyettes (provikárius) Kujáni mellett. Ő 1953-ban már az országos választmánynak is tagja lett. 1956-ban Grősz nem hiába döntött felmentése mellett, nem sokkal szabadulását követően.[374] Kis ekkor visszatért a Váci Egyházmegyébe.[375] Összességében megerősíteni tudjuk csak LAKATOS ANDOR megállapítását, hogy a Kalocsai Főegyházmegyéből származó papok jelenléte 1956-ig elenyésző volt a békepapi mozgalomban. BERGMANN JÁNOS véleménye szerint összességében is jobb volt e tekintetben a helyzet a főegyházmegyében, noha természetesen voltak itt is a kommunistákkal együttműködő papok. A fiatalabb papok és papnövendékek között különösen gyenge volt a befolyása a mozgalomnak. Sőt, aki részt is vett esetleg, azok többsége sem meggyőződésből tette azt.[376] Az egyházügyi főelőadónak egy 1963-as jelentésében olvasható, hogy „haladó" papok mindössze 14-en töltöttek be kulcspozíciót az érsekségben 1956 őszén. A forradalom következtében és az azt követő hónapokban az ilyen poszton lévők száma ennek felére csökkent le.[377] Mindezekből kifolyólag egyházmegyei szempontból ez az időszak sokkal forráshiányosabb, mint a szabadságharc utáni terminus. Az viszont egyértelmű, hogy Grősz bizalmi emberei a szabadulását követően újra vezető pozíciókat töltöttek be, ahogyan erre utalás is történt korábban.

b) 1956 után: *Opus Pacis* és Katolikus Békebizottság a főegyházmegyében

A szabadságharc idején a papi békemozgalom lényegében megszűnt, ezt maga Grősz is pozitívan értékelte.[378] Az újjá szerveződés azonban 1957-ben megindult. A megszűnést maga Szakács Gyula is bevallotta egy 1963-as jelentésében, hogy addig nem is törekedtek arra, hogy saját hozzájuk lojális papokkal töltsék meg az egyházmegyei központokat, így Kalocsát sem.

---

372 PÁL JÓZSEF, *Békepapok. Katolikus békepapok Magyarországon (1950-1989)*, Budapest 1995, 92.
373 SZÁNTÓ, *A kommunizmusnak sem sikerült*, 26–27.
374 Ekkor lett a Grőszhöz lojális Sztrilich Károly az érseki irodaigazgató.
375 LAKATOS, *A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje*, 86–87.
376 LAKATOS, *A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje*, 87. Vö. Életútinterjú Bergmann János kalocsai nagypréposttal.
377 MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 25/1963. Személyi kérdésekkel kapcsolatban felmerülő „problémákra" a későbbiekben lásd a példákat.
378 JÁVOR, *Egyházpolitika, ateista propaganda,* 70.

1959 elejére sikerült megközelítőleg a forradalom előtti állapotokat a kulcspozíciókban elérni az államnak, akkor 13-an voltak az egyházügyi főelőadó szerint, akik együttműködőek voltak, ez az állami szemszögből nézve csak Grősz halála után javult tovább.[379] A püspökök elejét akarván venni, hogy az egyházi irányítás ismét csorbán szenvedjen, léptek, így jött létre az *Opus Pacis*, melynek haláláig Grősz József lett az elnöke. Az ügyvezető igazgató Mag Béla, ismert békepap volt. A püspöki kar az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának felállításához 1957. május 24-én hozzá járult, ennek elnöke Hamvas Endre lett, a tényleges vezető Beresztóczy Miklós volt főtitkárként. A katolikus békemunkát az *Opus Pacis* keretén belül szervezték meg, így a püspöki kar magához tudta ragadni az irányítást, szemben az 1956-ig tartó időszakkal. A békepapok természetesen továbbra is kollaboráltak az állammal, mindez ezen még nem változtatott. A püspökök távollétében történő intézkedések ettől függetlenül történtek így is, pl. a megyei papi bizottságok életre hívása terén. Grősz 1957. július 23-án leszögezte, hogy az *Opus Pacis*nak nem feladata a politikával és gazdasági kérdésekkel foglalkozni, kizárólag a béke témakörével.[380] Azzal kapcsolatban az érsek rosszallását fejezte ki, hogy az augusztus 19-ei ülésen a megyei papi bizottságok is résztvettek és javaslatokat tettek, noha nem világos milyen jogcímen. Az *Opus Pacis* megyei bizottságainak megalakításának elképzelése 1958 márciusában merült fel, amit Grősz és társai elvetettek végül, mivel szükségtelennek látták, mondván a megyei papi békebizottsági vezetőknek van lehetősége az ordináriusokkal kapcsolatba lépni, hogy ők aztán az *Opus Pacis*on keresztül megtegyék a szükséges lépéseket.[381]

1958. január 14-én a kecskeméti piarista rendházban került sor papi békegyűlésre Kovács Vince váci segédpüspök elnöklete alatt. Kecskeméten rendszerint a kalocsai és a váci egyházmegyések egy része volt hivatalos – már ha megjelent. Szokás szerint hangsúlyozva volt a béke fontossága különböző megközelítésekből. Szóba került azonban az is, hogy az *Opus Pacis*tól mit vár a békemozgalom: rendszeres tájékoztatást; a közvagyon megőrzésére tett intézkedések támogatását; minden lehetőséget ragadjanak meg, hogy a vitás nemzetközi és belpolitikai kérdéseket tárgyalással oldják meg; a magyar nép emelését célzó eszközöket a papság a maga erejéből támogassa és adjon hangot a hívek felé ezzel kapcsolatban; követelje az atom- és hidrogénfegyverek tilalmát. Valamint – ami lényegében gyakorlati szempontból tényleg némi értelmes megközelítést jelentett –, elvárták, hogy a katolikus békemű a hierarchiára támaszkodjon a korábbi békemozgalmi tapasztalatokat kamatoztatva, a papság

[379] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 25/1963.
[380] PÁL, *Békepapok*, 134–135.
[381] KFL I. 1. a. (Opus Pacis) ikt. sz. nélkül/1958

széles körét pedig vonják be ebbe a munkába.[382] Az 1961. február 1-ei kecskeméti gyűlésen Kujáni képviselte a főegyházmegyét. Ekkor oktatás- és nevelés témaköre is napirenden volt. Két nappal később kelt levelében Bagó István a papi békebizottság megyei titkára naivan ható módon nyugtázta, hogy „a szocialista állam továbbra is megbecsüli és értékeli a papságnak az nép nevelésének terén kifejtett munkáját."[383]

Szintén a korábbiakkal ellentétben szemléletes különbség, hogy az *Opus pacis* egyházmegyei gyűlésein nem egyszer maga az érsek elnökölt. 1958. május 20-án például Baján gyűltek össze. Erre a dunamelléki váci egyházmegyések is meghívást kaptak, amennyiben megfelelő számukra is az időpont. A gyűlésen aggodalmukat fejezték ki a világban történt események kapcsán, de reményüket is, hogy a júliusi stockholmi világbékekongresszus eredményeket fog hozni.[384]

A Bács-Kiskun Megyei Katolikus Békebizottság elnöke Grősz érseksége idején Oláh Károly kanonok, titkára Bagó István kecskeméti esperes-plébános volt. A kollaboráns és ezzel szembe helyezkedő papság között a kialakuló új helyzet ellenére az ellentét fennmaradt, még ha látszólag ez nem is mutatkozott. Bagó konkrétan egy 1960-as írásában mind Grőszt, mind pedig érseki auláját kicsit sem bizalomgerjesztő jelzőkkel illette, s Kalocsát a katolikus egyházi reakció központjaként írta le.[385]

A gyűléseken tartott tájékoztató előadásokon résztvevő papok létszámát olyan formában sikerült 1961-ben is csak elérni, hogy a meghívottak nagyobb része megjelenjen, hogy azok jórészének, akik korábbi alkalmakon nem jelentek meg, külön nem is küldtek már meghívót. Szakács Gyula megyei egyházügyi főelőadó rosszallóan állapította meg, hogy a kalocsai egyházmegyés papság az elvártnál sokkal rosszabb arányban jelenik meg a tájékoztató alkalmakon.[386] Mindezt Grősz és az érsek környezetének rovására írta fel.[387] Grősz érsek ellenezte a különböző plébániákon kihelyezetten történő békepapi összejöveteleket és megbeszéléseket. A központilag szervezetteket nem ellenezte, noha nyilván valóan rendes körülmények között nem így tett volna. Szakács az induláshoz képest e tekintetben pozitívabban látta a békepapi mozgalom tevékenységét, Grősz szerinte nem teljesen konstruktív

---

[382] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 9/1958.

[383] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) ikt. sz. nélkül.

[384] KFL I. 1. a. (Politica) 1661/1958.

[385] BAGÓ ISTVÁN, *Visszapillantás 15 év egyházpolitikájára. Elgondolások a jövőre vonatkozóan*. – MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 4/1960

[386] 1961 februárjában a meghívott 64 papból 41-en jelentek meg, 23 fő távol maradt, közülük is csak 10 mentette ki magát, a többi nem is reagált a meghívásra.

[387] MNL BKML XXIII.2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 5/1961.

hozzá állása ellenére.[388] Az 1961-es tavaszi koronaüléseken szintén nem sikerült a mozgalomnak keresztül vinnie az érsekség esperességeiben, hogy az akkor megvitatott témákban békepapok társadalmi és politikai témákat is felhozzanak.[389]

Összességében elmondható, hogy Grősz arra törekedett, hogy a békemozgalmat az *Opus Pacis* keretén belül egész egyházmegyéjében – és az országban – legitim módon ő képviselhesse, s a teendőket abban a mértékben, amennyire egyáltalán ez szót érdemel, elvégezze.[390]

2. Bárd János segédpüspök

Grősz József mellett Bárd János már a második pap volt 1943-as hivatalba lépése óta, aki segédpüspökként szolgált a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében. Igaz, a Zichy érsektől „megörökölt" segédpüspök, Horváth Győző nagyprépost csupán egy évig állt Grősz érsek segítségére. Az idős papot megviselték az utolsó hónapok történései. Először aknatalálat érte kalocsai háza melléképületét, majd már a megszállást követően szovjet katonák költöztek be otthonába. Többször panaszkodott rájuk az érseknek, de nyilvánvalóan tehetetlenek voltak. 1944 adventjének utolsó hetében hunyt el a kalocsai Érseki Szent Kereszt Kórházban. Grősz még el tudott tőle búcsúzni pár nappal halála előtt.[391] Vélhetően a képlékeny belpolitikai viszonyok miatt csupán 1948-ban került napirendre az új segédpüspök kinevezése. Sőt, ez meg is történt Gombos Károly[392] személyében, a körülötte kibontakozó viták és gyanús körülmények miatt azonban nem szentelték fel, kinevezését visszavonták. Később minden főegyházmegyei tisztségéről lemondott, *horribile dictu* polgárilag megnősült így *excommunicatio* súlytotta, végül csak ezt követően laicizálták[393]. Grószhöz fűződő kapcsolata a végére már igen hűvössé vált, holott korábban közel állt a főpásztorhoz.[394]

Nagyobb nehézségekkel ugyan nem járt Grősz számára a főegyházmegye kormányzása, feltehetően azonban az egyre antiklerikálisabb légkörben úgy vélhették – leginkább maga az

---

[388] MNL BKML XXIII.2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 5/1961.

[389] MNL BKML XXIII.2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 5/1961.

[390] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) ikt. sz. nélkül.

[391] SÁGI, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye*, 28–29.

[392] A kalocsa-bácsi segédpüspöki mellett Medaba címzetes püspökévé lett kinevezve, ezt ugyancsak ténylegesen nem viselte soha. Elsőként viselte volna ezt a címet; így viszont a 2012-ben jeruzsálemi segédpüspökké kinevezett Maroun Elias Nimeh Lahham lett a cím első birtokosa.

[393] 1917-es CIC 211. kánon 1. §.

[394] ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 144. Vö. LAKATOS, *Papi életutak*, 97–103, 110–118 és ANDRÁS FEJÉRDY, *„At the Moment, We Do Not Trust the Postal Service With Any Mail" Alternative Channels of Official Communication Between the Holy See and the Catholic Church in Hungary After 1945*. Nuova Storia Contemporanea 25 (2022) 2, 78–82.

érsek –, hogy hasznos lenne mellé segédpüspök kinevezése, különösen, hogy 1948-ban ez meghiúsult.[395] A pápa 1950 novemberében így ulpianai címzetes püspökké[396] és kalocsai segédpüspökké nevezte ki Bárd Jánost. Grősz érsek – Hamvas Endre és Kovács Sándor püspökök társszentelői részvétele mellett – 1951. április 1-én szentelte püspökké Kalocsán.[397] Szálláshelyül a kastélyban kapott lakosztályt.[398] Grősz érsek utasítására – feltehetően érezve a romló közállapotokat – május 18-án elkészült egy meghatalmazás, mellyel a jövőre nézve a főpásztor minden lehetséges fakultással fel kívánta ruházni segédpüspökét, amivel az általános helynök is rendelkezik, illetve amivel püspökként is bárhol és bármikor el tud járni ugyanúgy, mint maga az érsek. A rendelkezés szignálására másnap került volna sor, azonban végül az fogalmazványként maradt meg az érseki irodán, tekintve, hogy annak elkészültének estéjén Grőszt több aulistájával együtt letartóztatták és a fővárosba hurcolták.[399] Ebből adódik, hogy az érsek akadályoztatása alatt az egyházkormányzat működtetésében az általános helynök, Kujáni Ferenc látta el a fő szerepet, nem pedig a püspökké felszentelt Bárd János.[400] Természetesen a püspöki rendből fakadó feladatköröket el tudta így is látni. Erre példaként említhető, hogy 6 fő esetén Bárd – egyúttal, mint szemináriumi rektor is – végezte el a pappászenteléseket, először rögtön az érsek letartóztatása utáni nyáron két kispap esetében.[401]

3. Egyházkormányzat állami nyomás alatt

Az Állami Egyházügyi Hivatal 1951. május 15-én kezdte meg működését. A hivatal fő feladata az egyházakkal kapcsolatos igazgatási teendők ellátása volt, továbbá az állam és az egyes felekezetek között megszületett egyezmények átültetése a gyakorlatra. Jórészt az egyházak

---

[395] Segédpüspök kinevezését mindig a hivatalban lévő megyés főpásztornak kell kérnie, a pápa csak ebben az esetben nevez ki ilyen személyt. Koadjutorok kinevezésével hasonló a helyzet.

[396] Az ulpianai címzetes püspöki szék 1950 májusában Vasile Aftenie fogaras-gyulafehérvári görögkatolikus segédpüspök vértanúhalálával üresedett meg. Vö. AAV, Canc. Ap. Reg. Litt. Ap., busta 81, fasc. 49: Bárd János kalocsai segédpüspöki kinevezése, f. 1–4. Később Raúl Horacio Scarrone Carrero montevideói segédpüspök örökülte ezt a címet 1982-ben, legutóbb pedig Carlo Maria Viganò érsek viselte a címet, mígnem 2024-ben beálló exkommunikációjából kifolyólag azt elvesztette.

[397] KFL I. 1. a. (Auxiliaris episcopus) 1838/1951, 1905/1951.

[398] KFL I. 1. a. (Auxiliaris episcopus) 1987/1951. Segédpüspöki tiszteletdíja állami folyósításáig a kanonoki státuszából járó összeget kapta meg folytatólagosan. Díjmentesen kapta a szállást a kastélyban, ahogyan az ellátást is így, amíg az új tiszteletdíja nem lépett életbe.

[399] KFL I. 1. a. (Auxiliaris episcopus) 2583/1951.

[400] Itt érdemes nem csak hivatkozni, de idézni is az 1917-es CIC erre vonatkozó 429. kánon 1. §-át: „Ha a püspöki szék úgy van akadályozva a püspök fogságával, elhurcolásával, számkivetésével, kormányzásra való képtelenségével, hogy még levelek útján sem tud érintkezni egyházmegyei híveivel, az egyházmegye kormányzása akkor, hacsak a Szentszék másképp nem gondoskodik, a püspök általános helynökére, vagy a püspöktől kirendelt más egyházi férfiúra szálljon.” Ezt a jogi aktus, amit keresztezett a letartóztatás.

[401] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 3064/1951.

feletti kontroll kivitelezésének letéteményese volt. Elnöke a Minisztertanácsnak felelt. 1956-ban a forradalom hatására elvesztett intézményi függetlenségét 1959. június 2-ával nyerte vissza a hivatal. A gyakorlatban a főkegyúri jog gyakorlásának továbbvitele a hivatalban élt tovább. Az egyes politikai megyék Végrehajtó Bizottságaihoz miniszteri biztosi státuszú egyházügyi előadók, később főelőadók kerültek kinevezésre. A köznyelv őket nevezte „bajszos püspököknek".

a) Kalocsai „bajszos püspökök"

SOÓS VIKTOR ATTILA kutatási eredményeit véve alapul 1951–1961 között az alábbi személyek jártak el megbízottként az érseki székvárosban, illetőleg voltak a megyéhez kinevezve. Grősz érsek letartóztatását követően 1951-ben Ficsor János lett az első egyházügyi megbízott, akit az érsekségre küldtek, hogy befolyásolja az egyházi működést. Őt a következő évben Jámbor Ferenc, majd a rákövetkező esztendőben a Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök által gyanakvó és mindent kiforgató emberként jellemzett Herling Jakab váltotta. Bács-Kiskun megye egyházügyi előadójaként elsőként Papp János kapott ilyen megbízatást. Az őt követő Potoczky Józsefet 1953-ban váltotta ezen a poszton Szakács Gyula. Ő az Állami Egyházügyi Hivatal önállóságának első megszűntét követőn folytatólagosan maradt megbízottként az érseki aulában. Az 1959-es intézményi függetlenedést követően Szakács továbbra is a Hivatal állományában maradt s egyházügyi főelőadóként szolgált. Bács-Kiskun megye Tanács Végrehajtó Bizotsága egyházügyi titkáraként egészen 1969-ig igyekezett befolyásolni a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye életét, s érvényesíteni az állami akaratot.[402] A fent említett kommunista hivatalnokok közül, lévén annak felállításakor már letartóztatták, majd bebörtönözték; így csak utóbbi személlyel volt ténylegesen érintkezése Grősz érseknek.[403]

b) Az Állami Egyházügyi Hivatal reorganizációját követően

Szakács Gyula egy 1959. szeptember 29-én kelt feljegyzésében rögíztette a főegyházmegyében az 1956-os „ellenforradalom" óta tapasztalt egyházi hozzáállást. Dallos Ferenchez és Madarász Lászlóhoz, a Bács-Kiskun Megyei Tanács VB. elnökéhez és elnökhelyettesének címzett írásában az 1951-es megállapodás megszegésével vádolta meg a püspököket, beleértve az azt

---

402 SOÓS VIKTOR ATTILA, *Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe* (disszertáció, ELTE BTK), Budapest 2014, 209–210, 216, 254, 303.

403 Az Állami Egyházügyi Hivatal 1959-es újraindulásától állnak rendelkezésünkre az egyházügyi főelőadó működésével összefüggésben keletkezett iratok. Szakács az azt megelőző esztendőkről is készített összefoglaló jelentést, hogy miként alakult Bács-Kiskun megyében az állam és az Egyház kapcsolata. Lásd MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai)

aláíró Grősz érseket is. Grősz és a püspökök véleménye ezzel szemben pontosan az volt, hogy az állam szegi meg a fent említett megállapodást, noha az Egyház hivatalosan soha nem vitatta annak elfogadását. *Nota bene* pápai beleegyezés nélkül kánonilag nem volt érvényes.[404]

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye papsága körében a békemozgalom kevéssé volt népszerű, továbbá az állammal kollaboráló papok száma is mondhatni elenyésző volt.[405] Mind Kujáni Ferenc érseki általános helynöknek, mind pedig szabadulása után az érseknek kalocsai hozzáállásával nem volt elégedett az egyházügyi főelőadó. Grőszre nehezen tudtak az állam részéről nyomást gyakorolni, különösen szabadulása után.

Az érsek – és már püspökök is – sérelmezték, hogy a miniszteri biztosok beavatkozását a szuverén egyházi döntésekbe, különösen, ami a dispozíciókat illette. Az érsekség viszonylatában ugyan Szakács sem vitatta, hogy amennyiben „törvényes rendet sértő" magatartást mutató papok áthelyezését kérték, azt az érsek többnyire megtette, ám rövid idő után ismét kedvezőbb pozícióba vagy állomáshelyre helyezte őket. Példaként nevezte meg Földesdy Antal keceli, Simon Mátyás császártöltési, Tóth Mihály homokmégyi és Raffai Alfonz dusnoki plébános személyét. Előbbi három a termelőszövetkezettel, utóbbi az államrenddel kapcsolatban fogalmazta meg az állam számára nem tetsző véleményét. Mojzes Ferenc kapcsán pedig különösen botrányosnak vélte Szakács, hogy habár illetőt „ellenforradalmi tevékenységéért" még korábban internálták is, az érsek semmit nem lépett azért, hogy állami utasításra elmozdítsa helyéről. Szintén Grősz és a kalocsai egyházkormányzat nem megfelelő hozzáállásának tudta be, hogy gyakran még szóbeli megrovást sem kaptak az állami szempontból kritizált papok. Sőt! Grősz nem átallott büntetés helyett faluról városba helyezni „reakciósnak" ítélt káplánokat. Így került Varga Somogyi Imre és Nemes Vilmos is Baja-Belvárosba, holott a miniszteri biztos részéről sorozatosan érkeztek rájuk a panaszok.[406]

Mikor 1959 júniusában a határsávban exponált helyen szolgáló három plébános elmozdítására kérte az érseket a megyei egyházügyi főelőadó, azt Grősz szintén határozottan visszautasította. Közölte, hogy Mojzes csátaljai, Tóth Tivadar nagybaracskai és Szentmihályi Ferenc bácsalmási

---

[404] MNL BKML XXIII.2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 3/1959.

[405] MNL BKML XXIII.2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 3/1959.

[406] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 3/1959. Kovács Vince váci segédpüspök, püspöki általános helynökkel szemben hasonló kritikát fogalmazott meg Szakács. Példaként Erős József kecskeméti és Szabó József kiskunfélegyházi plébános helyzetét említette az Állami Egyházügyi Hivatal számára készített feljegyzésben, hogy ugyan a rendőri hatóságok elmozdították a „problémás" papokat, de azt követően rövid úton reaktiválta őket a püspök, mint ha mi sem történt volna.

plébános a „legjobb papjaim, akik előljárnak mind a hitéleti munkában, mind a templomépítésben és restaurálásban egyaránt”.[407]

Vissza utalva rögzítem, hogy amennyire csak lehetett az egyházi vezetés próbálta vissza szorítani a békemozgalom térnyerését, illetve felügyelet alá vonni az *Opus Pacis* révén. A megyei békebizottság működését Grősz és az aulában mellette szolgálók általánosságban nem nézték jó szemmel. Pintér László bajai plébánost, megyei békemozgalmi titkárt Sztrilich Károly irodaigazgató útján személyesen is felkerestette és intette, hogy az egyházi hatóságokkal összhangban járhat csak el.[408]

A hittanbeiratkozások kapcsán is hosszasan rosszallását fejezte ki az egyházügyi főelőadó, hogy az egyes papok milyen szinten „agitálnak”, hogy minél több gyermeket írassanak be szüleik. Az ezzel kapcsolatos nehézségeket a disszertáció vonatkozó alfejezete mutatja be.

Szakács egy 1961. április 18-án kelt jelentésében rögzítette, hogy az egyházmegyén belül is érezhető ellentét az állami kategóriák alapján „reakciósnak” és „haladónak” nevezett papi körök között. Ebből a jelentésből is kitűnik azonban, hogy – konkrétan az éveleji – egyházi személyek ellen eszközölt letartóztatások kapcsán, melyek államellenesség vádjával történtek meg az érsek is önmérsékletre szerette volna bírni papjait, hogy nyilvánosan ne kommentálják a történéseket. Minden bizonnyal ezzel el akarta kerülni, hogy az érsekségben kényszerből büntetéseket kelljen foganatosítania.[409]

Amikor az érsek engedett, akkor azt a megyei egyházügyi főelőadó rendszerint pozitívan fogadta, máskor amikor határozottan ellenállt, azt értelemszerűen rosszallással fogadta. Szakácsnak meggyőződése volt, hogy aulista tanácsadói között vannak, aki kifejezetten rossz hatással vannak a főpapra. Az egyre betegeskedőbb érsek több az állam szempontjából mérvadó kérdésben megengedőbb hangot ütött meg. Itt a kongrua-rendezés és Belon Gellért bajai plébános pécsi megyéspüspöki kinevezése kapcsán értékelte különösen Szakács az elmozdulást. Természetesen ez nem egy az egyben egyetértést jelentett a felek között. A fent említett papok letartóztatása ügyében inkább diplomatikus helyezkedésként fogható fel Grősz álláspontja, ahogyan a Belon-ügyben és a kongrua-kérdésben is, realistán mérte fel a pillanatnyi helyzetet.[410] Gyakorlatban nem is igazán volt eszköz az érsek kezében, amivel az egyes állami intézkedésekkel szemben kritikát fogalmazhatott meg, a kivitelezésre tudott esetleg hatással lenni, nem annak megszületésére. A papi békemozgalom ellen azonban haláláig felvette a

[407] MNL BKML XXIII.2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 3/1959.
[408] MNL BKML XXIII.2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 3/1959.
[409] MNL BKML XXIII.2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 5/1961.
[410] MNL BKML XXIII.2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 5/1961.

harcot egyházmegyéjében, az *Opus Pacis*-féle megoldást helyezve fokozottan előtérbe, kivívva ezzel az állami nemtetszést.

Ettől függetlenül semmiképpen nem lehet azt mondani, hogy megjavult a felek közötti kapcsolat 1956-os szabadulása után. Mi sem áll ettől távolabb. Kisebb-nagyobb súrlódások mindvégig megmaradtak, még ha Szakács más egyházügyi főelőadókhoz képest mérsékeltebb stílust képviselt, s megfelelő felkészültséggel rendelkezett az egyházi működés mibenléte terén. Hatáskörének kiterjedése terén volt a legtöbb konfliktus a felek között. Az aulisták számára nem volt egyértelmű, hogy az meddig terjed, kifejezetten úgy gondolták, hogy túlzottan beleavatkozik az Egyház belső, autonóm ügyeibe, melyek az egyházmegye papjainak és híveinek lelkiismereti problémáit foglalták magukba. Szakácsnak Sztrilich-csel, de Antal Gézával is megesett, hogy ebből adódóan összekülönbözésre került sor.[411]

c) A főegyházmegye vezető papjainak állami megítélése

Az 1959 őszén készült, a főegyházmegye vezető papjairól Dallosék részére összeállított értékelés[412] alapján érdemes áttekinteni, hogy milyen kategóriába sorolták a káptalan tagjait és az esperesi kerületek espereseit. Mivel értelem szerűen a felső és közép szinteken nekik volt az alájuk rendelt papokra a legnagyobb hatásuk, innen nézve érthető, hogy miért akartak az államiak – Szakáccsal az élen – nyomást gyakorolni az érsekre, hogy számukra megfelelő papok kerüljenek a vezető pozíciókba.

Szakács szempontjából az, hogy „reakciós” vagy „ingadozó” volt az egyes papi vezető, csupán árnyalati különbséget jelentett, tekintve, hogy milyen szintű nyomást kell az illetőre gyakorolnia, hogy az állam számára kedvező lépéseket tegyenek. Mivel 1959 őszén készült a kimutatás, akkor Gombos Károly már lemondott minden tisztségéről, így egy stallum a káptalanban üresedésben volt, a „reakciósnak” számító Kerner István pedig eddigre már emigrált[413], így őt a szintén „reakciós” Angeli Ottó helyettesített. Kerner *de iure* haláláig őrkanonok volt, *de facto* azonban csupán 1948 nyaráig. Összességében Kovács Vince számított a káptalan tagjai közül „haladó” szellemű papnak, így ebből adódóan a kanonokok 80%-ra

[411] MNL BKML XXIII.2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 16/1961, 17/1961.

[412] Az egész alfejezet vonatkozásában lásd MNL BKML XXIII.2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 3/1959, 1. sz. melléklet.

[413] Nem feledkezett meg a későbbiekben is jelentést tenni Grősz érseknek amerikai szolgálatba állásáról. Lásd KFL I.1.c. Kerner István perszonális iratai, 2026/1959. Mikor egészségi állapota 1960-ra már egyre inkább leromlott, az érsek távolból meglévő támogató sorai nagy segítséget jelentettek számára, mint ahogyan ezt William A. Bergin San Diego-i szemináriumi rektor és Frank Németh egyetemi tanának, a szeminárium lakójának levelei is megerősítik. Lásd KFL I.1.c. (Kerner István perszonális), 486/1960.

kellett kisebb nagyobb nyomást gyakorolnia Szakácsnak. Hozzájuk számolva a tiszteletbeli kanonokokat, akkor 2-2 fővel tovább nő a „reakciósok” és „ingadozók” száma.

Hasonlóan nehéz helyzetben volt Szakács az esperesek tekintetében is. Az espereseknek csupán 14%-ra, konkrétan két főre, Kovács Vincére és Szőllősi Jánosra tudott némiképpen partnerként tekinteni, 86%-ukra kisebb-nagyobb arányban oda kellett hatnia, hogy aztán ők is ezt a narratívát követve irányítsák az alattuk lévő plébánosokat és káplánokat. Utóbbi esperesek fele-fele arányban voltak teljes egészében „reakciósak” avagy „ingadozók”. Ez utóbbiak ha éppen nem tapasztaltak kellő nyomást az állami részről, nagyobb eséllyel fordult elő velük kapcsolatban, hogy mégis inkább a hivatalos egyházi álláspontokhoz mozdultak el.

Hipotetikusan célszerű átgondolni, hogy mindezek fényében az érsek láthatóan igyekezett a „reakciós” egyházhű papokkal lehetőségeihez mérten kedvezőbben eljárni, esetleg a mérsékeltebb papokat pozícióba emelni, akik iránt szintén nagyobb bizalommal lehetett; az államhoz túl közel kerülőket pedig kisebb arányban pozícionálni, természetesen utóbbiak esetében is a jó képességek jelenthettek pozitívumot.

Az érseki aulában kivétel nélkül az érsek bizalmi emberei töltöttek be tisztségeket, ők rendre elsősorban az állam szemszögéből nem számítottak közkedvelt személyeknek, de lényegét tekintve a „börtönviselt” papok jelenlétét is megtűrték az aulában, noha valóban a körülményektől függetlenül hatályos ítélet szólt ez ellen. A vezető papok közül Kujáni volt talán az egyetlen, aki valamilyen szinten tudott kommunikálni az államiakkal is, ezt azonban úgy tette, hogy az érsek iránti hűsége is csorbítatlan volt. Sztrilich Károly, Gyetvai Péter, Antal Géza, Tassi Ferenc és Kühner János szintén teljes egészében az érsek bizalmas embereinek számítottak. Ide sorolható Gombos Károly is, noha neki végül megromlott a kapcsolata Grősz érsekkel, ahogyan erre már utaltam.[414]

[414] A körülményeket részletesen elemezve lásd LAKATOS, *Papi életutak*, 110–118.

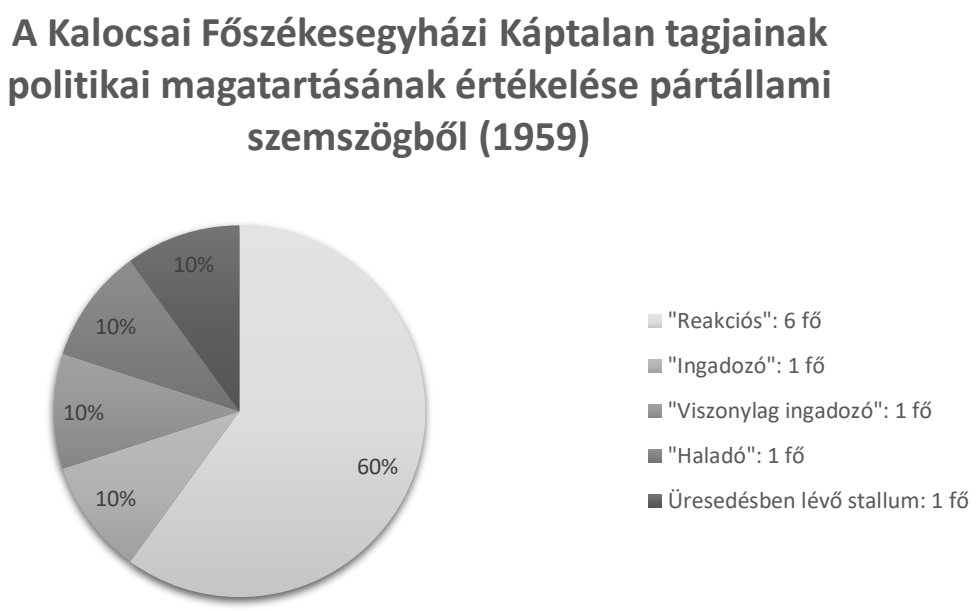

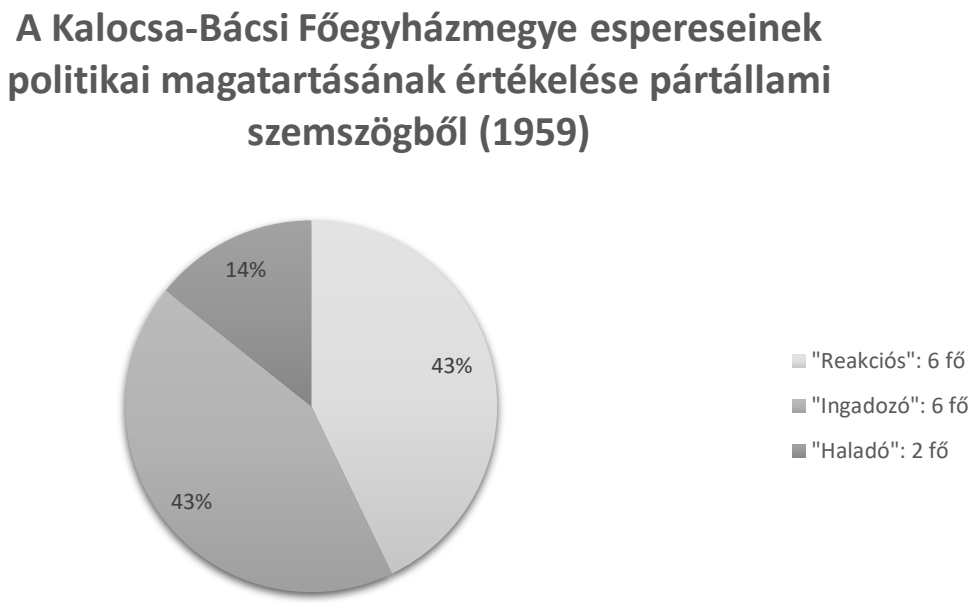

A diagramok az egyházügyi főelőadó 1959-es jelentéséhez tartozó kimutatás tartalma alapján készültek.

VI. Szerzetesek és szerzetesi intézmények

A katolikus Egyháznak egyik jellegzetes sajátossága, hogy létezik az intézményrendszeren belül a szerzetesi életforma. Szemben a protestáns felekezetekkel, melyek ezt elvetik, a katolicizmuson belül fontos szerepet töltenek be ezen különféle regulákat követve élő személyek, férfiak és nők egyaránt.[415] A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye területén is szép számmal szolgáltak egykoron szerzetesek és szerzetesnők. Jelentős szerepet töltöttek be a korabeli szociális, oktatási és egészségügyi rendszeren belül. Drasztikus változást jelentett számukra a Magyar Népköztársaság területén való működésüknek 1950-es állami megvonása. Habár az államosítások az ezt megelőző években is sújtották már őket, illegalitásba szorulásuk rendkívüli nehézséget jelentett működésükre.

1. Szerzetesrendek működése

A fejezet elején szükséges röviden vázolni, hogy mely rendek működtek a kalocsa-bácsi érsek joghatósága alatti területen, illetve hogy ezek milyen feladatokat láttak el az Egyház, illetőleg a hívek szolgálatában.

A rendek közül egyértelműen a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek működése volt a legjelentősebb, tekintve létszámbeli és intézményi elterjedtségüket a főegyházmegye területén. Jelentős hatást gyakoroltak a katolikus társadalomra, különösképpen a leánynevelés területén nyújtottak kimagasló eredményeket.

Grősz József hivatalba lépése és a szerzetesrendek működésének állami megvonása közötti időszakban szolgáltak az érsekség területén a fent említett nővéreken kívül hosszabb-rövidebb ideje és ideig még jezsuiták, ferencesek, ciszterciek és egyházközségi nővérek, szegénygondozó nővérek, Annunciáta nővérek valamint Redemptoris nővérek. Az ő szerepük azonban sokkalta korlátozottabb volt.

a) Kalocsai iskolanővérek

A Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek 1860-ban érkeztek cseh földről Kunszt József kalocsa-bácsi érsek hívására Franz Mária Terézia vezetésével, aki a Kalocsai

[415] 1917-es CIC 487–491. kánon.

Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek (Iskolanénék) Társulataként önállósuló rend első általános főnöknője lett. A rend a végleges pápai megerősítést 1907-ben nyerte el.[416] Magyarországon a szerzetesrend gyors fejlődésnek indult, számos helyen alapultak rendházai és nyíltak különféle oktatási intézményei. Ezek legnagyobb számban a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében erősítették az egyházi nevelési- és oktatási rendszert, ezen belül is fokozottan a leány- és nőoktatás felkarolása volt küldetésük centrumában. A kalocsai iskolanővérek általános főnöknői 1912 és 1927 között háromévente *(relatio triennalis)*, majd azt követően ötévente *(relatio quinquennalis)* készítettek összefoglaló jelentést a Szerzetesek Szent Kongregációjához címezve. Ebben a rendre vonatkozó általános jellegű központi változtatásokon felül fejezetekre bontva a mindenkori általános főnöknő beszámolt a személyzeti változásokon (pl. taglétszám alakulása), a dologi helyzeten (pl. ingatlanok, anyagiak) kívül a szerzetesi fegyelem állapotáról, annak szabályozottságáról, a nővérek működéséről. Az utolsó *relatio quinquennalis*t Bali Mária Ildefonsa általános főnöknő állította össze 1947. december 31-i kelettel, és küldte meg Grősz érseknek, hogy az Rómába a megszokott gyakorlatnak megfelelően felterjesztésre kerülhessen – a jelek szerint végül ez nem történt meg.[417] Ebből adódóan így az iskolák államosítása és a rendek feloszlatása előttről ez a római jelentés adja a legpontosabb helyzetképet az utókor számára a kalocsai iskolanővérek korabeli működéséről. Összevetve az azt megelőző 1942. december 31-i, Vojnich Mária Aquina általános főnöknő által készített jelentésnek elsősorban abszolút adataival (pl. szerzetesi létszám, intézmények) kaphatunk betekintést a Grősz idejében lévő helyzetre.[418]

Az új jelöltek és novíciák számában visszaesés mutatkozott ebben az időszakban, de összességében némi növekedés is megfigyelhető volt a fogadalmas nővérek tekintetében. A zárdák esetében növekedés látható 1942-höz képest a „szétszóratást" megelőző években. A bácskai rendtagok politikai okokból kifolyólag is, hosszadalmas kálvárián mentek keresztül.[419] Ami a rendnek ezekben az években mutatkozó oktató- és nevelő tevékenységét illeti az adatokból megfigyelhető, hogy közel hasonló létszámú gyermek fordult meg kezeik között,

---

[416] A korábbi egyházmegyei jogú társulat, melyet az érsekek által kirendelt igazgató felügyelt, pápai jogú önálló renddé vált.

[417] SÁGI GYÖRGY, *Az utolsó általános főnöknői relatio quinquennalis (1943/1947). Az iskolák államosítása- és a szerzetesrendek feloszlatása előtti utolsó helyzetkép a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatának állapotáról és működéséről.* XXIV. Tavaszi Szél Konferencia 2021 – Tanulmánykötet II. Szerk. Molnár Dániel, Molnár Dóra, Budapest 2021, 650–651.

[418] KFL.I.1.a. (Kalocsai iskolanővérek: Római jelentések) 2441/1942, 317/1948.

[419] SÁGI GYÖRGY, *Trianon következményei és hatásai a kalocsai iskolanővérek működésére különös tekintettel a Bácskában*, Trianon és az Egyház. Szerk. Sági György, Collectanea Studiorum et Textuum I/5., Budapest 2022, 189–236.

néhol azonban nagyobb visszaesést tapasztalhatunk, pl. az óvónőképzésben részt vett tanulók terén, esetenként emelkedést, mint a tanítónőképzőbe járók között. A napköziotthoni és árvaházi gyerekek létszámában nagyarányú volt a visszaesés.[420] Ha az utolsó öt tanévet nézzük, akkor láthatjuk, hogy a tanító intézetek esetében a háború végével kezdődik a visszaesés a diákok létszámában. A nevelő intézetek esetében azonban a kezdeti visszaesés után, a kezdő tanév létszámát némileg meghaladó zárás látható.[421] Az utolsó 1947/1948-as tanévről, ami az államosítás előtt még rendi keretek között kezdődött meg, érthető módon nem számol már be a jelentés. Erre azonban körülbelüli számmal rendelkezünk.[422]

Létszámadatok (fő)[423]		
Besorolás	**1938/1942-es római jelentés**	**1943/1947-es jelentés**
jelöltnő (előző jelentés óta[424])	164	92
novícia (aktuális szám)	27	19
novícia (előző jelentés óta)	106	88
ideiglenes fogadalmas szerzetesnő (aktuális szám)	145	102
örökfogadalmas szerzetesnők (aktuális szám)	762	808
összes fogadalmas nővér	907	910
összes társulati tag (nővér, novícia – előző jelentés óta)	934	929
összes kilépett társulati tag (novícia, nővér – előző jelentés óta)	5	26
elhunyt novícia (előző jelentés óta)	1	-
elhunyt fogadalmas nővér (előző jelentés óta)	47	55
összes elhunyt társulati tag (nővér, novícia – előző jelentés óta)	48	55

[420] Főleg Bácska elvesztése miatt, de a nélkül is 8 951 fővel.

[421] KFL.I.1.a. (Kalocsai iskolanővérek: Római jelentések) 2441/1942, 317/1948.

[422] Az iskolák 1948-as államosításakor kb. 12,5 ezer tanulót oktattak és neveltek a kalocsai iskolanővérek az országban. ld. MKPK: Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulata https://regi.katolikus.hu/rendek.php?h=23 (utolsó letöltés: 2021. június 27.)

[423] KFL.I.1.a. (Kalocsai iskolanővérek: Római jelentések) 2441/1942, 317/1948.

[424] 1942-ben ez alatt értelem szerint az 1933/1937-es jelentés értendő.

Tanulók létszáma (fő)[425]		
Tanító intézetek	**1938/1942-es római jelentés**	**1943/1947-es római jelentés**
kisdedóvó	14 319	12 431
elemi népiskola	38 200	37 050
általános továbbképző iskola	8 783	-
polgári iskola	12 198	4 674
középfokú gazdasági iskola	483	545
óvónőképző	605	549
tanítónőképző	2 531	2 764
Összesen	77 119	58 13

Növendékek létszáma (fő)[426]		
Nevelő intézetek	**1938/1942-es római jelentés**	**1943/1947-es római jelentés**
napközi otthon és árvaház	2 339	265
internátus	4 047	-
jelöltek internátusa	447	4 654[427]
Összesen	6 833	4 919

Tanulók és növendékek összesített létszáma (fő)[428]		
Intézetek	**1938/1942-es római jelentés**	**1943/1947-es római jelentés**
Tanító- és nevelő intézetek	83 952	62 32

Létszámadatok (fő) – 1943/1947-es római jelentés[429]					
Tanuló vagy növendék/ tanév	**1942/1943**	**1943/1944**	**1944/1945**	**1945/1946**	**1946/1947**
Tanító intézetek	17 995	16 921	12 616	11 900	10 673
Nevelő intézetek	1 074	1 460	609	691	1 082
Összesen	19 069	18 381	13 225	12 591	11 755

[425] KFL.I.1.a. (Kalocsai iskolanővérek: Római jelentések) 2441/1942, 317/1948.
[426] KFL.I.1.a. (Kalocsai iskolanővérek: Római jelentések) 2441/1942, 317/1948.
[427] Feltehetően egyben számolták a két internátus típust.
[428] KFL.I.1.a. (Kalocsai iskolanővérek: Római jelentések) 2441/1942, 317/1948.
[429] KFL.I.1.a. (Kalocsai iskolanővérek: Római jelentések) 317/1948.

Zárdák száma (db)[430]		
Egyházmegye	**1938/1942-es római jelentés**	**1943/1947-es római jelentés**
Kalocsa-Bács	46	44
Vác	5	5
Esztergom	4	5
Pécs	4	5
Szombathely	1	1
Eger	1	1
Csanád	2	4
Erdély	1	1
Rozsnyó	-	1
Kína (missziós ház)	4	6
Összesen	67	73

b) Jezsuiták

Az ország legpatinásabb szerzetesi gimnáziumai közé tartozott a kalocsai nyolcosztályos jezsuita gimnázium. A jezsuiták 1860-as kalocsai megtelepedése – hasonlóan az iskolanővérekhez – Kunszt érsek nevéhez fűződik. Éles különbség azonban, hogy nekik nem a nulláról kellett kiindulniuk. A piaristák 1779 óta működtették gimnáziumukat a városban, azonban 1860-ra politikai és financiális okokból fel kellett adniuk kalocsai gimnáziumukat, ennek vezetését vették át a jezsuiták.[431] Ezt követően egészen az iskolák államosításáig a Jézus Társasága irányítása alatt működött az érseki főgimnázium. A korban minden szempontból modern intézménynek számított. Az egyik első intézmény volt Kalocsán, ahová a villanyvilágítást bevezették, már a 20. század elején. Diákok az ország minden tájáról érkeztek ide. 1903 és 1906 között volt a nagyhírű iskola fiatal tanára és kollégiumi felügyelője a később a magyar sajtó apostolaként számontartott Bangha Béla. A diákoktól nagy fegyelmezettséget és kötelességtudatot vártak el, de az oktatás színvonala is igen magas volt.[432] Maga, a főegyházmegye is sokat profitált a jezsuita gimnáziumból, ugyanis az ott végzett fiúk közül sokan választották a papi vagy a szerzetesi hivatást. Általában az érettségiző fiatalok 30-40%-a, máskor még 50%-uk is az egyházi pályát választotta.[433] Haynald érsek obszervatóriumot is

[430] KFL.I.1.a. (Kalocsai iskolanővérek: Római jelentések) 2441/1942, 317/1948.

[431] DALLMAN KRISTÓF, *Négyszázéves nevelési gyakorlatok a legújabb kori magyar jezsuita gimnáziumokban*. BLA Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2020/2021. Szerk. Dezső Tamás–Pócza István, Budapest 2022, 579. vö. DALLMAN KRISTÓF, *Az oktató-nevelő munka szabályozása a 20. század első évtizedeiben működő magyarországi jezsuita gimnáziumokban*. BLA Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2021/2022. Szerk. Dezső Tamás–Pócza István. Budapest 2022, 354–355. valamint LAKATOS, *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán*, 76–77.

[432] SÁGI GYÖRGY, *Szentfülöpi-Kőnig Antal magyarországi sváb újságíró fordulatokban bővelkedő élettörténete (1890–1971)*. Fons 28 (2021) 2, 280.

[433] LAKATOS, *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán*, 80.

létesített a gimnázium tetején.[434] 1945 nyarán Zsedényi Béla, a nemzetgyűlés elnöke is tiszteletét tette az iskolában, a csillagda különösen elnyerte tetszését.[435] Mindezek fényében nem elhanyagolható tény, hogy az iskola államosítása, majd a rend magyarországi működésének 1950-es megvonása nagy érvágás volt a főegyházmegye számára is.[436] Igaz, a világi tanerők nagyobbrészt megmaradtak, így egy ideig a szellemiségből valami még megmaradt. Papi életpályák továbbra is indultak innen.[437]

c) 1948-as vizitáció a főegyházmegye szerzetesi intézményeinél

Az 1948-as *ad limina* jelentéshez szükséges információk begyűjtéséről korábban már szó esett a plébániák és lelkészségek vonatkozásában. Ebben ezeken kívül a főegyházmegye területén jelenlévő szerzetesi közösségekre és azok intézményi működésére is ki kellett térni. Úgyszintén a már említett 1943. január 1. és 1948. január 1. közötti időszakot kellett rögzíteni.[438]

Az érsek vizitátorok megbízásával látta el ezek esetében feladatát, az adatok begyűjtését. 1948. február 1-én négyen is ilyen megbízatást kaptak főpásztoruktól: Kujáni Ferenc érseki általános helynök és Ijjas József pápai prelátus, kalocsa-szentimrei plébános. Előbbi az iskolanővérek anyaházán kívül azok nagyszemináriumi házának, a Mariánum Intézetnek, a Szent Ignác Intézetnek, az érseki kastélybéli háznak, a Szent Szív Otthonának, a Szent József Otthonának, a keceli és kiskőrösi házaknak, valamint a jezsuiták kollégiumában való háznak a felkeresésével lett megbízva. Utóbbinak pedig a kalocsai iskolanővérek foktői, bátyai és dunapataji házát kellett meglátogatnia – a vincés nővérek kalocsai kórházában lévő házán és az Annunciáta nővérek Tanítók Házánál lévő háza mellett. A harmadik érseki vizitátor Schopper Antal madarasi apátplébános volt. Ő a bajai szegénygondozó nővéreket, a bajai közkórház Redemptoris nővéreit, a bácsalmási zárdát és a bajai iskolanővéreket kereste fel, s tett jelentést főpásztorának. Március 8-án a bajai ciszterci kirendeltség felkeresésére is ő lett megbízva. Szentmihályi Ferenc bácsalmási apátplébános volt a negyedik vizitátor, a kalocsai iskolanővérek zárdáit kereste fel Kunbaján, Mélykúton, Jánoshalmán, Bácsbokodon, Garán, Dávodon, Hercegszántón és Hajóson.[439]

---

[434] LAKATOS, *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán*, 87.

[435] BIKFALVI GÉZA, *A kalocsai jezsuita kollégium élete 1944 és 1946 között*, https://jezsuita.hu/a-kalocsai-jezsuita-kollegium-elete-1944-es-1946-kozott/ (utolsó letöltés: 2025. aug. 21.)

[436] LAKATOS, *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán*, 88.

[437] Példaként említhetjük Bergmann Jánost. Vö. *Életútinterjú Bergmann János nagypréposttal*.

[438] A *visitatio liminum* kötelezettségével kapcsolatban lásd itt is ismét: BÁNK, *Egyházi jog*, 114–115.

[439] KFL I. 1. a. (Pontifex) 6252/1947, 1605/1948, 2892/1948, 3248/1948, 3473/1948, 3487/1948, 4414/1948.

Tekintve, hogy a 1948-as vizitáció az 1943–1947 közötti intervallumot ölelte fel, így az úgynevezett „szétszóratást” megelőző utolsó évekről szolgáltatott információt az érsek és az Apostoli Szentszék számára.

A relációk a pillanatnyi statisztikai adatokon felül átfogó képet voltak hivatottak adni a nővérek intézményi kapacitásairól, tevékenységük gyakorlati mibenlétéről, anyagi helyzetéről és életmódjáról. A jelentés tartalmi szempontjait a Konzisztoriális Szent Kongregáció által – XV. Benedek pápa nevében – 1918. november 4-én kelt *De relationibus diœcesanis* dekrétum határozta meg. Nevezett kongregáció prefektusa[440] hagyományosan a mindenkori pápa volt. A dekrétum 10. fejezete *(De religiosis)* taglalta – 77–83. pontokban – a szerzetesekre vonatkozó információ-szolgáltatási kötelezettségét a megyéspüspököknek. Röviden tehát az eredetileg 1948-ra időzített – de végül meghiúsuló – *ad limina* alkalmával az említett dekrétum alapján kellett volna Grősz érseknek is felkészülnie a XII. Piusz pápával megejtendő találkozóra, ami ahogyan azt egy korábbi fejezetben már említve lett, nem valósulhatott meg rendes formájában.[441]

Érdemes röviden a négy vizitátor által készített jelentések tartalmáról is beszámolni. Terjedelmi okokból azonban ezek részletes, minden házra kiterjedő kielemzésétől tartózkodni vagyok kénytelen, néhány jellegzetes vagy egyedibb eset bemutatására térek csak ki az alábbi pár oldalban. A vizitátorok igen őszintén igyekeztek az egyes helyeken tapasztalható belső viszonyokat feltárni és összegezni. Ha esetleg kisebb nézeteltéréseket vagy nehézségeket is tapasztaltak az egyes házak nővérei és/vagy elöljáróik között nem hallgatták el ezt sem.[442] A létszámadatok értelemszerűen minden esetben feljegyzésre kerültek, ahogyan a klauzúra kötelezettség betartását is ellenőrizték. Utóbbi a vizitátorokra természetesen nem vonatkozott.

Ijjas például a bátyai iskolanővéreknek a helyi házfőnöknő és a központi anyaház felé felmerülő esetleges kritikáit is pontosan lejegyezte jelentésében. Igyekezett a hátterét is pontosan árnyalni a problémáknak. Egy esetben megjegyezte az egyik nővér panasza kapcsán, hogy nem rég műtötték, az érzékenység részéről ezzel is magyarázható lehet.[443] A vizitátor minden esetben személyesen beszélt az egyes rend tagjaival. A kalocsai kórház esetében pozitívan nyugtázta, hogy általános az elégedettség a vincés nővérek munkája kapcsán, fontos szerepet töltenek be

[440] 1966-tól bíboros, vagy nem sokkal később bíborossá kreált érseki rangú személy tölti be a prefektusi posztot. Lényegét tekintve a Püspöki Kongregáció ill. Dikasztérium jogelődje, illetve mai megfelelője. 2025-ig szintén ennek a hivatalnak volt prefektusa az ágostonos rendi Robert Francis Prevost amerikai bíboros, aki pápává választását követően XIV. Leó néven vette át az Egyház kormányzását.

[441] KFL I. 1. a. (Pontifex) 6252/1947.

[442] KFL I. 1. a. (Pontifex) 3248/1948.

[443] KFL I. 1. a. (Pontifex) 4414/1948.

a betegellátásban.[444] A három, a Tanítók Házában dolgozó Annunciáta nővér kapcsán pedig leszögezi, hogy „láthatatlanok és megállás nélkül dolgoznak”. Esetükben az intézmény esetleges államosítása esetére is biztosítottnak látta megélhetésüket.[445]

Kujáni mindent makulátlanul rendben talált a kalocsai iskolanővéreknek a Jézus Társasága kalocsai kollégiumánál lévő házában. A nővérek a jezsuita intézmény háztartásának vezetését másodízben vették át a második világháborút követő gazdasági problémákat követően, az első világégés után volt ugyanez a helyzet. Nem mulasztotta el lejegyezni a nővérek megjegyzését, miszerint ez valójában kívül esik a társulatuk konstitúciójában rögzített munkakörükön, amit így nem tartanak jogszerűnek, még ha el is látják a szükséges feladatot.[446] A jezsuiták mosóházában, a Nagyszemináriumban és az érseki kastélyban végzett hasonló munkavégzést szintén nem tartották teljesen jogszerűnek, noha ott is már Várady érsek óta folytatólagosan fennállt ez az állapot.[447] Kiskőrösön rögzített olyan részleteket is, hogy egy nővér besegített a helyi plébánosnak a Mária Kongregáció vezetésében, illetve egy 150 tagot számláló Szívgárdát is vezetett.[448] A kalocsai Szent József Ház kapcsán megemlítette egy csaló „stigmatikus remete” kezdetben sikeres próbálkozását is, ahogyan az ajándékokat fogadott el tőlük és átverte a nővéreket, mígnem Buzna Viktor jezsuita le nem leplezte hazugságait. Berencz Ádám hitoktatót is sikerült megtévesztenie. A csaló Szabó Lajos, aki egyébként az egyik nővér unokaöccse volt „azt állította magáról, hogy ő keresztes Tádé atya és a remete Szent Pálról nevezett remeterend alapítója”. Kujáni „beteglelkű” embernek nevezte, de apáca nagynénje is arról beszélt, hogy rokona már fiatalabb korában is kóros tüneteket mutatott. Utóbb kiderült, hogy máshol is hasonló csalásokat követett el.[449] Kujáni a kalocsai Anyaház kapcsán a pénzromlás miatti nehézségekből történő hitelfelvétel szükségességét is lejegyezte.[450]

Szentmihályi a hajósi Haynald Árvaház földbirtoka vonatkozásában elsősorban a gazdasági adatok alakulásáról számolt be jelentésében, melyet szintén a kalocsai iskolanővérek üzemeltettek.[451] Az egyes házakban végzett szentmisék megtartásának gyakoriságáról, a nővérek szentségekhez járulásáról, gyónási lehetőségekről szintén beszámolt ő is vizitátor-társaihoz hasonlóan.[452] Schopper dicsérte a bajai Szegénygondozó nővérek zárdájában

[444] KFL I. 1. a. (Pontifex) 4414/1948.
[445] KFL I. 1. a. (Pontifex) 4414/1948.
[446] KFL I. 1. a. (Pontifex) 3487/1948.
[447] KFL I. 1. a. (Pontifex) 3487/1948. Elvileg ez is a Szentszék engedélyével válhatott volna jogszerűvé, de ezzel kapcsolatos lépések nem történtek.
[448] KFL I. 1. a. (Pontifex) 3487/1948.
[449] KFL I. 1. a. (Pontifex) 3487/1948.
[450] KFL I. 1. a. (Pontifex) 3487/1948.
[451] KFL I. 1. a. (Pontifex) 3473/1948.
[452] KFL I. 1. a. (Pontifex) 2892/1948.

tapasztaltakat, méltatta főnöknőjüket, aki „örökké mosolygós, igen alázatos lélek, aki mindig a legmegalázóbb munkát keresi és vállalja és így szinte szent versenygés (sic!) folyik körükben, hogy egymáson túltegyenek a legegyszerűbb munka örvendetes elvégzésében.” Az oltárkő kapcsán azonban utasítást is adott a számukra, hogy az év során, mikor az érsek Baján bérmál vigyék el hozzá azt, hogy újra le legyen pecsételve, ugyanis a korábbi jel már lekopott.[453] A Redemptoris nővérek munkáját hasonlóan értékelte Schopper is a bajai kórházban, mint ahogyan a vincés nővérekét Ijjas Kalocsán. Máthis Kálmán kórházlelkész betegekkel szemben mutatott viselkedését azonban botrányosnak nevezte, s károsnak az egész Egyházra nézve. „Sündisznó” természetével, „hideg és morózus, ingerült és káromkodó” modorával „többet ront, mint más tíz papnak rossz élete és viselkedése a szétszórt falvakban”. Így tehát a madarasi apátplébános mindenképpen szükségesnek ítélte meg az érsek mielőbbi intézkedését a helyzet normalizálása érdekében.[454]

2. Szerzetesrendek működési engedélyének állami megvonása

Az egyházi iskolák 1948-as államosítása már előre vetítette, hogy nem sok jóra számíthatnak a szerzetesek sem. Sok szerzetestanár további működését gátolták meg ezzel.[455] A fiatalokra nézve károsnak aposztrofálták működésüket.[456] Ugyanilyen sorsra jutottak az egészségügyben dolgozó szerzetesek és szerzetesnők is. Habitusuk és kukullájuk viselését is korlátozták, majd tiltották, ezzel kívánták elérni, hogy minél kevésbé legyenek a társadalom előtt láthatóak.[457] Sorozatos támadások hatására 1950 május közepén az összes magyar rendfőnöknő Grősztől kért engedélyt, hogy szükség esetén, ha a világi környezetbe szorulnak vissza, eltekinthessenek a szerzetesi viselettől. Grősz erre megadta a dispenzációt.[458]

Alapvetően 1949-ben már az Apostoli Szentszék is készült annak eshetőségére, hogy bekövetkezhet a „szétszóratás”. Ezzel kapcsolatban Grősz érsek szeptemberben küldte el az érdekelteknek az iránymutatást.[459] A folyamat már a működési engedély megvonását kimondó

---

[453] KFL I. 1. a. (Pontifex) 3248/1948.

[454] KFL I. 1. a. (Pontifex) 3248/1948.

[455] Általánosságban is, nem csak érseksége területén is szűkülő lehetőségeihez mérten próbálta segíteni a szerzeteseket, a „szétszóratás” előtt és után is az érsek. Példáként lásd erre az Endrédy Vendel zirci ciszterci apát részére küldött támogatást: KFL I. 1. a. (Ordines Religiosi) 6916/1949.

[456] FEJÉRDY ANDRÁS, *Tiltott és tűrt utak: szerzetesrendek Magyarországon 1950–1989 között (vázlat).* Hűség és megújulás. A szerzetesi élet Magyarországon 1950–2000. Szerk. Uő. Budapest, METEM, 2021. 14–16.

[457] FEJÉRDY, *Tiltott és tűrt utak,* 14–16.

[458] KFL I. 1. a. (Ordines Religiosi) 3393/1950.

[459] KFL I. 1. a. (Ordines Religiosi) 5044/1949.

törvényerejű rendelet előtt megkezdődött, 1950. június 18-ról 19-re virradó éjjel került sor a legnagyobb internálási akcióra. A kalocsai anyaházban lévő Szalkai Mária Viola kalocsai iskolanővér évtizedekkel később is még beleborzongva, elcsukló hangon emlékezett vissza 2005 nyarán az akkor, 1950 júniusában velük történtekre. Beszámolt arról, hogy az éjszaka őket felverő hatósági emberek alig hagytak időt nekik, hogy magukra kapjanak valamit, durva hangon teherautókra parancsolták őket. Egyesek közülük gúnyos és becsmérlő szavakkal illették őket tisztasági fogadalmukra való utalásokkal. Félelem volt benne és nővértársaiban is, még úgy is, hogy Krisztusba vetett bizalmuk nem ingott meg; hitték, hogy minden előbb-utóbb értelmet nyer, az is, ami velük történt. Először attól is tartottak, hogy lehet, hogy Szibériába viszik őket. Sok szerzetesnek hasonló aggodalmai voltak.[460]

Grősz József kalocsa-bácsi érsek hasztalan tiltakozott a püspöki kar nevében Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszternél. A püspöki kart váratlanul érte az állami lépés.[461] Grősz érsek, a püspöki kar akkori elnöke 1950. augusztus 30-án – szentszéki hozzájárulás nélkül, ahogy erre másutt is utaltam – megállapodást írt alá az állammal, mentve a menthetőt.[462]

Végül a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa meghozta 1950. évi 34. törvényerejű rendeletét, mely drasztikus csapást mért a magyar szerzetességre azzal, hogy megvonta működési engedélyüket az országban.[463] Jogi értelemben tehát nem megszüntették a szerzetesrendeket, hiszen ilyen irányú döntést kizárólag az Apostoli Szentszék foganatosíthat, hanem az ország területén való szabad és kötetlen működésüket tiltották be, ezzel illegalitásba kényszerítve őket. Lényegében ez a szeptember 7-i törvényerejű rendelet a talajt húzta ki lábaik alól, elvették kolostoraikat, rendházaikat és még eddig megmaradt intézményeiket. Egyik napról a másikra kerültek utcára, sokakat internáltak.

---

[460] Szalkai Mária Viola (1918–2009), született Schiffer Anna, tanítónő, három lánytestvérét követve szintén a kalocsai iskolanővérek közé lépett, első fogadalmát 1938-ban, örökfogadalmát 1944-ben tette le. A kalocsai zárdának volt tagja. Szíves szóbeli közlése a „szétszóratásról" 2005 nyarán. Vö. BANGÓ, *A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek,* 100. A súlyos beteg, mozgásképtelen Vojnich Mária Aquina volt általános főnöknőt a hatósági személyek magára hagyva a zárdában hagyták, órákkal később szállították csak kórházba. Állapota tovább romlott, egy évvel később el is hunyt.

[461] LAKATOS, *A kalocsai érsekség 100 esztendeje ,* 160. vö. BALOGH MARGIT, *„Nem meggyőződésből, Hanem kénytelenségből..." Vázlat a katolikus egyház és az állam 1950. évi megállapodásának értelmezéséhez.* Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiæ. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Szerk. Somorjai Ádám OSB–Zombori István. Budapest, METEM, 2016, 497. 503–504. és FEJÉRDY ANDRÁS, *„Itt a döntés egyoldalúan történik" – Az 1950-es megállapodás és a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása.* Budapest, ELKH BTK, 2020. https://abtk.hu/ismerettar/evfordulok/1559-itt-a-dontes-egyoldaluan-tortenik-az-1950-es-megallapodas-es-a-szerzetesrendek-mukodesi-engedelyenek-megvonasa (2021. 12. 31.).

[462] Megszorításokkal, de 4 rend megmaradhatott (ferencesek, bencések, piaristák, szegedi iskolanővérek) a katolikus közoktatás számára. 2–2 iskolájukat meghagyták. FEJÉRDY: *Tiltott és tűrt utak,* 22–23. Grősz-perről lásd BALOGH–SZABÓ, *A Grősz-per*; SZABÓ, *A Grősz-per előkészítése*; *Grősz József és társai bűnpere*. A megállapodásról lásd BALOGH, 2016. 504–508. és FEJÉRDY, *Itt a döntés*; *Magyar katolikusok szenvedései,* 122–125.

[463] FEJÉRDY, *Tiltott és tűrt utak,* 19.

Folyamatos zaklatás és ellenőrzés lett a szerzetesek osztályrésze, többen koncepciós perekben hosszú börtönévekre is lettek ítélve. Az illegalitásban a szerzetesség létszáma erősen megcsappant, a rendekre általánosan az elöregedés volt jellemző az utánpótlás kinevelésére sem volt mód, vagy csak alig, titokban. A néhány működő rend esetében is *numerus clausus*t kellett alkalmazni. Ők is nehézségekbe ütköztek, hiába működhettek. Létszámuk rendenként 60–60 főben szabták meg. Grősz és püspöktársai egyebet nem tudott akkor elérni.[464]

Templomaik egyházmegyei kézbe lettek átmentve. Az egykor a kalocsai érsekség területén szolgáló szerzetesek szerencsésebbei családtagjaiknál, barátaiknál vagy ismerőseiknél húzhatták meg magukat, bekapcsolódva az egyes családok napi életébe, ott segítve ki azokat, ahol csak lehet (pl. gyermekfelügyelet, házimunka), a felszentelt szerzetespapokat lehetőség szerint a püspökök vették fel egyházmegyéjük papjai közé. A többség hivatását hűségesen megőrizte a „szétszóratás" évtizedei alatt is, a kevésbé szerencsések különféle szakmákban helyezkedtek el idővel, hogy anyagilag biztosítsák megélhetésüket és a fokozatosan egyre nagyobb számú, koruk előrehaladtával csökkenő munkaképességű rendtársaikét. Ezek a foglalkozások rendszerint eredeti végzettségükkel egyáltalán nem voltak kompatibilisek, többdiplomás szerzetestanárok szükségből nemegyszer végeztek betanított munkát, helyezkedtek el gyárakban, üzemekben. Pozitív hozadéka volt ennek, hogy ezeken a helyeken evangelizációs hatással tudtak fellépni.[465] Világi hívek irányából is érkeztek támogatások, hol nyíltan, hol titokban.

Az érsekség plébániái rendszeresen tartottak gyűjtéseket különösen az idős, így egyre kevésbé munkaképes szerzetesek javára.[466]

---

[464] MSzKL I.3.a.1. Általános iratok. FEJÉRDY, *Itt a döntés*.

[465] Néhány szerzetes példáján szemléltetem ezt: Takács Nándort említeném elsőként, aki még elöljárói utasításra hagyta el a feloszlatás előtt a kolostort, s egy ideig bátyja, Takács Lajos családjánál húzta meg magát Fonyódon, mielőtt Győrben felvették volna az egyházmegyébe. vö. BENDE JÓZSEF, Vigilia beszélgetés Takács Nándorral. In: *Vigilia.* 2006, 10. szám, 779. De említhetném Kujáni Ferenc kalocsai nagyprépost unokaöccsét, Kujáni Györgyöt is, aki felesége egyik rokonát, Kálóczi Sándor jezsuitát fogadta be. A jezsuita pl. a kerti munkákban is kivette részét a család életében, de azon kívül is kertészként ténykedett. Kujáni György szíves szóbeli közlése, 2016. február 19. vö. *Kálóczi Sándor, testvér*. In: *Jezsuita névtár* http://jezsuita.hu/nevtar/kaloczi-sandor-testver/ (2021. 12. 30.); Maróti Arnold ciszterci földrajz és természetrajz szakos paptanár a működési engedély megvonása után Kunszentmártonra deportálták a pécsi rendház tagjaival együtt, a mezőgazdaságban és az iparban is dolgozott, vasipari és villamossági szakmunkás lett, munkatársaira ilyen módon munkáspapként volt hatással. Gyászjelentése https://www.ocist.hu/_user/browser/File/hirek/Gyaszjelentes_Arnold.pdf (Utolsó letöltés: 2021. december 30.) vö. MSzKL I.3.a. 4.11. Kármeliták; BERKECZ FRANCISKA SSS, Szerzetesrendek újraindulása Magyarországon. *Távlatok.* 1995, 22. szám http://www.tavlatok.hu/38elottiek/tavlatok22.htm#22szerzetesek (2021. 12. 31.) vö. BÖGRE ZSUZSANNA, *Túlélési stratégiák az 1950-ben „feloszlatott" női rendek körében*. Hűség és megújulás. A szerzetesi élet Magyarországon 1950–2000 Szerk. Fejérdy András. Budapest, METEM, 2021, 39–54. Az 1950-es állapotokra és a feloszlatásra lásd MSzKL I.3.e. 5.c. és MSzKL I.3.e. 5.d.

[466] Példaként említhetjük Jánoshalmát: KFL I. 1. a. (Ordines Religiosi) 765/53, 871/53

Kujáni Ferenc érseki általános helynök 1951. július 11-én felszólította a főegyházmegye espereseit, hogy adjanak tájékoztatást arról, hogy az esperességeik területén lévő plébániákon milyen férfi és női szerzetesek működnek, s mely rendekhez tartoztak még a legalitás idején. A gyors információgyűjtés érdekében engedélyezte, hogy ha nem szükséges, akkor ezekkel a szerzetesekkel kapcsolatos információkat ne levél, hanem telefon útján szerezzék be, majd ők írásban terjesszék fel hozzá.[467] Az általános helynök 1951. július 24-én összesítette a beszerzett adatokat. 7 szerzetes végzett lelkipásztori megbízatást, 4 fő egyéb egyházi vonatkozású feladatkörben dolgozott tovább (pl. kántori szolgálat), 3 további férfi laikus testvér szintén plébániákon szolgált (pl. sekrestyés) tovább. A férfiak esetében a felszentelt személyek gond nélkül tudtak egyházmegyés papként tovább szolgálni, világi papként át lettek véve rendjükből. A szerzetesnők tekintetében vélelmezte Kujáni, hogy csökkenés várható egyházi alkalmazásukban, tekintve, hogy a Nagyszeminárium megszűnésével ott okafogyottá vált ez a feladat. 60 szerzetesnőnek sikerült egyházi környezetben elhelyezkednie, rendszerint sekrestyésként van plébániai háztartások vezetésével foglalkoztak. A szerzetesrendi megoszlás a következőképpen alakult: 1 kapucinus, 3 ferences, 4 jezsuita, 2 ciszterci és 1 minorita, valamint további 1-1 fő ferences és kármelita laikus testvér, illetve 1 renddel nem nevesített laikus testvér. A szerzesetnők rendje szintén nem lett nevesítve, de egyéb iratok alapján egyértelmű, hogy lényegében kivétel nélkül kalocsai iskolanővérek voltak. Mindezen információk beszerzése nem csupán a főegyházmegye számára volt szükséges, az Állami Egyházügyi Hivatal el is várta az adatok begyűjtését. Szeptember 13-án kelt összesítésében a helynök feladatvégzések szerint sorolta fel a szerzeteseket és szerzetesnőket: 7 fő lelkipásztor, 12 fő sekrestyés és harangozó, 13 kántor, további 30 fő tisztviselő vagy háztartási alkalmazott volt a főegyházmegyében. A júliusi 74 fős létszám ekkorra már 62 főre csökkent.[468]

1952. június 23-án hasonló tartalmú kéréssel fordult Kujáni a plébánosokhoz és lelkészekhez. A további változások felmérésére szolgált az intézkedés. Az ekkor készült kimutatás 60 főt sorol fel, ez a lista azonban külön már nem tartalmazott lelkipásztori szolgálatra átt vett szerzeteseket. A felsoroltak sekrestyés, harangozói, kántor és különféle háztartási alkalmazotti, szakácsnő, takarító feladatkörökkel lettek feltüntetve, 1 férfi és 59 nő.[469] 1953. március 5-én ismételten adatszolgáltatást kért Kujáni a plébániáktól szerzetesek alkalmazása ügyében. A kimutatás tanúsága szerint 39-en voltak, 4 ferences és 1 ciszterci, továbbá 34 iskolanővér a

[467] KFL I. 1. a. (Ordines Religiosi) 3224/1951.
[468] KFL I. 1. a. (Ordines Religiosi) 4029/1951.
[469] KFL I. 1. a. (Ordines Religiosi) 1920/1952, 1974/1952.

legkülönfélébb feladatkörökben az orgonistától a harangozón át a sekrestyésig, háztartási alkalmazottig.[470]

1956 nyarán annyit sikerült elérni Grősz érseknek, hogy az érseki és püspöki aulákban – így Kalocsán is – valamint a szemináriumokban dolgozó egykori nővérek otthon viselhessék szerzetesi ruhájukat.[471]

[470] KFL I. 1. a. (Ordines Religiosi) 625/1953.
[471] KFL I. 1. a. (Ordines religiosi) sz. n./1956

VII. Papképzés és egyházi oktatás

Grősz József már szombathelyi működése során is különös figyelmet szentelt a papi utánpótlás kinevelésének.[472] Ezen felül az oktatás fontosságát is világéletében hangsúlyozta. Mindkét területen nagy változások következtek be érseki szolgálatának „félidejében" a politikai viszonyok felborulásának következtében. 1948-ban államosítás alá estek az egyházi oktató-nevelő intézmények, a papképzést pedig állami behatásra átszervezni kényszerültek az 1950-es évek elején az országban. Utóbbi a kalocsai papképzés helyi megszűntét eredményezte.

1. Egyházmegyés papok képzése és az abban történt változások

a) Az intézményesült katolikus papképzés kezdetei és kalocsai megvalósulása

A papképzés intézményesülését a III. Pál pápa (1534–1549) által 1542-ben összehívott, három évvel később megnyitott és 1563-ban IV. Piusz pápa (1559–1565) által lezárt Trienti Zsinat határozatai alapján valósították meg. Ez a papnevelés megújítását is célul tűzte ki a püspököknek. Korábbi évszázadokban a tehetségesebb, magukban hivatást érző fiúgyermekek általában a helyi plébánosoktól szerezték meg az alapismereteket, illetve megfordultak káptalani iskolákban, az egyházmegyék központjában. Nekik azonban csak egy kisebb hányada volt az, aki alapos teológiai képesítéssel volt felvértezve, netán egyetemet is végzett. A papság minőségbéli állapotát felismerve döntöttek a trienti zsinati atyák arról, hogy minden egyházmegyében a területileg illetékes főpapnak papnevelő intézetet, azaz szemináriumot kell létesítenie. Maximálisan elvárt lett, hogy a felszentelendők megfelelő kateketikai, teológiai és dogmatikai stb. felvértezettséggel kerüljenek ki a szemináriumok falai közül, ezáltal sokkal felkészültebb papok álljanak a hívek szolgálatára, elősegítve lelki életük minőségibb elmélyülését.[473]

---

[472] Lásd erről bővebben TÓTH KRISZTINA, *A papnevelés története a szombathelyi egyházmegyében Grősz József egyházkormányzása alatt.* Századok: Tanulmányok a 200 éve született Horváth Mihály emlékére. Szerk. Bojtos Anita–Novotnik Ádám, Budapest 2010, 169–178. és TÓTH KRISZTINA, *Grősz József oktatáspolitikája a szombathelyi egyházmegyében*. Politika – egyház – mindennapok: Tanulmányok. Szerk. Lénár Andor–Lőrinczné Bencze Edit, Budapest 2010, 97–117.

[473] GÁRDONYI MÁTÉ, *A papi élet reformja a Trienti Zsinat korában*, Budapest 2001, 86–104.

Magyarországon az első szeminárium mondhatni igen hamar, már 1566-ban megalakult Nagyszombatban, Oláh Miklós prímás, esztergomi érsek idején.[474] Aktívan, teljes energiabedobással gróf Forgách Ferenc bíboros, prímás, esztergomi érsek az általa összehívott 1611-es nagyszombati zsinat nyomán kezdte átültetni a katolikus reformot a gyakorlatba. Utóda, az emellett szintén elkötelezett Pázmány Péter bíboros, prímás, esztergomi érsek nevéhez fűződő 1629-es nagyszombati zsinatnak a papképzés ügyében hozott döntéseit majd sorra követték az ország főpásztorai. A papképzés trienti reformja révbe érni látszott. Az oszmán törökök által megszállt hódoltsági területeken értelemszerűen ez majd csak a Szent Liga győzedelmeskedését követő évtizedekben vehette kezdetét, lassan, fokozatosan. Az újra magyar fennhatóság alá kerülő területen az 1700-ban alapított egri szeminárium lett az első ilyen, melyet Telekessy István megyéspüspök állított fel.[475] A felszabaduló Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében feltehetően a székeskáptalan 1543 előtt is valamilyen papképzőt működtethetett a káptalani iskola formájában, de a kor követelményeinek megfelelő modern és szervezett papképzés 1733-ban indulhatott csak meg az első Nagyszemináriumban, a kalocsai plébániatemplom mellett.[476] Mindez a székvárosába visszaköltöző báró[477] Patachich Gábor érseknek (1733–1745) volt köszönhető, aki érseki birtokai jórészét is visszaszerezte. A főegyházmegye és az egykori székváros helyreállításának megkezdése azonban már elődje, gróf Csáky Imre bíboros, érsek (1710–1732) alatt megindult. Utóbbi főpap maga azonban összesen csak néhány telet töltött a városban, még nem onnan kormányzott.[478] Kalocsa 1686-os felszabadulása után az első érsek Patachich volt, aki újra ténylegesen is székhelyévé tette Kalocsát, ezáltal az érsekség restaurációja teljes egészében megtörtént, már nem csak címében élt.[479] A Patachich-féle szeminárium egy idő után azonban túl kicsinek bizonyult, így báró

---

474 FAZEKAS ISTVÁN, *Oláh Miklós, az Ősrégi Szeminárium alapítója.* Magyar Sion–Új Folyam 11/53 (2017) 2, 215–228.

475 GÁRDONYI MÁTÉ, *A Trentói zsinat teológiai jelentősége*, Vigilia 64 (1999) 5, 338.; TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, *A Trentói zsinat és Magyarország*. Vigilia 64 (1999) 5, 339–347. Vö. VANYÓ TIHAMÉR OSB, *A Trienti Zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. A magyarországi római katolikus egyházfegyelem alakulása 1600–1850*. Pannonhalma 1933, 62–65.; *Katolikus egyház a 18–19. századi Magyarországon*. Szerk. Tusor Péter. [Piliscsaba] 2008, 42–43. és DIÓS ISTVÁN, *Papnevelő intézet*. Magyar Katolikus Lexikon X. Főszerk. Uő. Budapest 2005.

476 TÓTH, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása*, 129–153. vö. TÓTH, *Si nullus incipiat,* 126–127.

477 1735-től gróf.

478 LAKATOS ANDOR, *Csáky Imre, körösszegi és adorjáni gróf*. Katolikusok Debrecenben 1715–2015. Szerk. Takács József, Debrecen 2015, 411–412.

479 Gróf Frangepán Ferenc érsek (1528–1543) volt az utolsó aki ezt megelőzően rövid ideig még érvényesíteni tudta főpásztori joghatóságát (*iurisdictio*) az ősi főegyházmegye felett. A felszabadulást Gubasóczy János érsek (1685–1686) már nem élhette meg, az Borkovich Márton érsek (1686–1687) szintén rövid főpásztorsága idején következett be, ő azonban még nem gondolhatott visszatérésre. Az őt követő főpapok, gróf Kollonich Lipót érsek

Klobusiczky Ferenc érsek (1751–1760) 1757-től új és nagyobb épület építtetésébe kezdett. Az új Nagyszemináriumba 1760-ban költözött át a papképzés, ami ettől kezdve több mint 190 esztendőn át töretlenül folyt a Nagyboldogasszony-főszékesegyház tőszomszédságában, a Szentháromság téren.[480] Huber Lipót olvasókanonok 1946-ban bekövetkezett halálát követően Grősz József érsek kérésén[481] még felül is „teljesítve" egyhangúan hozzá járultak, hogy a Nagyszeminárium melletti kanonokház – ahol addig Huber lakott – ettől kezdve az intézményt vezető rektor-kanonok otthonaként szolgáljon, továbbá a szeminaristák annak kertjét szabadon használhassák kedvükre, így járulva hozzá, hogy egészségük is minél megfelelőbb legyen.[482]

b) A kalocsai Kisszeminárium

A kisszeminárium hagyományosan olyan nevelő és oktatási intézmény volt, melyben a középfokú oktatás mellett az oda felvételt nyert növendékek fokozott vallási képzésben részesültek. Alapvetően a hivatásgondozáson, hivatástisztázáson volt ott még a hangsúly. A kisszeminárium a papságra alkalmas fiatalok kiválasztását is segítette az ottani növendékek közül.[483]

A Nagyszemináriumokkal ellentétben, amit a köznyelven simán szemináriumként is említünk a kisszemináriumok fenntartása nem kötelező, de van rá mód, hogy működtesse az egyházmegye, ha úgy látja indokoltnak. Kalocsán az 1863-as tartományi zsinat[484] vetette fel a létrehozásának célszerűségét. Kunszt József érsek (1852–1866) végrendeletével nagyobb összeget is hagyott erre a célra. Végül ennek kiegészítésével Haynald Lajos bíboros, érsek (1867–1891) 1879-re építtette fel a lebontott régi városi plébánia helyén. 1907-ben Városy Gyula érsek (1905–1910) a jezsuitákra bízta az intézmény vezetését. Az egyházi oktató-nevelőintézetek 1948-as államosításáig működhetett hagyományos keretek között itt a gimnazista korú fiúk nevelése. Természetesen csak egy részük folytatta ténylegesen tovább a nagyszemináriumi keretek között a papságra való felkészülést.[485]

(1691–1695), gróf Széchényi Pál érsek (1696–1710) és gróf Csáky Imre bíboros, érsek sem gondolt még az állandó kalocsai rezideálás helyreállítására.

[480] A Grősz érsek idejében Kalocsán működő Nagyszemináriumról ld. KFL I. 1. a. Nagyszeminárium címszó alatt iktatva 134–136. és 143. ND. iratait az elöljárókról, papnövendékek előmenetelésről és az egymáshoz fűződő kapcsolatukról.

[481] A kert megnyitásának ötlete a szeminaristák számára Zichy érsekben is megfogalmazódott már, de halála megakadályozta ennek a tervének megvalósulását.

[482] KFL II.1.a. A Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan jegyzőkönyve, 1946. márc. 22.

[483] VICZIÁN JÁNOS, *Kisszeminárium*, Magyar Katolikus Lexikon VI. (szerk. Diós István), Budapest 2001.

[484] *Acta et Decreta Concilii Provinciæ Colocensis*. Coloczæa 1864. vö. *Az 1863. évi kalocsai tartományi zsinat.* Szerk. Adriányi Gábor–Bárány Zsófia, Budapest 2015.

[485] *A Kalocsai Érseki Levéltár Levéltárismertető*. Szerk. Lakatos Adél–Lakatos Andor–Szabó Attila (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 2.), Kalocsa 2002, 80–81.

Az államosítást követően először még megállapítást nyert, hogy az épületkomplexum mely része minősül oktatási intézménynek, melyet így elvesztettek. A kisszemináriumi épületrész a főegyházmegye tulajdonában volt. A változások folytán a növendékfiúk a kastélyban kaptak elszállásolást. Kalocsai iskolanővérek tartózkodtak itt ekkor a kisszemináriumi épületben. Az épületrészük – a Marianum – megmentése ügyében 1949 folyamán Horváth Mária Ancilla házfőnöknő – a volt érseki kisdedóvőnő-képző intézet vezetője – igyekezett lépéseket tenni, sikertelenül. Ők az 1947/1948-as tanévtől költöztek a kisszeminárium egy részébe. 1949-ben végül teljesen igénybe vette az állam az épületet. Állami általános leányiskola működött itt 1950-től.[486]

Az Egyházzal egyre ellenségesebb légkörben a Kisszeminárium – de a Nagyszeminárium – elöljárói igyekeztek mindent elkövetni, hogy a külvilág káros ideológiai behatásaitól távol tartsák növendékeiket. Esetenként azonban egy-egy fiú esetében kudarcot vallottak. Erre példa Kása Emil volt kisszeminarista 1949-es esete, melynek következtében az intézményt igazgató Koszterszitz József kanonok be is nyújtotta lemondását az érseknek, az azonban azt nem fogadta el. Grősz érsek tisztában volt ugyanis azzal, hogy a növendéknek a kommunista behatástól való megmentéséért a pap mindent megtett, tekintve, hogy ez és más esetleg fellépő ügyek folyományáról rendszeres értesítést kapott.[487] Az intézmény vezetője félévente beszámolót volt köteles összeállítani a növendékek szellemi, testi és lelki állapotáról, tanulmányi előmeneteléről, magatartásáról.[488]

---

[486] KFL I. 1.a. Kisszeminárium (113. ND) 3299/1949, 2435/1949, 1336/1949, 1082/1949, 805/1949, 202/1950.

[487] KFL I. 1.a. Kisszeminárium (112. ND) 2942/1949. A VII. osztályos kisszeminarista kapcsán sokáig bízott Koszterszitz, hogy meg tudja menteni. Mindannak dacára, hogy az igazgató is úgy jellemezte, hogy „Egyetlen kispappal sem volt annyi gondom, bajom, mint ővele, de hittem, hogy a sok bajlódás csümölcsét (sic!) látja." A kisszeminarista a korábbi jezsuita konviktusból átalakított népi kollégium egyik tanárának ösztönzésére felvételi kérelmét be is adta oda – enyhe szülői bíztatással – a karácsonyi szünetet követően. A fiú ezt követően kettős életet élt, lelkileg vívódott magával. Két elkötelezetten kommunista diákszövetségi társának egyre inkább a befolyása alá került. Ennek ellenére kezdetben „reakciós" csínytevéseinek száma megnövekedett (pápai beszéd terjesztése). Utóbbi beszéd terjesztése kapcsán a diákszövetségi és tanári kihallgatás törte végül meg bátorságát és kitartását. A kommunista diáktársak árulóként kezelték, kirekesztették. A fiú gyóntatójaként, így foglalta össze Koszterszitz a törekvéseit: „Harcoltam vele s megtettem mindent, ami tehető volt, hogy megmentsem a hivatását s a lelkét. Gyóntatószékemet hónapokkal ezelőtt elhagyta, s azóta lelkileg már nem foghattam. Lelkileg egyre jobban elszakadt tőlünk, két hete már csak lavírozott a szeminárium és a kommunista csoport között." Miután május 10-én választás elé állította, Kása a távozás mellett döntött. Azzal, hogy sokáig tűrte és közdött a fiú megmentéséért, Koszterszitznek kettős célja volt, egyrészt a lélekmentés, másrészt meg akarta akadályozni, hogy egy közülök kiszakított ellenséges érzéső fiú esetleg megnehezítse a papképzést. Egy Gombossal zajlott beszélgetés során utalt arra is, hogy tanév végéig szerette volna húzni a dolgot, majd VIII. évben kvázi magántanulóként a szülői háznál tartattni, hogy eltávolodjon a kommunista behatástól. E tekintetben a szülőkben is csalódnia kellett azonban. „A fiú szívében nem rossz ma sem." – írta az érseknek, de veszélyforrássá válhatott volna a kisszeminárium és annak közössége számára, ha továbbra is rossz befolyás éri a népi kollégiumban. Mindezek alapján értékelte úgy Koszterszitz, hogy elbukott és méltatlanná vált a kisszeminárium további vezetésére. Egyértelmű kudarcként élte meg a fiú távozását. Ezért kérte felmentését, amit az érsek nem fogadott el.

[488] KFL I. 1.a. Kisszeminárium (112. ND)

Grősz érseket 1951. május 18-án az esti órákban Péter Gábor ÁVH-vezér vezetésével letartóztatták. Másnap reggel a rendőrök által elzárt kastélyból az ott lakó kisszeminaristák zászló segítségével, morzejelekkel adták hírül a Nagyszeminárium épületéből figyelő társaiknak, hogy be vannak zárva, és az érseket elvitték.[489] Mint már szó esett róla Grőszt június 28-án ítélték végül el.[490]

A főpásztor távollétében Kujáni Ferenc nagyprépost, érseki általános helynök vette át a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye kormányzását. 1951. augusztus 10-én a helynök ismertette a Közoktatásügyi Minisztérium kisszeminaristákat érintő állásfoglalását. A kormány nem volt hajlandó elfogadni eztán a teológiai előkészítő tanfolyam bizonyítványit, ezen kívül pedig az itt végzett tanulmányokat sem számíthatták be ezután a tanulók középiskolai tanulmányaiba. Mindezekből kifolyóan azt tanácsolták az érintett növendékeknek, hogy az utolsó állami bizonyítványuk óta eltelt időszakról tegyenek magánvizsgát az egyik állami intézményben, tanulmányaikat pedig ott folytassák.[491] Ez jelentette a kisszemináriumi keretek közötti hivatástisztázás végét a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében.

c) A kalocsai Nagyszeminárium végnapjai

A kalocsai papképzés 218 év után szűnt meg Kalocsán. Az évszázados Nagyszemináriumban az 1950/1951-es tanév volt az utolsó. A kényszerű átszervezésnek természetesen szintén politikai okai voltak. A kommunista pártállam számára nem volt elfogadható, hogy egyházmegyénként működtek papnevelő intézetek. Mindezzel a szemináriumokból kikerülő papok létszámára is hatással akartak lenni, noha hivatalosan leveleiben az Állami Egyházügyi Hivatal úgy fogalmazott, mintha az egyes egyházmegyék önkéntes ötlete lett volna az intézetek számának csökkentése, pontosabban szólva az összevonások kivitelezése.[492]

A kalocsai papképzés utolsó éveiben Grősz József érsek a korábbi esztendőkhöz hasonlóan rendszerin áprilisban vagy májusban hirdette meg körlevél útján, mind a Kisszemináriumba, mind pedig a Nagyszemináriumba szóló felvételiket. A felvételt nyert növendékek névsorát szintén körlevél útján hozta nyilvánosságra július esetleg augusztus hónapok folyamán. A tanév az általános gyakorlatnak megfelelően szeptember folyamán vette kezdetét.[493] A

---

489 LAKATOS ANDOR, *60 éve történt… (1951. május 18–19.)*, Kalocsa 2011. https://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/grosz-emlekev-60-eve-toertent-kalocsa-20110519 (2022. 06. 06.)

490 SZABÓ, *A Grősz-per előkészítése*; BALOGH–SZABÓ, *A Grősz-per*; SÁGI, *Grősz József érsek 1990-es*, 267–295.

491 *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 229/1951.

492 SZÁNTÓ KONRÁD OFM, *A komunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991*, Budapest 1992, 28. Vö. mint forrással SzCsEL I. 1. a.1822/1951.

493 Ld. az egyes években kiadott főegyházmegyei körlevelekben.

főegyházmegye anyagi forrásainak lecsökkenése a szemináriumi oktatás tekintetében is éreztette hatását. Ezúttal a földbirtokok után befolyó jövedelem hiányára nem kívánok kitérni, az ennek nyomán beálló változással külön fejezetben utaltam. Ettől eltekintve is azonban tandíjat kellett a növendékeknek fizetnie. Ez az elszállásolás költségeit fedezte. 1950. április 22-én kelt körrendeletében rögzítette az érsek, hogy tanévenként 10 hónapon át havonta 40 forintot kell fizetnie a teológia I–IV. évfolyamára járó szeminaristáknak. Az V. évesek nem fizettek. A gimnázium I–IV. osztályába, ún. *cursus theologiæ præparatoriusra* járók 80 forintot, az általános iskolások, ún. *alumnus*ok – akiket csak korlátolt számban vehettek fel – 150 forint összeget fizettek. A termelő szülők gyermekei 10 hónapra szóló gabona-fejadagjukat (esetleg őrleményben) beadhatták, aminek ellenértéke a tartásdíjból levonásra került. Ezen kívül az 1951. február 13-ai káptalani-esperesi értekezleten január 1-ei hatállyal a szemináriumi járulék hívenkénti évi 80 fillérben lett meghatározva, mint az egyik egyházközségi központi járulék.[494]

Kujáni az 1951. augusztus 27-ei körlevélben tette közzé, hogy a Nagyszeminárium Szegedre történő áthelyezésével a Kalocsára érkező papokat az érseki kastély fogja a jövőben ellátni.[495] 1952 júniusában a hatóságok igénybe vették a pécsi és a szombathelyi papnevelő intézetek épületeit, majd az év során ezen kívül négy további szeminárium épületét. A kalocsai Nagyszeminárium mellett a veszprémi, a székesfehérvári és a váci szemináriumokat. Mindben megszűnt a papképés. Szeptembertől kizárólag az egri, esztergomi, győri, nyíregyházi[496] és szegedi szemináriumok folytathatták tovább működésüket. Ezen felül még a budapesti Központi Szeminárium maradt meg. A kalocsai kispapok tehát Szegedre lettek átvezényelve. A pártállam ürügyként használta fel, hogy a veszprémi szemináriumban faliújságra helyezték ki Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek arcképét „Imádkozzunk Főpásztorunkért!" felirattal és tőle származó idézetekkel.[497] SZÁNTÓ KONRÁD tudomása szerint 1951. június 4-én hozták a püspöki kar tudomására, hogy a fentnevezett helyeken meg kell

[494] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 2160/1950.

[495] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 3754/1951.

[496] Ironikus módon Nyíregyházán a görögkatolikus papképzés 1950-től vette kezdetét. Feltételezhető, hogy a latin és görög rítusú katolikusok közötti ellentét szítása állt a szeminárium és főiskola alapítás hátterében állami szemszögből annak engedélyezése kapcsán, még ha igazán ez nem is ért el eredményt. Dudás Miklós hajdúdorogi görögkatolikus megyéspüspök viszont érthetően élt az alapítás adta lehetőséggel.

[497] SZÁNTÓ, *A kommunizmusnak sem sikerült*, 28. Öt veszprémi kispapot és Major Kálmán spirituálist az Államvédelmi Osztály nyomozói le is tartóztattak, majd többéves börtönre ítéltek. Az Állami Egyházügyi Hivatal parancsára több kispapot el kellett bocsátani és abban az évben nem szentelhettek veszprémi egyházmegyés papokat.

szüntetni a papképzést. A túlélés érdekében és a megfélemlítés hatására a püspökök nem ellenkezhettek.[498]

d) A szegedi Egyházmegyeközi Szeminárium megszervezése, kalocsai kispapok Szegeden

Az átszervezést egyeztetések, tárgyalások előzték meg. 1951. április 14-én a szegedi papnevelő intézet prefektusa, Kerkai György – a korábbi KALOT-alapító, Kerkai Jenő fivére – tájékoztatta Hamvas Endre csanádi megyéspüspököt, hogy rektori utasításra számba vették a Szeminárium férőhelyeit. Megállapították, hogy a földszinten, ha a spirituálisi szobákat is felhasználják növendékek elhelyezésére, akkor úgy 40 fő, ha nem, akkor pedig 30 fő számára elegendő a hely. Az első emeleten ha a rektori szobákban is növendékeket helyeznek el, akkor úgy 27, anélkül 18 fő számára biztosítható az elszállásolás. A második emeleti prefektusi szobák felhasználásával további 58, egyébként 50 fő helyezhető még el. Az előbbi esetben tehát összesen 125, utóbbi esetben 98 főt képes befogadni egyszerre a szegedi Szeminárium. Az első esetben az elöljárók megfelelő módon történő elhelyezését biztosítani kell az épületben. Ehhez figyelembe kell venni azt is, hogy vékonyak a falak, így nehéz bizalmas megbeszéléseket folytatni. Mindezek alapján úgy számoltak, hogy a következő tanévtől alapból foglaltnak tekintendő már 72 fő számára az intézmény. Az előbbi esetben tehát Szegedre felvehető lenne más egyházmegyékből összesen 52, második esetben 30 fő. Utóbbi esetben a négy elöljáró számára nem kellene egyéb elhelyezés felől gondoskodni. Minden szobában, ahol lehetséges 2 fő helyezendő el a fenti számítások alapján.[499]

Kruzslák Béla, az Állami Egyházügyi Hivatal osztályvezető-helyettese egy 1951. július 25-ei levelében tényként úgy közölte a kalocsai Nagyszemináriummal kapcsolatos döntést Hamvas püspökkel, hogy azt a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye meg kívánja szüntetni. A levélben a kalocsaiak kérését tolmácsolta, miszerint vegye át Szegeden a kalocsai egyházmegyés papok képzésének felügyeletét, és azt vigye tovább a csanádiakéhoz hasonlóan. A cinikus megfogalmazást nincs szükség magyarázni, nyilvánvalóan kényszerpályán mozgott Kujáni helynök, nem saját kútfőből jutott arra az elhatározásra, hogy Szegedre szervezze ki a kalocsai papképzést, a június eleji állami ukázt kellett neki, és más egyházmegyék vezetőinek is követnie.[500] Az sem zárható ki, hogy a helynök is már csak kész tényként értesült „saját”

[498] SZÁNTÓ, *A kommunizmusnak sem sikerült*, 28. Meg kell jegyezni, hogy július végéig még úgy számoltak, hogy Kalocsán fog megkezdődni az új tanév. Az áprilisi körlevéli felhívás a júniusi helyben történő szemináriumi felvételire is azt erősíti, hogy eredetileg maguktól nem tervezték a Szegedre költözést, Kalocsában gondolkoztak. vö. *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 2098/1951.

[499] SzCsEL I. 1. a. 1822/1951.

[500] SzCsEL I. 1. a. 1822/1951.

döntéséről az átszervezés kapcsán, ugyan írásos forrással ezzel kapcsolatban nem rendelkezünk adattal, ha beszéltek is erről, nem kizárt, hogy teljesen szóban történt ennek intézése.[501] Minden bizonnyal az érsek letartóztatása és elítélése is ott lebegett szemei előtt, ezért sem gondolhatott ellenkezésre. A pártállami megfélemlítés is hozzá járult tehát ahhoz, hogy különösebb ellenállás nélkül Kujáni és megbízottjai egyeztetésbe kezdtek a Csanádi Egyházmegyével, illetve a szegedi Szeminárium elöljáróival, amiben akkorra már szintén kalocsai egyházmegyés tanárok tanították a növendékeket. A tanári kar összetételének átalakulása már 1950-ben megkezdődött, valamint nagyobb részben megtörtént.[502]

Hamvas augusztus 1-én nyugtázta az Állami Egyházügyi Hivatal irányában, hogy a kalocsai Nagyszemináriumtól bizottság járt már Szegeden és egyeztetések voltak az átszervezésekről.[503] Az erről szóló feljegyzésből Tomcsik Vilmos, az Állami Egyházügyi Hivatal egyházmegyei megbízottja is kapott egy példányt. A szóban forgó találkozóra egy nappal korábban, július 31-én került sor. A bizottsági tárgyaláson jelen voltak a Csanádi Egyházmegye részéről a megyéspüspökön kívül Szécsi Antal püspöki helynök[504], a szegedi Szeminárium részéről Petruch Antal régens és Kerkai prefektus, a kalocsai Nagyszeminárium részéről pedig Várkonyi Imre érseki irodaigazgató, Szörényi Andor rektor, valamint Kovács Vince vicerektor. Az Állami Egyházügyi Hivatalt a már említett megbízott képviselte.[505]

A bizottság megállapította, hogy 1951/1952-es tanévben 46 teológus-papnövendék lesz, a csanádi, váradi és szatmári egyházmegyékből. A beköltöztetendő kalocsai növendékek számát 30-ra saccolták, így ez alapján 76 férőhely szükségességét rögzítették. Megjegyezték, hogy ez ugyan nagyobb szám, mint az eddigi férőhely, de megoldhatónak tartották az új növendékek elhelyezését. Az ezt követő esztendőkben csanádi, kalocsai, váci és székesfehérvári kispapok tanultak az intézmény falai között.[506]

A kalocsai fél 3 tanár átvételét kérte, Szörényit a szentírástudomány, Papp Imrét a filozófia, Mojzes Pétert a morális teológia vagy Udvardy Józsefet az egyháztörténet számára. Ezen felül

---

[501] Ennek a valóban hihetőnek tartható és számomra is meggyőző hipotézisnek a felvetését köszönöm LAKATOS ANDORnak, aki vélelmezi azt is, hogy talán Hamvastól értesülhetett először a helyzetről Kujáni, majd augusztus elején vált széles körben ismerté a hír.

[502] SzCsEL I. 1. a. 1822/1951.

[503] SzCsEL I. 1. a. 1822/1951.

[504] Szécsiről érdemes tudni, hogy korábban budapest-angyalföldi plébános volt, az év június 28-án lett csak helynökké kinevezve Szegedre, állami intencióra, mint megbízható ismert békepap; Raskó Sándor addigi helynök Hamvas püspök általi kényszerű nyugállományba helyezését követően. Ld. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_tortenete_5/pages/017_egyhazak_egyhazi_elet.htm (2022. 05. 20.)

[505] SzCsEL I. 1. a. 1866/1951, 1822/1951.

[506] SzCsEL I. 1. a. 1822/1951.

Kovács Vince átkerülésével összesen 4 fővel számoltak. A kalocsaiak kérték, hogy az egyik kalocsai tanár prefektusi beosztást is kapjon, amibe Hamvas püspök beleegyezett. A szegedi tanárok közül megegyeztek, hogy Petruch Antal rektor, Kerkai prefektus, Vácz Jenő maradnának, továbbá Orosz András spirituális. Utóbbiak jezsuiták voltak, fizetést mindannyian az államtól kaptak. Kilátásba helyezték azonban, ha több tanár is átjönne Kalocsáról, az alapján módosulna az összetétel. A kalocsaiak kérték, hogy ne kerüljenek lakáskérdés terén majd hátrányba. Továbbá kérték, hogy a kalocsai háztartást ellátó női személyzetből legalább 3 fő szintén át kerülhessen Szegedre.[507]

Kalocsa vállalta, hogy kispapjai tartásdíja fejében fejenként és havonként 300 forintot fizet, a tanárok pedig fizetésük bizonyos százalékát fogják átadni ellátásuk fejében. Hamvas püspök kérte azt is, hogy a nyári tatarozáshoz Kalocsa megfelelő arányban szintén járuljon hozzá. Ezen kívül a püspök azt is kérte, hogy az év folyamán esetleg felmerülő hiányt az egyházmegyék növendékeinek arányában viseljék. A kalocsaiak ebbe bele is egyeztek.[508]

A tanulmányi rendet később tervezték összeállítani. A kalocsai Nagyszemináriumból a felszerelés és könyvtár egy részét szintén szándékoztak átvinni Szegedre, a szállítási költségek fedezése tekintetében az Állami Egyházügyi Hivataltól reméltek segítséget. A jövő évre már Kalocsára beszerzett élelmiszert és 10 hektoliter bort a kalocsaiak vállalták, hogy a szegediek kezelésébe adják át. Utóbbiak ezt napi áron térítették meg.[509]

A bizottsági megbeszélést helyszíni szemle zárta. Augusztus 3-án Hamvas püspök személyesen tájékoztatást tett a fentiekről az Állami Egyházügyi Hivatalban. A bizottsági megbeszélés jegyzőkönyvét Tomcsik ugyan addigra már elküldte Budapestre, de még nem érkezett meg. Hamvas igyekezett elérni, hogy a szegedi tanárok egy része is megmaradhasson, amit Horváth János elnökhelyettes ugyan méltányos kérésnek tartott, de leszögezte, hogy „volt” szerzetesek közül 3 főnél több semmiképpen sem maradhat a szemináriumban.[510] A költözési költségek mielőbbi megtérítését is kérte a püspök augusztus 4-i levelében.[511] Augusztus 22-én Szécsi helynök írt Ficsor Jánosnak, az Állami Egyházügyi Hivatal kalocsai megbízottjának, megerősítve Hamvas püspök korábbi hozzájárulását, hogy szívesen átvesznek 3 főt a kalocsai személyzetből a szegedi szeminárium számára.[512] Kujáni helynök a kalocsai kispapok ellátására, tartásdíjára 1951 novemberében utalt át először a szegedi szeminárium részére, akkor

[507] SzCsEL I. 1. a. 1822/1951. Elsősorban kalocsai iskolanővéreket kell ez alatt értenünk.
[508] SzCsEL I. 1. a. 1822/1951.
[509] SzCsEL I. 1. a. 1822/1951.
[510] SzCsEL I. 1. a. 1822/1951.
[511] SzCsEL I. 1. a. 1822/1951.
[512] SzCsEL I. 1. a. 1822/1951.

összesen 10 128 forint 11 fillért. A tatarozásra további 4 301 forint 88 fillért utalt át Kujáni.[513] A szükséges ellátási költségekre ettől kezdve évente folyósított Kujáni, majd Grősz érsek, később utódjai. Egyéb felmerülő kiadásokba is arányosan beszállt minduntalan a finanszírozásba a kalocsai aula.[514]

Hamvas 1952 elején 300 forintos havi tartásdíj növelésének emelését helyezte kilátásba a gondnok által adott számítások alapján a kalocsai – és nagyváradi – növendékek után. A szükséges összegek megtérítését az illetékes ordináriusoktól kellett kérni. A vakációi fenntartási költségek megosztásának szükségességét is leszögezte. A költségek megosztott kigazdálkodását természetesnek vették az egyes egyházmegyék. Kovács a bevett eljárásrendnek megfelelően rendszeres összesített számadást, elszámolást állított össze – általában félévente – és a részletes kimutatást a Csanádi Egyházmegyei Hatóság elé terjesztette. Az egyes egyházmegyéket illető információkat pedig az illetékesek tudomására hozták.[515]

e) Kalocsai szemináriumi tanárok a szegedi Szemináriumban

Szegeden eredetileg hagyományosan jezsuita szerzetesek végezték a papképzést. Az 1950. évi 34. törvényerejű rendelettel vonták meg a szerzetesrendek működési engedélyét Magyarországon, majd nagyarányú internálásuk is megtörtént. A szegedi Szemináriumban sem maradhatott meg a jezsuiták többsége.[516] A három Szemináriumban lakón, a hamarosan meghalt Lányi Edén, a betegeskedő Hunya Dániel spirituálison és Kerkai György prefektuson kívül mindenkit elszállítottak a világi hatóság emberei, még ha nem is kivétel nélkül egyszerre.[517] Az utolsó jezsuita rektornak és régensnek, Petruch Antalnak 1951. november 2-án kellett Szegedről távoznia, ő segédmunkás lett a fővárosban.[518] A kalocsai tanárok közül többen már a jezsuiták távozását követően elkezdtek tanítani Szegeden – a csanádi egyházmegyés tanárok mellett. Általánosságban igaz volt, hogy habár a kalocsaiak között is kiváló tanárok voltak, de más mentalitást és papnevelési attitűdöt képviseltek és hoztak magukkal Szegedre, mint a jezsuiták. Más szellemiséget vittek be a szemináriumi falak közé. Az akkori papnövendék, Gyulay Endre elmondása alapján Szegeden meg kívánták honosítani, hogy milyen is az „igazi" papnevelés, és hogy lényegében a kalocsai kispapok e téren lekörözik

[513] SzCsEL I. 1. a. 2523/1951., SzCsEL I. 1. a. 2201/1951.
[514] Többek között SzCsEL I. 1. a. 135/1952, 1139/1952, 1457/1953, 250/1953.
[515] SzCsEL I. 1. a. 250/1953.
[516] A „szétszóratásról" és a majdani újraindulásról ld. bővebben *Hűség és megújulás: A szerzetesi élet Magyarországon 1950–2000*. Szerk. Fejérdy András, Budapest 2021.
[517] *Félelem nélkül*, SZERDAHELYI CSONGOR beszélgetése a hetvenöt éves Gyulay Endrével, Budapest 2005, 32.
[518] Jezsuita névtár: Petruch Antal: http://jezsuita.hu/nevtar/, 2022. június 5.

társaikat. De változásnak számított például az is, hogy a távolságtartás is valamelyest megnőtt a tanárok, elöljárók, valamint a papnövendékek között. Erre szembe tűnő példa volt, hogy amíg jezsuita vezetés alatt állt a Szeminárium, addig az étkezések során mindannyian együtt voltak, a kalocsai vezetés alatt már elkülönülve étkeztek a kispapok, elkülönülten az elöljárók és tanárok.[519]

Az 1951-es átszervezések további személyi változásokkal jártak. 1951. augusztus elején a megegyezések folyamodványaként és Hamvas külön kérésére Kovács Vince kalocsai gondnok át is költözött Szegedre. A szemináriumi gondnoki teendők végzését át is vette az átszervezés alatt álló intézményben. Rendkívül precízen és akkurátusan tartotta rendben a Szeminárium gazdasági ügyeit, felügyelte a pénzügyeket. Az ő ellenőrzése alatt zajlott a kellő létszámú férőhely végleges kialakítása az épületben. Augusztus 16-án maga a püspök is méltató szavakkal dicsérte a gondnok szegedi működését Kujáninak címzett levelében. Hamvas fontosnak tartotta, hogy egy olyan tapasztalt és rátermett személy végezte el a szükséges feladatokat, mint Kovács.[520]

Kalocsai Nagyszeminárium					
Rektorok		**Prefektus**		**Spirituálisok**	
Kerner István	1939–1948	Udvardy József	1942–1951	Bárd János	1940–1944
Szedlay István	1948–1950			Belon Gellért	1944–1947
Szörényi Andor	1950–1951			Angeli Ottó	1947–1951

A kalocsai Nagyszeminárium utolsó rektoraként 1950. március 10-én kapott még Grősz érsektől kinevezést Szörényi Andor, Szedlay István felmentését követően.[521] Az átalakult szegedi Egyházmegyeközi Szeminárium új rektora 1951. november 14-től Bárd János kalocsa-bácsi segédpüspök, ulpianai címzetes püspök lett, a rektorhelyettes Szörényi, addigi rektor. Bárd kinevezése először nem látszott bizonyosnak, de végül mégsem ütközött akadályba.[522] A

[519] Gyulay Endre kiérdemesült szeged-csanádi megyéspüspök szíves szóbeli közlése alapján, Szeged, 2022. március 11.
[520] SzCsEL I. 1. a. 1866/1951.
[521] SzCsEL I. 1. a. 2280/1951, *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 1557/1950.
[522] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 1557/1950.

Szörényi-féle rektorság megszűntét követően Dudás Miklós hajdúdorogi görögkatolikus megyéspüspök vetette fel neki, hogy Hamvas püspök miden bizonnyal szívesen látná az új intézmény élén. Bárd ezügyben személyesen is írt a csanádi megyéspüspöknek, felajánlva szegedi szolgálatait. Kossa Istvánnal, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökével is konzultált ezügyben, aki arról tájékoztatta, hogy nem lenne kifogásuk.[523] Először Hamvas, akivel Bárd baráti viszonyban volt, ugyan örömmel vette a bejelentkezést, azonban bizonytalan volt, hogy a segédpüspök megkaphatja-e a rektori státuszt, ugyanis már párhuzamosan egyéb egyeztetések is folytak a rektorság ügyében.[524] Végül mégis Bárd került kinevezésre. 1953-ig állt az Egyházmegyeközi Szeminárium élén, amikor is ősztől Várkonyi Imre géderi címzetes prépost vette át az intézmény vezetését.[525] Bárd nagytudású, de távolságtartó ember volt, jó vezető képességekkel megáldva, de kevésbé lelkipásztor alkat. Várkonyi szintén kiváló szaktekintély volt, nagytudású tanár, azonban rendkívül ambiciózus, ami már karrierizmusba csapott át. Esetenként rivalizálás is kivehető volt a két hasonló szellemi talentumokkal megáldott személy között.[526] A pártállamhoz fűződő viszonyuk azonban nagyon különbözött. Bárd a szükségesnél nagyobb mértékben nem tartott fenn kapcsolatot az állami hatóságokkal, nem meglepő, hogy „reakcióként" is tekintettek rá az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársai. Vele szemben azonban Várkonyi már túlzottan is jó kapcsolatban állt a kommunistákkal.[527] Békepap volt, de ezen kívül politikai síkon is próbált jól helyezkedni, később országgyűlési képviselő[528] is lett, ami magával vonta a kiközösítését is XII. Piusz pápa (1939–1958) által. Ennek ellenére is komolyan vágyott arra, hogy egyszer püspök legyen, de érthető okokból Rómának eszébe sem jutott jelölni őt, még ha a pártállam vélhetően azt el is fogadta volna. Püspöki ambícióira burkoltan a szeminaristák előtt is tett megjegyzést egy alkalommal.[529]

A korábbi megállapodásban is említett tanári kar lett megerősítve az átszervezések során, néhány jezsuita átmenetileg tanított még, de átkerült Kalocsáról Várkonyin kívül Udvardy József, Vág Imre és László. A beteg Hunya ugyan a Szeminárium épületében maradhatott, de

---

523 *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 1557/1950.

524 *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 1557/1950, 4701/1951.

525 *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 947/1954.

526 Mindez Grősz érsek 1961-es halálát követően mindinkább kiütközött, mikortól Várkonyi káptalani helynökként vette át az érsekség kormányzását, Bárd pedig segédpüspökként volt jelen. XXIII. János pápa (1958–1963) sikertelenül próbálta apostoli kormányzóvá kinevezni a püspököt, az állam nem járult hozzá, végül Várkonyi asszisztálása mellett Kalocsáról is eltávolították, internálták. Még korábban, 1951-ben Grősz érsek letartóztatásához is asszisztált Várkonyi. vö. SÁGI, *A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése*, 25–61.

527 SÁGI, *A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése*, 42–43.

528 LAKATOS, *A kalocsai érsekség 100 esztendeje*, 242.

529 Gyulay Endre kiérdemesült szeged-csanádi megyéspüspök szíves szóbeli közlése alapján, Szeged, 2022. március 11.

egészségügyi okokból eltiltották a munkától, az ő tanítványa, Magyar Károly így lett spirituálisként az utóda. Ő mindenben mestere módszereit igyekezett követni.[530]

Szegedi Egyházmegyeközi Szeminárium					
Rektorok		**Prefektusok**		**Spirituális**	
Petruch Antal SJ	1950–1951	Kerkai György SJ	1948–1951	Hunya Dániel SJ	1930–1951
Szörényi Andor	1951–1951	Pap Imre	1951–1953	Magyar Károly	1951–1962
Bárd János	1951–1953	Ipoly Ottó	1953–1957		
Várkonyi Imre	1953–1959	Paskai László	1955–1959		
Szilas József	1959–1977	Szilléry László	1957–1959		
		Hegedűs Antal	1959–1964		

f) Újmisések Grősz József érsek idejében

A Szegedre átkerült kalocsai kispapok kezdetben rendkívül zárkózottak voltak, a szükségesnél többet nem is nagyon érintkeztek más egyházmegyékből származó társaikkal. Idővel azonban feloldódtak és általánosan jó kapcsolatot tudtak kialakítani a többiekkel. Nem volt példa nélküli, hogy voltak olyanok közöttük, akik évtizedekkel később is tartották a kapcsolatot más egyházmegyésekkel, időnként akár meg is látogatták egymást.[531]

A politikát a Szeminárium falai közül igyekeztek kiszorítani, az is csak 1953-ban fordult elő először, hogy a világi hatóságok részéről szorgalmazták, hogy ott is ünnepeljék meg április 4-ét. Az utolsó éveseket abban az évben meg akarta hallgatni a megyei egyházügyi megbízott, Turai István is. Az áldozópappá szentelés előtt álló növendékeket azonban sikertelenül próbálták rávenni, hogy vegyenek részt papi békegyűléseken. Függetlenül a képzés helyszínétől a rektor félévente szöveges értékelést állított össze a növendékek tanulmányi előmenetele,

[530] GYULAY–SZERDAHELYI, *Félelem nélkül*, 32–33. Vö. Életútinterjú Bergmann János kalocsai nagypréposttal.

[531] Gyulay Endre kiérdemesült szeged-csanádi megyéspüspök szíves szóbeli közlése alapján, Szeged, 2022. március 11. Vö. Életútinterjú Bergmann János kalocsai nagypréposttal.

szellemi és testi állapota, valamint magatartása vonatkozásában, azt felterjesztve a főpásztornak.[532]

A Szegeden fellelhető források alapján az látszik, hogy az első szegedi tanév az új körülményekbe való „belerázódással" és az új helyzet megszokásával telt. A Szemináriumnak a kispapok utáni anyagi vonzatainak tekintetében vett nyilvántartása kezdetektől alaposnak mondható. A végzős papnövendékek terén azonban az 1952/1953-as tanév az első, amikor a gyakorlatnak megfelelő menetrend szerinti felszentelési szintek megvalósulásáról részletes információink vannak. A felszentelések „ütemezését" ezutóbbi tanév végzőseinek példájával kívánom szemléltetni. 1952. december 20-án történtek meg a szubdiakónussá szentelések.[533] 1953. január 31-én a szemináriumi elöljárók és tanári kar egyöntetű döntése alapján Ivó József, Nemes Vilmos és Szentgyörgyi József V. éves növendékeket diakónus-szentelésre felkészültnek találták. Bárd János rektor február 5-ei levelében jelezte, hogy a nem-csanádi egyházmegyéseknek, így a kalocsaiaknak is elbocsátó levelet kell kapniuk, hogy Szegeden diakónussá lehessen őket szentelni. A három fiatalember saját kezűleg írt levélben kérte a diakonátus rendjének felvételéhez Kujáni helynök elbocsátóját. Kinyilvánították, hogy kérésüket teljesen szabadon, minden kényszer nélkül tették le, a nevezett egyházi rend felvételével járó kötelezettségeknek pedig tudatában vannak. Leszögezték, hogy szentelésükkel kapcsolatban kánonjogi akadály nem áll fenn.[534] A *dimissioralé*t Kujáni február 24-én kelt kisérőlevelével ellátva meg is küldte Hamvas püspöknek címezve, így a szerpappá szentelés megtörténhetett.[535] Hasonló folyamat játszódott le az áldozópappá szentelést megelőzően. Május 18-án Merksz Elemér rektorhelyettes levélben hívta fel a figyelmet, hogy az áldozópappá szenteléshez szintén elbocsátóra van szükség.[536] Hamvas püspök május 21-én kelt kérésére válaszolva Kujáni helynök az általa és Kis Pál érseki irodaigazgató által aláírt hozzájárulást május 26-án megadta. Kujáni kihangsúlyozta, hogy minden szükséges megbízást megad, hogy a felszentelés megtörténhessen, kivételt képezett ez alól az azt megelőző vizsga, valamint a hitvallás és az eskü.[537] Hamvas püspök így tehát a fentnevezett három kalocsai diakónust is áldozópappá szentelhette június 7-én a szegedi Dómban saját csanádi egyházmegyésivel együtt. Kujáni ezt június 22-én köszönettel nyugtázta.[538] Ekkor további három székesfehérvári és két

532 GYULAY–SZERDAHELYI, *Félelem nélkül*, 33–34.
533 SzCsEL I. 1. a. 147/1952-3.
534 SzCsEL I. 1. a. 900/1953.
535 SzCsEL I. 1. a. 300/1953.
536 SzCsEL I. 1. a. 300/1953.
537 SzCsEL I. 1. a. 900/1953.
538 SzCsEL I. 1. a. 900/1953.

váci egyházmegyés papot szentelt még fel a püspök. Erről tíz nappal később hivatalosan is beszámolt a főpap a kalocsai érseki általános helynöknek.[539]

Alapesetben a papnövendékek felszentelése saját főpásztoruk feladata és kötelessége, ők pedig így neki fogadnak hűséget. *Nota bene* az ordinárius engedélyével más püspök is végezhet papszentelést más egyházmegye számára. Segédpüspök saját ordináriusa engedélyével teheti ezt meg. A felszentelés előtt minden ilyen nem szokványos esetben megbízott előtt – aki lehet akár a helynök vagy az irodaigazgató is – teszi le a felszentelendő az esküt. Fontos azonban, hogy az esküszövegbe a saját egyházmegyéjének nevét – jelen esetekben a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyét – kellett belefoglalni.[540] Abból kifolyólag, hogy Grősz József érsek 1951 óta akadályoztatva volt, így az 1951–1961 közötti egy évtizedben összesen három püspök adta fel az egyházi rend különböző fokozatait a kalocsai újmiséseknek. A fentieket tehát két másik főpásztor kapcsán is alkalmazniuk kellett a felszentelésekkor. Grősz letartóztatását megelőzően utoljára 1950. június 11-én szentelt, akkor éppen Kiskőrösön szubdiakónussá Kiss Ernőt, Mentés Lászlót és Széll Jánost, áldozópappá Kovács Gézát és Szabó Istvánt.[541] Az érsek fogsága alatti első papszentelésre 1951. június 9-én a kalocsai Nagyboldogasszony-főszékesegyházban került sor. Bárd János segédpüspök, az Egyházmegyeközi Szeminárium rektora Kiss Ernőt és Széll Jánost ekkor szentelte áldozópappá, Antal Gézát, Mátrai Dénest, Székely Lászlót és Varga Somogyi Imrét szubdiakónussá.[542] Utóbbiakat már Hamvas Endre a szegedi Dómban szentelte áldozópappá szintén a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye számára.[543] Grősz érsek 1943-as székfoglalása és letartóztatása közötti időintervallumban összesen 27 áldozópap került felszentelésre.[544] A főpap akadályoztatása idején 13 újmisés lépett szolgálatba. Közülük 6 főt Bárd, 7 főt Hamvas püspök szentelt fel.[545] Grősz érsek 1956. június 24-én szentelt újra papot főegyházmegyéje számára, András Tibort és Nagygyörgy Lászlót[546]; utoljára pedig 1960. június 19-én Bergmann Jánost, Leányfalusi Vilmost és Tölgyes Ferencet.[547] Nekik, de általánosságban is az új kalocsai egyházmegyés papoknak az állameskü

---

539 SzCsEL I. 1. a. 900/1953.

540 Gyulay Endre kiérdemesült szeged-csanádi megyéspüspök szíves szóbeli közlése alapján, Szeged, 2022. március 11.

541 *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 4080/1950.

542 *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 3064/1951.

543 Hamvas püspök 1948. június 20-án egy alkalommal már szentelt kalocsai egyházmegyéseket, Németh Lajos áldozópapot és Jánoshegyi József, Pesitz József, valamint Rosenthal Imre diakónusokat. Ld. Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek 4087/1948.

544 SzCsEL I. 1. a. 900/1953.

545 *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 3064/1951, 4702/1951, 2079/1952, 1911/1953, 890/1954.

546 *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 933/1956.

547 *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 1705/1960.

rendszerint a megyeszékhely Kecskeméten kellett letenniük.[548] 1961-ben az érsek szomorúan konstatálta, hogy főpásztorsága alatt először fordul elő, hogy nincsen papszentelés a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye részére. Abban az évben ugyanis még ha áldozópap-szentelésre nem is, de még diakónus-szentelésre sem került sor. Először hangoztatta komolyan az új hivatások iránti szükség fontosságát, felhívta a figyelmet a paphiány visszaszorításának szükségességére. Igaz, ekkoriban még papbőség volt, azonban intő jelnek tekintette, hogy a számára fontos jubileum évében nem szentelt papot. Felhívta a plébánosok figyelmét, hogy legyenek figyelmesek, hogy idejekorán igyekezzenek felismerni, hogy ha egy tehetséges fiúgyermekben megmutatkoznak a hivatás csírái, s ezesetben segítsék őket, hogy ha ez valóban így van, maguk is felismerjék ezt. Értelemszerűen tehát csak olyanok papságra történő jelentkezését várta ettől, akik önként döntenek az egyházi pálya mellett, szigorúan minden rábeszéléstől mentesen.[549] Az az évi papszentelések hiányát különösen azért is fájlalta, mivel ő maga abban az esztendőben ünnepelte aranymiséjét.[550] Grősz József 18 esztendős kalocsai egyházkormányzási terminusa alatt összesen 53 áldozópap került felszentelésre, ebből ő maga 39 fiatalembert szentelt fel, Hamvas püspök 8, Bárd pedig a már említett 6 főt. Ha Grősz egész érsekségét nézzük, akkor átlagosan kerekítve 3 főt szenteltek évente. Ha megosztva nézzük az átszervezés előtti és utáni arányokat, akkor a szegedi érában évi 2 főre csökkent a felszenteltek száma, azt megelőzően ez a mutatószám 3 fő. A Grősz által felszentelt Bergmann János napjainkban a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye nesztora. Az utolsó pap, aki a Grősz-érában lett felszentelve.

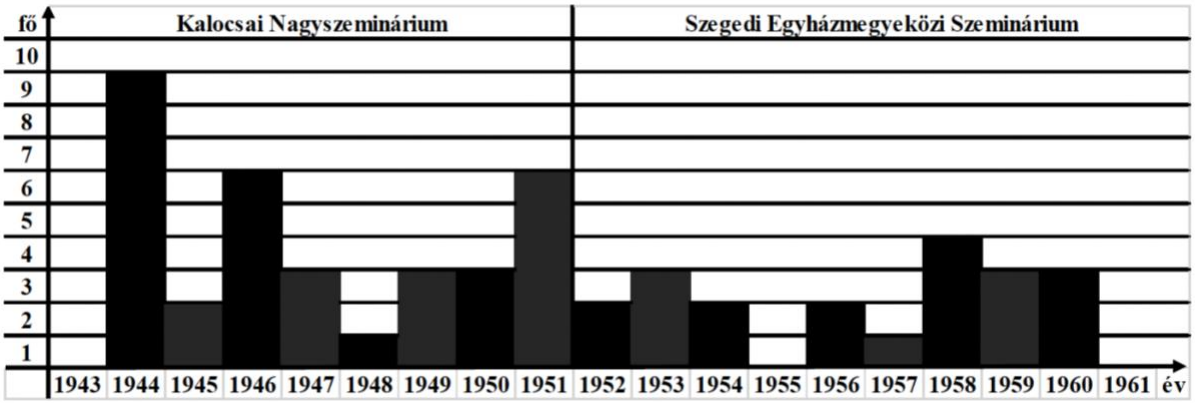

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye számára felszentelt újmisés áldozópapok létszámának alakulása Grősz József érsek egyházkormányzása idején (vonatkozó körlevéli közlések alapján)

[548] Bergmann János nagyprépost szíves közlése, Kalocsa, 2024. április 18.
[549] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 984/1961.
[550] SÁGI, *Grősz József pappá szentelésének.*

2. Főegyházmegyei Tanfelügyelőség és iskolák

Ahhoz, hogy történelmi kontextusba helyezhessük a történéseket, felvezetésként érdemes a történeti előzményekre is kitérni. Habár Haynald Lajos érsek az 1868-as népoktatási törvény[551] hatására szervezte meg a Főegyházmegyei Tanfelügyelőséget 1873-ban, annak már 1858-ig visszanyúló kezdeményeződései voltak, így különösebb átalakítás nem történt. Egy iskolai főfelügyelő addig is működött már, a kerületi tanfelügyelők pedig a kerületi esperesek maradtak. A főtanfelügyelő és hivatala felelt azért, hogy az 1868-as – majd később az aktuális – oktatásüggyel kapcsolatos jogszabályok figyelembevételével zajlik-e az oktatás az iskolákban, azok megfelelően működnek. A Tanfelügyelőség folyamatos kapcsolatot tartott fenn az iskolákkal, szükség szerint (pl. járvány esetén) rendeleteket adhatott ki. 1931-es kinevezése óta Földesdy Antal tiszteletbeli kanonok látta el a főtanfelügyelői tisztséget, majd őt 1944-ben Gyetvai Péter váltotta. Tanítók kinevezési és lemondási valamint áthelyezési ügyének kezelése, ehhez kapcsolódó folyamatos kapcsolattartással az iskolaszékekkel, mind a főtanfelügyelő feladatkörébe tartozott.[552] A kinevezésekhez a jóváhagyást az érsek vagy általános helynöke – esetleg a káptalani helynök – adta meg minden esetben.[553] Az iskolaszéki elnök a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium irányában szintén ilyen esetekben megtette a szükséges lépéseket, hogy nominálásukat a Budapestvidéki Tankerületi (Kir.) Főigazgatóság is jóváhagyja.[554] Ha pl. szerzetesi fenntartású intézményhez ment át egy pedagógus, ugyanolyan ügyintézésre volt szükség a Főegyházmegyei Főtanfelügyelőség bevonásával rendezve a juttatások tisztázása szempontjából a minisztérium felé. Állami szervként a Pest Vármegyei Tanfelügyelőség intézte a teendőket.[555]

Értelemszerűen egy-egy tankerületben több katolikus iskola is működött. Lényegét tekintve egyházmegyei és országos szinten is többségben voltak az úgynevezett hitvallásos iskolák. Minden iskola mellet működött egy iskolaszék, ez nem egy esetben átfedést mutatott az egyházközséggel, illetve egyháztanáccsal, ugyan más-más feladatokkal és célokkal foglalkoztak. Az iskolaszékek elnökei a helyi plébánosok vagy plébániai kormányzók voltak.[556]

---

[551] KELEMEN ELEMÉR, *Eötvös népoktatási törvénye*. Pedagógiai Szemle (2019) 5–6, 5–21.

[552] Példaként lásd Sági Ilona tanítónő esetén keresztül: SÁGI GYÖRGY, *Az iskolai oktatás gyakorlati kihívásai Akasztón a II. világháború végén. Mikro-helytörténeti vázlat, elemzés Sági Ilona rk. népiskolai tanítónő példájából kiindulva*, Múltbanéző 12 (2018) 9. https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_12_9#footnote-37092-45-backlink (Letöltés: 2025. 08. 02.).

[553] KFL I. 3. b. Népiskolák iratai: Kalocsa – Zárda 3987/1947.

[554] Sági Ilona esetén lásd: KFL I. 3. b. Népiskolák iratai: Akasztó 1853/1942, KFL I. 3. b. Népiskolák iratai: Kalocsa – Zárda 5858/1947.

[555] KFL I. 3. b. Népiskolák iratai: Kalocsa – Zárda 5858/1947, 289/1948, 5060/1947, 4419/1947.

[556] Ennek prózai oka, hogy valójában az iskolaszékek és egyházközségek között átfedés mutatkozott, ha utóbbi nem létezett egy helyen, utóbbi látta el ugyanazt a feladatot. Erről a jelenségről országosan beszélhetünk, nem csak

A főtanfelügyelőség számára az oktatási intézmények kezelését végző iskolaaszékek rendszeres statisztikai kimutatásokat adtak tanévenként, mind a diákok előmenetele, mind a pedagógusok javadalmazása tekintetében.[557]

A haynaldi alapokon nyugvó Főegyházmegyei Tanfelügyelőség egészen 1948-ig, az iskolák államosításáig különösebb intézményi zavarok nélkül láthatta el munkáját. Ezt követően néhány év erejéig Hitoktatási Felügyelőséggé redukálódott át, az állami nyomás megléte egyértelmű volt.

a) Nehézségek a második világháború végére

Mint oly sok más területen, az oktatási szférában is egyre jobban éreztette hatását a háború az idő előre haladtával. Az egyházi fenntartás alá tartozó népiskolákban is egyre jobban éreztette hatását, hogy a férfi pedagógusokat is részben vagy teljesen behívták a honvédség kötelékébe. Terjedelmi okokból nincs rá lehetőség, hogy valamennyi népiskola helyzetét végig kísérjem, példaként Akasztót választottam ki. A front magyarországi helyzetétől és időbeliségétől függ, hogy mely településeken mikor jelentkeztek az akasztóihoz hasonló dolgok.[558]

Grősz érsek 1944. szeptember 9-én kelt több oldalas körrendeletében szabályozta, – a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendeletével összhangban –, hogy légitámadás esetén, miként tegyenek az egyes népiskolák oktatói, hogyan menekítsék biztos helyre diákjaikat. A településeken a tanítási idő alatt állandó rádióügyeletet kellett fenntartani, az ügyeletet fél órával a tanítás megkezdése előtt meg kellett már kezdeni. Ugyanezt az ügyelőszolgálatot akkor is fenn kellett tartani, ha egyéb okból tartózkodtak a gyerekek az iskolákban. A szolgálatot 2–3 fő látta el egyszerre tanintézményenként. Egy fő egyhuzamban két órát ügyelhetett rádiószolgálatban. A diákoknak az óvóhelyekre történő eljuttatásáról, azok számáról és elhelyezkedéséről is rendelkezett az érsek, valamint, hogy napszaktól függően mely esetekben kell, mely esetekben nem kell megjelenniük az oktatáson esetleges riadót követően.[559]

Maradva Akasztó példájánál, az 1944/1945-ös tanév ugyan megkezdődött szeptember 4-én, azt azonban október 9-én fel is függesztették, tekintve, hogy katonai célokra lefoglalták az

---

egyházmegyei szinten. Példaként erre lásd SÁGI GYÖRGY, *Egyházközségek megalakítása a veszprémi egyházmegye területén Rott Nándor püspöksége idején*, Rott Nándor és kora. A katolikus egyház 1918–1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között. Szerk. Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (A veszprémi egyházmegye múltjából 36.) Veszprém 2020, 245–272.

[557] Lásd példaként KFL I. 3. b. Népiskolák iratai: Akasztó 111/1947.

[558] SÁGI, *Az iskolai oktatás gyakorlati.*

[559] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 1907/1944.

iskolaépületet. A szovjetek bevonulásával sem történt változás, hadikórházként működött tovább. Az iskolaszék elnöke, Dudás István plébános természetesen rendre jelentéseket tett a helyzet alakulásáról a főtanfelügyelőnek. Most ugyan csak egy településről beszélek, de máshol sem volt különb a helyzet. „Az iskola szenét és három osztályra való padot feltüzeltek. Mintegy 60 db táblaüveget felhasználtak, vagy betörtek. A kályhákat elvitték (Ez utóbbi nagy része megkerült.)" – írta a plébános. Advent idején működhetett ismét iskolaként az épület, majd ismét lefoglalták.

A megszálló szovjetek arról biztosították Grősz érseket, hogy szándékuk szerint mindenütt biztosítani kívánják az iskolai oktatás mielőbbi akadálytalan helyreállítását. „Ennek kapcsán még múlt év november hó közepén köriratban rendeltem el főtanfelügyelőségem útján a tanítás mielőbbi megkezdését" – írta körlevelében. „Különösen szükséges, hogy a népiskolák mindenhol megkezdjék működésüket. Az oktatás zavartalansága, a megfelelő helyiségek, felszerelések és a tüzelőanyag biztosítása érdekében szükség esetén a közigazgatási hatóságokon kívül lépjenek érintkezésbe a katonai parancsnokságokkal is" – utasította az iskolaszékek vezetését a főpap. Rendelkezése szerint, ha az iskolaépületekben nem is, de valamilyen alkalmas helyen a tanítást meg kell indítani, hogy a diákok tanulmányaik előmenetelében semmiképpen se szenvedjenek hátrányt. Tanerő és tüzelőanyag hiánya esetén osztályösszevonásokat is engedélyezett az érsek, valamint a pedagógushiányból adódóan szükségszerűen a menekült tanerők intézményi betagozását is deklarálta az Érseki Főtanfelügyelőség útján. „Végül a jelen nehéz körülmények között nyomatékkal hívom fel az összes hitoktatók és a tanerők figyelmét a valláserkölcsi nevelés fontosságára és szükségességére. Az istentiszteletek látogatása (amennyiben észszerű akadály nem forog fenn) fokozott mértékben szorgalmazandó, s bizton remélem, hogy e tekintetben a tantestületek tagjainak jó példája fog legteljesebb eredményt biztosítani" – zárta 1945. január 31-én kelt rendelkezéseit a kalocsai főpásztor.[560]

Akasztón az ingadozó állapot 1945. március közepéig hosszabb-rövidebb megszakításokkal folyamatos volt. Ekkortól fűtetlen termekben ugyan, de hat tanítónővel hat osztályban megindult az oktatás. A diákok azonban nagyon rendszertelenül jártak az egyes osztályokba. Dudás plébános a könyv- és füzethiányról is panaszkodott a Főegyházmegyei Tanfelügyelőségnek. Levelében a pap méltatta a hat akasztói tanítónőt. [561] A fizetések ekkor

[560] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 156/1945.

[561] Bakay Mária, Bakay Terézia, Kalmár Imréné Kapots Erzsébet, Ligeti Lajosné Kapots Ilona, Sági Ilona és Subaly Aranka. Hetedikként Keresztes Endréné Gyurkó Margit 1945. május elején csatlakozott hozzájuk, akinek szintén akasztói tanító férje, csakúgy mint másik kollégájuk, Oravecz Andor, ekkor hadifogságban volt. Vö. KFL I. 3. b. Népiskolák iratai: Akasztó 7/1945.

már több havi elmaradásban voltak. Például az 1944. novemberi és decemberi járandóságukat is csak 1945 májusában kapták meg, az 1945-ös fizetésükből pedig egy fillért sem.[562]

b) Egyházi iskolák államosítása

Az 1946. március 14-i, Grősz elnöklete alatt ülésező püspöki konferencián is foglalkoztak az iskolák államosításának eshetőségével. A püspökök elhatározták, hogy csak az erőszaknak fognak engedni, önként nem adják át a katolikus intézményeket. Az államosítást rablásnak fogják minősíteni.[563]

Mikor a tervekkel ellentétben Kalocsán nem sikerült a rendszernek állami iskolát létrehoznia – a szülők inkább egyházba íratták gyermeküket – azért is az Egyházat okolták. 1946. május 20-ai levelében az érsek felszólította az egyházközségi képviselőtestületeket és a Katolikus Szülők Szövetségét, hogy tiltakozzanak a katolikus oktatást ért támadások ellen. Tiltakozó távirat Nagy Ferenc kormányfőnek címeztetett. „A félreállás ily fontos ügyben lehetetlen, hisz az a hittagadással azonos lenne."[564], illetve utasította papjait, hogy ha az államosítás bekövetkezik, azonnal olvassák fel a püspöki kar tiltakozó levelét.[565] 1946. május 30-án az érsek fogadta Mindszenty József bíborost Kalocsán. A hercegprímás a Katolikus Szülők Szövetsége I. nagygyűlésén 12 ezer ember előtt mondott beszédet a hitvallásos iskolák védelmében, és tájékozódott a kalocsai helyzetről. Grősz érsek június elején elrendelte a Katolikus Szülők Szövetségének megalakítását a főegyházmegye valamennyi egyházi- és állami-, községi iskolájában. A Katolikus Szülők Szövetsége az *Actio Catholica* kulturális osztályának egyik alosztálya volt.[566]

A Szabolcs vármegyei Pócspetriben az egyházi oktatás megmaradása melletti 1948. június 3-ai tüntetés során egy rendőr meghalt (saját fegyvere elsült, halálosan megsebesült). Az állami hatóságok megkreálták ebből a „klerikális reakció" erőszaktól sem visszariadó ügyét. Az eset fordulópontot jelentett az egyházi iskolák államosítása és a hitoktatás korlátozása tekintetében, propaganda célokra használták fel az egyházak ellen.[567]

---

[562] Dudás plébános május 22-ei levelében is még csak annyit tudott ezzel kapcsolatban Kalocsára írni, hogy „Remény van azonban arra, hogy a közeli napokban 1–2 hónapi fizetéshez hozzájuthatnak a község útján. Vö. Vö. KFL I. 3. b. Népiskolák iratai: Akasztó 7/1945.

[563] BEKE, *A magyar katolikus püspökkari*, 77–78. Mindszenty a konferencia idején még Rómában tartózkodott februári bíborossá kreálása után, ezért elnökölhetett Grősz érsek.

[564] KFL I. 1. a. (Püspökkari) 2264/1946.

[565] KFL I. 1. a. (Püspökkari) 1260/1946.

[566] *Grősz József kalocsai érsek naplója,* 258–259 és MINDSZENTY, Emlékirataim, 74–75. vö. LAKATOS, *A Kalocsai Érseksége 100 esztendeje*, 122-123

[567] SZÁNTÓ, *A kommunizmusnak sem sikerült*, 19.

1948. június 16-án megtörtént az, amitől a püspökök tartottak. Az azévi XXXIII. törvénycikk országgyűlési elfogadását követő kihirdetését követően minden nem állami iskola fentartója az állam lett, vagyontárgyaik szintén állami tulajdonban kerültek.[568] A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a végrehajtási utasítást tíz nappal később hagyta jóvá, másnap került be a Magyar Közlönybe. A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye szempontjából releváns döntésről Grősz érsek igen részletes körlevélben tudósította papjait és híveit. A körlevélben azt sem mulasztotta megjegyezni, hogy a most bekövetkező államosítás nem azért történik, mert az egyházi oktatási intézményeik gyengébb színvonalúak lennének, sőt, igen szép eredményeket értek el az elmúlt években is, holott nem könnyű időszak volt a hátuk mögött. Külön kiemelte azt is, hogy 1946 éveleje óta 17 újonnan szervezett nép- és általános iskola létesült a főegyházmegyében, az akkori 120 intézményhez képest az államosításkor 137 volt.[569]

Az érsek részletes statisztikai adatokat is közölt arról, hogy mi az, amit elvesznek az Egyháztól főegyházmegyéje területén.[570] Ezeket mindenképpen érdemes az alábbiakban egy rövid felsorolás[571] erejéig összegezni:

- Középiskolák: 2 gimnázium[572], 1 tanítóképző intézet és líceum, 2 tanítónőképző intézet és leánylíceum, 1 óvónőképző intézet. Az első két gimnáziumot nem tekintve a többiben összesen 54 államsegélyes tanszék működött, közölük 39 szerzetesnői volt.
- Középfokú iskolák: 4 polgári leányiskola kifutó utolsó évfolyama, tekintve hogy átalakításban volt az általános iskolai rendszerré. Mellettük 31 szerzetes tanári tanszék volt megszervezve.

[568] Ezer év törvényei: 1948. évi XXXIII. törvénycikk a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában, https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94800033.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D43 (Letöltés: 2025. 08. 03.)

[569] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 3046/1948.

[570] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 3046/1948.

[571] A pontos kimutatást lásd a disszertáció függelékében.

[572] Mindkettőt *exempt* férfiszerzetes-rendek vezették, így ezt nem részletezte az érsek.

- Alsófokú iskolák: 137 általános/népiskola.[573] A már említett 31 szerzetes tanári tanszék mellett további 481 tanító/nő[574] és 26 tanári állás tartozott.

- Kisdedóvoda: 20 óvoda, 26 óvónői állással. Utóbbiak közül 23-an szerzetesnők voltak. Több helyen működött nyári napközi otthon is.[575]

- Nevelőintézetek: gimnáziumok, közép- és középfokú leányiskolák mellett. Külön megemlítendő a nagy múltú kalocsai Tanítókháza[576], valamint a bácsbokodi Szent József tanyai internátus.[577]

Ugyan nem lettek kiközösítve az államosításokban aktívan részt vevő személyek, de az érseki hatóság kifejezésre juttatta, hogy ettől függetlenül botrányt okoztak és súlyos bűnt követtek el. Szentgyónás során abban az esetben lehetett őket feloldozni, ha az aláírásukkal támogatott államosítást írásban visszavonták és sajnálatuk kifejezése mellett ígéretet tettek, hogy a jövőben engedelmességet mutatnak az Egyház irányában.[578]

Ilyen körülmények között érte a hír az érseket – melyet Sík Sándor piarista tartományfőnök hozott tudomására –, hogy a pápa Kalazanci Szent Józsefet nyilvánította valamennyi népiskola égi patrónusává. Minderről főegyházmegyéje híveit 1948. október 26-án körlevél formájában tájékoztatta.[579]

---

[573] Külön kiemelte azt is, hogy 1946 éveleje óta 17 újonnan szervezett nép- és általános iskola létesült a főegyházmegyében, az akkori 120 intézményhez képest az államosításkor 137 ilyen iskolatípus volt. További 10 iskola várt még miniszeri jóváhagyásra. 30 új tanári és 153 tanítói státusz lett megszervezve, vagy volt szervezés alatt ugyanebben az időszakban. További statisztikai adatok a 137 iskola vonatkozásában az „1947. november 15-i állapot szerint a következők: Tantermek száma 433 (azóta 4 újabb tanterem nvilt meg). Az iskolák mellett működött összesen 466 rendes, 72 állami beosztott, 50 nem állami beosztott és 8 óraadó, összesen 596 tanár, tanító (ebből férfi 303, nő 293). A. beírt tanulók létszáma 22.626 (közülük fiú 11.067, leány pedig 11.559). A tanulók közül róm. kat. vallású volt 21.744, (10.626 fiú és 11.118 leánv), gör. kat. 37 (23 fiú. 14 leány), ev. ref. 576 (305 fiú, 271 leány), ág. h ev. 170 (77 fiú, 93 leány), unitárius 19 (7 fiú, 12 leány), gör. kel. 8 (4 fiú, 4 leány), baptista 43 (16 fiú, 27 leány), izraelita 23 (6 fiú, 17 leány), egyéb 6 (4 fiú. 2 leány). A tanulók közül magyar anyanyelvű volt 21.742 (10.637 fiú. 11.105 leány), német 752 (366 fiú, 386 leány), szerb 3 (2 fiú, 1 leány), bunyevác, sokac 127 (61 fiú, 66 leány), rutén 1 fiú, egyéb 1 leány." Vö. *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 3046/1948.

[574] A tanítói állások közül 78 szerzetesnői állás volt. A tanári tanszékek közül 18 volt polgári iskolai tanári, 8 középiskolai tanári, s közülük egy-egy szerzetesnői.

[575] Az államosítás pillanatában szervezés alatt állt még 5 új óvoda, valamint összesen 11 óvónői állás, ebből 5 szerzetesi.

[576] KFL VI. 4. Kalocsai Tanítókháza. 1894-ben Berauer József kalocsai tanítóképzős tanárindítványozta először megalapításának szükségességét az érseknek. Végül Császka György érsek 1896-ban megalapította. A kollégium az egyházmegyei római katolikus tanítók kalocsai tanítóképzőbe vagy gimnáziumba járó gyermekeinek díjtalan szállást és ellátást biztosított.

[577] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 3046/1948.

[578] KFL I. 1. a. (Disciplina fidelium) 4529/1948.

[579] KFL I. 1. a. (Cultus Sanctorum) 6333/1948.

3. Hitoktatás

A hitoktatás kérdése értelemszerűen kardinális jelentőséggel bírt az Egyház számára. Ugyan az 1949 augusztusában hatályba lépő új alkotmány[580] rögzítette az állam és az Egyház szétválasztását, utóbbi szabad működését, a lelkiismereti szabadságot, a gyakorlat nagyon nem ezt mutatta.[581] Az az évi népszámlálás során volt utoljára kötelezően megadandó a vallási hovatartozás is.[582]

Az egyházi hatóságok tiltakozása dacára 1949. szeptember 5-vel az addigi kötelező iskolai hitoktatás megszűnt, azaz fakultatívvá vált. Az állami hatáságok, de például alkalmanként egyes iskolák egyházellenes vezetői adminisztratív módokon igyekeztek megnehezíteni és ellehetetleníteni a gyerekek iskolai hitoktatásra történő beíratását, többek között az időpontok és helyszínek variálásával. Minden próbálkozás dacára, kezdetben nem jártak még sikerrel. Cél volt az időközi lemorzsolás is a diákok részéről. Az 1950-es években azonban tovább romlott a helyzet, a püspökök hiába tiltakoztak, élükön Grősszel. A legtöbb állami visszaélés a hitoktatás területén érte nemcsak a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében, hanem országszerte is az Egyházat.[583] A Grősz által kényszerűen aláírt 1950-es megállapodásnak sem lett pozitív eredménye egyházi szempontból, tovább romlott a helyzet, 1951-ben már az első szentáldozásra és bérmálásra történő templomi felkészítést is megpróbálták nehezíteni.[584]

1952 nyarán az Állami Egyházügyi Hivatal instrukciója alapján Kujáni helynök kénytelen volt felhívni az esperesek figyelmét arra, hogy a hittant a soron következő 1952/1953-as tanévtől kezdve nem osztályozhatják a hitoktatók. Azt az állami szerv nem kifogásolta, hogy az oktató szentképet adjon tanítványainak, de értékelést arra sem írhatott.[585] Ahhoz, hogy valaki hitoktatói tevékenységet folytasson, ahhoz a Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Oktatási Osztályától is szükség volt az engedélyhez, az érsek vagy helynöke döntése

---

[580] Vö. 1949. évi XX. törvény 54. § (1) A Magyar Népköztársaság biztosítja a polgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát. (2) A lelkiismereti szabadság biztosítása érdekében a Magyar Népköztársaság az egyházat különválasztja az államtól.

[581] SÁGI GYÖRGY, *Report of József Grősz, Archbishop of Kalocsa and Bács, to the Apostolic Holy See on the relationship between the Hungarian State and the Church in 1949.* XXVI. Tavaszi Szél Konferencia 2023 - Tanulmánykötet II. Szerk. Molnár Dániel, Molnár Dóra, Budapest 2023, 408–420.

[582] *1949. évi népszámlálás 12. összefoglaló főeredmények*, II. rész. Szerk. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1952, 41.

[583] SZÁNTÓ, *A kommunizmusnak sem sikerült*, 21, 31, 35, 45. Vö. LAKATOS, *A kalocsai érsekség 100 esztendeje*, 59.

[584] SZÁNTÓ, *A kommunizmusnak sem sikerült*, 25, 29.

[585] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 1801/1952.

mellett.[586] Ha azzal nem rendelkezett az illető lelkész, hiába volt engedély a hitoktatásra, azt addig nem kezdhette meg, amíg azt kézhez nem kapta Kecskemétről.[587]

Nincs lehetőség végig venni, hogy az érsekség mely plébániájának területén, vagy éppen melyik iskolában milyen visszaélések történtek a hitoktatás visszaszorítása érdekében, azonban szemléltetés gyanánt mindenképpen érdemes ezek jellegét vázolandó példaként felhozni. Czapik Gyula egri érsek, aki Grősz letartóztatását követően kelletlenül, de átvette a püspöki kar irányítását 1953 őszén egy hejőbábai, muhi, mezőszemerei és jászárokszállási hittanbeiratkozásokkal kapcsolatos panaszokat mellékelve kérte az ordináriusokat, Kalocsa esetében Kujáni Ferencet, hogy a minta alapján gyűjtsék be és terjesszék elő a *iurisdictio*juk területén tapasztalt visszásságokat.[588] A helynök egyébként ettől függetlenül már egy hónappal korábban hasonló ügyben fordult a plébánosokhoz, így volt már ekkorra rálátása.[589] Ebből is látszik, hogy a püspökök tisztában voltak a helyzettel, időről-időre tárgyalták is a szituációt, viszont nem kedvezett a helyzet számukra. Ígéreteket mindig kaptak, akár még Horváth Jánostól, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökétől is, de a gyakorlati tapasztalat az volt, hogy évről-évre változatlanul jönnek a papoktól, hitoktatóktól a panaszok. Kujáni és Grősz is évente beszámolót kért a papoktól a hitoktatással kapcsolatos tapasztalatokról.[590] Természetesen arról is rendre beszámoltak a papok, hogy az egyes évfolyamokon hány fővel kezdődhetett meg a hitoktatás, hány tanórában.[591] 1954-ben pedig szimplán május közepén beszüntettették a hitoktatást. Czapik ekkor is tájékozódott, hogy mely egyházmegyében, így a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében is, mi a helyzet.[592]

A szülők idegeivel játszva és türelmével visszaélve egyes iskolaigazgatók fokozott lassúsággal végezték a diákok adatainak felvételét a hitoktatásra történő beiratkozás során (pl. Akasztón 3 diák/1 óra). Nem egyszer próbálták a szülőket megfélemlíteni. *Nota bene* elvárt volt, hogy az apa és az anya is megjelenjen. Ez vissza visszatérő probléma volt, holott az állami szabályozás csak az egyik szülő megjelenését várta el, a másiktól elegendő lett volna az egyetértésről szóló meghatalmazás.[593] Esetenként megpróbálták a szülőt lebeszéni, mondván mire felnő a gyereke nem lesz már sehol a vallás. Olyan is történt, hogy egyik helyszínről előzetes bejelentés nélkül

[586] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 2964/1953.
[587] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 2238/1953.
[588] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 1988/1953.
[589] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 1896/1953.
[590] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 2091/1956.
[591] Példaként lásd KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 1830/1956.
[592] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 1286/1954.
[593] Vö. KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 2335/1958. Írásbeli meghatalmazást ezzel kapcsolatban nem akartak elfogadni az iskolában.

áttették a beiratkozást. Máskor közölték, hogy délután lesz beíratás így a szülőket reggel hazaküldték, de mire végre oda érhettek volna, lejárt a rendelkezésre álló idő a beiratkozásra. A legaljasabb módon akár szülő adatait is kikérve megpróbálták megfélemlíteni, vagy éppen megalázó stílusban beszéltek a gyerekét beíratni kívánó szülővel.[594] Olyan is megtörtént, hogy a megadott időben nem volt ott a beiratkozást levezénylő tanerő.[595] Vagy éppen olyan hír is eljutott Kalocsára, hogy volt, amikor a tanítók a beiratkozottak ¾-ét törölték a listából, így később azok nem is mertek újra jelentkezni.[596]

Megesett, hogy az amúgy ministráló diákot egy-egy tanár nyilvánosan megalázta iskolatársai előtt, lesajnálóan nyilatkozva a gyerek képességeiről, mondván „csak arra jó, hogy ministráljon." Máskor hasonló körülmények között diáklányt alázott meg tanára, hogy menjen csak hittanra, földrajzból lerontják majd a jegyét, nem fog tudni felsőbb tanulmányokat folytatni. Ezek lelki sebeket ejtettek a gyerekeken, később eredményezhették a hittan és szentmise látogatástól való távol maradást, kimaradást is.[597]

Gyakran előfordult az is – amiről Ipolyi László bajai hitoktató is beszámolt –, hogy azért nem tudták egy iskolában megkezdeni a hitoktatást – hiába történt meg a beíratás –, mert az iskolaigazgató közölte, hogy hiába a felmutatott hitoktatói megbízatás, felsőbb hatóságtól várnak még rendelkezést. Ilyenkor az Érseki Hatóságnak kellett külön kérnie a megyei tanács Végrehajtó Bizottsága Oktatási osztályától, hogy tegyék meg a szükséges lépéseket. Az adminisztratív akadályozás tehát mindennapos volt.[598] Ha a 10 főt nem érte el egy helyen a jelentkezők száma, akkor sem lehetett megkezdeni a hitoktatást.[599] Vaskúton pedig problémaként vetődött fel az, hogy összesen 1-1 órát engedélyezett külön-külön bontásban az egész alsó- és az egész felsőtagozat számára az igazgató, ezzel ellehetetlenítve a hatékony oktatást.[600] Más esetekben is Kecskemétről próbálták meghatározni, hogy heti hány órát tarthat a lelkész hitoktató.[601] Az órabeosztások korlátozásának is egyértelmű volt, hogy mi a célja…[602] A teremhiány miatt is körültekintő és átgondolt megoldás kialakítására volt helyenként

[594] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 1961/1953, 3070/1954.
[595] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 2429/1954.
[596] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 1894/1956.
[597] *Életútinterjú Bergmann János nagypréposttal*. Vö. KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 2110/1956.
[598] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 2337/1953, 2363/1953.
[599] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 2337/1953, 2238/1953.
[600] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 2342/1953.
[601] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 3407/1954.
[602] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 2956/1954.

szükség.[603] Az hogy a plébániai hitoktatást elfogadják, az időbe tellett.[604] Máskor azonban ez továbbra is akadályokba ütközött, nem engedélyezték Kecskemétről.[605]

A papoknak nagy határozottságra volt nem egyszer szükségük, hogy elérjenek valamit az iskolaigazgatóknál.[606] Ez nem csak a Grősz-korabeli Egyházra, hanem az azt követőre is igaz volt, hogy élelmesnek kellett lennie a papnak, hogy ha az Evangéliumot hirdetni akarta.[607] A „túl" eredményes papokat, mint Varga József csikériai plébánost ezügyből kifolyólag Szakács Gyula megyei egyházügyi főelőadó is berendelte Kecskemétre, hogy elbeszélgessen vele, azt pedig ki is jelentette, hogy káplánja, Széll János a következő évre ne is várja, hogy engedélyt kap hitoktatásra. Varga az esetleges disponálása lehetőségét is felvetette, végül azonban ez nem történt meg.[608]

Az ateista propaganda ellen, melyben addigra a pedagógusok egy része is élharcosként vállalt szerepet, maga Grősz érsek a Népfront 1960. május 27. és 29. közötti gyűlésén is felemelte a szavát. Olt erre csak úgy reagált, hogy úgy igazságos, ha a hitoktatással kapcsolazos pro és contra érvek is elhangzanak az iskolákban.[609]

---

[603] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 2026/1956.
[604] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 221/1958, 3812/1958, 3961/1957.
[605] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 1125/1960, 676/1960.
[606] *Életútinterjú Bergmann János nagypréposttal*.
[607] *Pódiumbeszélgetés Bábel Balázs kalocsa-kecskeméti érsekkel*.
[608] KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 2043/1954.
[609] KÁLMÁN PEREGRIN OFM, *Názáret rejtettségében, politikai elnyomásban. Belon Gellért és a korabeli Egyház*. Budapest 2025, 48.

VIII. Egyesületek végnapjai

Mikor a főegyházmegye területén működő korabeli egyesületekről beszélünk, éles cezúrát kell tennünk az 1946-os évvel, mikor Rajk László belügyminiszter a 7330/1946-os ME. rendelet alapján oszlatta fel a katolikus és egyéb vallási egyesületeket.[610] Ez természetesen a Grősz érsek joghatósága alatti területen működő egyesületeket egyaránt érintette. Egyesület és egyesület között azonban fellelhetünk különbözőségeket, hogy melyik miként járt el ennek következtében vagy éppen hogyan próbált más módokon tovább létezni. Mások az új impérium kiépülésére meg értelemszerűen megszűntek.

1. Működésbeli változások

a) A világháború végén

Mikor Grősz elfoglalta érseki székét értelemszerűen olyan szervezetek, mint például a Levente Egyesület még javában működött. Az abban való részvételt maga a főpásztor sem ellenezte. Sőt, a leventevezető-képzésre rendre felszólította papjait, hogy azon, aki eddig nem vett még részt korábban, az ezt pótolja. Leginkább lelkipásztori és evangelizációs szempontból volt ez fontos egyházi szempontból, hisz leventevezetőként a vallási nevelés előmozdításában is az egyes papok így részt vehettek. Megesett, hogy a tanfolyamokon átfedés volt a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete képzéseivel. A Levente Mozgalom sorsa a második világháborúval azonban végleg megpecsételődött. Nem kétséges, hogy országos viszonylatban is a Kerkai Jenő jezsuita nevével fémjelzett, fent említett Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete volt a legkiterjettebb és legsikeresebben működő.[611] A főegyházmegye ifjúsága is rendre részt vett az általa nyújtott tanfolyamokon, képzéseken egyaránt, többek között az érseki székvárosban is. Grősz is pozitívan állt ennek működéséhez, alkalmasint anyagiakkal is támogatta az érsekség részéről.[612] A szervezetet különösen közel érezte magához.

---

[610] KFL I. a. (Egyesületek) 1852/1946.

[611] Történetének részletes feldolgozását ld. BALOGH MARGIT, *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*. Budapest 1998.

[612] KFL I. a. (Egyesületek) 6948/1943.

b) Rendszerváltás után

1945 elején még pozitívan állapította meg, hogy akadálymentesen működhetett tovább a mozgalom, bő fél évvel később igyekezett minél inkább elérni, hogy lehetőleg a működés akadályoztatása szűnjék meg.[613] A tíz éves évfordulóra készülő emléklapokat Grősz érsek látta el kézjegyével a központ kérését követően.[614] A főegyházmegye papjai igyekeztek az érseki instrukcióknak is eleget tenni, a tanfolyamokon ők is részt venni. A képzésen való részvétel azonban így is sokszor akadályokba ütközött. Így több pap is halasztást kért a következő évi tanfolyamokra egészségügyi okokra vagy éppen plébániai helyettesítés meg nem oldhatóságára hivatkozva. Az érsek ezeket minden esetben akceptálta.[615] A kormány részéről a betiltás egyértelműen ideológiai döntés volt, mellőzve a józan döntéshozatalt.[616] A Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete helyébe 1946-ban a püspöki kar a Katolikus Parasztifjúsági Szövetséget hozta létre, erős állami kontrol mellett.[617] A kalocsai érsekséget az augusztus 11-ei budapesti alakuló ülésen Mojzes Ferenc a főegyházmegyei *Actio Catolica* titkára képviselte volna, ám azon nem tudott már megjelenni, ugyanis Baján a politikai rendőrség addigra már őrizetbe vette.[618] Az egyesületi szellem és programok követése azonban nem szűnt meg. 1948 eleji adatok szerint 174 legény vett részt falumanrézán az érsekség területéről.[619]

A betiltás hasonlóan hatott a katolikus nőket felölelő Katolikus Asszonyok és Lányok Szövetségére is. A korábban ebben szerepet vállalókat az újonnan kibontakozó ateista rendszer részéről szintén nem egyszer érték meghurcoltatások. A nehézségekről az érsek is alaposan tájékozott volt.[620]

A feloszlatott katolikus ifjúsági egyesületek tevékenységének egyházközségi keretek közé történő átszervezésére az 1947. február 25–26-án tartott püspöki konferencia is felszólította az érintetteket.[621] A kalocsai érsekségben Mojzes nevével fémjelezve ilyen irányú intézkedések meg is történtek. Az egyházközségi ifjúsági csoportok vezetői – felső egyházi rendelkezést követve – 1948 nyarától nem lehettek olyan tanítók és tanítónők, akik államosított iskolában

---

[613] KFL I. a. (Egyesületek) 146/1945, 1331/1945.
[614] KFL I. a. (Egyesületek) 899/1946.
[615] KFL I. a. (Egyesületek) 6522/1943, 6729/1943, 2668/1944, 3061/1944, 3034/1944, 3062/1944, 3508/1944, 3176/1944, 3532/1944, 3530/1944, 3519/1944, 3556/1944, 3570/1944.
[616] KFL I. a. (Egyesületek) 1840/1946, 1852/1946.
[617] KFL I. a. (Egyesületek) 2605/1946.
[618] KFL I. a. (Egyesületek) 1916/1946.
[619] KFL I. a. (Egyesületek) 2823/1948. A négynapos falumanréza 1948. január 1. és március 31. között zajlott
[620] KFL I. a. (Egyesületek) 4876/1948.
[621] KFL I. a. (Egyesületek) 4161/1948.

vállaltak munkát. Kivételek természetesen előfordulhattak, ha az illető valóban általános elismerten példás katolikus szellemben élt.[622] Az érsekség vonatkozásában Kujáni helynök július 30-án bocsátott ki ennek megfelelő utasítást.[623]

2. Oltáregyletek

Az úgynevezett oltáregyletekről érdemes külön megemlékezni, sajátos helyzetükből adódóan. Magyarországon a 19. század második felétől jelentek meg. Létesítésüket a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében is a főpapok, köztük Grősz érsek is biztatta, szorgalmazta. Kalocsán a Központi Oltáregylet vezetését igazgatóként Belon Gellért, majd nagyobb részben elnökeként Gonczlik Kálmán látta el Grősz érseksége idején. A központi munkaközösséget pedig 1948 őszétől, egész főpásztorsága alatt Endrődi Mária Illumináta kalocsai iskolanővér vezette, példás szorgalommal. Rendje feloszlatását követően is megmaradt a főszékesegyház második számú sekrestyéseként.[624]

Az 1940-es évek második felében is sorra alakultak újonnan létrehozott oltáregyletek, mint erről az egyes plébánosok rendre tájékoztatták az érseket, valamint a központi elnököt. Az újonnan alakuló lelkészségek saját készletből való eszközökkel történő ellátása is fontos feladata volt a központi elnöknek. Amennyire lehetett igyekeztek a gazdagabb templomok, esetleg hosszú ideje használaton kívüli alkalmatosságait ilyenformán „átcsoportosítani" az új, illetve inkább rászoruló templomokhoz és kápolnákhoz. Grősz érsek körlevélben is ösztönözte papjait, a főegyházmegye plébániatemplomait, hogy ezeket a szempontokat tartsák szem előtt. A szükségben lévő plébánosoknak az esperesekhez kellett felterjeszteni templomuk szükségleteit, amit azok a központba továbbítottak. Megjegyzendő, hogy ebben Pétery József váci megyéspüspök körleveli felhívása került átültetésre a helyi viszonyok közé.[625] Az esetleges költségekkel járó javításokról, amennyiben a központ erre anyagi forrást biztosított, arról a munkálatok elvégeztét követően az illető templom részéről beszámolót voltak kötelesek tenni. Példaként említhetőek 1946 elejéről a főszékesegyházi tárgyak javítása kapcsán fennmaradt ügyintézés dokumentumai. Ezekben Berencz Ádám sekrestyeigazgató egyeztette le a Gonczlik vezette központtal az anyagi segítségnyújtás körülményeit.[626]

---

[622] KFL I. a. (Egyesületek) 5318/1948.
[623] KFL I. a. (Egyesületek) 4537/1948.
[624] KFL I. a. (Egyesületek) 5410/1948.
[625] KFL I. a. (Egyesületek) 6129/1947.
[626] KFL I. a. (Egyesületek) 227/1946, 689/1946.

Működésük nem esett az 1946-os korlátozó állami rendelkezés alá, lényegét tekintve szabadon működhettek tovább, még 1950 után is. Ennek minden bizonnyal elsőrorban az lehetett az oka, hogy kevésbé látványos a tevékenységük, már ami társadalmi érezhetőségüket illette, inkább a templomok falain belüli feladatokat végeztek. Leginkább a szentségimádás szorgalmazása, egyéb vallási tevékenység volt működési profiljuk velejárója. Felügyelték, esetenként végezték a kegytárgyak tisztítását, javítását, miseruhák tisztítását és karbantartását. Igaz, a Budapesti Központi Oltáregyletet 1947 novemberében a belügyminiszter szintén feloszlatta, de hitbuzgalmi csoportként tovább működhetett. Ez áttételesen az ország egészére kihatott, de említett formában továbbra is létezett. 1949-ben is ezzel indokolta Grősz érseknek írt levelében Gonczlik, hogy miért látja úgy továbbra is, hogy lévén társadalmi munkát nem végeznek, így gond nélkül létezhetnek tovább az egyes plébániákon hitbuzgalmi szerveződésként.[627] Az 1947/1948-as évben 55 oltáregylet fiók működött az érsekségben, 3006 taggal. Ez jelentős emelkedés volt az előző évhez képest, akkor 2335-en voltak tagok. 21 lelkészség volt továbbra is, amiben nem működött oltáregylet; ezekben szorgalmazta is az érsek ezeknek a megszervezését. Érsekhez eljuttatott éves beszámolójában Gonczlik részletesen felsorolta, hogy az elmúlt időszakban milyen javítási munkák zajlottak, a befolyó tagdíjak mire lettek fordítva.[628] Esetenként előfordult, hogy óvatosságból – ismerve az állami hatóságok reakcióit – vonakodtak a papok plébániájukon oltáregyletet felállítani, mondván a kegytárgyak, miseruhák karbantartásával ettől függetlenül is folyamatosan törődnek, hivatalos oltáregyleti keretek nélkül is. Az érseki hatóság, de maga Gonczlik is ezt túl óvatoskodónak értékelte, tekintve, hogy államilag is megerősítették, hogy nincs akadálya annak, hogy az oltáregyletek hitbuzgalmi egyesületekként működhessenek.[629]

[627] KFL I. a. (Egyesületek) 7218/1949.
[628] KFL I. a. (Egyesületek) 6829/1949.
[629] KFL I. a. (Egyesületek) 7552/1949, 7560/1949. Konkrét esetkén Huszár Ernő bátmonostori plébános akadékoskodása, ami kiemelendő.

IX. Javadalmak, főegyházmegyei birtokviszonyok, jövedelmek

1. A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye állapota a vezetésváltáskor

a) Zichy Gyula érsek halála

Közel két évtizedes kalocsai főpásztori szolgálatot követően – először apostoli kormányzóként, majd érsekként – 1942. május 20-án érte a halál Zichy Gyula grófot.[630] Ezt követőn bő egyéves bizonytalan időszak vette kezdetét a Kalocsa-Bácsi főegyházmegyében, mígnem 1943-ban Grősz József ténylegesen is elfoglalta az érseki széket.[631]

Zichy halálát követően másnap, 1942. május 21-én összeült a főszékeskáptalan, majd a kanonokok egyöntetűen Horváth Győző segédpüspököt, nagyprépostot választották meg a széküresedés idejére káptalani helynökké. Ő minderről az Apostoli Szentszéket is tájékoztatta, amely ezt nyugtázta.[632]

Az elhunyt főpásztort a Nagyboldogasszony-főszékesegyházban bemutatott gyászmisét követően helyezték május 26-án végső nyugalomra a templom érseki kriptájában. A gyászmise pontifikálására Serédi Jusztinián bíborost, hercegprímást, esztergomi érseket kérték fel, a temetési szertartást Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök végezte.[633] Angelo Rotta apostoli nuncius május 25-én kelt levelében hozta Horváth püspök tudomására, hogy Zichy utódaként XII. Piusz pápa bácskai apostoli kormányzóvá is kinevezte őt. A pápai döntésről Horváth május 28-án tájékoztatta a kalocsai főszékesegyházi káptalant.[634]

---

[630] Életéről és munkásságáról lásd *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére.* Szerk. Horváth István–Kikindai András, Budapest–Pécs 2007., valamint JENŐFFY ZSUZSANNA, *A félreismert Zichy Gyula*, Történelemportál https://tortenelemportal.hu/2013/03/zichy-gyula-kalocsai-ersek/ (2023. 12. 08.).

[631] SÁGI, *Trianon következményei és hatásai*, 213. Vö. SÁGI: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye helyzete*, 7.

[632] KFL II.1.a.25. A kalocsai főkáptalan jegyzőkönyve 1942. jan. 2. – 1943. dec. 28., vonatkozó dátum alatt: 1942. máj. 21. Vö. ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 108, fol. 9 és 12; KFL I. 1. a. (Diversa) 4083/1942; KFL I.1.c. (Zichy Gyula perszonális), 3647/1942.

[633] SzIT Esty Miklós hagyatéka 2.6. fol. 20. Ezt követően a szokásoknak megfelelően az elkövetkező években rendszeresen *requiem*mel emlékeztek meg a néhai főpásztor előtt. Vö. KFL I. 1. a. (Cultus Divinus) 3185/1944, 601/1945, 1633/1947, 3053/1949.

[634] KFL I.1.c. (Zichy Gyula perszonális), 3648/1942.

b) Az érseki javadalom átadás-átvételi eljárása[635]

Zichy végrendeletének kihirdetésére temetésének napján, május 26-án került sor a Kalocsai Járásbíróságon, melyet Török Béla királyi közjegyző hitelesített.[636] Az eredeti példány a járásbírósághoz került, egy-egy másolatot kapott a kalocsai főszékesegyházi káptalan, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által a kalocsai érseki javadalom időközi kezelésére kiküldött miniszteri biztos, Beresztóczy Miklós.

A miniszteri biztos május 26-án kelt levelében tájékoztatta a főszékeskáptalant, hogy Hóman Bálint királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter május 22-én kelt rendeletével őt küldte ki, hogy a kalocsai érseki javadalom javadalmi törzsvagyonát különítse el, illetve a jövedelem felosztását célzó eljárást folytassa le. A miniszteri biztosi hatáskörrel szintén felruházott Petrovay Zoltán királyi közalapítványi ügyigazgatóval egyetértésben kellett eljárnia. A számvevői munkálatokra Jegelny Ferenc miniszteri számvevőségi főtanácsost rendelték ki. A javadalomátvétel körüli ügyintézés június 3-án kezdődött meg.

A kalocsai érseki törzsvagyonnak Zichy személyes hagyatéka természetesen nem képezte részét. Beresztóczy felügyelte ezt is, hogy ezek ne keveredjenek össze. A szabadvégrendelkezési jog megváltása nélkül elhunyt érsek hagyatéka harmadolásra került vérrokonai, a főegyházmegye és a Magyar Királyi Kincstár között. Erre végrendeletében is utalt a főpásztor. Zichy a rokonokat illető részt is a főegyházmegyére hagyta, a család csak a személyes tárgyakat és az emlékeket örökölhette, amelyet ők lehangoltan vettek tudomásul. A június 3-ai átvételi eljáráson a családot Buzits Lóránt királyi kincstári főügyész-helyettes képviselte, a főegyházmegye részéről Tantos Gyula kanonok, székesegyházi főesperes, királyi gazdasági főtanácsos volt jelen. Utóbbi képviselte a főszékeskáptalant is. Az érseki javadalmat kezelő szanáló bizottság részéről átadóként Jalsovszky Jenő miniszteri tanácsos volt jelen.

Beresztóczy az eljárás költséghatékonyságát szorgalmazta, amivel az érintettek egyet is értettek. Több kötetben történt meg az alapos leltár felvétele, hogy azt majd az új főpásztornak átadhassák. Az átvételi eljárás Glattfelder kinevezésekor már folyt, de Grősz érseki kinevezése idején is zajlott. Utóbbit Sághy Elek püspöki jószágkormányzó képviselte az eljárás során. Az átvétel–átadási eljárást az egyszerűsítés céljából, a gazdaságossági szempontok

[635] KFL II.1.c. 9. Zichy-Grősz átadás-átvétel, mind ez több, az alábbiakban felsorolt kötetbe bekötve; KFL I.1.c. (Zichy Gyula perszonális: hagyaték 1942–1943), ikt. sz. n. Mind ebbe került bekötésre, elhelyezésre az érsek végrendelete és az azt követő eljárás levelezése, leltárak.

[636] A végrendelet 1929. aug. 25-én lett papírra vetve, mielőtt Zichy szentföldi zarándoklatra indult volna. Azt két nappal később tanúként Mosonyi Dénes pécsi kanonok és Ikotity József érseki szertartó látta el kézjegyével. Az érsek a pécsi Mátyás Flórián utcai házát és szőlőkertjét ezzel a Magyarországra visszatelepülő pálos rendre hagyta.

figyelembevétele okán összevonták. Az egyszerűsítés miatt majd csak Grősznek készítettek új kimutatást. Az alábbi kimutatások lettek végül összeállítva:

1. sz. kimutatás a törzstőkékről; 2. sz. kimutatás a haszonbér elszámolásokról; 3. sz. kimutatás a fennálló bérleti és haszonbérleti szerződésekről, ezek alapján letett óvadék és biztosítási pénzekről; 4. sz. kimutatás a házi felszerelésekről; 5. sz. kimutatás a Zichy volt érsek magántulajdonát képező könyvek jegyzékéről[637]; 6. sz. kimutatás a talált egyházi ékszerek, öltönyök, egyházi célokra szolgáló szerek, eszközök jegyzékéről; 7. sz. kimutatás az érsekségi javadalom nemesebb felszerelési alapjáról; 8. sz. kimutatás azon mindennemű felszerelvényről, melyek értéke külön-külön 42 koronán, illetve pengőben kifejezve 50 pengőn alul van; 9. sz. kimutatás a javadalombéli összes épületről, ideértve a kegyúri épületeket is; 10. sz. kimutatás a javadalom összes és művelési ágak szerint felsorolt földbirtokairól; 11. sz. kimutatás az 1942. év elején az anyagszámadás szerinti marhaállományról, ebbe nem beleszámolva a nemesebb felszerelési alaphoz tartozó állatok és ezen felülmaradt marhaállományok értékét; 12. sz. kimutatás az állandó felszerelvényeken felül lévő mindennemű gazdasági szerelvényekről, melyek egyenként 42 koronán felüli értékűek; 13. sz. kimutatás a pénztári állapotról (május 28-ai zárlat alapján); 14. sz. kimutatás az erdészeti szakvélemény; 15. sz. kimutatás az erdőkről; 16. sz. kimutatás az állandó felszerelvényeken felül talált gabonát, takarmányt, bort, fát, épületanyagot tartalmazta; 17. sz. kimutatás azon tárgyakról szólt, melyeket az elhunytnak a javadalom elnyerésekor leltárilag átadtak; 18. sz. kimutatás az elhunyt javadalmas által az épületekben engedély vagy jóváhagyás nélkül újonnan emelés vagy hozzáépítés által tett javítmányokról; 19. sz. kimutatás a javadalom folyamatban lévő aktív és passzív pereiről; 20. sz. kimutatás a helyi viszonyok, részint a javadalomban vezetett számadások tekintetbe vételével ez utolsó évi termelésre fordított mindennemű kiadásokról; 21. sz. kimutatás a termények és gazdasági cikkek utolsó évi középárainak piaci árjegyzékeiről; 22. sz. kimutatás az elhunyt temetése és vonatkozó kiadásainak jegyzéke; 23. sz. kimutatás az 1942. közös év pénztári forgalmának felosztásáról; 24. sz. kimutatás az elhunyt érsek és az 1942. évben belépő javadalmas vallásalap közötti elszámolás.

[637] A könyvek a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár állományába kerültek.

Külön leltárt vettek fel a Zichy családnak kiadott kisebb értékű és főleg családi vonatkozású ingóságokról, személyes használati tárgyakról.[638] Az érsek ruhadarabjairól is kimutatás készült, majd azokat – lévén használtak voltak, s értéket nem képviseltek – Mosonyi prelátus szegénysorsú papoknak adatta át a család beleegyezésével.[639]

A kalocsai érseki javadalom átadásával és átvételével kapcsolatos munkálatok teljes egészében már jóval Grősz érsek hivatalba lépését követően zárultak le. Minderről a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól 1944. szeptember 21-én kapott tájékoztatást az új érsek. Minden szükséges technikai kérdés ennek függvényében lezáródott.

A „jóságos" jelzővel is illetett Zichy érsek halálakor meglehetősen megviselt állapotban volt gazdaságilag és financiálisan az érsekség, tekintve, hogy az elhunyt kevéssé törődött a valós anyagi helyzettel. Jószerével többet adakozott, mint amennyi tőkéje lett volna az érsekség jövedelméből, ha kellett, családi eredetű vagyonát is felhasználta, így az utódra nehéz feladat várt, hogy stabilizálja az állapotokat. Grősz József ebben a tekintetben is alkalmas főpásztornak bizonyult.[640] Az új érseknek jó gazdasági érzéke mellett nagy segítsége volt ennek a feladatnak a leküzdésében a Szombathelyről magával hozott papjai közül Sághy Elek érseki – korábban püspöki – jószágkormányzó szakértelme. Grősz érsek volt az utolsó kalocsai főpásztor, aki átmenetileg a bácskai területekre is ki tudta terjeszteni ténylegesen is a joghatóságát *(iuris dictio)*. Birtokba vette a történelmi főegyházmegye érseki uradalmi birtokait és a javadalmakat hasznosította.[641]

2. 1945-ös „földreform-rendelet" következményei

Az érseki javadalom igazgatására csupán rövid ideje adódott. Mint javadalmas, több mint 65 ezer katasztrális holddal rendelkezett a kalcsa-bácsi főegyházmegye érsekeként. Súlyos következményekkel járt e vonatkozásban is az 1945. március 17-én kelt földreform rendelet, azaz – Ö. KOVÁCS JÓZSEF megfogalmazásával lényegileg egyetértve – a földelkobzások és az azt követő földosztások.[642] Szeretném felvázolni röviden, hogy milyen körülmények közepette

---

[638] Négy idősebb testvére közül Zichy Viktória grófnő már 1922-ben elhunyt. Az érsek másik nővére, Zichy Ludovika grófnő, valamint két bátyja Zichy Henrik gróf és Zichy János gróf, volt királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter, a politikai katolicizmus jeles alakja voltak az elhunyt legközelebbi hozzátartozói.

[639] SzIT Esty Miklós hagyaték 2.6. fol. 20.

[640] LAKATOS, *A kalocsai érsekség 100 esztendeje*, 52.

[641] LAKATOS, *A kalocsai érsekség 100 esztendeje*, 54.

[642] Ö. KOVÁCS JÓZSEF, *A téeszneurózisról. „Gyenge" téeszek és földügyek a kollektivizált vidéki Magyarországon*. In. Az árnyékos oldalon. Vidéki Magyarország a rövid hatvanas években. Szerk. Csikós Gábor–Horváth Gergely Krisztián. NEB. Budapest 2020, 57.

bontakoztak ki a fejlemények. Továbbá a kalocsai kiindulópontból tekintve a korabeli egyházi álláspontot is szükségesnek tartom dolgozatomban bemutatni, különös tekintettel Grősz érsekre vonatkozó erre mutató információkat szemlézni.

a) A rendelet életbelépésének hatása a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyére[643]

Házi Árpád, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja, dálnoki Miklós Béla miniszterelnök 600/1945. M. E. számú rendelete nyomán hozta meg vármegyéjére vonatkozó földreformmal kapcsolatos döntéseit. Jórészt ezek vonatkoztak a Grősz vezette érsekség területére.[644] Kalocsán még 1945. március 21-én megalakult – kommunista kezdeményezésre – a Földigénylő Bizottság 29 taggal és öttagú választmánnyal.[645] Az alispán a rendelet alapján elvárta, hogy a végrehajtás a „legradikálisabban, a legszociálisabban és a lehető leggyorsabban" történjék meg a joghatósága alatti területen.[646] A hatóságok segíteni voltak kötelesek a Földigénylő Bizottságok munkáját.

Az alispán rendelkezéseiben nagy pátosszal szólt a különböző társadalmi csoportok történelmi összefogásáról. Házi alispán napi jelentéseket várt el a főszolgabíróktól és polgármesterektől, hogyan halad a földreform végrehajtása, mennyi földet osztottak szét. Valamint mekkora a terület községenként, ami tavaszi illetve őszi gabonával bevethető.[647]

A létalapjukat vesztett egyházmegyei intézmények ügyében Beresztóczy Miklós királyi miniszteri tanácsos – konzultálva a szintén pap Balogh Istvánnal, miniszterelnökségi királyi államtitkárral, – az I. ügyosztály vezetője levélben fordult az Egyházmegyei (Fő)hatóságokhoz, így Kalocsához is.[648] Tájékoztatta az érdekelteket, hogy a kultusztárca (1 fő) a földművelésügyivel (1 fő) karöltve egy egyházi hatóság vagy szerzetesrend (1 fő) által kijelölt személlyel az érintett egyházi intézményeket felméri, és teszi meg javaslatait a továbbiakra nézve.[649]

---

[643] Vö. SÁGI, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye helyzete,* 36–39.

[644] *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának jelentése*. Az 1945. évi április hó 1. napjától 1945. évi június hó 30. napjáig terjedő időszakáról. (érkezett Kalocsára 1945. augusztus 30.) (Továbbiakban: alispáni jelentés)

[645] ASBÓTH–ROMSICS, *Kalocsa múltja és jelene*, 161.

[646] *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának jelentése.* Az 1945. évi április hó 1. napjától 1945. évi június hó 30. napjáig terjedő időszakáról. (érkezett Kalocsára 1945. augusztus 30.). 19.

[647] *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának jelentése.* Az 1945. évi április hó 1. napjától 1945. évi június hó 30. napjáig terjedő időszakáról. (érkezett Kalocsára 1945. augusztus 30.). 19.

[648] KFL I. 1. a. (Bona Ecclesiasticæ) Beresztóczy leve a Szerzetesrendek Főnökségeinek és az Egyházmegyei Főhatóságoknak. Kelt. 1945. június 1.

[649] KFL I. 1. a. (Bona Ecclesiasticæ) Beresztóczy leve a Szerzetesrendek Főnökségeinek és az Egyházmegyei Főhatóságoknak. Kelt. 1945. június 1.

Azt, hogy mely intézményekhez kell kimennie a bizottságnak úgy oldották meg, hogy az egyházi hatóságoknak kellett előzetesen bekérni az illetékes intézmények beszámolóját. A Grősz érsek megkeresésére megküldött válaszok alapján, az alábbi felsorolás állítható össze. Létalapját nem vesztett intézmények (többségében plébániák): Borota, Rém, Soltvadkert, Akasztó, Alsómégy, bajai plébániák (1 kivétel) és a kórház, Bácsalmás, Bácsalmási Szőlők, Bácsbokod, Bácsborsód, Bátmonostor, Császártöltés, Csátalja, Csávoly, Csengőd, Csikéria, Dunapataj, Dunaszentbenedek, Érsekcsanád, Fajsz, Gara, Géderlak, Hercegszántó, Homokmégy, kalocsai plébániák és templomigazgatóságok, Kalocsai Szőlős, Kaskantyú, Katymár, Kecel, Kelebia Krisztus Király, Kiskőrös, Keserűtelek, Kunbaja, Madaras, Mátételke, Mélykút, Miske, Nagybaracska, Nemesnádudvar, Öregcsertő, Prónayfalva (ma Tázlár), Soltszentimre, Sükösd, Szakmár, Tataháza és Szeremle. Vesztettek: Vaskút – a kántori javadalom és zárdai alap földjeinek részét igénybe vették. Bátya – a zárda vesztette el rendes segélyeit, Baja Szent Antal – kántori javadalmait vesztette el. Foktő, hajósi iskola, Kelebia Szent Anna, Tompa, Uszód – létalapját vesztette, Bizonytalanságok: Felsőterézhalom – gondok a fenntartással.[650]

Azonban Kovács Ferenc érsekcsanádi plébános azt jelentette, hogy jelenleg még meg van mindenük, de nem zárja ki, hogy ez változhat.[651] A keceli Földesdy Antal plébános a templom aknatámadásban történt kisebb sérüléséről is tájékoztatta érsekét.[652] Szakál István plébános a hartai adatokat közlölte az érsekkel – itt 100 holdat hagytak meg. Állampusztával kapcsolatban nemleges válasszal tudott szolgálni.[653]

„A földreform gyökerében megrendítette kulturális intézményeinket, mert ez által a jövőben minden anyagi létalapot nélkülözni fognak." – jelentette ki Beresztóczynak írt levelében Borbély István jezsuita tartományfőnök.[654] Ő ekkor még nem tudhatta, hogy öt évvel később már rendje működése is akadályokba fog ütközni.

---

[650] KFL I. 1. a. (Bona Ecclesiasticæ) 1162/1945, 1046/1945, 1208/1945, 1136/1945, 1117/1945, 1082/1945, 1167/1945, 1261/1945, 1271/1945, 1124/1945, 1013/1945, 1024/1945, 1079/1945, 1042/1945, 1245/1945, 1063/1945, 1383/1945, 1173/1945, 1039/1945, 1096/1945, 1016/1945, 1008/1945, 1267/1945, 1053/1945, 1076/1945, 1048/1945, 1104/1945, 933/1945, 964/1945, 982/1945, 1026/1945, 1073/1945, 977/1945, 1056/1945, 1055/1945, 915/1945, 922/1945, 1109/1945, 1170/1945, 1108/1945, 958/1945, 1023/1945, 961/1945, 1146/1945, 1149/1945, 1248/1945, 972/1945, 969/1945, 1068/1945, 1192/1945, 953/1945, 1181/1945, 1114/1945, 1186/1945, 1022/1945, 1127/1945, 1067/1945, 1178/1945, 1184/1945 és 1035/1945.

[651] KFL I. 1. a. (Bona Ecclesiasticæ) 982/1945.

[652] KFL I. 1. a. (Bona Ecclesiasticæ) 1108/1945.

[653] KFL I. 1. a. (Bona Ecclesiasticæ) 1383/1945.

[654] KFL I. 1. a. (Bona Ecclesiasticæ) 351/1945. Borbély továbbiakban felsorolja, mely jezsuita intézmények mennyit vesztenek, ill. Raile Jakab rendi főgondnokot, akadályoztatása esetén Reisz Elemért nevezte meg a földeket ellenőrző 3 tagú bizottságba delegáltként.

b) Grősz József érsek véleménye és az egyházi álláspont felvázolása

Arról, hogy a földreform mennyire volt-e esedékes, vagy mennyire volt előnye vagy hátránya, jól lefestett képet kapunk Grősz érsek tollából. Más püspökökhöz hasonlóan nem a földosztást ellenezte, hanem annak módjával és mértékével voltak fenntartásai. Ahogy a május 24-i püspökkari konferencián is elhangzott „A pp. kar már régen leszögezte, hogy nem ellensége egy egészségesebb birtokmegosztásnak, sőt az egyházi nagybirtok felosztásának sem, ha intézményeinek fenntartásáról másképp gondoskodnak, azonban amit a földosztó rendelet a birtokmegosztás terén produkált, az semmi más, mint egy nagy káosz." Az érsek nem tartotta az időpontot sem megfelelőnek, hogy akkor döntsenek ilyen nagy horderejű kérdésben, mikor az ország katonailag nem független, megszállva van, illetve a háború sincs lezárva. Prioritását tekintve érthetően nem ezt tartotta a legfontosabbnak. Fontosabb lett volna a lakosság élelmiszerrel, gyógyszerrel való nagyobb mértékű ellátása, a közbiztonság helyreállítása. A földosztás az adópolitikát is súlyosan érintette. Kiesett a vagyonadó, progresszív jövedelmi adó, a beruházási hozzájárulás, az egyházi birtokoknál az illetékegyenérték. Grősz kifejtette, hogy nem olyan lépések történtek, amik elvárhatók lettek volna. Kitért arra is, hogy „megalkottak egy földosztó rendeletet, és amikor az ország lakosságának az a rétege, amely szereti a földet, és eddig is abból élt, nem reagált rá, erőszakkal keresztül hajtották azt, és odaadták a földet olyanoknak, akiknek a megmunkáláshoz sem tudásuk, sem anyagi erejük nincs." A püspökök azonban tudatában voltak, hogy a kormány „… ezt nem így akarta. A rendeletet mások diktálták és hajtották keresztül. A cél világos: tönkre tenni a független birtokos osztályt. Ez egyelőre 100%-ban sikerült." A konferencián hosszan beszélték a rendelet hatásait. A főpap a földbirtokreform hibáiról így írt naplójában 1945. június 23-án, néhány Sághy Elek érseki jószágkormányzót felkereső volt csornai cseléd kapcsán: „Bajban vannak szegények: nincs kenyerük és úgy látszik, nem is igen lesz. Eddig, ha saját gazdaságukban nem termett elég, termett az uradalomnak máshol: a konvenciójukat megkapták, de mi lesz most?… Amíg csak osztozkodni kellett, rendben volt minden. Most egyre több a baj. Valamelyik új gazda a minap keservesen panaszkodott, hogy lucernáját felesbe kaszáltatta le; most aztán a vonatkozó miniszteri rendelet szerint a termés felét át kell adnia a régi gazdának; mi marad neki? Ilyen az, mikor a magyar nép ezeréves álmát olyanok valósítják meg, akik nem értenek az álomfejtéshez."[655] Beresztóczy csak részben osztotta az érsek véleményét, szerinte a hibák

[655] *Grősz József kalocsai érsek naplója,* 236.

ellenére „közelebbi és melegebb kapcsolatot hoz létre a püspök és hívei között."[656] a földreform.

Június 27-én a főpásztor engedélyt adott a plébánosoknak, hogy a stóla-pénzt saját hatáskörükben állapítsák meg esperességenként. A hívek, ha szeretnének természetben is fizethetnek, nem szükségszerű pengőben.[657] Ennek nyilvánvalóan az egekbe szökő infláció is oka volt.

„Hazánkban Szent István király óta a katolikus Egyház nagy földbirtokkal rendelkezik, amelynek jövedelméből élt és tartotta fent templomait, szemináriumait, iskoláit, szerzetes házait és egyéb intézményeit. Ezt egyszerre mind elvették és birtokosokként legfeljebb 100 kat. holdat hagytak meg, amely a volt földbirtoknak oly csekély része, hogy százalékban ki sem fejezhető." – fogalmazott híres XII. Piusz pápához intézett 1945. szeptember 2-i beszámoló jelentésében Grősz érsek.[658] Ebben reális és racionális szemléletről adva tanúbizonyságot vázolta a födreform rendelet kivitelezésének konkrétan káros kivitelezési módját. A politikai változásokról, a magyar társadalom helyzetéről is tűpontos képet adott Róma püspöke számára.[659] Nem hiába hogy 1951-es pere során ezen jelentés szövegét is bizonyítékként lobogtatták előtte a föntebbiekhez hasonló szövegkörnyezetből kiragadott naplóidézeteivel együt, azzal a céllal, hogy igazolják, hogy a dolgozó magyar parasztságnak az ádáz ellensége volt világ életében.[660] Ezzel teljesen figyelmen kívül hagyva azt az egyszerű tényt is, hogy maga is sváb paraszti származású volt, gyermek és ifjúkorában ő maga is szülei mellett dolgozott a földeken, sőt, sokáig maga is – szava járásával élve – „rendes szántóvető ember" akart lenni, felsőbb gimnazistaként merült fel csak benne a papság gondolata.[661] Igaz, hogy koncepciós tárgyalása legelején, az adatai felvétele során is kulákként lett apja elkönyvelve.[662]

---

656 BERESZTÓCZY MIKLÓS, A földreform után. Új Ember. 1945. augusztus 26. (1. évf. 3. sz. 3. o.)

657 *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 1111/1945.

658 SÁGI GYÖRGY, *Grősz József kalocsa-bácsi érsek megbeszélései Alvary Gascoigne budapesti angol követtel 1945-ben*. Magyarország és a római Szentszék III. Exquisitæ lucubrationes Cornelio Szovák amicabiliter dicatæ (Collectanea Vaticana Hungariæ I/21). Szerk. Tusor Péter–Kanász Viktor, Budapest–Róma 2022, 351–352.

659 *Jelentés a Szentatyának 1945*. Grősz József kalocsai érsek naplója 1944–1946. S. a. r. Török József. Budapest, 1995, 309–311.

660 *Grősz József és társai bűnpere*. Vö. BALOGH– SZABÓ, *A Grősz-per*. A rehabilitálás kapcsán ld.: SÁGI: *Grősz József érsek 1990-es,* 267–295.

661 *Grősz József életútja*. Grősz József kalocsai érsek naplója 1944–1946. S a. r. Török József. Budapest, 1995, 320.

662 Hallgatva a tárgyalás hanganyagát egyértelmű az érsek stílusát és szófordulatait jól ismerő hallgató számára, hogy ugyan az ő szájából, de nem a saját szavai és gondolatai hangzanak el, világos az eseménysor megrendezettsége. Nyilván ez az őt akkoriban ismerők számára is világos lehetett, a széles tömegek félreinformálásaként viszont kiválóan lehetett alkalmazni a rendszer számára. Meghallgatható a dátumnál kikeresve alább: https://felsooktatas.oktatolapok.mnl.gov.hu/koncepcios_perek_magyarorszagon_1945_utan/tartalom/hanganyagok (utolsó letöltés: 2021. 06. 12.)

c) Visszaélési formák

Az elkövetkező néhány oldalban példák felvonultatásával szeretném prezentálni az olvasó számára, hogy milyen módon zajlott le a földreform rendelet gyakorlati szempontból tekintve a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye területén. Mindezekből világossá válhat, hogy milyen nehézségeket okozott a magyar katolikus Egyház, de más felekezetek számára is a kellő előkészítés nélküli, s nem éppen legitim környezetben, – értsd ez alatt, ahogyan fentebb már szó esett róla Grősz által –, azaz ellenséges megszállás alatt álló, pillanatnyi helyzetében még háborúban álló állam területén, propagandával körítve életbe léptetett rendelkezés.

Itt leginkább az egykori Érseki Jószágkormányzósági Hivatal iratállományából fennmaradt dokumentumok lehetnek segítségünkre a tájékozódásban. Itt kell azonban megjegyeznünk, hogy ezen intézménynek az iratanyaga sérült, rongálódott és pusztult el a legnagyobb mértékben a hozzánk időben legközelebb eső források közül, különösen pont tárgyalt időszakunk vonatkozásában. Ennek oka, hogy miután az épületet elvették a főegyházmegyétől – erre később még kitérünk kicsit részletesebben is – ekkor az új tulajdonosok az irattári anyagot egy közeli, udvari gazdasági fűtetlen pajta-szerű épületbe hordták ki, amibe áram sem volt bevezetve. Ekkor minden nemű levéltári állagmegóvási és raktározási szempontot figyelmen kívül hagytak. BÁRTH JÁNOS figyelt fel rá és vetette fel a helyzet rendezésének ötletét. Ennek eredménye lett a Városi Modern Képzőművészeti Gyűjtemény és Érseki Gazdasági Levéltár megalapítása. Ez városi intézmény volt, és a Katona István-házban kapott helyet, később ezt az ingatlant és a benne lévő intézményeket vette át az érsekség, már a rendszerváltás után. Sajnos az idő – de leginkább az időjárás – vasfoga nagymértékben maradandó károsodást okozott az anyagban, sok mindent nem lehetett már restaurálással sem helyreállítani. A megmaradt iratok végül tehát ilyen körülmények közepette kerültek be a Kalocsai Főegyházmegyei Levétár állományába.[663]

További fontos forrásbázisul áll rendelkezésünkre a Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan iratanyaga, hiszen nem elhanyagolható földbirtokkal rendelkezett ez is, a kanonokok javadalmak felett rendelkeztek, illetve hivataluknak természetes velejárója volt ez. Itt különösen a káptalani jegyzőkönyvek bírnak jelentőséggel. Tudni kell azonban, hogy volt egy káptalani uradalmi jószágigazgatóság is, külön épülettel, bent a városban. Ez szóbeli információk szerint a beszállásolt szovjet csapatok áldozata lett, az ottani iratokat a lovak

[663] Mindezekről LAKATOS ANDOR, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár vezetője számolt be nekem kutatásom során.

almozására használták, illetve tüzeltek vele. A káptalani gazdasági levéltár így lényegében elpusztult, csak a magánlevéltár gazdálkodásra vonatkozó iratai maradtak meg.[664]

Szintén a Grősz érsek által tett korábbi idézetekre utalok vissza elsőként, melyben megállapította, hogy nem feltétlenül a hozzáértő egyének, családok között kerültek felosztásra az érseki uradalmi birtokok. Az, aki politikailag megfelelőbbnek számított, az nagyobb előnnyel „pályázott" a volt egyházmegyei uradalmi gazdaságok földjeire. Nem kell részleteznünk, hogy ezalatt a szovjetek által támogatott politikai közegekhez tartozó, leginkább kommunistákkal és szociáldemokratákkal szimpatizálók voltak kedvezőbb helyzetben, függetlenül attól, hogy meggyőződésből vagy érdekből tették-e ezt, mert ugye ezt sem zárhatjuk ki.

Az érsekség véleménye egyértelműen az volt, hogy ha már az érsekség el is veszti birtokainak jelentős részét, akkor lehetőség szerint a korábban ott dolgozó uradalmi cselédek élvezhessenek elsőbbséget, ne máshonnan szalajtott szerencsevadászok. A balra tolódó politikai közegben azonban nem feltétlenül ez az egyházi megközelítés volt a fő döntési szempont a földigénylések gyakorlatba történő átültetése tekintetében. Sőt, több egykori uradalmi cselédtől, vagy egyéb korábbi érseki birtokokon szakmát űző személytől esetleg annak hozzátartozójától érkeztek be segítség kérő kérvények az érsekhez, valamint a jószágkormányzósághoz, hogy anyagilag támogatást kérjenek. Erre vonatkozóan többeket is érintett a kérvényezőkön kívül is, hogy a már nyugállományba kerültek számára a korábban az érsekségi szolgálatban eltöltött munkaéveket a hatalom új letéteményesei figyelmen kívül hagyták. Korábban a főegyházmegye gondoskodott a volt cselédekről, alkalmazottakról, azonban a földbirtokok után befolyó jövedelmeinek megcsappanásával ezt, ahogy a segélyezést is már csak ideig óráig tudta folyósítani, noha igyekezett lehetőségei szerint minél tovább a rászorulóknak segítségére lenni.[665]

Mindez rávilágítja a figyelmet a földbirtokreform meggondolatlan és kellő előrelátás nélküli kivitelezésének a módozatára. Leszögezhető, hogy a rövidtávú politikai haszonlesés lehetett a mozgatórugó, nem a hosszútávú hatékony és mindenki – vagy legalábbis a többség számára – megfelelő megoldás. Persze, ha arra gondolunk, hogy egyes politikai körök előtt már esetleg ekkor is tudatalattijukban a kollektivizálás lebeghetett, akkor innen nézve nem meglepő az ilyen távú gondolkodás. Az új földhöz jutottak durván három esztendeig örülhettek, 1948-ban

[664] Ezekről szintén LAKATOS ANDOR nyújtott felvilágosítást a számomra.

[665] KFL.III.3.b.28. doboz: Földreformmal, a háború végével kapcsolatos iratok 1945–1947.

megindultak az államosítások, a vidék kollektivizálása, a szovjet típusú termelőszövetkezetek megszervezése.[666]

d) Érseki Jószágkormányzósági Hivatal

Egyes „igénylők” túl nagy lelkesedéssel olyan eszközöket is magukhoz vettek a földreformra hivatkozva, amikre jogosultságuk nem volt, nem egyszer más korábbi uradalmi cselédek kárára téve ezt. A rendelkezések eredetileg a gazdasági ingatlanokra vonatkozott, de ezt sokan eléggé szabadon értelmezték. Ilyen esetekben is az Érseki Jószágkormányzósági Hivatal igyekezett segítségükre sietni Sághy jószágkormányzó, majd pedig Lémájer Béla, az érseki javak kezelője személyében.[667]

A visszaélésekben a vármegyei és városi Földigénylő Bizottságok és a földrendezést végzők is élen jártak. A kalocsai érseki központban lévő ingatlanok, köztük a kastély tőszomszédságában lévő Érseki Jószágkormányzósági Hivatal is erre a sorsra jutott. Utóbbit két ízben kísérelték meg átvenni az érsekségtől, végül sikerült. Sághy és Lémájer hiába tiltakozott a Földigénylő Bizottság kiküldött tagjainál. A szembenálló felek egymással ellentmondó rendelkezésekre hivatkoztak, elvben a két aulistának volt igaza, a vármegyei rendelkezések alacsonyabb szintű rendelkezések voltak. Mindent összevetve kifogásolták, hogy a város területén belüli épületeket kívánnak a földreform rendeletre hivatkozva felmérni, az ingóságokat leltárazni (pl. székek, íróasztalok, lámpák, egyéb bútorzat), aminek semmi köze sincsen gyakorlati gazdasági tevékenységhez. A két pap a rendőröket is kihívta, a Földigénylő Bizottság kiküldöttjei erre ott helyben feljelentették őket. A kiérkező rendőrök is tanácstalanul néztek egymásra, végül távoztak is. A két pap ellen végül meg is szüntette a nyomozati hatóság az eljárást, nem látván bizonyítékát, hogy törvénybe ütközően jártak volna el, pláne, hogy a rendőröket is ők hívták ki. Végül a két aulista minden ellenállása dacára az Érseki Jószágkormányzósági Hivatal[668] – más városi ingatlanokkal együtt – elveszett a főegyházmegye számára.[669]

e) Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan

A főegyházmegyén kívül a Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan is jelentős földbirtokkal rendelkezett a földreform rendeletet megelőzően, aminek tetemes hányadát szintén elvesztette. Ekkoriban közel 17 ezer katasztrális holdat tett ki a káptalani célvagyon. 10 881 katasztrális

---

666 Ö. KOVÁCS, *A téeszneurózisról,* 57–58.

667 KFL.III.3.b.28. doboz: Földreformmal, a háború végével kapcsolatos iratok 1945–1947.

668 Később hotelként működött a Szentháromság téri épület.

669 KFL.III.3.b.28. doboz: Földreformmal, a háború végével kapcsolatos iratok 1945–1947.

hold számított mezőgazdasági-, 4 870 katasztrális hold pedig erdőgazdasági területnek. Nem szükséges részletezni, hogy itt is voltak kétes esetek, de rendszerint a káptalan kárára történtek a módosítások.[670]

A káptalani jegyzőkönyvekből világosan látszanak és lekövethetőek a folyamatok. Lényegében szinte minden alkalommal tárgyalták az eseteket a kanonokok, válaszokat és felterjesztéseket indítványoztak az ügyekben az érseknek, s viszont Grősz érsek is utasításokat és miheztartást adott számukra. Fontos téma volt, hogy az elvesztett birtokokon megtermelt termények után járó anyagi és/vagy természetbeni jövedelem meddig, 1945-ben hányadikával bezáróan beszolgáltatandó a volt birtokosnak, s mikortól az új tulajdonosoké a jövedelem. Az új tulajdonosok esetenként próbáltak ügyeskedni, de rendszerint a kötelezettségüket – legalábbis a vonatkozó egyházmegye területén – teljesítették.[671]

3. A kongrua kérdése

A kongrua olyan esetekben szolgált a papság ellátásának biztosítására, mikor az illető pap hivatalával összefüggésben nem rendelkezett kellő jövedelemmel önmaga ellátása céljára. A pap „megélhetését elsősorban a helyi javadalom (ingatlan, vagy ingó jövedelem) biztosítja. Ennek hiányában a szekularizált egyházi javak ellenértékeképpen jelentkező állami kongrua hozzájárulás fedezi az életfenntartás szükségleteit. A további anyagi természetű javak előteremtését a hívek köteles és önkéntes adományai biztosítják." foglalta lényegre törően össze BÁNK JÓZSEF, hogy miből származott egy lelkipásztor jövedelme, s ennek milyen formában képezte részét a kongrua.[672]

Nem jelent meglepetést az a megállapítás, ha azt mondjuk, hogy az 1945-ös „földreform", majd később az államosítások erősen hatottak arra, hogy a papság életkörülményei nehezedtek, 1948-tól pedig mind jobban a kongruára szorultak. Az átmeneti orvoslását a kialakult helyzetnek, az állam és Egyház között megszületett – szentszéki hozzá járulás nélkül – egyházi részről Grősz József által aláírt 1950-es megállapodás igyekezett enyhíteni. Azaz az állam vállalta, hogy 18 évig, amíg az Egyház saját forrásaira támaszkodva nem tudja fedezni anyagi szükségleteit, addig három-, valamint ötévenként arányosan csökkenő mértékben megfelelő összeget utal ki

---

[670] KFL.II.1.h. 1. A káptalan 1945 utáni iratai. ikt. sz. nélkül; KFL.III.3.b.28. doboz: Földreformmal, a háború végével kapcsolatos iratok 1945–1947.

[671] KFL.II.1.a. 26. A kalocsai főkáptalan jegyzőkönyve 1944. január 7. – 1945. december 28.; KFL.II.1.a. 27. Főkáptalani jegyzőkönyve 1946. január 18. – 1973. február 13.

[672] BÁNK, *Egyházi jog*, 175.

katolikus egyházi célokra.[673] Az 1948-as és 1949-es évben az állam és az Egyház közt zajlódó megbeszélések eredményeként hasonló helyzet állt fenn.[674] Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter és Grősz érsek között kongrua ügyben folyamatos egyeztetés zaljott, ez esetben nem is csak mint kalocsa-bácsi érsek, hanem mint a püspöki kar elnöke igyekezett az egyházi érdekeket képviselni.[675]

Gombos Károly érseki irodaigazgató 1948 szentestéjén rögzített kimutatása szerint a főegyházmegye 96 lelkészi állása közül kettő szünetelt, azaz betöltetlen volt, többek B listára kerültek, mások mivel más jogcím szerint máshonnan kaptak juttatást (pl. Horváth Alajos kanonokként[676]), így kongruájuk nem lett számukra kiutalva, vagy ebből kifolyólag más rászoruló pap kapta meg azt. A paphiányból adódóan az 55 kápláni (segédlelkészi) állásból 17 szintén szünetelt. Bácsborsódon egy állás ugyan kialakítás előtt állt. Mindannyian plébánián laktak.[677] A korpótlék számítása az életkor, illetve a szolgálatban eltöltött idő előre haladtával változott. A kongrua iránti igény 1948 után emelkedett. A Gombos által említett paphiányt feltételezhető, hogy a kongrua összegek emelése érdekében hangoztathatták, tekintve, hogy ekkoriban „paptermő" időket élt a magyar Egyház.[678] A főegyházmegye nyilvántartást vezetett, hogy mely plébániák milyen jövedelemmel rendelkeznek, s ennek függvényében miként kell esetleg módosítani a kongrua mértékét. A folyósításokat könyvelték. A folyósítás rendszerint havonta két részletben történt meg.[679] Az disponálások következtében elő-elő fordultak nehézségek a kongrua folyósítás tekintetében. Példaként említhető Várkonyi Imre, aki hiába volt 1950 októberétől szórványlelkésszé kinevezve, helyette továbbra is elődje Hegedűs László nevére érkezett a kongrua. Így ezt utólagosan kellett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal lerendezni. Az átfutás azonban nem volt gyors, e konkrét eset 1951 februárjában is még napirenden volt. A minisztérium március folyamán konstatálta végül Várkonyi kinevezését, s ígérte a kongrua folyósításának ütemezését, ami áprilisban visszamenőlegesen meg is történt előző év októberétől számolva. Ez azonban nem példa nélküli eset volt.[680] Időről-időről felmerültek hasonló problémák, annak ellenére, hogy az érsekség a

---

[673] GERGELY, *A katolikus egyház Magyarországon*, 105.
[674] KFL I. 1. a. (Congrua) 4137/1949.
[675] KFL I. 1. a. (Congrua) 425/1950.
[676] KFL I. 1. a. (Congrua) 129/1950.
[677] KFL I. 1. a. (Congrua) 7698/1948.
[678] Kimutatásában maga Gombos is 58 szeminaristát sorolt fel 1948 végén.
[679] Számos jegyzéket találunk időrendben: KFL I. 1. a. (Congrua).
[680] KFL I. 1. a. (Congrua) 7252/1950, 1279/1951, 1527/1951, 2012/51. A főegyházmegye szolgálati helyekben gondolkodott, az állam személyekben, utóbbit nem lehetett korrekt módon nyomon követni, viszont az adott helyen az új lelkészt is kellett fizetni. Mindezek fényében a kongrua-igénylések összetettsége remek táptalajt szolgáltattak arra, hogy a Grősz elleni koncepciós perben is vádpontként hozzák fel.

minisztériumi kérésnek eleget téve naprakész tájékoztatást adott, megküldte az aktuális lelkészi névsort, melyből kiviláglott, hogy az esetleges dispozíciók során milyen változások történtek.[681] A megélhetési nehézségek miatt így is megesett, hogy a Központi Pénztárból kért egy-egy pap előleget, amíg állami fizetése ügye nem rendeződött. Kongrua folyósítást követően ezt vissza kellett minden esetben téríteni.[682] 1951 nyarán Kujáni helynök körlevélben is pontosította, hogy milyen formában vehető fel állami illetmény, azaz milyen esetben jogosult és milyen esetben állnak fenn korlátozó esetek. Leszögezte, hogy „Senki kettős címen állami illetményt fel nem vehet, kongrua mellet még nyugdíjat sem, ha csak erre külön engedélye nincs, azaz kettős kongrua soha nem utalható ki egy személynek." Abban az esetben, hogy a már nyugállományban lévő, de kongruás lelkészként tovább szolgáló papok nyugdíjukat is megkaphassák, ehhez az Állami Egyházügyi Hivataltól kellett az engedélyt egyénenként beszerezniük.[683] A tisztánlátás érdekében az állami fizetéssel ellátott és azt nem élvező papokról a helynök jelentést kért az egyes plébániahivataloktól.[684]

Az állammal együttműködő papok azonban itt is az állam részéről jobb elbírálás alá eshettek, ahogyan ez az 1961-es kongrua megállapításkor meg is történt a főegyházmegyében is.[685] Az érsek erre nem tudott hatást gyakorolni. A főegyházmegye papsága havi 97 250 forintos államsegélyt kapott. A személyi államsegélyek több mint 75%-a teljes értékű volt.[686]

A főegyházmegyét anyagi rendezettség jellemezte, 1950 óta bő 10 év alatt az épületállomány jelentős részét felújították, kibővítették, átépítették körülbelül 12 millió forintnyi összegben. 1957-től pedig gyors anyagi megerősödés volt megfigyelhető.[687]

---

[681] Lásd példaként KFL I. 1. a. (Congrua) 5799/1950, 1294/1951.
[682] Vö. példaként KFL I. 1. a. (Congrua) 3725/1951, 4109/.
[683] KFL I. 1. a. (Congrua) 3760/1951.
[684] KFL I. 1. a. (Congrua) 3516/1951. A beérkező válaszokat is lásd erre.
[685] MNL BKML XXIII.2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 5/1961.
[686] MNL BKML XXIII.2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 25/1963.
[687] MNL BKML XXIII.2.g. (Egyházügyi előadó iratai) 5/1961, 25/1963.

X. A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése

Az 1961-es esztendő ősze nagy változást hozott a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye életében, ami az egész magyar Egyházra is kihatott. Néhány hónappal azután, hogy az érsekség méltó módon megünnepelte főpásztorának aranymiséjét,[688] 1911-es bécsi pappá szentelésének ötvenedik évfordulóját, a gyász köszöntött be a kalocsai, de a magyar katolikusok életébe is. Tizenkilenc évnyi érseki szolgálatot követően, életének hetvennegyedik évében elhunyt Grősz József kalocsa-bácsi érsek.

Állami nyomásra a „címeres" békepap, Várkonyi Imre lett káptalani helynökké megválasztva. XXIII. János pápa hiába nevezett ki apostoli kormányzót 1961-ben Bárd János kalocsa-bácsi segédpüspök személyében, ő az állami hatóságok beleegyezése nélkül nem tudta átvenni az érsekség kormányrúdját, így egészen 1964-ig Várkonyi maradt hivatalban.

A II. Vatikáni Zsinat második ülésszaka óta beszédtéma volt a magyar papság körében az esetleges püspökkinevezések kérdése – amellett természetesen, hogy kik mehetnek ki a zsinat aktuális szekcióira. Leggyakrabban Hamvas Endre és Brezanóczy Pál nevét emlegették a várható előléptetések, kinevezések kapcsán.[689] Az állami hozzájárulás ismeretében VI. Pál pápa végül Hamvas Endre csanádi megyéspüspököt állította a Grősz József érsek halála óta üresedésben lévő Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye élére. Dolgozatom záró és kitekintő fejezeteiben a *sede vacante* beálta és újra betöltése körüli eseményeket vázolom befejezés gyanánt.

1. Grősz József érsek halála

1961. október 2-án hétfő este senki sem sejthette még, hogy a Mindszenty távollétében működő magyar Egyház rövidesen azt vezető érseki rangú főpásztor nélkül marad. A hívek a halála előtti napon még Grősz vezetésével imádkozták a rózsafüzért a Nagyboldogasszony-főszékesegyházban. Az érsek Kujáni Ferenc nagypréposttal aznap vacsora előtt 15–20 perces beszélgetést is folytatott, melyen figyelmesen olvasta át Kujáni másnapra tervezett kecskeméti

---

688 MNL. BKML. XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai). „Jubileuma országos jelleget öltött, mert volt egyházmegyéi is követelték maguknak az aranymisés érsek áldását." vö. TÖRÖK, *Grősz József életútja*, 339.

689 SÁGI GYÖRGY, *Brezanóczy Pál útkeresése Egyház és pártállam között,* Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában: Tanulmányok és inventárium (Collectanea Studiorum et Textuum II/1). Szerk. Török József–Tusor Péter–Tóth Krisztina. Budapest 2015, 147–148.

előadásának szövegét. A katolikus békemozgalom október 3-án rendezte meg ugyanis a katolikus papok első tájékoztató előadását, ahol Kujáni is előadást tartott volna a berlini kérdésről. Szakács Gyula Bács-Kiskun megyei egyházügyi főelőadó jelentéséből és egyéb iratokból sem derül ki, de feltételezhetően a berlini fal létrejöttéről lehetett szó (1961. augusztus havában kezdődtek meg a szögesdróttal való kiépítések.). Kujáni elmondása szerint az érsek helyeselte az előadásban olvasottakat, és „elvi magaslaton mozgó hozzászólásnak minősítette".[690]

Mint ismeretes, Magyarország hercegprímása, Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek már hosszú évek óta akadályoztatva *(impeditus)* volt hivatala ellátásában, ekkor az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségén élt; az egri érseki szék pedig már Czapik Gyula 1956-os halála óta üresedésben *(vacantia sedis)* állt, az Egri Főegyházmegyét Brezanóczy Pál irányította főkáptalani helynökként, majd apostoli kormányzóként.

Az idős Grősz érsek 1961. október 3-a, kedd reggelén a kalocsai érseki kastély Szent Sebestyén-kápolnájában tartott szentmiséjén lett rosszul, így az áldozat bemutatását már ülve végezte el. A szertartás után Tassi Ferenc érseki titkár a kápolnához közel lévő szobájába kísérte érsekét, majd Kühner János érseki szertartó a szobájába támogatta. Az elbeszélések szerint ekkor már az érsek azt hangoztatta, hogy nagyon rosszul érzi magát, s hálóruháját kérte Ekker Mária Vita[691] nővértől, mondván lepihen. Házvezetőnője ez után rövid időre egyedül hagyta. Ezt követően eshetett össze, mert mikor a nővér visszatért, már csak a főpap élettelen testét találta. A nővér ijedten lármázta fel a kastélyt, a papok közül Tassi és Antal Géza ért elsőként a holttesthez, Kujáni Ferenc nagyprépost Szakács Gyula egyházügyi főelőadónak, miniszteri biztosnak adott tájékoztatása alapján.[692] Antal Géza közlése szerint ugyan az utolsó kenetet feladták a főpásztornak, de már csak halála után. Antal elmondása szerint mikor az érsek szobájába értek, a pulzusát egyáltalán nem érezték, s a test is már merev volt. Szakács akarva-akaratlanul azt sugallja jelentésében, hogy szabálytalanul tüntették fel, hogy szentségekkel

---

[690] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 9/1961. 1.

[691] *Ekker Mária Vita M.K.Sz.I.* – Eredetileg Ekker Julianna vagy Júlia. A forrásokban többnyire világi nevén említik. 1938-ban lépett be a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatába a Bácskában, majd később Kalocsán élt haláláig. Az érseki háztartásban szolgált sokáig. – BANGÓ BEÁTA MÁRIA KLÁRA iskolanővér szíves közlése.

[692] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 9/1961. 1. A kastélyban 11 éven át gondnokként dolgozó Hesz Károly tudomása szerint Grősz aközben halhatott meg, miközben lehajolt cipőjéhez. HESZ KÁROLY szíves szóbeli közlése – Kalocsa, 2010. július 22., jegyzetek nálam; Hesz Károly (1930–2019) – Volt jezsuita diák, kalocsai kisiparos. 11 éven át gondnokként, mint mindenes szolgált az Érseki Kastélyban, ekkor a kastélyban is lakott családjával. A rendszerváltást követően megtartott első önkormányzati választásokon, 1990-ben, a Kereszténydemokrata Néppárt színeiben Kalocsán önkormányzati képviselővé megválasztották. A testület korelnöke volt. Kilenc gyermeke közül ketten lettek szerzetesek: Hesz István jezsuita és Hesz Vince Dénes ferences.

megerősítve halt meg az érsek. Ebből csak annyi igaz, hogy már a halál beállta után kapta meg az utolsó kenetet, ez azonban nem azt jelenti, hogy szabálytalanul is, mivel hivatalosan, amíg a test ki nem hűl, az feladható volt. A jelentésből úgy értelmezhető azonban, hogy a nővér nem lehetett sokáig távol, így feltehetően nem hűlhetett még ki teljesen a holttest.[693] Antalnak és Tassinak ezt papokként nyilván tudniuk kellett, s ezért járhattak el aszerint, hogy feladták a szentséget. Gyónást pár nappal halála előtt végzett utoljára az elhunyt, az Eucharisztiát pedig az említett szentmisén vette magához utoljára.[694] Szakács felvetése inkább a világnézetéből adódó rosszindulatú megjegyzés volt, mivel általánosságban – kevés kivételtől eltekintve – jelentéseiből az látszik, hogy az egyházi szokásokban és fogalmakban többnyire tájékozott volt, s jelentései a precizitásra törekvés benyomását keltik.

Grősz kezelőorvosa, dr. Csábi Imre már későn érkezett, érte még a szentmise után küldtek, de már csak a halál tényét tudta megállapítani a szentségfeladás után. Csábi doktor volt, aki elkészítette a halálesetről az okmányokat, ő a halál hivatalos okaként a szívkoszorúér elhalását és az érelmeszesedést nevezte meg. Ezzel szemben Szakács tudomása szerint – hivatkozva Kujánira – dr. Réffy Vilmos járási tisztiorvos konstatálta a halál tényét.[695] A halál beálltát követően röviddel az Érseki Hivatal Kühner által értesítette a városi hatóságokat, így Katus Ferencné anyakönyvvezető is iktatta a halálesetet a Kalocsai Polgári Halotti Anyakönyvbe[696], s kiállította a Csábi doktor által megadott információk alapján a halotti okmányokat.[697]

2. A széküresedés kezdetét követő intézkedések

Telefonon haladéktalanul értesítették a Kecskemétre hajnalban elinduló, és oda már megérkezett Kujáni Ferenc nagyprépostot – ki az érsek haláláig annak általános helynöke is volt –, továbbá tőle értesült Grősz haláláról a vele utazó Sztrilich Károly érseki irodaigazgató, Kovács Vince ifjabb mesterkanonok és Mihályfi István kalocsa-eperföldi plébános.[698] A kecskeméti gyűlés hangulatára rányomta a bélyeget a főpásztor halálhíre. A gyűlés elején Oláh Károly a Bács-Kiskun Megyei Katolikus Békebizottság elnöke és Bagó István annak titkára

---

[693] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 9/1961. 1. vö. TÖRÖK, *Grősz József életútja*, 339.

[694] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 2700/1961

[695] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 9/1961. 1. vö. KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2593/1961 és TÖRÖK, *Grősz József életútja*, 339.

[696] Kalocsai Polgári Halotti Anyakönyv 158/1961 – Grősz József elhunyt https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-L9ZW-F6PR?mode=g&i=79&wc=92Q8-7MK%3A40678301%2C40679102%2C48452901%3Fcc%3D1452460&cc=1452460 (2016. március 3.)

[697] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2593/1961.

[698] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2593/1961.

emlékezett meg[699] az elhunytról, kiemelve annak békemozgalmi érdemeit, majd pedig Ijjas József pápai prelátus a vezető nélkül maradt főegyházmegye nevében méltatta az elhunytat.[700] A Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan távirati úton sürgősen értesítette a mátraszentimrei Stella üdülőben időző Bárd János kalocsai segédpüspököt is. Hivataluknál fogva ők voltak az idő tájt a főegyházmegye két legmagasabb rangot és pozíciót betöltő papja. Kujáni amint a hírt megkapta, taxival indult rögtön vissza Kalocsára, Bárdot egy telefonon lediktált táviratban érték el, de amint értesült a gyászhírről, ő is azonnal hazaindult.[701] Szakács Gyula kecskeméti egyházügyi főelőadó is fél 9-kor már tudott az érsek haláláról, a részletekről azonban csak délben értesült, miután ő is megérkezett Kalocsára.[702] Kujáni nagyprépost ekkorra már a Főszékesegyházi Káptalan fejeként intézkedett a latin nyelvű gyásztávirat Rómának való eljuttatásáról: *„Josephus Grősz archiepiscopus feria tertia hora octava ante meridiem diem supremum obiit.”*, majd ezzel párhuzamosan német nyelvű üzenetet juttattak el Josef Adam féltoronyi plébánosnak, hogy az Egyház képviseletében értesíthesse az érsek ott élő hozzátartozóit, mivel *„Erzbischof Josef Grősz heute gosterben Bergrübnis Freitag Vormittag bitte Verwandte verstandingen.”*[703] Ugyancsak ezzel együtt délután ¾ 1-kor ment ki a hivatalos tájékoztató a püspöki kar tagjainak, valamint az érsekség jugoszláv fennhatóság alatt álló részét, a Bácskai Apostoli Adminisztratúrát vezető Zvekanovich Mátyás burcai címzetes püspöknek, továbbá az Állami Egyházügyi Hivatalnak, noha az állami hatóságok Szakács útján már minden bizonnyal tudtak a történtekről.[704] XXIII. János pápa választáviratában őszinte részvétét és fájdalmát fejezte ki az érsek halála miatt, majd közölte, hogy szentmise áldozatot mutat be az elhunyt lelki üdvéért.[705]

Papp Kálmán győri megyéspüspök 1961. november 10-én ekképpen emlékezett meg, miként érte az érsek halálának híre: „Halálának híre mélyen megdöbbentett bennünket. Első pillanatban felfoghatatlannak tűnt, hogy elvesztettük őt, aki szinte összeforrott a magyar katolikus élettel. Nincs többé ő, aki innét közülünk indult el, mint sokunknak iskolatársa, jó barátja. A mi egyházmegyénk volt szülőhazája, egyházmegyénknek volt papja, majd segédpüspöke, aki az

---

[699] Bagó István kecskeméti esperes-plébános részéről ez igencsak képmutató volt, hiszen egy 1960-ban íródott munkájában mind Grőszt, mind pedig érseki auláját kicsit sem bizalomgerjesztő jelzőkkel illette, s Kalocsát a katolikus egyházi reakció központjaként írta le. vö. MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 4/1960, Bagó István – Visszapillantás 15 év egyházpolitikájára. Elgondolások a jövőre vonatkozóan.

[700] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai 9/1961.

[701] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2593/1961.

[702] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 9/1961.

[703] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2596/1961

[704] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2596/1961.

[705] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 2700/1961.

egyházkormányzatban kifejtett lelkiismeretes munkájával, kedves közvetlenségével csak jó emléket hagyott maga után."[706] Zvekanovich bácskai aposoli kormányzó pedig így fogalmazott október 25-én az érsek halála kapcsán: *„Quæ omnia suapte nos compellunt, ut grato animo memores simus pie in Domino decessi et dormientis Archiepræsulis atque preces pro eo ad Dominum Deum ex corde instituamus. Pax Christi Tecum, sit Tibi terra levis."*[707]

Grősz halálának híre Mindszenty bíborost is mélyen érintette. „Annak idején mint püspökével konfrontálódott, prímásként fölöttese lett, Püspökszentlászlón együtt raboskodtak." Elhunyt érsektársáért az amerikai követségen szentmisét mutatott be, „az ügyeletes tisztet [pedig] egész éjjel ébren tartotta, mert felidézte a régi szép időket." – Tárja elénk Mindszenty-monográfiájában BALOGH MARGIT a hercegprímás reakcióját a halálhírre.[708]

Még Szakács Kalocsára történő megérkezése előtt táviratilag Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspököt a gyászbeszéd, Hamvas Endre csanádi megyéspüspököt a temetési szertartás, Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspököt pedig a gyászmise megtartására kérte fel a Főszékesegyházi Káptalan. Kovács püspök kivételével a többiek vállalták a felkérést.[709] Ő egészségi okokra hivatkozva tért ki a felkérés elől.[710] A Szombathelyi Egyházmegye minden templomában azonban október 4-én elrendelte, hogy mutassanak be a papok szentmisét az elhunyt érsek, korábbi szombathelyi főpásztor lelki üdvéért.[711] Ő maga október 13-án mutatott be gyászmisét a szombathelyi székesegyházban elhunyt püspök-elődjéért. Ennek hirdetésére október 5-én szólította fel a plébánosokat[712] Szakács főelőadó mindent elkövetett azért, hogy Shvoy kalocsai szerepeltetését megakadályozza, lépései kezdetben úgy nézett ki, hogy sikerrel járnak, végül azonban – vélhetően Bárd János hatására –, a Főszékesegyházi Káptalan megerősítette abbéli óhaját, hogy a székesfehérvári megyéspüspöknek mindenképpen szerepet kell biztosítani a szertartások során. Így Szakács próbálkozása kudarcba fulladt.[713] Shvoynak a Grősz József temetésén való szereplése elleni törekvés hátterében az húzódott meg, hogy az idős, rendkívül nagy tekintéllyel rendelkező püspöknek az egyházmegyéjében a békepapi mozgalom igencsak erőtlenül működött, köszönhetően a főpásztor személyének; illetve Shvoy nem titkoltan Mindszenty hercegprímásnak elkötelezett híve volt, s hasonló

[706] Papp Kálmán győri püspök 1961. évi VIII. püspöki körlevele, 2540/1961
[707] Zvekanovich Mátyás bácskai apostoli kormányzó, burcai segédpüspök *Mors archiepiscopi* című körlevele Grősz érsek halála kapcsán. szám nélkül/1961
[708] BALOGH MARGIT, *Mindszenty József (1892–1975)* II.; Budapest 2015, 1213.
[709] MNL. BKML. XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 9/1961. vö. KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2596/1961
[710] SzEL I. 1. a. 1254/1961. Az információ megtalálásáért itt külön is köszönetet kell mondanom RÉTFALVI BALÁZS segítségéért.
[711] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2596/1961.
[712] SzEL I. 1. a. 1254/1961.
[713] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai 9/1961.

gondolkodásmódjuk révén barátokká is váltak. Shvoy az állami vezetéssel szemben tartózkodó és attól elzárkózó magatartást folytatott az ország szovjet megszállásától kezdve. Mindezek alapján az állam lényegében ellenségként tekintett reá.[714]

A Szakács és Kujáni között október 3-án lezajlott beszélgetés során is elhangzott már, hogy a nagyprépost meglátása szerint kanonoktársai őt látnák legszívesebben az érsekség élén, mint főkáptalani helynököt. Kujáni György, a nagyprépost unokaöccse is úgy emlékezik vissza, hogy családon belül is akkoriban az az álláspont volt érvényben náluk, hogy Grősz érseket követően Kujáni Ferenc jó eséllyel kerülhet a főegyházmegye élére; még ha a nagyprépost előtt ezt nem is hangoztatták.[715] A nagyprépost közölte Szakáccsal, hogy a választásra másnap, október 4-én ülne össze a főkáptalan. Utóbbi lépést a főelőadó először elhamarkodottnak ítélte.[716] Miután Kujáni biztosította róla, hogy a kanonokok mindnyájan tisztában vannak vele, hogy az 1957. évi 22. törvényerejű rendelet értelmében be kell jelenteniük a választás eredményét az Állami Egyházügyi Hivatalnak, melynek előzetes hozzájárulását kell adnia a megválasztandó személyhez, Szakács egyeztetve a hivatallal engedélyezte, hogy másnap lebonyolítsák a szavazást, pontosabban helynököt jelöljenek. Arról, hogy a személy megfelelő-e, az államot ez esetben képviselő Állami Egyházügyi Hivatal fog döntést hozni.

3. A hagyatéki eljárás

Grősz érsek délelőtt ¾ 8-kor bekövetkezett halálát követően Gyetvai Péter főegyházmegyei általános ökonómus a kastély érseki lakrészét lezárta, miután a szobában lévő íróasztal és Wertheim-szekrény fiókjait bezárta és a kulcsokat magához vette Ekker Mária Vita iskolanővér, gondozónővér kíséretében. Amíg Gyetvai intézkedett, ezzel körülbelül párhuzamosan történt meg a szobájában elhunyt főpásztor diófa koporsóba helyezése, és Kujáni, valamint Bárd táviratilag történő értesítése.[717] Az elhunyt érsek szobája október 3-án délután fél 6-ig maradt lezárva. Ezt követően gondosan felvették az érsek hagyatéki leltárát, minden a szobában található, a néhai érsek magántulajdonában lévő tárgyról és pénzről. Mindez a délután fél 7-kor

[714] MÓZESSY GERGELY, *Beszűkített mozgástérben. Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és a hatalom 1961–1962 fordulóján*. Litterarum radices amaræ, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. Szerk. Klestenitz Tibor–Zombori István, Budapest 2015, 333–334.

[715] KUJÁNI GYÖRGY szíves szóbeli közlése – Budapest, 2016. február 19., jegyzetek nálam; *Kujáni György* (1927–2021) egykori kalocsai jezsuita diák, építészmérnök. Kujáni Ferenc nagyprépost unokaöccse, Kujáni Imre gazdálkodó fia.

[716] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 9/1961.

[717] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2598/1961.

kelt jegyzőkönyv[718] szerint Kujáni Ferenc nagyprépost, Gyetvai Péter általános ökonómus, Sztrilich Károly érseki irodaigazgató, Tassi Ferenc érseki titkár, valamint az érseket hűségesen gondozó Ekker Mária Vita nővér és a jegyzőkönyvet felvevő Szalkai Mária Johanetta nővér[719] jelenlétében zajlott le.

Megjegyzendő, hogy a bizottság tagjai a hagyatéki vizsgálat során mindenfele keresték az érsek esetlegesen létező végrendeletét, de azt nem találták meg. Figyelemre méltó, hogy habár a jelenlévők ekkor, október 3-án megállapították, hogy mivel nem találtak, nincsen az érseknek végrendelete, ezzel szemben a Kalocsán őrzött forrásokból kitűnik, hogy Sztrilich ezt követően sem hagyott fel annak keresésével. Az irodaigazgató csak október 21-én fogalmazta meg tömören egy tájékoztatójában, hogy habár minden elképzelhető helyen, ami csak eszébe jutott, kutakodott – beleértve a néhai érsek páncélszekrényét és az irodaigazgatói páncélszekrényt, ahol egyébként a papi végrendeleteket szokták őrizni –, mégsem találta meg Grősz végrendeletét.[720]

Gyetvaiék az elhunyt dolgozó- és hálószobájának átvizsgálása során egy 57 008 forint 90 fillért tartalmazó OTP betétkönyvet és 25 575 forint 50 fillér összegű készpénzt, összesen tehát 82 584 forintot és 40 fillért találtak, amelyet a főegyházmegyei központi pénztárban helyeztek folyószámlára. Utóbbiból finanszírozták később a temetést (7 842 forint) és egyéb vonatkozó költségeket.[721] A gyászszertartás számára történő templomi előkészületeket és költségeket Angeli Ottó főszékesegyházi gondnok további 3 000 forintra taksálta.[722]

Az október 6-án Kalocsára megérkező Grősz-rokonságot az akkor már főkáptalani helynök Várkonyi Imre fogadta az Érseki Kastélyban Sztrilich és Kühner társaságában, akik közül utóbbi tolmácsolta Várkonyi szavait németül a családtagoknak. Többek között közölte a főkáptalani helynök a néhai érsek rokonaival, hogy mivel végrendelet nem került elő, így a magyarországi és főegyházmegyei örökösödési törvények a mérvadóak. Miután Várkonyi megkérte őket, hogy minden esetleges igényükről mondjanak le, azok ezt készséggel megtették, csupán néhány személyes emléktárgyat kívántak magukhoz venni, amihez a főkáptalani

---

[718] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2598/1961.

[719] *Szalkai Mária Johanetta M.K.Sz.I.* – Eredetileg Schiffer Borbála, a forrásokban Szalkai Borbála néven, világi nevén említik. 1936-ban lépett be a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatába testvérével, Schiffer (Szalkai) Elzával együtt, aki a Mária Ravenóza rendi nevet vette fel. Nővérük Schiffer (Szalkai) Mária 1930-ban, húguk Schiffer (Szalkai) Anna 1938-ban szintén az iskolanővérek közé lépett, előbbi Mária Piéta, utóbbi Mária Viola néven. Mária Johanetta nővér hosszabb ideig az érseki háztartásban szolgált. – BANGÓ BEÁTA MÁRIA KLÁRA iskolanővér szíves közlése alapján.

[720] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2598/1961.

[721] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2620/1961, 2692/1961.

[722] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2620/1961.

helynök hozzájárulását adta.[723] Továbbá a főkáptalani helynök később – már október 19-én – azt is elrendelte, hogy november 3-án a megboldogultért *Requiem cum Libera* mondattassék a főegyházmegye templomaiban, valamint, hogy november 12-i és 19-i vasárnapokon könyörgést tartsanak az új főpásztor mielőbbi kineveztetéséért.[724]

4. A végrendelet létének kérdése

Mindezek, a végrendelet körüli események felvetik azt a kérdést, hogy valójában volt-e, lehetett-e írott végakarata Grősz Józsefnek? Meglátásom szerint kellett lennie. Noha annak tartalmába nem kell nagy titkokat beleképzelni. A létére két dolog is egyértelműen utal. Az egyik, hogy Sztrilich a hivatalos vizsgálat lezárulta után is, a jelek szerint még több hétig kereste a végrendeletet, azaz neki tudomása kellett, hogy legyen annak elkészültéről, hiszen ellenkező esetben akkor miért nem hagyta volna annyiban, mint a többiek. (Persze az, hogy arról nincs írott adat, hogy Kujáni, Gyetvai és Tassi kereste volna a végrendeletet, nem zárja ki az esetleges általuk végzett kutatást sem, csupán nincs rá forrás. Mivel azonban közeli viszonyban voltak az érsekkel, ha volt végrendelete, arról jó eséllyel nekik is tudniuk kellett.) A másik jelre, ami arra utal, hogy Grősz készített végrendeletet, teljesen véletlenül az érsek beszédeinek tanulmányozása közben találtam bizonyítékot. Ez egy ceruzával, egyértelműen felismerhetően Grősz érsek kézírásával íródott végrendeletnek a töredékes, kétoldalas piszkozata.[725]

A végakaratnak a legvége hiányzik, ez vagy egy másik lapra íródott, s ebben az esetben elképzelhető, hogy valamelyik másik iratkötegben kallódik még –, mint említettem, ezt jómagam is a beszédek között találtam meg[726] –, de a Grősz hagyaték átvizsgálása során mindeddig nem került elém, vagy talán eddig figyelmemet kerülte el. A másik lehetőség pedig az, hogy Grősz a szöveg alsó részén egy általa kihúzott mondatrészt szándékozott a végrendelet legvégére áthelyezni. Ezesetben ez a tollal írt végleges testamentumban véleményem szerint már oda kerülhetett. Mindezek fényében élek a gyanúperrel, hogy ha Grősz ezt megírta, akkor véglegesen tollal írt végakaratának is kellett születnie.

Részben egyébként teljesültek az ebben a végrendelet-tervezetben foglaltak. Grősz óhajának megfelelően a hagyatéki eljárás során annak végrehajtójaként Gyetvai járt el. A

[723] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2598/1961 – Feltehetően csupán formalitás volt, hogy a rokonokat az esetleges igényeikről való lemondásra kérte a főkáptalani helynök, lévén alapvetően a szokások szerint az egyházmegyék öröklik meg az elhunyt papok után maradt ingóságokat.

[724] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 2715/1961 és 2716/1961.

[725] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2598/1961.

[726] Innen áthelyeztem a hagyatéki eljárás iratai közé: KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2598/1961.

fogalmazványban Grősz hálát ad azért, hogy pap lehetett, továbbá kitér arra, hogy lényegében nem rendelkezik vagyonnal, 1943-as érseki kinevezését követően Szombathelyről sem igazán hozott magával bármi jelentőset ruháin és néhány könyvön kívül. Annyit meghagy, hogy ami készpénze van íróasztala fiókjában és Wertheim-szekrényében, azt temetésére fordítsák, mondassanak érte szentmiséket. Ez az óhaja – mint fentebb olvasható is –, lényegében teljesült. Hatszemélyes ezüst étkészletét és ruhaneműit az érsekségre szándékozott hagyni, ami ugyancsak így történt. Ezen felül liturgikus ruhái közül már volt, amit elsősorban gróf Zichy Gyulától örökölt, és használt.[727] Könyveit a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárra kívánta hagyományozni, amik valóban oda is kerültek halála után; ezek átszállítására október 30-án került sor.[728] Egyéb ruhaneműit, személyes tárgyait nem részletezte azonban, mert alapvetően amije volt, azt főegyházmegyéjére kívánta hagyni. Ezen egyéb ingóságait (szappanok, imakönyvek, rózsafüzérek, fésűk, zseblámpa, kalap, télikabát stb.) október 20-tól november 22-ig osztották szét az érseki hivatal férfi és női alkalmazottai között. Ezekről még október 9-én vette fel a leltárt Sztrilich, Gyetvai, Mária Vita és Mária Johanetta nővér. Közülük Mária Vita nővér név szerint is van említve, miszerint 1 darab gyapjútakarót és 3 darab imakönyvet kapott a megboldogult személyes tárgyai közül.[729]

Külön csupán karóráját emelte ki végrendelet-tervezetében Grősz, melyet Gyetvai Péterre szeretett volna hagyni – hagyatéki végrehajtói szolgálataiért –, és ebben történt a végakarattól eltérés. A hagyatéki eljárás során két karóra is leltárba került. Grősz a végrendelet-tervezetben nem részletezte, hogy melyiket szánta Gyetvainak. Az egyik egy Alpina gyártmányú automatarendszerű férfi karóra volt, a másik egy Doxa óra. Utóbbit végül az érsek régi hűséges egykori papja, Sághy Elek, volt érseki jószágkormányzó kapta meg ajándékba 1962. március 17-én. Sztrilich juttatta el neki.[730] Az előbbit Várkonyi Imre az *Actio Catholicá*n keresztül – aminek országos igazgatója volt –, bevizsgáltatta 1961. október 21-én. Október 27-én kapta kézhez az erről szóló értesítést, miszerint a karóra 14 karátos arany, az akkori értékbecslés alapján pedig 2000 forintot ér. Az aranykarórát Várkonyi ekkor saját tulajdonába vette.[731] Mivel nem tudhatjuk, hogy Várkonyi tudott-e esetleges végrendelet születéséről, illetve annak tartalmáról – lévén nem számított az érsek bizalmi emberének –, így akarva-akaratlanul is, de megszegte ezen döntésével a végakaratot.

[727] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2598/1961
[728] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2640/1961
[729] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2640/1961
[730] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2783/1961
[731] KFL I. 1. c. (Grősz perszonális) 2783/1961

A végrendelet meg nem találása, ha az a jelek szerint csakugyan elkészült, még egy kérdést vethet fel: miért nem találták meg? Erre azonban összeesküvés-elméleteken kívül nem adható válasz, azt pedig tanácsos kerülni. Abban az esetben pedig, ha Grősz érsek végül mégsem készítette el a végső változatot, amit – hangsúlyozom –, nem tartok valószínűnek, mert hisz akkor miért írt piszkozatot –, akkor is felmerül egy kérdés: miért gondolta meg magát? Erre vonatkozóan sincs értelmezhető adat, így erre sem adható válasz.

A végrendelet-tervezet hátralévő részében köszönetét fejezi ki Grősz József minden munkatársának, az őróla gondoskodó nővéreknek, a mellette álló papjainak, végül bocsánatot kér azoktól, akiket esetleg akaratlanul is élete során megbántott. Más papi, illetve főpapi végrendeletek analógiáján gondolkodva (korábbiakban volt szerencsém olvasni többek között Hamvas Endre és Ijjas József hasonló írását), ezt a részt követhette a keltezés és az aláírás. Ez a rész azonban, mint említettem fentebb, hiányzik, ezért is neveztem töredékesnek a fogalmazványt. Sajnos tehát a végrendelet-tervezet keltét nem lehet pontos dátumhoz kötni, egyedüli támpontként a szövegben Gyetvai neve szerepel, aki általános főegyházmegyei ökonómusi kinevezését 1957. január 15-én[732] kapta, így feltehetően ennél csak később vethette papírra a végakarat-tervezetet az érsek.

5. Főkáptalani helynök-választás a Kádár-korszakban

Az egyházjog értelmében Grősz halálával azonnali hatállyal megszűnt Kujáni általános helynöki és Gonczlik provikáriusi tisztsége. Automatikusan a Főszékesegyházi Káptalan vált a főegyházmegye vezetőjévé, melynek nyolc napon belül kellett megválasztania a főkáptalani helynököt az egyházkormányzat élére, aki az új érsek vagy apostoli kormányzó kinevezéséig volt hivatott irányítani.[733] A főkáptalani helynök egyes kimondottan püspöki funkciókhoz (bérmálás, papszentelés stb.) kötött jogkörök gyakorlásától eltekintve mindenben ugyanúgy járhatott el, mint egy felszentelt püspök. Manapság e tisztség lényegében nem létezik, széküresedés esetén a pápa általában egy másik egyházmegye püspökét nevezi ki az átmeneti időre apostoli kormányzóvá, a káptalan feladatköre pedig kizárólag reprezentációs, tiszteleti, illetve a főpásztor számára tanácsadói testületté redukálódott. Abban az esetben azonban, ha az Apostoli Szentszék másképpen nem rendelkezne, a *vacantia sedis* alkalmával manapság egyházmegyei kormányzó kerül megválasztásra. Ugyan apróbb különbséggel, de az egykori

[732] LAKATOS, *A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje*, 202.
[733] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 11/1961.

káptalani helynök-választás és e között némi hasonlóság mutatható ki. Ennek a választásnak ugyancsak az üresedés beálltát követően, nyolc napon belül kell lezajlania, s nem a kanonokok, – mert hiszen van, ahol azok nincsenek is –, hanem a választott és kinevezett tanácsosok testületi tagjai hivatottak lebonyolítani.[734]

1961. október 4-én kora reggel Szakács Gyula közölte Kujánival, hogy Kalocsára fog érkezni a fővárosból Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettese és Csala László a hivatal osztályvezetője. Szakács megkérte Kujánit, hogy a nagyprépost 9-kor keresse fel kalocsai hivatalában, a kastélyban. Ekkor került sor az Állami Egyházügyi Hivatal vezetői és Kujáni nagyprépost közötti első, a jelöléssel, illetve a választással kapcsolatos egyeztetésére. A politikusok számára is egyértelmű volt Kujáni főszékeskáptalanon belüli támogatottsága: „számukra igen kedvezőnek találták volna, ha Kujáni nagyprépostból a mi hozzájárulásunkkal" lenne főkáptalani helynök. „Őt alkalmas figurának vélték, aki mögé bújva tovább folytatják kisded játékaikat." – vélte az egyházügyi főelőadó. Szakács számára az is egyértelmű volt, hogy ha megválasztanák, azt a nagyprépost el is fogadná. Miklós Imre a találkozásuk alkalmával elmondta Kujáninak, hogy konkrét személyt nem kívánnak előre megnevezni, de Kujáni esetleges megválasztását nem tartják megfelelőnek annak előrehaladott kora miatt – Kujáni 71. életévében járt ekkor. Habár természetesen tisztában vannak a nagyprépost vezetői képességeivel és eddig tapasztalt magatartásával. Azonban, – ahogy Miklós cinikusan kifejtette – „szeretné megkímélni Kujánit egy ilyen felelősségteljes és nagy erőt igénylő funkciótól, embertelenség volna tőlünk, ha őt terhelnénk egy ilyen helyzetben ezzel a nehéz feladattal." Majd annak ellenére, hogy korábban közölte Kujánival, hogy konkrét elképzelésük nincs a helynök személyéről, kifejtette, hogy egy középkorú papot tartanának megfelelőnek, például Pataky Kornél csanádi püspöki irodaigazgatót, vagy éppenséggel Rozsáli Menyhért egri apostoli kormányzói helynököt. Azt is nyomatékosította, hogy a címzetes eliszi püspökké kinevezett, de az állam által el nem ismert Belon Gellért címzetes bátmonostori apát, baja-belvárosi plébános megválasztása mindenképpen elfogadhatatlan lenne.[735]

Ilyen előzmények után ült össze fél 10-kor a nagyprépost kastélyi szobájában a főkáptalani helynök-választó gyűlés, melyen Koszterszitz József látta el a jegyzőkönyvvezetői feladatokat. Egyértelmű volt, hogy az új főkáptalani helynök megválasztása teljesen másképpen fog lezajlani, mint legutóbb gróf Zichy Gyula érsek 1942-es halála után. Akkoriban az összeült

[734] 1917-es CIC 432–433, 436. kánon. Vö. 1983-as CIC 416–417, 421–430. kánon. A kánonjogi részletekben nyújtott szíves segítségéért itt is szeretném köszönetemet kifejezni JENEY GÁBORnak, a Kalocsa-Kecskeméti Érseki Bíróság viceofficiálisnak (2015. július 12.) valamint a történeti kontextus árnyalásáért GÁRDONYI MÁTÉnak (2016. január 21.).

[735] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 11/1961.

kanonokok egyszerűen megválasztották Horváth Győző addigi érseki általános helynököt, aki tüstént le is tette az esküt társai előtt. Azok közül a kanonokok közül, akik részt vettek az 1942. május 21-ei főkáptalani helynök-választáson, az 1961-esen már csak ketten voltak jelen: Kujáni Ferenc és Horváth Alajos, előbbi akkor bácsi főesperes, utóbbi idősebb mesterkanonok volt.[736] A Főszékesegyházi Káptalan 1961. október 4-i ülésének[737] elején Kujáni tájékoztatta kanonoktársait az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettesének és osztályvezetőjének Szakács szobájában az épületen belüli jelenlétéről, majd közölte velük, hogy az illetők kérésére a főkáptalani helynök megválasztása előtt csupán jelöltet nevezzenek meg, akinek megválasztásához az 1957. évi 22. tvr. szerint az állami hozzájárulást meg kell kapniuk. Ezt tudomásul véve a kanonokok a 20–25 perces I. tanácskozásuk után egyhangúlag Kujáni megválasztására tettek javaslatot, amiről a nagyprépost Miklós Imrét tájékoztatta. Erre az elnökhelyettes „megismételte az előbbieket, hozzátéve, hogy mi tiszteletben tartjuk a káptalan választási lehetőségét, a választás titkosságát, és ezért a testületre, elsősorban pedig a testület vezetőjére, a nagyprépostra bízzuk, hogy bölcs belátással a megfelelő embert jelölje."[738] Magyarán mondva Kujáni nem lehet semmiképpen főkáptalani helynök, jelöljenek mást.

Kujáni visszament emeleti szobájába, tájékoztatta társait a Miklós által elmondottakról, ekkor Gonczlik Kálmán éneklőkanonok II. tanácskozásukon Udvardy József garábi címzetes apát, jánoshalmi esperes-plébános nevét vetette fel, akinek jelölését Bárd János segédpüspök, idősebb mesterkanonok is támogatta. Várkonyi Imre géderi címzetes prépost, az *Actio Catholica* országos igazgatójának nevét Kovács Vince ifjabb mesterkanonok hozta szóba. Ettől függetlenül ismételten egyhangú döntés született, hogy Kujánit támogatják a Főszékesegyházi Káptalan helynökévé történő megválasztáson, noha ekkorra már biztosak lehettek abban, hogy döntésüket nem fogják figyelembe venni. Ez mintegy az utolsó, kudarcra ítélt ellenállásuk volt az Állami Egyházügyi Hivatallal szemben, ezzel *quasi* jelképesen jelezve, hogy innentől, amilyen döntés születik, ha meg is hozzák és el is fogadják, nem a tényleges valóságot fogja tükrözni. Nem mintha ez Miklósékat érdekelte volna. Vélhetően ezen lépésükkel a kanonokok saját lelkiismeretük nyugalmát szerették volna fenntartani, mondván hogy ők igazán mindent megtettek, amit lehetett. Kujáni lemenve Szakács földszinti szobájába, tájékoztatta az ott várakozókat újbóli egyhangú támogatásáról és az egyéb jelöltekről, akik ezt hallva Udvardyt támogathatatlannak, Várkonyit viszont esetleg megfelelőnek nevezték. Kujáni megválasztását

[736] KFL II. 1. a. 25. 1942–1943. 0013.
[737] KFL II.1.a. 27. Főkáptalani jegyzőkönyv. 1946. január 18.–1973. február 13.: 1961. október 4-i főkáptalani helynökválasztás jegyzőkönyve.
[738] MNL. BKML. XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 11/1961.

újfent nem tartották helyénvalónak.[739] Udvardy személye eredetileg mint kompromisszumos jelölt vetődött fel, noha támogatást nem nyert.[740]

Kujáni társaihoz való visszaérkezését követően arra kérte őket, „hogy az ő személyétől most már tekintsenek el, miután megválasztás esetén, tisztségét nem gyakorolhatná." Szakács Gyula főelőadó információi szerint a kiszivárgott hírek alapján végül Várkonyi és Szilas József a szegedi Teológiai Főiskola rektora között dőlt el az, hogy ki legyen a főkáptalani helynök. A kanonokok soron következő III. tanácskozásukon 5:3 arányban Várkonyi megválasztására voksoltak Szilassal szemben. Miután a nagyprépost újfent tájékoztatást adott a földszinti irodában, Miklós Imre kiállította az 1957. évi 22. tvr. értelmében Várkonyi megválasztásához az előzetes hozzájárulásról szóló iratot.[741] Az ezt követő IV. tanácskozásán a Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan tagjai 6:2 arányban Várkonyi Imrét főkáptalani helynökké választották meg Szilas József ellenében.[742] A választás jegyzőkönyve, mivel a szavazás hivatalosan Várkonyi megválasztásáról szólhatott, úgy fogalmaz, „hogy 8 közül 6 érvényes és 2 érvénytelen szavazattal, tehát egyhangúlag, ellenszavazat nélkül, dr. Várkonyi Imrét" választotta meg főkáptalani helynöknek a főkáptalan.[743] Azaz hivatalosan a nem Várkonyira leadott szavazatokat érvénytelennek kellett tekinteniük. A nyakatekert logika szerint tehát nem ellene szavaztak, csak másra. Figyelmen kívül hagyva tehát innen nézve is az egyházjogot, ami szerint a másra leadott szavazat is érvényes, még ha kisebbségben is van. A többség, így vagy úgy, még ha ugyan nyomásra is, de végül mégis csak Várkonyira adta le voksát. Így lett a főegyházmegye mindezidáig utolsó főkáptalani helynöke Várkonyi Imre. A választás az állam számára elfogadható végeredményéről a nagyprépost írásban tájékoztatta Miklós Imrét.[744] Szakács tudomása szerint Szilas nevét Kujáni vetette még fel a III. tanácskozáson, mondván az illető szegedi pap támogatható lenne az állam számára, végül azonban a záró szavazáson ő is Várkonyi mellett tette le voksát, noha Bárdhoz és Gonczlikhoz hasonlóan először még ellene szavazott. Horváth, Egerth, Szedlay, Koszterszitz és a nevét felvető Kovács mindkétszer Várkonyira szavazott.[745] A választás után fél órával Kujáni telefonon értesítette a Budapesten

---

[739] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 11/1961.; KFL.II.1.a. 27. Főkáptalani jegyzőkönyv. 1946. január 18.–1973. február 13.: 1961. október 4-i főkáptalani helynök-választás jegyzőkönyve. 2.

[740] KFL I. 1. c. (Bárd János perszonális), ikt. sz. nélkül, minden bizonnyal Bárd saját feljegyzése.

[741] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 11/1961; KFL.II.1.a. 27. Főkáptalani jegyzőkönyv. 1946. január 18.–1973. február 13.: 1961. október 4-i főkáptalani helynök-választás jegyzőkönyve. 2–3.

[742] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 11/1961.

[743] KFL II.1.a. 27. Főkáptalani jegyzőkönyv. 1946. január 18.–1973. február 13.: 1961. október 4-i főkáptalani helynök-választás jegyzőkönyve. 3–4. vö. LAKATOS, *A Kalocsai Érsekség 100*, 231.

[744] KFL II.1.a. 27. Főkáptalani jegyzőkönyv. 1946. január 18.–1973. február 13.: 1961. október 4-i főkáptalani helynök-választás jegyzőkönyve, 2–4.

[745] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 11/1961.

tartózkodó Várkonyit megválasztásáról, aki azt elfogadta, és jelezte, hogy másnap, október 5-én délelőtt 11 órára érkezik Kalocsára, hogy hivatalosan is letegye az esküt a Főszékesegyházi Káptalan előtt. A kanonokok ezt követően testületileg táviratban értesítették a pápai Államtitkárságot Várkonyi megválasztásáról, valamint latin nyelvű körrendeletben hozták nyilvánosságra.[746]

A megjelölt időpontban Várkonyi megjelent Kalocsán, ahol fogadására Sztrilich Károly érseki irodaigazgató jelent meg, röviddel később a kastélyi Szent Sebestyén-kápolnában letette a hivatali esküt majd táviratban értesítette erről a pápát.[747]

Főkáptalani helynök-választás – Kalocsa, 1961. október 4.							
Tanácskozás fordulója	**Jelölt**	**Szavazat (darab)**	**Jelölt**	**Szavazat (darab)**	**Jelölt**	**Szavazat (darab)**	**Jelenlévők száma (fő)**
Első tanácskozás	*Kujáni Ferenc*	egyhangú támogatás					8
Második tanácskozás	*Kujáni Ferenc*	egyhangú támogatás	*Udvardy József*	0	*Várkonyi Imre*	0	8
Harmadik tanácskozás	*Várkonyi Imre*	5	*Szilas József*	3			8
Negyedik tanácskozás	*Várkonyi Imre*	6	*Szilas József*	2			8
Főkáptalani helynökké megválasztatott	*Várkonyi Imre*						

[746] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai 11/1961. Vö. *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 2701/1961. „*Notum reddimus Ven. et Hon. Clero Archidiœcesis, nos hodierna die ad constituendum iuxta sacros canones Vicarium Capitularem convenientes Reverendissimum ac Clarissimum Dominum Drem Emericum Várkonyi sacerdotem Archidiœcesis nostræ, præpositum tit. de Gedir seu Gédermonostor, directorem regnicolarem Actionis Catholicæ, Vicarium Capitularem elegisse. Cui propterea quilibet debitam obœdientiam ac reverentiam exhibere noverit ac teneatur.*”

[747] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 11/1961, 12/1961.

6. Grősz József érsek temetése

Grősz érsek holttestét tehát először a kastély Szent Sebestyén kápolnájában ravatalozták fel. A gyászjelentést Kujáni nagyprépost fogalmazta meg, majd engedélyezésre bemutatta Szakácsnak, aki kiegészíttette azt „az *Opus Pacis* elnöke" titulussal.[748] A hívek október 4-től róhatták le kegyeletüket a megboldogult előtt. Szakács egyházügyi főelőadó jelentésében rosszallóan nyilatkozott arról, hogy milyen nagy létszámban keresték fel a halottat, különösen szembetűnő és aggasztó volt számára a fiatalok nagy száma, éppen ezért felhívta a kalocsai és környéki iskolaigazgatók figyelmét, hogy valamilyen szinten korlátozottabb legyen az ifjúságnak az elhunyt érsekhez történő áramlása.[749]

Kujáni és Sztrilich jelezték neki, miszerint több üzemből is kérték, hogy segítsenek elérni az állami vezetésnél, hogy a temetés idejére függesszék fel a munkát, hogy minél többen megjelenhessenek azon. Előre várhatóan a kérés nem talált meghallgatásra, ahogyan egy pedagógusnő kérése is egyenesen meglepte Szakácsot, aki azzal fordult hozzá, hogy remélhető-e, hogy csakúgy, mint 1942-ben Zichy érsek temetésekor, most is tanítási szünetet rendelnek el, hogy részt vehessenek a főpásztor búcsúztatásán? Állami szemszögből nézve Szakács elégedetten nyugtázta, hogy október 5-én már az ő ügyködése következtében kevesebben keresték fel a ravatalt.[750]

A püspöki kar tagjai közül egyesek már október 5-én megérkeztek. Cserháti József pécsi káptalani helynök már délelőtt Kalocsára érkezett, Hamvas püspök délután, Dudás Miklós hajdúdorogi görögkatolikus megyéspüspök a késő esti órákban érkezett 2-2 fős kíséretével. Az október 6-i temetés kezdete előttig Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó, Kovács Vince váci apostoli kormányzó és Endrey Mihály egri segédpüspök kivételével minden magyar főpap Kalocsán tartózkodott. Ők betegség, esetleg külföldi tartózkodás miatt nem tudtak megjelenni, ezért helynökeikkel képviseltették magukat. Továbbá érthető okok miatt nem jelenhetett meg Mindszenty József bíboros sem. A gyászszertartáson részt vettek a ferences, bencés és piarista[751] szerzetesrendek és a Szent István Társulat képviselői, továbbá egyházi lapok és folyóiratok küldöttségei: az „Új Ember" részéről Pénzes Balduin, Saád Béla és Ijjas Antal, a „Vigiliától" pedig Mihelics Vid. A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye papságának nagy része, kb. 150 pap is jelen volt a főszékesegyházban. A gyászolók között volt Sághy Elek szentfülöpi

[748] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 10/1961.
[749] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 10/1961.
[750] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 10/1961.
[751] Sík Sándor költő, tartományfőnök másodmagával jelent meg. A magyar bencések élén ekkor Legányi Norbert főapát, a ferencesek vezetője Váradi Béla miniszter provinciális volt.

címzetes apát is. Az államot Olt Károly az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, Miklós Imre, annak elnökhelyettese és Csala László a hivatal osztályvezetője képviselte. A Kalocsai Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága nevében megjelent a szertartáson annak elnöke, Kriston Ferenc[752]. Szakács Gyula becslése szerint 2800–3000 hívő búcsúzott az érsektől, köztük a budapesti Széher úti Ferenc Kórháztól[753] 12 fő érkezett. Ez a létszám, mind a megjelent papoké és híveké alul múlták azt, amire azt megelőzően Szakács elmondása szerint a kanonokok számítottak. A papi békemozgalmat Beresztóczy Miklós, a Katolikus Bizottság főtitkára, valamint Horváth Richárd és Miháczi József képviselték.[754]

Az előre megbeszéltek szerint Kovács püspök helyett Hamvas püspök mondta a gyászbeszédet, méltatva Grősz József több évtizedes szolgálatát. A gyászszentmisét az állami rosszallás ellenére végül Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök celebrálhatta.[755] Állami kérésre a szertartás során díszpárnára helyezték ki az érsek állami kitüntetését.[756] A gyászszertartást követően a koporsót a főszékesegyház altemplomában lévő Érseki Kriptába átvíve helyezték végső nyugalomra az elhunytat. A temetést követően a megjelent püspökök Hamvas Endrét választották a püspöki kar elnökévé – továbbra is a hercegprímás akadályoztatása miatt.[757]

Az új püspökkari elnök 1961. október 7-i körlevelében következőképpen emlékezett meg az elhunytról: „…alázatos lélekkel álltunk meg a halott érsek koporsójánál, és visszaemlékeztünk az előre, akit 52 esztendeje ismertünk, szerettünk és tiszteltünk. Az emlékezés szemével láttuk a bécsi Pazmaneum okos növendékét, aki osztályának elsője volt, a győri irodaigazgatót, majd segédpüspököt, a szombathelyi egyházmegye apostoli kormányzóját, később megyésfőpásztorát, s végül a kalocsa-bácsi főegyházmegye érsekét, a csanádi egyházmegye metropolitáját, aki 18 esztendőn át többször vezette a magyar Püspöki Kart olyan nehéz időkben, amikor nagy bölcsességre volt szükség a vezetéshez.” – váltott át Hamvas a személyesről fokozatosan hivatalosabb hangvételre. – „…A nagy fordulat idején nem tétovázott, hanem tüstént megértette feladatát és átvezette a magyar katolikus egyházat az új időkbe. Tárgyalásokat irányított egyházi részről, amelyeken mindig kicsendült a kettős

---

[752] Kriston Ferenc 1959–1969 között állt a kalocsai tanács élén.

[753] Budapesti Szent Ferenc Kórház napjainkban.

[754] MNL. BKML. XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 10/1961. vö. KFL I. 1. c. (Grősz József perszonális) 2596/1961 vö. LAKATOS, *A Kalocsai Érsekség 100*, 231–232.

[755] TÖRÖK professzor Grősz életrajzában Kovács Sándort tüntette fel, mint a gyászszertartás levezénylőjét, valójában őt a szentbeszéd megtartására kérték fel, de azt végül nem vállalta, így Hamvas tartotta meg, akit korábban még a temetési szertartás lebonyolítására kértek fel. A gyászmisét Shvoy Lajos végezte. vö. TÖRÖK, *Grősz József életútja*, 339. és MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 9/1961. 1–2. valamint KFL I. 1. c. (Grősz József perszonális) 2596/1961.

[756] A Magyar Népköztársaság Zászlórendje II. fokozatával volt kitűntetve.

[757] MNL BKML XXIII. 2. g. (Egyházügyi előadó iratai) 10/1961.

szempont: egyházának hű szolgája és hazájának becsületes fia akart maradni. … S ennek kapcsán tevőleges munkálója volt a békének is. A Szentatya békenyilatkozatai mindig örömet hoztak számára és sokszor volt szerény, de határozott hangadója a békeszózatoknak."[758]

[758] KFL I. 1. c. (Grősz József perszonális) 2596/1961.

XI. Kitekintés: A kalocsai érseki szék 1964-es betöltése

1. Kalocsai előkészületek

1964. október 22-én Kalocsán kelt levelében Várkonyi Imre kalocsai káptalani helynök örömét fejezte ki, hogy Hamvas Endre személyében betöltésre kerül a kalocsa-bácsi érseki szék. A csanádi megyéspüspök Kalocsára történő előléptetése mellett – az 1964-es állam és Egyház közötti részleges megállapodás folyamodványaként ekkor a további püspökök lettek kinevezve: Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó rotariai címzetes püspökké, Ijjas József csanádi apostoli kormányzóvá és tagaratai címzetes püspökké, Cserháti József pécsi apostoli kormányzóvá és melzi címzetes püspökké, Bánk József győri segédpüspökké és materianai címzetes püspökké. Ezenfelül megerősítést nyert Winkler József szombathelyi segédpüspöki és dadimai címzetes püspöki kinevezése, amit az állam a továbbiakban már nem ellenzett.[759]

A kinevezettek szeptember 17-én Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke jelenlétében tették le az államesküt a Parlamentben. Az eskütevőkön kívül jelen volt még Kiss Károly, az Elnöki Tanács titkára, Horváth Richárd, az Elnöki Tanács tagja, Prantner József, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke és az elnökhelyettes, Miklós Imre, a püspöki kar képviseletében Kovács Sándor és Kovács Vince, valamint a kormány részéről Kállai Gyula, a Minisztertanács elnökhelyettese.[760] A püspökök ezt követően szeptember 18-án utaztak ki a II. Vatikáni Zsinat harmadik ülésszakára.[761]

Hamvas szeptember 29-i Rómában kelt levelében tájékoztatta Kujáni Ferenc kalocsai nagyprépostot, hogy egy hónap múlva érkezik Kalocsára. Erről a nagyprépost beszámolt a Kalocsai Főszékesegyházi Káptalannak, amely örömmel fogadta a hírt.[762] Az is felmerült, hogy nem volna-e szerencsésebb Hamvas érseki székfoglalóját egy héttel a budapesti püspökszentelések elé helyezni. Esty ez ügyben az Állami Egyházügyi Hivatalt is megkereste még szeptember folyamán, de végül nem történt változás a dátumok tekintetében. Maradt november 1.[763] A volt hercegprímási biztalmas ugyanis úgy vélte, hogy a szokásos

---

[759] SÁGI, *Egy katolikus főpap vívódásai*.

[760] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2570/1964, ikt. sz. nélkül, államesküü okmány, 1964. szept. 17. Vö. SÁGI, *Brezanóczy Pál útkeresése* 146.

[761] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2570/1964.

[762] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2714/1964.

[763] A levélen 1964. szept. 2-i dátum szerepel ugyan, de feltehetően a második számjegy lekopott az iratról, ugyanis a püspökök kinevezésére is csak szept. 15-én került sor a részleges megállapodás alapján.

temetőjárások miatt a papok és a hívek egy része esetleg nem tud részt venni az ünnepi szertartáson, ha Mindenszentek ünnepén tartják, tekintve, hogy másnap halottak napja. Esty hiába hozta fel gyakorlati érvként azt is, hogy korábbi beiktatás esetén a zsinati atyák is hamarabb vissza tudnának utazni Rómába.[764] Az Állami Egyházügyi Hivatal számára ezek nem voltak szempontok.

Várkonyi szeptember 17-én kelt ünnepélyes körlevelében hozta hivatalosan a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye papsága és hívei tudomására az új főpásztor kinevezését.[765] A kalocsai szervezésért káptalani helynökként ő felelt. Az érseki lakrész rendbetételéről október 3-án – Grősz József érsek halálának harmadik évfordulóján – rendelkezett. Ennek keretében modernizálást is végrehajtottak (például a fürdőszobába villanybojlert szereltek). Az érsek megbízásából Várkonyi állította össze a meghívandók listáját, és gondoskodott a meghívók szétküldéséről.[766] A főegyházmegye papságát körlevélben hívta meg a november 1-i beiktatásra.[767] Az egyes plébánosok, káplánok egyénileg jelezhették részvételi szándékukat.[768] Hamvas pedig Kujáninak címzett október 12-i levelében hívta fel a figyelmet arra, hogy másnap – november 2-án – reggelire is vendégül kell majd látni a megjelent és ott tartózkodó papságot (szendvics, bor, sör, tea stb.).[769]

Hamvas átköltözését Szegedről Kalocsára már október első felében elkezdték szervezni. Ő maga Kujáni Ferenc kalocsai nagyprépostnak és Várkonyi káptalani helynöknek egyaránt megírta, hogy szeretné, ha húgai kalocsai elhelyezéséről is mielőbb intézkednének.[770] Pataky Kornél október 3-án szintén felvilágosítást kért Szegedről az érsektől, azt tudakolva, hogy átköltöznek-e Kalocsára, avagy további intézkedésig még Szegeden maradnak.[771] Várkonyi magára vállalta, hogy egyeztet a hölgyekkel, és gondoskodik elhelyezésükről, október 7-i levelében azonban megjegyezte, hogy pillanatnyilag a három éve Kalocsáról „eltávozott" – valójában az állam által eltávolított – Bárd János segédpüspök lakrészén kívül nincs a

---

[764] SZIT, Esty, 6. doboz, 11. tétel, f. 48.

[765] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 2714/1964.

[766] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2735/1964, 2717/1964, 2869/1964. A meghívókat okt. 21–22-én véglegesítették és küldték el. A püspököktől érkezésük időpontjának visszajelzését kérték, a papoktól pedig okt. 23-ig vártak választ, hogy részt tudnak-e venni az eseményeken. Kérték továbbá, hogy mindenki hozzon magának karinget. Lásd: KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2831/1964; *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 2717/1964.

[767] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2717/1964.

[768] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2831/1964.

[769] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) ikt. sz. nélkül, Hamvas Endre levele Kujáni Ferencnek, 1964. okt. 12.

[770] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2767/1964.

[771] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) ikt. sz. nélkül, Pataky Kornél levele Hamvas Endrének, 1964. okt. 3.

kastélyban üres hely. Ezért a káptalani helynök arra kérte az érseket, hogy legyen kedves a püspökkel ő megbeszélni a dolgot, hogy oda beköltöztethetik-e majd a hölgyeket; ők ugyanis maguktól nem mernek az ügyben lépéseket tenni.[772]

2. Négy pap tragédiája

Hamvas kinevezési bulláját október 28-án Kujáni Ferenc nagyprépost vette magához Budapesten. Ő is részt vett a délelőtti ötös püspökszentelésen, és délután a bullával együtt autóval indult haza Kalocsára Sztrilich Károly megbízott főesperes, keceli esperesplébános, Kovács Vince ifjabb mesterkanonok, főszékesegyházi plébános és Mihályfi István kalocsa-eperföldi plébános társaságában.[773] Mihályfi vezette Volkswagen 1500 típusú kocsiját.[774] 17 óra körül indultak Budapestről Kalocsára. Az 51-es úton haladva Dunavecsénél 17:50 körül egy be nem látható, balívű kanyart követően 65 m-re állt a menetirány szerinti jobb oldalon a kalocsai Sütőipari Vállalat teherautója. Szemből a másik sávban egy másik személygépkocsi érkezett. A kanyarban 90–95 km/h-val haladó Mihályfi észlelve a szembejövő autót szabályszerűen tompított fényre váltott, így azonban késve észlelte az előtte az úton kivilágítva álló tehergépkocsit. Fékezett, de az ütközést már nem kerülhették el. 65–70 km/h-s sebességgel történt meg a karambol. A teherkocsi a lendülettől előrébb lendült, a négy pap a kocsival visszafelé pördült, és az autó súlyosan roncsolódott. A teherkocsiba beszállni készülő sofőr, Lakatos László és utasa, Kovács Gergely nem sérültek meg, ahogyan autójukat sem érte kár. A szemből érkező Szalay Benő állatorvos gépkocsijában is csak anyagi kár keletkezett.[775] A négy pap közül hárman azonnal szörnyethaltak, Kujáni nagyprépost még 40 percig életben volt, de Antal Géza érseki titkár november 10-i feljegyzése szerint, amikor ők odaértek, már eszméletlen volt. Az utolsó kenetet a helyszínre érkező dunavecsei lelkész, Máthéffy Brunó kármelita szerzetes adta fel mind a négyüknek.[776]

Igaz, Antal Géza az 1980-as években már úgy számolt be az esetről Kujáni unokaöccsének, hogy amikor 20–25 perccel a baleset után a helyszínre értek az érsekkel – ők szintén Kalocsára tartottak –, Kujáni eszméleténél volt, de már csak szempilláival tudta jelezni, hogy felismeri

[772] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) iktsz. nélkül, 1964. okt. 7.

[773] Eredetileg Kujáni köszöntötte volna a tervek szerint délután 6 óra körül Kalocsára megérkező érseket, majd a nagyebédlőben vacsoráztak volna a kanonokokkal, ott lakó papokkal.

[774] A típus a Bogárnak egy továbbfejlesztett változata. Mihályfi családi kapcsolatai révén tudta annak idején a nyugati autót beszerezni. Vö. Bergmann János nagyprépost szíves közlése, Kalocsa, 2024. április 18.

[775] KFL I. 1. c. (Kujáni Ferenc perszonális) 3223/1964.

[776] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2966/1964.

őket. Antal azt is mondta Kujáni Györgynek, hogy az utolsó kenetet ő adta fel. Feltehetően a baleset utáni feljegyzés lehet a hitelesebb, az unokaöccsel való beszélgetés során kegyes hazugságról lehetett szó. Annak elhitetésével, hogy ismerős volt mellette utolsó perceiben, akivel, ha korlátozottan is, de kommunikálni tudott, vélhetően vigasztalást akart nyújtani a rokonságnak.[777]

A helyszínre érkező Hamvast és a vele lévő aulistákat is mélyen megrázta, amit a baleset helyszínén láttak. A rendőrség már helyszínelt, és orvost, mentőt is hívtak. Mindnyájukat letaglózta paptársaik holttesteinek látványa, akikkel pár órával korábban Budapesten még az öt új püspök felszentelését ünnepelték. Az érsek és kísérete zavart lelkiállapotban indult tovább Kalocsára. Talán ennek tudható be, hogy csak később jutott eszükbe, hogy a kinevezési bullák Kujáninál voltak, így visszafordultak a tragédia helyszínére. A roncsban, ahol korábban a nagyprépost ült, megtalálták a bullákat tartalmazó tokot, amely megsérült ugyan, de a bullák épek voltak. A helyszínelők engedélyezték ezek magukhoz vételét. Ezt követően letargikus hangulatban folytatták útjukat az érseki székvárosba.[778]

Tasnádi Elek közlekedési ügyész a Bács-Kiskun Megyei Főügyészség nevében a szükséges eljárást elindította Mihályfi ellen, foglalkozás körében[779] elkövetett halált okozó gondatlan veszélyeztetés bűntettében, de tekintve, hogy ő is elhunyt, az eljárást egyúttal meg is szüntette. A holttestek kiadását engedélyezték a családok számára.[780] A tragédiáról értesülve VI. Pál pápa is részvétét nyilvánította november 5-én.[781] Hamvas érsek november 6-án kelt körrendeletében emlékezett meg az elhunytakról.[782]

A tragikus baleset szomorú ténye rányomta bélyegét az október 29-i és november 1-i érseki beiktatásra és székfoglalásra is. A kinevező bullát – melyet eredetileg Kujáni nagyprépost hozott volna előző nap Kalocsára – október 29-én mutatta be az érsek a káptalannak.[783] Mivel a nagyprépostnak a bulla bemutatásában, a beiktatáson és a székfoglaláson fontos szerepe lett volna, elhunyta miatt feladatait rangidősként Horváth Alajos olvasókanonok vette át.

---

[777] Kujáni György szíves szóbeli közlése (Budapest, 2016. febr. 19.); KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2966/1964.

[778] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2966/1964.

[779] A dokumentumban így szerepel a jogi terminus.

[780] KFL I. 1. c. (Kujáni Ferenc perszonális) 3223/1964, 2898/1964.

[781] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 2971/1964.

[782] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 2898/1964.

[783] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2966/1964, 2831/1964.

3. Hamvas Endre elfoglalja érseki székét

Október 29-én 10 után 20 perccel száznál több pap liturgikus öltözékben, a kanonokok *cappa magná*ban vonultak a kalocsai érseki kastély elé, várva az érseket. Elöl Engert Jakab vitte a káptalani keresztet. 10 perccel később szólalt meg az érseki nagyharang, amikor Hamvas átvonult a kastélyból a főszékesegyházba. A templomkapuban Horváth kanonok fogadta az érseket, aki szenteltvízzel hintette meg a letérdelő papságot. Ezután az érsek a *Sacerdos et Pontifex* énekére a szentségi oltárhoz vonult egy rövid imára, majd a káptalan tagjait követve a kanonoki sekrestyébe ment. A kinevezési bullákat Hamvas átadta titkárának, Antal Gézának, aki Koszterszitz József bácsi főesperesnek adta tovább, aki azt hangosan felolvasta.[784] Az érsek ezalatt a sekrestyei oltár előtt ült, míg a papság a *Veni creator Spiritus*t énekelte. A jogi aktussal végezve, mellyel Hamvas hivatalosan átvette a hatalmat, az érseki keresztet vivő Huszár Ernővel az élen a főszékesegyházi érseki trónszékhez vonult át a főpásztor a kanonokok kíséretében, ahol helyet foglalt. Mellette ült az addigi káptalani helynök, Várkonyi Imre és Horváth Alajos. Ezt követően Kováts Géza mb. irodaigazgató olvasta fel latin és magyar nyelven a kinevezési bullát, majd Horváth felolvasta az előző nap tragikus körülmények között elhunyt Kujáni még korábban erre az alkalomra megírt klasszikus szépségű latin köszöntő beszédét.[785] Erre az érsek latinul válaszolt,[786] majd magyarul Várkonyi köszöntötte a főegyházmegye papsága nevében az új főpásztort, amit a papság hódolata (gyűrűcsók) követett orgonajátékkal a háttérben.[787] Ezután Hamvas első érseki szózata hangzott el főegyházmegyéje papjaihoz trónusáról. Beszédét a *Te Deum* követte, amelyet a papság magyarul énekelt Horváth vezetésével. Ő intonálta a *Protector noster* imát is, mely után Hamvas első érseki áldását adta. A ceremónia a pápai és magyar himnuszokkal zárult. A kivonuláskor a *Christus Vincit*et énekelte a papság. Míg az érsek átvonult a kastélyba, az érseki nagyharang kongott. Délben a nagyebédlőben a vendégeket büfé jellegű agapé várta.[788]

A november 1-i székfoglalási mise menete röviden a következő volt: Hamvas 10 órakor *cappa magná*ban vonult át a palotából a főszékesegyházba, a kapuban a kanonokok és az asszisztencia fogadta. Harangozás közepette bevonult, és az adorációt követően helyet foglalt az érseki trónszéken. Ezt követően magyarul olvasták fel a kinevező bullát a papság és a hívek jelenlétében, majd az érsek szentmisét celebrált. Az új érsek az evangélium után beszédet

---

[784] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2944/1964.
[785] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2946/1964.
[786] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2947/1964.
[787] KFL II. 1. 27. Főkáptalani jkv. 1946. jan. 18. – 1973. febr. 13., 56; KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2831/1964.
[788] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2966/1964, 2831/1964.

intézett a hívekhez. A szentmise végén a pápai és a magyar himnuszt énekelték, majd az érsek harangzúgás közepette visszavonult a palotába, a káptalan és az asszisztencia a kapuig kísérte. Délben sörözésre, ismét büfé rendszerű agapéra gyűltek össze a meghívottak a szalonban, majd délután 1-kor ünnepi ebédhez ültek a nagyebédlőben.[789] Az új érsek kinevezése alkalmából VI. Pál pápa nevében Santiago Copello bíboros, apostoli kancellár szeptember 15-én kelt levelében köszöntötte a kinevezettet, valamint ugyanaznap külön levelet intézett a kalocsai papsághoz és a hívekhez is.[790]

Hamvas röviddel érseki beiktatását követően visszautazott püspöktársaival Rómába, a II. Vatikáni Zsinatra. Még október 29-én speciális delegátusnak Várkonyit nevezte ki távolléte idejére a szükséges főegyházmegyei teendők ellátására.[791] Várkonyi e kinevezése december elejéig tartott, amikor is a volt káptalani helynök – Hamvas, Brezanóczy, Kovács Sándor, Beresztóczy és Potyondy Imre mellett – Indiába utazott, hogy részt vegyen a magyar katolikus egyház képviseletében a bombayi 38. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson.[792] Speciális delegátusként Kováts Géza érseki irodaigazgató váltotta.[793]

[789] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2917/1964.
[790] KFL I. 1. c. (Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965) 2945/1964.
[791] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 2913/1964.
[792] SÁGI, *Brezanóczy Pál útkeresése* 140.
[793] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 2913/1964.

XII. Összegzés

A Grősz József érsek (1943–1961) egyházkormányzása alatt álló Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történetével foglalkoztam disszertációmban. Korábbi történelem BA-s és MA-s szakdolgozataimban is Grősz érsek kalocsai működésének háborús időszakát, ill. érseksége végét, az 1961-es halála körül zajó történéseket kutattam[794], így azon eredmények is beépítésre kerültek elkészülő dolgozatomba. Újabb, gyakran még mások által nem kutatott források bevonásával törekedtem átfogó munka elkészítésére.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy mind ez idáig nem készült a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 20. századi történetével foglalkozó egyházmegyetörténeti írás, mint a bevezetőben is említetettem, LAKATOS ANDOR szinte az egyedüli, aki egy áttekintő jellegű művet adott ki róla, elsősorban a főegyházmegyei körlevelek anyagát feldolgozva, az ismert szakirodalmat kibővítve. Azonban részletesebben nem vetette górcső alá az egyes érsekek – így például Grősz – egyházkormányzása alatti történéseket, inkább az országos egyházpolitika alakulásának fényében, egy távlati perspektívából ismertette életútjukat, ill. a főegyházmegye érdekében végzett tevékenységüket is megemlítve. Őt megelőzően leginkább WINKLER PÁL említhető meg a múlt század első évtizedeiből, aki helytörténeti és intézménytörténeti megvilágításból mutatta be az érsekség múltját. Ő határozottan más szempontrendszer szerint fogott már a munkához, mint például az elmúlt korok érsekeinek történetét megíró KATONA ISTVÁN a 18. és 19. század fordulóján. Amennyiben Grősz korszakát tekintjük, akkor is elsősorban az érsek 1951-es pere és meghurcoltatásának háttere, ami leginkább foglalkoztatta a történészeket, illetve némiképpen szabadulása utáni viszonyulása a pártállamhoz a püspöki kar elnökeként. A főegyházmegye II. világháború végi és rendszerek közötti átmeneti időszakába én kíséreltem meg betekintést nyújtani. Grősz érsek életrajza TÖRÖK JÓZSEF tollából ismert. Átfogóan igyekeztem dolgozatom elején áttekinteni valamennyi a témával foglalkozó bibliográfiai munkát, ezekről a bevezetőben számot is adtam, ahogyan arról is, hogy a VANYÓ TIHAMÉR-féle egyházmegyetörténet-írási elveket vettem alapul, a konkrét időszakra és egyházmegyére „hangolva át” a szempontokat.

A disszertció megírása során végig fontos szempont volt, hogy megismerhetővé váljon az érsek személyisége, személyes hátteréről, annak ellenére is, hogy nem érsek-életrajz, hanem

[794]SÁGI GYÖRGY, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye helyzete és Grősz József érsek tevékenysége 1944–1946* (BA-szakdolgozat, PPKE BTK), Piliscsaba, 2011; SÁGI GYÖRGY, *A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése* (MA-szakdolgozat, PPKE BTK), Piliscsaba, 2018. Témavezető mindként esetben TUSOR PÉTER volt.

egyházmegyetörténet megírása volt célom, a konkrét főpap alakja azonban nem megkerülhető. Mindenképpen szükségesnek láttam az előzmények tanulmányozását is, hogy a történeti folyamatokat megértse az olvasó. Elkerülhetetlen volt, hogy esetenként kilépjek a főegyházmegye határain túlra is, lévén, hogy Grősz József 1945 után több ízben is ellátta a püspöki kar vezetését, így munkássága az országos egyházpolitikára is akarva-akaratlanul hatással volt, képviselte a Magyar Katolikus Egyház érdekeit. Itt például megemlítendőnek tartom az érsek különleges szentszéki fakultásokkal történő ideiglenes felhatalmazását az apostoli nuncius kiutasítása és Magyarországról történő kényszerű távozása után.

Grősz József kalocsai érseki kinevezése 1943-ban történt meg, egy bizonytalanságban eltelt esztendő után. A kinevezés körülményeiről minden eddiginél részletesebben számoltam be munkámban. Megjegyzendő, hogy Grősz esetében történt meg utoljára az évszázados gyakorlatoknak megfelelő tényleges ingó- és ingatlanvagyon felmérésével megtörténő átvétel, ő volt a főegyházmegye utolsó érseke, aki nagy kiterjedésű földbirtokokat felügyelt és irányított, mint földesúr is eljárt. Az 1945-ös „földreform" hatására az ezek feletti ellenőrzést ő veszítette el, s utódainak azt már nem hagyományozhatta tovább.

A bácsi részek felett a bácskai apostoli kormányzó járt el 1968-ig (az önálló Szabadkai Egyházmegye ekkor alakult meg), Zichy majd Grősz 1941–1944 között kormányozhatta csak az ekkoriban visszacsatolt egyes déli részeit főegyházmegyéjének. Egy alfejezet erejéig vizsgáltam az elcsatolt területrész egyházi történetét is.

Grősz alapvetően nehéz helyzetben vette át az érsekség kormányzását, 1944-ben már joghatósága területén is fegyveres harcok dúltak. Kalocsát bombázták és főegyházmegyéje területén sokan a háború áldozatává váltak. A főpap mozgástere beszűkült, álhírek terjedtek róla is. A forrásokból átfogó képet kapunk az ekkori nehézségekről, amikkel meg kellett birkóznia. Alapvetően egy igen grafomán ember volt, hagyatékában is számtalan feljegyzés maradt fenn, ahogyan egyes újsághírekhez fűzött autográf megjegyzései. Történész számára nagy öröm az ilyen, segít az egyes történések árnyaltabb megértésében, a főpásztor szemeivel.

A háború után az egyre inkább szélsőbalra tolódó rendszerben igyekezett helyreállítani a főegyházmegyét, a koalíciós korszakban, s azt követően az államforma- és rendszerváltozás után azonban ez egyre nagyobb kihívást jelentett.

A főegyházmegyei körlevelek és *schematizmus*ok adnak kiinduló pontot a főegyházmegye területi tagolódásának hierarchikus felépítésére. Grősz József viszonyát a kanonokokkal Szombathelyhez hasonlóan a kiegyensúlyozott munkakapcsolat jellemezte. A Kalocsai Főszékeskáptalan életében, a főegyházmegyéhez hasonlóan hatással volt az egyházi földbirtokainak elvesztése 1945-ben. Vizsgáltam az egyes stallumok betöltőinek személyét (14

fő), különösen a politikai átrendeződést figyelembe véve, hogy mi volt róluk, az érsekség legtekintélyesebb és legbefolyásosabb papjaiként a pártállam nézőpontja, és ők miként működtek. Az érseki kúria, főszentszék fontosabb tisztségviselőinek kiválasztási metódusaira és szerepükre az érsekség működtetése szempontjából is kitértem a kutatás során, a hivatali ügyintézés iratainak, a hivatalos levelezések áttekintésével. Az érseki kúrián szolgálók szerepére és működésük értelmezésének átlátásában a BÁNK JÓZSEF-féle kánonjog állt elsősorban rendelkezésre segítségül az 1917-es CIC rendelkezéseinek figyelembevételén felül. A papi utánpótlás kinevelése mindenkor kardinális kérdés egy egyházmegye főpásztora számára. A politikai balra tolódás erősen érintette ezt a témát is. Megszűnt a kalocsai papképzés (kis- és nagyszeminárium), illetve a teológiai főiskola is. Vázoltam, hogy az érsek a megváltozott körülmények között hogyan tudta a magukban hivatást érző fiatalokat az egyházi pályára terelni, majd képzésüket biztosítani. Számszerűleg kimutattam, hogy az egyházüldözésbe átcsapó rendszerben miként alakult a hivatások, felszentelések száma a Grősz által kormányzott főegyházmegyében.

Grősz szombathelyi korszakából már ismerjük, hogy általánosságban is fontosnak tartotta a népművelést. A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye viszonylatában vizsgáltam az egyházi oktatásban megfigyelhető változásokat, a főegyházmegyei tanfelügyelőség által felügyelt oktatási rendszert. Az egyházi iskolák 1948-as államosítása, a hitoktatás korlátozása hozott itt drasztikus változást. Ez fontos eleme a vonatkozó témán belül, melyekről külön alfejezetekben olvashatunk. A szerzetesrendek szerepére csupán részlegesen tértem ki, leginkább az 1950-es „szétszóratás” hatásait vizsgálva a főegyházmegyében.

Mint ahogy szintén utaltam már az állami befolyásra, az Állami Egyházügyi Hivatal szerepét is vizsgáltam a főegyházmegye vonatkozásában. Az egyházügyi főelőadók iratanyaga is fontos forrásul szolgált ennek tanulmányozásában. Grősz érsek utódaihoz képest karakteresebben tudott fellépni, határozottan képviselte az egyházi érdekeket, még ha olykor engedményekre is kényszerült. A békepapsághoz kapcsolódóan mutattam be az *Opus Pacis* szerepét, melynek Grősz volt a vezetője.

Az *oral history* módszerének felhasználása is árnyalta, esetenként bővítette az elkészülő disszertáció tartalmát. Különösen Gyulay Endre szeged-csanádi *emeritus* megyéspüspök és Bergmann János jelenlegi kalocsai nagyprépost visszaemlékezései segítették nagyban a kutatást. A disszertáció végén zárásként az 1961-es széküresedés, majd Hamvas Endre kinevezésével 1964-ben annak újfent történő betöltötésére is kitértem a befejező és kitekintő fejezetekben. Ezekkel szintén az volt a célom, hogy kontextusába helyezetten kerüljön bemutatásra a Grőszt követő eseményekkel az egyházmegye története.

XIII. Függelék

1. Grősz József érsek személyisége és emlékezete

Grősz József mai megítélése elsősorban pozitív. Az emlékezettörténeti áttekintést mind a kulturális, mind a kommunikatív emlékezet irányából szeretném vázolni. Bizonyos mértékű forrástípus-hiányosságból adódóan el kell tekinteni attól, hogy periódikusan tegyem ezt, mikor-miként vélekedtek az érsekről. Így tehát itt az emlékezési stádiumok egymásra épülését vettem ezúttal alapul.

a) A kommunikatív emlékezetben

A kommunikatív emlékezet szerint, itt az úgymond népi, esetleg anekdotázó visszatekintés emelhető ki egy-egy személy vagy esemény kapcsán. Ennek kutatási forrását jelen esetben az *oral history* módszere szolgáltatta. Az ehhez kapcsolódó, illetve ráépülő, kiegészülő kulturális emlékezetre pedig majd a következő b) alfejezetben térek ki bővebben.

Kutatásom során az érdekelt, hogy milyen kép él az emberekben, s elsősorban a kalocsaiakban – akik egy városban éltek vele – Grősz érsekről. Többekkel is sikerült szót váltanom, néhányukkal bővebben is.[795] Az általános tapasztalat az volt, hogy nagy tisztelettel és kimondottan szeretettel emlékeznek rá. Az idősebbek és fiatalabbak tapasztalása természetesen más és más volt, de elmondható, hogy azok, akik személyesen már nem ismerhették, és csak általános ismerettel rendelkeztek az érsekről, felmenőiknek köszönhetően pozitív alakként gondolnak rá. Személyének kilétével – legalábbis akikkel találkoztam – tisztában volt mindenki. A szovjet megszálláskor mutatott helytállását általánosan hangoztatta valamennyiük – noha az a valóságban nem pontosan úgy történt, ahogyan azt a szájhagyomány átörökítette. Természetesen a „Kalocsa megmentője", „város védelmezője" címre így is rászolgált a főpap.

[795] Szóbeli közlők: SZŐKÉNÉ KOLLÁNYI ERZSÉBET (1923–2015) tanítónő, Kalocsa, 2011. január 24., Kollányi Ferenc (†1933) egyháztörténész, nagyváradi kanonok unokahúga; BOGDÁN ISTVÁNNÉ VILLÁNYI KATALIN (1941–2024) kertészmérnök, Kalocsa, 2010. július 9.; VÉN JÓZSEF (1939–2017), Kalocsa, 2011. január 28.; valamint HESZ KÁROLY (1930–2018) kisiparos, Kalocsa, 2010. július 22., az érseki kastély volt gondnoka, volt kalocsai önkormányzati képviselő; és írásbeli közlő: TÖLGYES FERENC (1937–2025) a Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegye ny. áldozópapja, érseki tanácsos, Veszprém, 2015. július 17. vö. LAKATOS ANDOR: *Grősz érsek a kalocsai emlékezet tükrében*, http://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/grosz-emlekev-megemlekezes-koenyvbemutaton-budapest-20110518 (2017. 04. 19.)

Valójában mind a német, mind a szovjet megszálláskor tanúsított magatartása is alkalmassá tette arra, hogy kiérdemelje ezt a titulust.[796] De erről majd alább írok bővebben is.

Mindezen emlékek, melyek az érsek kapcsán elhangzottak, az úgymond „nagy történelem" szempontjából legtöbb esetben nem igazán mérvadók, helyi, közösségi szinten azonban fontosak lehetnek. Számomra az érsek személyének, pontosabban pedig a személyiségének a megismerésében, ábrázolásában és annak megértésében jelentettek ezek segítséget. Ezekből az emlékekből egy a híveit szerető, odafigyelő ember képe rajzolódik ki, aki amellett, hogy tisztában volt a pozíciójából adódó jogaival, kötelezettségeivel és nagy felelősségével, egy igencsak emberközeli, egyszerű, joviális és barátságos természetű személyt jelenít meg a kutató elé. Olyan papot, aki gondos és figyelmes pásztora nyájának. „Grősz mint jóságos atya viszonyult papjaihoz, hívekhez." – írta róla az 1960-ban általa utolsók között Kalocsán felszentelt TÖLGYES FERENC 2015-ben.[797]

Az *oral history* során gyűjtött információim alapján tehát egy barátságos, közvetlen és figyelmes ember képe bontakozik ki. Ezek természetesen a privát emlékezés példái, de részét képezik a kommunikatív és ebből eredeztetően a kulturális emlékezetnek is. A gyermekek iránt az érsek különösen figyelmes volt mindig, hosszabb idő után is rendszerint név szerint szólította őket – és másokat is. Mindig volt kedves szava hozzájuk, odafigyelt arra, akivel éppen beszélt. „A visszaemlékezők részéről egyébként tipikus, visszatérő elem ez a néven szólítás, amin általában meglepődtek, mivel nem gondolták, hogy az érsek egy-két találkozás után megjegyezte a nevüket."[798]

Ahogy a kártyakedvelő érsek naplójából[799] is kiderül, s a közlők is mind megemlítették: az érsek járt-kelt Kalocsán, gyakran egymagában, s szóba elegyedett a járókelőkkel, érdeklődött felőlük. Gyónni is mindig gyalog ment át a jezsuita Szent István-templomba, útközben beszélgetve azzal, akivel éppen találkozott: „beült a templomok hátsó soraiba a litániákon…, a gyerekeknek fűzfasípot faragott a Vajas partján (ebben kifejezetten ügyes volt, egy alkalommal emiatt késett el az iskolanővérektől, akik már aggódni kezdtek érte). Az akkori gyermekek közül néhányan ma is őriznek Grősz érsektől származó fűzfasípot."[800] – írta róla LAKATOS ANDOR egy 2011-es írásában. Olyan is megesett, hogy hallotta, hogy dicsérnek egy

---

[796] 2011-es Grősz József Emlékév keretében rendezett konferencián, október 3-án Kalocsán hangzott el előadásom a témában: *Kalocsa megmentője, Grősz József érsek (1944–1946)* címmel. Meghallgatható a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár honlapján: http://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/grosz-emlekev-zaro-rendezveny-kalocsa-20111003 (2016. 09. 03.), az ebből készült tanulmány olvasható: SÁGI, *Kalocsa megmentője,* 62–80.

[797] Tölgyes Ferenc levele Sági Györgynek. Veszprém, 2015. július 17.

[798] Vö. LAKATOS, *Grősz érsek a kalocsai emlékezet.*

[799] *Grősz József kalocsai érsek naplója*.

[800] LAKATOS, *Grősz érsek a kalocsai emlékezet.*

mesterembert, s fogta magát és felkereste, hogy személyesen is megtapasztalja a hallottakat. Mindezen példák egy egyszerű, magas hivatalával egyáltalán nem hivalkodó és empatikus embert jelenítenek meg.

b) A kulturális emlékezetben

Jelen elemzés során a fentebb tárgyalt kommunikatív mellett, a kulturálisnak nevezett emlékezetről is szót kell ejteni, mely ráépül az előzőkre. Ezen belül is két csoportot különítenék el. Egyikbe az illető személyiségének ábrázolását elősegítő informális emlékek sorolhatóak, melyek nem a nyilvánosság előtt tevékenykedő személyre utalnak. Ezek más szóval egyéni emlékezeti elemeknek nevezhetők, melyeknél meglátásom szerint az eredetük még nagyobb hányadban a kommunikatív emlékezetben ismerhetők fel. Tehát másképpen fogalmazva, ezek az emlékek részben, azaz bizonyos fokig még átmenetben állnak a kulturális emlékezet felé, a kommunikatív felől, röviden tehát a JAN VANSINA által „sodródó hasadéknak" nevezett területen billegnek.[801] A másik csoport értelemszerűen a formálisabb kollektív emlékezet. Itt a bizonyos pozíció betöltője, esetünkben Grősz mint metropolita érsek és a Magyar Katolikus Püspöki Karnak az idő szerinti elnöke, tehát mint hivatalt viselő személy van a középpontban, azaz, hogy ebben a minőségében mit tett és ez alapján miként jelenik meg alakja az egyházi és világi társadalom politikai emlékezetében. Röviden szólva tehát, hogy milyen kép él róla a közvéleményben, illetve az utókorban (pl. a „város megmentőjeként" a megszállások idején).[802] Tehát, ERŐS FERENC megfogalmazásával élve „Ez utóbbiban csapódnak le a nyilvános emlékezet tartalmai és témái, itt érintkeznek, itt kapcsolódnak össze a magán-emlékezetek, itt dolgozódnak ki a kollektív (társadalmi-, réteg-, és csoport-) identitások a maguk hagyományaival, reakciómódjaival, mitológiájával, narratívumaival."[803]

Ide sorolhatóak a közösségeken belüli, pl. városi és egyházi megemlékezéseket, valamint a sajtótermékeket, illetve az illető személy térbeli és/vagy szellemi leképeződését is. Itteni alcsoportot alkotnak a tudományos rendezvények és írások is, melyek lényegét tekintve objektivitásra – de legalábbis az ERIK H. ERIKSON által tanácsolt „fegyelmezett szubjektivitásra"[804] – törekedve csakugyan az illetőről emlékeznek meg.

---

[801] JAN ASSMANN, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Budapest 2013, 50.

[802] ASSMANN, *A kulturális emlékezet*, 40–41. Konkrétan utóbbiak kapcsán lásd SÁGI: *Kalocsa megmentője,* 62–80.

[803] ERŐS FERENC, *A kollektív emlékezetről*, Café Bábel 2 (1992) 5–6, 98.

[804] BÁLINT ÁGNES, *Pszichobiográfia és irodalom*, Pécs 2014, 28.

Álljon itt egy rövid áttekintése a Grősz halála utáni bő fél évszázadból arról, hogy miként tekintett az emlékezetpolitika a főpapra 1961-et követően, hivatalos szinteken: természetesen ez az egyházi és az állami szinten különböző volt. Azon kívül, hogy személyiségéből adódó pozitív tulajdonságait elismerték állami részről, ennél jobban nem kívántak vele foglalkozni, s nem is igazán foglalkoztak egészen a rendszer bukásáig. Egyházi körökben a helyzet a következő volt: abban akkoriban és ma is egyetértés uralkodik, hogy Grősz a 20. századi magyar katolicizmusnak jelentős és igen fontos alakja volt, még ha Mindszenty József meghurcoltatása mellett az ő vesszőfutása és az Egyházért vívott küzdelmei talán kevésbé találtak visszhangra, mint a hercegprímáséi. Meglátásunk szerint ezért is emlékezete kevésbé országos, mint inkább helyi szinteken maradhatott meg. Ott, ahova valamilyen kötődése volt személyének, úgymint Féltoronyon[805], Győrött, még inkább Szombathelyen „de főleg itt Kalocsán sokan nagy szeretettel emlékeznek meg a Megboldogultról." – írta róla harmadik utóda, Dankó László kalocsai érsek 1989-ben.[806] Ezzel úgymond a *lieu de mémoire* Grőszre vonatkozó kialakulása alapozódott meg, melyre a konkrét materiálisabb példák alább még olvashatók. Az leszögezhető, hogy Grősz József érsek nem része a magyar nemzeti kánonnak – szemben Mindszentyvel. Ellenben az emlékezetben való rögzülés szempontjából egyértelművé válhat számunkra, hogy a regionális kánonnak mindenképpen részese. Mind erre utalnak emlékezeti helyként is megnyilvánuló szobrai az egyes településeken, valamint a közterületi elnevezések róla. Ahogyan fentebb már szót ejtettem róla, ehhez Grősz személyisége és saját püspöki önfelfogása is hozzájárul, hogy így alakult a hozzá fűződő emlékezeti kánon.

Az általam kutatott kalocsai források bizonysága szerint egyházilag is csak 1988-tól kezdtek el személyével intenzívebben foglalkozni, tehát valamivel korábban, mint államilag. Rendhagyó módon 1988[807] március 19-én, Szent József napján ünnepelték meg a kalocsai Szent József-zárdatemplomban Grősz József érsek születésének centenáriumát. A koncelebrációs szentmisét Paskai László prímás, esztergomi érsek mutatta be, a homíliát Dankó érsek mondta. A szentmisét követően Dankó mellett Miklós Imre államtitkár, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke is koszorút helyezett el Grősz nyughelyénél a Nagyboldogasszony-főszékesegyház Érseki Kriptájában.[808] Március 21-i írásában GERGELY JENŐ történész a „Magyar Nemzetben"

[805] Féltorony, Grősz érsek szülőfaluja jelenleg az ausztriai Burgenlandban található, német nevén Halbturn.
[806] KFL. I. 1. c. (Grősz József perszonális) 1046/1989.
[807] Grősz József 1887-ben született december 9-én.
[808] KFL. I. 1. c. (Grősz József perszonális) 387/1988; *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek,* 512/1988.

emlékezett meg az érsekről.[809] Halálának huszonnyolcadik évfordulóján, 1989. október 3-án is ünnepi megemlékezést tartottak Kalocsán, melyre Stefan László kismartoni megyéspüspököt kérte fel Dankó a koncelebrációs szentmise levezetésére.[810]

Az első úgymond kulturális rendezvény szervezésére, mely mások mellett Grősz érseknek az egyházüldözések idején betöltött szerepéről és munkásságáról emlékezett meg, még rehabilitációja előtt 1989 novemberében került sort. A budavári Magyar Munkásmozgalmi Múzeum 1990 évelejétől december végéig kívánta ezt prezentálni, melyen mind a Mindszenty-, mind pedig a Grősz-per bemutatásra került. A kiállításra a múzeum Kalocsáról is kapott kölcsön tárgyakat.[811] Mind e mellett a Kalocsai Művelődési Házban is az akkorra már rehabilitált főpap tiszteletére emlékkiállítás készült, melyet 1990. augusztus 12-én Dankó László nyitott meg. A Legfőbb Ügyészség által visszaszolgáltatott, az érsek perében lefoglalt levelek és naplója is bemutatásra került.[812]

Innentől kezdve napjainkig Grősz József érsek munkásságának kutatása és működésének akadályok nélküli bemutatása, a rá való nyílt megemlékezés zöld utat kaphatott a rendszerváltással. Pappászentelésének századik, bebörtönzésének hatvanadik, szabadulásának ötvenötödik és halálának ötvenedik évfordulója alkalmából 2011-ben a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye emlékévvel tisztelgett az egykori főpásztor előtt. Ennek során könyvbemutatóval[813], emlékkiállítással[814] és konferenciával[815] adóztak a néhai érsek emlékének. Bábel Balázs kalocsa-kecskeméti érsek vezetésével tartott szentmisét követően megkoszorúzták Grősz József sírhelyét is az Érseki Kriptában, melyen részt vett Török Ferenc, Kalocsa polgármestere is.[816]

---

809 GERGELY JENŐ, *Grősz József érsek*, Magyar Nemzet, 1988. március 21.

810 KFL. I. 1. c. (Grősz József perszonális) 1046/1989, 1177/1989.

811 KFL. I. 1. c. (Grősz József perszonális) 1309/1989.

812 (): *Vasárnaptól Kalocsán Szent István Napok*, Petőfi Népe, 1990. augusztus 11.; MTI: *A Grősz-iratokat is visszaadták*. Petőfi Népe, 1990.augusztus 16.; valamint Széll felhívásáról és a kiállításokról szóló tájékoztatás: Kalocsai Néplap 2 (1990) 17. 5. és 7. oldalon, a Szent István-napok programjáról és a kiállításról: Kalocsai Néplap 2 (1990) 15. 9.

813 A bemutatásra 2011. május 19-én került sor Kalocsán, a könyv adatai: KÁLMÁN, *Dokumentumok Grősz József*.

814 *„Szívet szívért – Cor pro corde" Grősz József emlékkiállítás*, Kalocsa, 2011. május 19.–október 30. (A kiállítást rendezte: LAKATOS ADÉL).

815 Grősz József Emlékkonferencia, Kalocsa, 2011. október 3. – Előadások: TÓTH KRISZTINA, *Grősz József szombathelyi egyházkormányzása (1936–1944)*; SÁGI GYÖRGY, *Kalocsa megmentője, Grősz József érsek*; SZABÓ CSABA, *Grősz József kalocsai érsek fogsága és szabadulása (1951–1956)*; KÁLMÁN PEREGRIN OFM, *Az érsek és a püspökjelölt. Grősz József és Belon Gellért (1959–1961)*; MÓZESSY GERGELY, *Grősz érsek „utolsó csatája". Egy határozott kiállás Shvoy Lajos püspök mellett (1961).*

816 (): *Ünnepélyes emlékév megnyitó. Grősz érsek emlékére kiállítás a Kincstárban*. Kalocsai Néplap, 2011. június 3.: http://www.kalocsaineplap.hu/hu/kalocsa/grosz_ersek_kalocsa_kecskemet_babel_emle (2016. 09. 10.); DÁVID ATTILA, *„Szívet szívért – Cor pro Corde". 50 éve halt meg Grősz József érsek*. Kalocsai Néplap, 2011. október 16.: http://www.kalocsaineplap.hu/hu/kalocsa/grosz_jozsef_ersek_emlek_ev_kalocsa_kato (2016. 09. 10.)

Kalocsához hasonlóan a ma Ausztriában lévő szülőfalujában, Féltoronyban is megemlékeztek ekkor a néhai főpapról. A Szent József-templom előtti róla elnevezett téren Zsifkovits Egyed kismartoni megyéspüspök áldotta meg az érsek mellszobrát[817] Ezzel az ottani emlékezeti helyet teljessé téve, hisz Grősz itt a templomban részesült a keresztségben, s tartotta 1911-ben első szentmiséjét. Később róla nevezték el a teret, ahol az emlékművet is felállították.

2. Dokumentumok

a) Grősz József kinevezése a kalocsai érseki székbe

AAV, Canc. Ap., busta 67, fasc. 28: Grősz József kalocsai érseki kinevezésének dekrétuma, ff. 3.

CANCELLARIA APOSTOLICA

Prot. N. *41/43*

Vol. *67* N. *28*

Colocensis

(nomina dell'Arcivescovo Metrop.ta)

186/43

41/43

Præsentatio *14 Maii 1943*

Minutatio *Can. A. Liberati*

Revisio *G. Stara Tedde*

Scriptura *D. Francini – A. Pericoli*

Ex peditio *19 Maii 1943*

S. CONGREGATIO CONSISTORIALIS

COLOCENSIS

DECRETUM

Cum Metropolitana Ecclesia Colocensis in præsens certo modo vacans existat, SSmus Dominus Noster PIUS Div. Prov. PP. XII, ad memoratum vacantem Ecclesiam Metropolitanam Colocensem promovet Exc. P. D. Josephum Grősz, hactenus Episcopum Sabariensem, eumque

[817] ROSDY PÁL, *Szülőfaluja szobrot állított Grősz József érseknek*, Új Ember Hetilap, 2011. október 16., http://ujember.hu/szulofaluja-szobrot-allitott-grosz-jozsef-erseknek/ (2017. 04. 14.)

in Archiepiscopum ac Pastorem eidem Ecclesiæ Colocensi præficit, quem proinde absolvit a vinculo prædictæ diœcesis Sabariensis.

Quapropter Apostolicæ sub plumbo Litteræ de hac providione expediantur, addito decreto fidei professionem emittendi et iuramentum fidelitatis præstandi.

Datum Romæ, ex Ædibus S. C. Consistorialis, die 7 maji 1943.

Fr. RC. Card. Rossi

a secr.

14. Maii 1943

V.B.C.

41/43

COLOCENSIS

PIUS EPISCOPUS SERVUS SERVORUM DEI venerabili JOSEPH GRŐSZ, hactenus Episcopo Sabariensi, in Archiepiscopum Colocenssem electo, salutem et apostolicam benedictionem.

Commissum humilitati Nostræ ab æterno Pastorum Principe supremi apostolatus officium, quo universo christiano orbi præsidemus, onus Nobis imponit diligentissime curandi, ut Ecclesiis omnibus tales præficiantur Antistites, qui sibi creditum dominicum gregem salubriter pascere, regere et gubernare sciant ac valeant. Cum itaque ad metropolitanam Ecclesiam Colocensem, per b. m. Julii Zichy Archiepiscopi obitum vacantem, Apostolicas sub plumbo Litteras superiore anno, die vicesima quarta Septembris mensis venerabilis Frater Julius Glattfelder, Episcopus Csanadiensis a Nobis translatus fuerit, cumque ille antequam eiusdem Ecclessiæ possessionem caperet, eidem rite renunciaverit, ac propterea Ecclesia illa eo ipso modo nunc vacet, quo antea vacaverat, Nos de venerabilium Fratrum Nostrum S. R. E. Cardinalium consilio, eam Tibi concredere statuimus. Quare de apostolicæ Nostræ potestatis plenitudine Te a vinculo absolvimus cathedralis Ecclesiæ Sabariensis, cui hucusque præfuisti Episcopus, et ad metropolitanam Ecclesiam illam Colocensem ~~Te~~[818] –transferimus eique Archiepiscopum præficimus et Pastorem; nec non eiusdem Ecclesiæ curam, regimen et administrationem Tibi tum in spiritualibus tum in temporalibus plenarie committimus una cum omnibus iuribus et privilegiis, oneribus et obligationibus pastorali huic officio inhaerentibus. – Volumus vero ut Tu, antequam archidiœcesis Tibi modo craditæ canonicam capias possessionem, in manibus alicuius quem malueris catholici Antistisis, gratiam et communionem Sedis Apostolicæ habentis, catholicæ fidei professionem et præscriptum

[818] margón: Francini 18/5/43

fidelitatis iuramentum iuxta statutas formulas emittere harumque exemplaria, Tui dictique Antistitis subscriptione ac sigillo monita, ad S. Congregationem Consistorialem quantocius transmittere omnino tenearis.

Firmam autem spem fiduclamque concipimus fore ut, dextera Domini Tibi assistent~~a~~*e* propitia, Ecclesia Colocensis per tuam pastoralem sollicitudinem et indefessum studium regatur utiliter et maiora in dies in spiritualibus ac temporalibus suscipiat incrementa.

Datum Romæ apud S. Petrum, anno Domini millesimo nongentesimo quadragesimo tertio, die septima Maii mensis, Pontificatus Nostri anno quinto.

PIUS Episcopus SERVUS SERVORUM DEI venerabili Fratri EPISCOPO CSANADIENSI, metropolitanæ Ecclesiæ Colocensis Suffraganeo salutem et apostolicam benedictionem.

Hodie Nos, de venerabilium Fratrum Nostrorum S. E. R. Cardinalium consilio, ad vacantem metropolitanam Ecclesiam ~~vestram~~ Colosensem, cui Ecclesia tua Csanadiensis[819] suffraganea exsistit, venerabilem Fratrem JOSEPH GRŐSZ, hactenus Episcopum Sabariensem, apostolica auctoritate *transtulimus optumque* illi Archiepiscopum præfecimus et constituimus; ac propterea a cathedralis Ecclesiæ Sabariensis vinculo absolvimus.

De qua re Fraternitatem Tuam Nostris hisce Litteris certiorem facimus Tibique in Domino mandamus ut eidem Joseph, electo ~~vestro~~ tuo Metropolitæ, debitam iuxta sacros canones obedientiam præstes eique reverentiam exhibeas, ita ut mutua inter Te et ~~si~~ Ipsum gratia uberes in animarum bonum ~~uberes~~ sortiatur effectus.

Datum Romæ ut supra.

PIUS EPISCOPUS SERVUS SERVORUM DEI dilectis Filiis Capitulo Metropolitano, Clero et Populo Civitatis et Archidiœcesis Colocensis salutem et apostolicam benedictionem.

Hodie Nos, de venerabilium Fratrum Nostrum S. E. R. Cardinalium consilio, venerabilem Fratrem JOSEPH GRŐSZ a vinculo cathedralis Ecclesiæ Sabariensis, cui hucusque præfuit Episcopus, de plenitudine apostolicæ Nostræ potestatis, absolvimus et ad ~~vacantem~~ *M*etropolitanam Ecclesiam vestram Colocensem, *tuo xxxxx Pastore destitutom,* transtulimus ipsumque illi Archiepiscopum præfecium et Pastorem. De qua re vos omnes hisce Nostris Litteris c*e*rtiores facimus vobisque in Domino madamus ut eudem Joseph electum vestrum Archiepiscopum, tamquam patrem et pastorem animarum vestrarum devote recipientes ac debito prosequentes honore, salubribus illius monitis ac mandatis obedientiam præstetis

[819] margón: Francini 19/5/43

eique reverentiam exhibeatis, ita ut ille vos devotionis filios et vos eum patrem benevolum invenisse gaudeatis.

Volumus autem et mandamus ut, cura et officio Ordinarii, qui modo ~~dio~~ archidiœcesi*m* vestram regit, hæ Litteræ Nostræ publice perlegantur[820] tum in capitulari conventu, qui primus post eas acceptas habebitur, tum ab ambone in *E*cclesia *M*etropolitana, primo adveniente die~~s~~ fest~~us~~*o* de præce*pto*recolendo.

Datum Romæ etc (ut in Bulla principali)

A. Liberati confecit die 16 Maii 1943

Bullas contulerunt *Can. A. Liberati*

Al. Trussardi

Bullas subscripserunt *Emin. Card. a Secretis Status*

C. Respighi

A. Vitali

Can. A. Liberati

Exped. die *19* Mensis *Maii*

anno *quinto*

Plumbator *A. Marini*

Reg. in Canc. Ap.

Vol. *67* No *28*

Al. Trussardi

b) Bárd János segédpüspöki kinevezése

AAV, Canc. Ap., busta 81, fasc. 49: Bárd János kalocsai segédpüspöki kinevezése, ff. 4.

CANCELLARIA APOSTOLICA

Prot. N. 91/51

Vol. 81 N. 49

Ulpianensis (Colocensis)

[820] margón: APericoli

(Nomina del Vescovo tit.re Ausiliare
dell'Arcivescovo di Colocza)

1253/50

91/51

Præsentatio *26 Aprilis 1951*

Minutatio *A. Liberati*

Revisio *Maus. Reggente AMarius 1/5/51*

Scriptura _____

Ex peditio *4 Maii 1951*

S. CONGREGATIO CONSISTORIALIS

ULPIANENSIS

DECRETUM

Cum titularis episcopalis Ecclesia Ulpianensis, cuius titulum gerebat Exc. P. D. Basilius Aftenie bo: me:, per ipsius obitum in præsens vacans existat, SSmus Dominus Noster PIUS Divina Providentia PP. XII, ad memoratam vacantem Ecclesiam Ulpianensem eligit R. D. Joannem Bárd, canonicum Cathedralis Ecclesiæ Colocrensis, a secretis Actioni Catholicæ in Hungaria promovendæ, ipsumquæ deputat Auxiliarem Excmi P. D. Josephi Grősz, Archiepiscopi Colocensis.

Quapropter Apostolicæ sub plumbo Litteræ de hac provisione expediantur, additis decretis fidei professionem emittendi et præscripta juramenta præstandi.

Datum Romæ, ex Ædibus S. C. Consistorialis, die 20 Novembris 1950.

Th. Vz. Card. Piazza

Eppus Sabinen et Mandlen.

a Secr.

Josephus Fenelto, assessor

Giunta in Uff. il 25-IV-51

Passata a Mons. Liberati per l'ereca

26-IV-51 *AL*

Prot. No. 91/51

Arch. Vol. 81, No 49

AL Con Marini

30-IV-51

ULPIANENSIS et Auxi. Archiep. COLOCENSIS

PIUS EPISCOPUS SERVUS SERVORUM DEI dilecto Filio IOANNI BÁRD, metropolitanæ Ecclesiæ Colocensis Canonico, Actioni Catholicæ promovendæa Secretis, electo Episcopo titulo Ulpianensi et hodierni Archiepiscopi Colocensis Auxiliari, salutem et apostolicam benedictionem.

Pro supremi quo fungimur apostolatus officio illud quoque curare studemus ut Sacrorum Antistites, ii potissimum qui diœcesibus præsint territorii amplitudine et fidelium numero præstantibus, habeant, cum opus sit, Auxiliares Episcopos, qui in pontificalibus ritibus exercendis ceterisque muneribus obeundis validum sibi queant adiumentum præbere.[821] Huiusmodi autem Episcopis solet Apostolica Sedes aliquem ex illarum Ecclesiarum titulis attribuere, quæ virtutum splendore et religionis prosperitate olim floruerunt, etsi modo temporum vicissitudine et iniuria pristinam amiserint fulgentem gloriam. – Volentes itaque Nos, de venerabilium Fratrum Nostrum S. R. E. Cardinalium consilio, venerabilem Fratrem Iosephum Grősz, hodiernum Archiepiscopum Colocensem, iustis de causis et de eius consensu, sollerti instruere adiutore, Te eius Episcopum Auxiliarem renunciamus et constituimus, ut de eius licentia pontificalia sacra exercere et cetera pastoralia officia in civitate ac tota archidiœcesi Colocensi obire possis ac valeas. Te insuper ad episcopalem Ecclesiam Ulpianensem, metropolitanæ Ecclesiæ Scupensi suffraganeam, propter ~~tem~~ cl. mem. Basilii Aftenie Episcopi abitum in præsenti vacantem eligimus eiusque Tibi titulum attribuimus una cum omnibus iuribus et privilegiis, oneribus et obligationibus cum sublimi hac dignitate coniunctis.

Volumus vero ut Tu, antequam Episcopus consecris, in manibus alicuius quem malueris catholici Antistitis ritualem fidei professionem et tum fidelitatis erga Sanctam Sedem, tum contra modernistarum errores iusiurandum iurare iuxta statutas formulas, harumque exepla~~ris~~ Tui illiusque Antistitis subscriptione ac sigillo munita, ad S. Congregationem Consistorialem quamprimum transmittere tenearis. – Tuæ insuper maiori commoditati prospicientes indulgemus ut extra Urbem libere et licite Episcopus consecrari queas a quem malueris catholico Artistite, assistentibus ei duobus aliis catholicis Episcopis, qui omnes gratiam habeant et communionem cum Apostolica Sede. Venerabili itaque Fratri Antistiti a Te electo,

[821] Margó: AMarini 1/5/51

consecrationem Tibi impertiendi munus ac mandatum per has easdem Litteras commitimus. Stricte vero præcipimus ut, nisi prius quæ supra diximus fidei professionem et utrumque iusiurandum dederis, nec Tu consecrari audeas, nec Antistes a Te electus Te consecrat, sub pœnis, si ~~huic~~ hoc Nostrum præceptum Te munus Tibi creditum tam sollerter obiturum, ut Ecclesia Colocensis maiora in dies, Deo favente, suscipiat incrementa. Datum Romæ apud S. Petrum, anno Domini millesimo nongentesimo quinquagesimo, die vicesima Novemris mensis, Pontificatus Nostris anno duodecimo.[822]

A. Liberati confecit die 28 aprilis 1951.

Recognovit

30-IV-51

DTardini/Al. Trustardi?

Bullas contulerunt *A. Liberati*

Al. Trussardi

Bullas subscripserunt *Pro. S. R. E. Cancellaris Emo. D. Card. Decanus Mous. Reggale*

c) Kimutatás a 3046/1948. isk. számú[823] körrendelethez

Kalocsa, 1948. július 1.

Az állam által zár alá vett és államosított kalocsai főegyházmegyei róm. kat. iskolák és óvodák teljes jegyzéke a rendszeresített tanári, tanítói, óvónői állások számával (zárójelben levő szám) a következő:

Liceumok és képzőintézetek: Baja: Érseki Leányliceum és Tanítónőképző Intézet (14), Kalocsa: Érseki Liceum és Tanítóképző Intézet (15), Kalocsa: Érseki Leányliceum és Tanítónőképző Intézet (15), Kalocsa: Érseki Óvónőképző Intézet (10).

Polgári leányiskolák: Baja (11), Bácsalmás (7), Jánoshalma (6), Kalocsa (7). A tanárok az idei évben legnagyobbrészt már az ugyanott megnyílt általános iskoláknál működtek.

Általános- és népiskolák: Akasztó (13, 1 tanári), Ökördipuszta (1). Baja szerzetes leányiskola (4), Bajaszentistván (10, 1 tanári), Mártonszállás (2). Bácsalmás fiúiskola (8), leányiskola (8), Óalmás (2), Vöröserdő (2), Telekiszöllők (2), Ószöllők I. (1), Ószöllők II. (1), Szentistvánút (2), Dobokanagyjárás I. (1), Dobokanagyjárás II. 12), Juliskaháza (1). Bácsbokod (9, 2 tanári). Bácsborsód (3), Kövesmajor (1), Cérnahát (1), Veszettkút (1). Bátmonostor (5). Bátya (8, 1 tanári), Oroszpuszta (1). Bogyiszló (2). Borota (5, 1 tanári), Antallapos (2), Felsőszentkata (2),

[822] Margó: AMarini 1/5/51

[823] *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, 3046/1961.

Alsószentkata (1), Rémiút (1). Bócsa-Szentimre (2), Zöldhalom (2). Császártöltés (7), Alsócsala (2), Középcsala (1). Csátalja (6, 1 tanári). Csávoly (6), Józsefháza (1). Csengőd (4), Kiscsengőd (2), Kullér (1), Bucka (2), Tabdi (2). Dávod (6). Drágszél (1). Dunapataj (7), Bödd (2), Szentkirály (1), Őrjeg (1). Dunaszentbenedek (2). Dunatetétlen-Nagymajor (2). Dusnok (9, 1 tanári), Izsákpuszta (2). Érsekcsanád (3). Fajsz [5, 1 tanári), Várszegpuszta (1). Felsőszentiván (7). Foktő (5, 1 tanári). Gara (8). Géderlak (5). Hajós fiúiskola (5, 1 tanári), leányiskola (6), Érsekhalma (2). Harta (4), Érsekharta (2), Érsekszentkirály (1). Hercegszántó (8). Homokmégy (4), Alsómégy (2), Hillye (2), Halom (2). Jánoshalma fiúiskola (11, 2 tanári), leányiskola (10), Hergyevica (1), Kiserdő (2), Kisráta (2), Felsőterézhalom I. (3), Felsőterézhalom II. (2), Kéles (2), Kecskés (2). Kalocsa szerzetes leányiskola (5), belvárosi fiúiskola, Eperföld és Újváros, Szöllők, Rokkanttelep (ez utóbbiak 17 állással), Negyvenszállás (1), Drágszélpuszta (1). Kaskantyú (2). Katymár (8, 1 tanári). Kecel fiúiskola (7, 1 tanári), leányiskola (7, 1 tanári), Újfalu (3), Dömötör (2), Vádé (1), Szarkás (3), Polgárdi (2), Tüskös (2), Újtüskös (2). Kiskőrös (6). Kisszállás Belmajor (3), Almajor (2), Ivánkamajor (3), Tompamajor (1), Tormatanya (1), Tüskösmajor (1). Kunbaja (8). Madaras (9, 1 tanári). Mátételke (1), Ilmamajor (1). Mélykút fiúiskola (8, 1 tanári), leányiskola (8), Marschalltelep (3), Öregmajor (1), Grófmajor (2). Miske (5, 1 tanári). Nemesnádudvar (5, 2 tanári), Külbogyiszló (1). Öregcsertő (4). Rém (5). Soltszentimre (4), Bárómajor (1). Soltvadkert (6). Sükösd (7, 2 tanári). Szakmár (5), Csornapuszta (1), Keserűtelek (3), Gombolyag (1), Öregtény (1), Alsóerek (2), Felsőerek (2). Szeremle (3). Tataháza (5). Tázlár Alsótelep (5, 1 tanári), Felsőtelep (3). Uszód (2), Újmajor (1). Vaskút (8, 2 tanári).

Óvodák: Baja (2), Bácsalmás (2), Bácsbokod 2 óvoda (2), Bátmonostor (1), Bátya (2), Csátalja (1), Dávod (1), Dunapataj (1), Foktő (1), Gara (1), Hajós (1), Herczegszántó (1), Jánoshalma (2), Kalocsa beltéri (1), Kalocsa-Eperföld (2), Katymár (1), Kiskőrös (2), Kunbaja (1), Mélykút (1).

d) Hittanbeiratkozással kapcsolatos nehézségek 1953-ban

KFL I. 1. a. (Hitoktatás) 1961/1953.

A KALOCSAI ÉRSEKSÉG

Akasztó (Berta Imre plébános jelenti)

A hittan pótbeiratkozáshoz a szülők gyermekeikkel s a szabályosan kiállított s mindkét szülő, illetve törvényes gondviselő által aláírt nyilatkozattal augusztus 24-én a kora reggeli órákban tömegesen jelentek meg az iskola bejárata előtt, várva a beíratás megkezdését. Türelmesen

várakoztak 8 óráig. Nyolc óra után kezdtek türelmetlenkedni, siettek volna dolgukra. Amikor megtudták, hogy a beíratás 9 órakor kezdődik, megnyugodtak, vártak tovább türelmesen. A 9 óra is elérkezett. A beíratás nem kezdődött. Karácsonyi József, aki egyébként borbély, de most valamelyik Budapest környéki tűzoltóknál van alkalmazva s csak szabadságon tartózkodik a községben, bement az igazgatóhoz és követelte a beíratás megkezdését. Beírták Karácsonyi leányát. Ijesztésül az igazgató följegyeztette: hol dolgozik, ki az üzem igazgatója, van-e Karácsonyinak piroskönyve, miért járatja hittanra, ott úgy sem tanul semmit, amikorra ezen gyermekek felnőnek, akkorra már feledve lesz vallás, Isten s templom. Karácsonyi nem ijedt meg. A beíratás tehát megkezdődött, de oly vontatottan ment, hogy 9 órától 10 óráig összesen három gyermeket írtak be. A beírás ilyen lassúsága teljesen kihozta a szülőket türelmükből, telefonhoz mentek s a járási tanács tanügyi osztályától kértek védelmet az igazgatóval szemben. A járási tanács a telefonhoz kérette az igazgatót. De ekkor már nagyon izgatott volt a helyzet. Az igazgató – a szülők több százas tömege elállta az ajtót – az ablakon át ment ki az irodából, hogy a telefonhoz menjen. A szülők s gyermekek hangos kiabálással követelték a beíratást. A telefon-beszélgetés után kb. 10 óra 20 perckor kezdték el a komoly beírást, de szándékos lassúsággal. A beírást nem az igazgató, nem is a berendelt tanerő végezte, hanem a szülőkkel íratták be az adatokat, de csak egy ceruza s egy papír volt, amire az írást nem gyakorló szülők írták az adatokat. Elképzelhető a lassúság! Ekkor a szülők követelték, hogy állítsanak be több tanerőt, hogy a beírás gyorsabban történhessen s ők is mehessenek szorgos munkájuk elvégzésére. Déli szünet következett. A szülők egy része hazament, de a legtöbb ott maradt s várta a délutáni kettő órát. Két órakor újabb módszerhez folyamodtak. Beszedték az ott jelenlévők nyilatkozatait, sorszámozták s a sorszám szerint szólították be a szülőket az irodába. A szülők nem sorszám szerint álltak. Mi lett a következménye? Amikorra a beszólított szülő a tömegen átvergődött, eltelt 10-15 perc s az alatt mást nem írtak be. Azok a szülők, akik látták, hogy gyermekük nyilatkozata több százas sorszámot kapott, sírva távoztak, tudva azt, hogy reájuk sor nem kerül úgy sem. A beírást a szülők végezték, nem a tanerők, legkevésbé az igazgató. Közben megjelentek a döbrögeczi szülők, érdeklődve, hogy az ő gyermekeik hol lesznek beírva hittanra. Az eredeti beíratáskor sem gondoskodott az igazgató arról, hogy a pusztai iskolák tanulói is beiratkozhassanak a hittanra a pusztai tanerőket berendelte a központba. Ez alkalommal sem intézkedett, hogy a pusztai iskolák tanulói is beiratkozhassanak. Így sem Ökördi, sem Döbrögecz pusztán egy gyermek sincs beírva hittanra. A pusztai gyermekek szülei követelték, hogy adjon alkalmat gyermekeik beíratására, de ez nem történt meg. Közeledett öt óra. A szülők követelték, hogy azt az időt, amit délelőtt a sok huza-vonával elloptak a beíratásból, pótolják délután. Tovább írtak a szülők fél hatig. Ekkor lezárták s

befejezettnek nyilvánították a beíratást. Másnap több szülő, községbeli, pusztai panasszal élt a járási tanácsnál, írásban panaszt tettek a VKM-nél, a megyei tanácsnál, az ÁEH-nál s újabb pótbeíratás elrendelését kérték, avagy a hittanra járás zavartalanságát, hogy azok is járhassanak hittanra, akiket nem írtak be.

Alsómégy (Dukay Károly lelkész jelenti)

Alsómégyen a hittanbeíratás f. évi augusztus 24-én csak d. u. 2 (kettő) órától kezdve eszközölték. Délelőtt folyamán nem fogadták el a jelentkezőket arra hivatkozva. hogy semmi hivatalos utasítást nem kaptak Homokmégyről az igazgató úrtól. Állítólag az utasítás d. e. ½ 12 órakor érkezett meg. Így a hívek nem tudták lesz-e, nem lesz-e beíratás és csak kevesen értesültek a délutáni beíratásról. Ennek következtében jelentkeztek kevesen.

Bócsa Szent Imre (Rábai András lelkész jelenti)

Körzetemben 3 tanyai iskola van:

a) Helyben Bócsa Szent Imre (alias „Fischer”), b) Baghy-Bócsa és c) Zöldhalom-Bócsa.

a) Bócsa Szent Imre helyi iskolájának vezetője, tanítója a pótbeíratás napján reggel 8-kor azt mondta nekem, hogy nincs megbízatása hittanosok beírására. Délelőtt nem is volt egyáltalán beírás, úgy látszik a szülők nyomására délután mégis volt lehetőség a beírásra, de csak ¼ 5–5-ig. Ezen háromnegyed óra alatt s – úgy hallottam – 38 beírás történt.

b) Baghy-Bócsa vezető tanítónője a beírás előtti napon üzenet útján bejelentette, hogy az igazgató-tanító magának tartotta fenn az összes bócsai hittanra jelentkező felvételét, ő maga pedig nem is lesz itthon. Tudomásom szerint itt egyáltalában nem volt beírás, dacára annak, hogy a szülők először az iskolába mentek, onnét pedig 5–7 km távolságra az igazgatóhoz. Az igazgató a szülőknek kijelentette, hogy ő nem veheti fel a gyermekeket, hanem csak az iskola vezető-tanítója.

c) Zöldhalomról annyit tudok a szülők révén, hogy az ottani tanító(nő) kijelentette, nincs tudomása hittanbeírásról. Tehát itt sem volt beírás.

Borota (Fekete Ferenc plébános jelenti)

A szülők hosszú órákat ácsorogtak, hogy sorra kerülhessenek, de az igazgató, aki közben két ízben is eltávozott, senkit sem bízott meg a beírással a jelenlevő tanítók közül. Mikor eljött a délután 5 óra, egyszerűen elküldte a szülőket, s így alig írtak be néhányat.

Dávod (Dr. Drozdik Ágoston plébános jelenti)

Megjelent az iskolában kb. 300 gyermek a szülők egyikének kíséretében. Itt azonban kellemetlen meglepetés érte a híveket. Először az igazgató kijelentette, hogy a beírás 9 órakor kezdődik, pedig híveim nagyon siettek volna munkájuk után is, hogy az őszi munkákkal el ne maradjanak. Később, 9 órakor pedig ahelyett, hogy a beírás megkezdődött volna, az igazgató a megjelent szülőket és gyermekeket összegyűjtötte az udvaron és valótlanságoktól hemzsegő, gyalázkodó beszédet tartott, amelyben személyemet, az egyházat és az egyház egyes szentségeit erősen támadta. Pl. a plébánosuk azért dolgozik, mert vissza akarja szerezni az elvesztett ötven holdat, a plébános kastélyban született és selyem bölcsőben ringatták, ő viszont istállóban született, tehát a plébánosnak nincs, neki ellenben joga van a nép nevében beszélni. Mióta ez a plébános itt van, sokkal jobban lopnak az emberek, mert ő feloldozza őket. Ezzel kapcsolatban a gyónást érte meg nem felelő támadás, hogy a gyónás csak azért van, mert így nyugodtabban vétkezhetnek. Majd jöttek az egyházat ért támadások. Ez a beszéd persze nem folyt le ilyen simán, mert az ott levő hívek lelkében igen erős felháborodást és visszautasítást váltott ki, amit zajos közbeszólásokkal ki is nyilvánítottak. Botrányos jelenetekre, szóvitákra került sor, ami érthető, mert éppen a legvallásosabb hívek voltak ott, akik egyházukat és papjukat nagyrabecsülik. A sok huza-vona és szóvita után kérték, hogy írja be gyermekeiket hittanra. Felmutatták a szabályszerű nyilatkozatokat. A beírás azonban nem történt meg. Volt például eset, amikor a jelenlevő anyától kérte az igazgató, hogy jöjjön el az ura is és igazolja, hogy ez az ő aláírása. Summa summarum, nem hivatalos értesülésem szerint a kb. 300 jelentkező közül 6–7 gyermeket írtak be.

Érsekcsanád (Bánhalmi István plébános jelenti)

Fenti hiv. sz. rendeletre jelentem:

Érsekcsanádon az aug. 24-i hittanpótbeírás alkalmából ez iskola igazgatósága ellentétben a meghírdetett feltételekkel, mindkét szülő személyes megjelenését és kérése alapján fogadta csak el a beíratást, amit az iskola igazgatónője a beírás után, aug. 28-án, érdeklődésemre megerősített azzal, hogy ő ilyen rendelkezést kapott.

Felsőszentiván (Nagy Zámbó Ferenc plébános jelenti)

Hivatkozott számú rendelkezés értelmében jelentem:

Felsőszentivánon nem volt megjelölve az időpont, hogy hány órakor kezdődik a beíratás és meddig eszközlik. Az iskola kapui zárva voltak és semmi jelzés nem volt, hogy a nagykapun

keresztül lehet közlekedni. Keresztlevelet kértek s így a vidéken születtek nem tudták beszerezni. Sokan el is mentek, amikor hallották, hogy keresztlevél is kell.

Hercegszántó (Kopasz Károly lelkész jelenti)
A magyar általános iskolában az augusztus 24-i hittanbeíratás alkalmával legalább 20 szülő nem tudta gyermekét hittanra beíratni, mivel d. u. 5 óráig nem került sorra, amikor a beírást lezárták. A Hercegszántóhoz tartozó, 4 km távolságra fekvő Budzsak tanyai iskolában és az ugyancsak idetartozó, 11 km-re levő Hóduna pusztai iskolában augusztus 24-én nem tartottak hittanbeírást. Az iskola igazgatója szerint a hittanbeíratásra a tanyaiaknak is a községbe kellett volna bejönniök. A szülők ezt sérelmesnek találják, mert az iskolai beiratásokat mindig a tanyai iskolákban szokták végezni.

Bácsbokod (Raffai István lelkész jelenti)
Átlagosan 20–30 perc alatt írtak be egyet. A szülők egymást verték, hogy sorra kerüljenek. Beszorították őket egy szűk folyosóra és ott gubbasztottak órákon át. Volt, aki reggel kilenctől délután 4-ig nem került sorra. Rengetegen órákig tartó ácsorgás után otthagyták az iskolát. Mindenfélét kérdeztek a beíratáskor, csakhogy húzzák az időt. Az egyik asszony nem tudott írni, erre lerajzolták neki a betűket, és ott kínlódott szegény, míg utánarajzolta. Talán a 30-at sem haladja meg azoknak száma, akiket beírtak.

Bócsa Szent Margit (Vörös István lelkész jelenti)
Az igazgató a különböző iskolák tanítóit nem utasította a pótbeírásra, s így több iskolánál egyáltalán nem volt pótbeírás. Az igazgató minden módon igyekezett a szülőket a beíratásról lebeszélni, többek között: úgy sem fognak időt és módot adni a hitoktatásra. Többeket azzal próbált elriasztani, hogy állásukba kerül, ha gyermekeiket beíratják hittanra.

Imrehegy (Öffenberger József lelkész jelenti)
A hittanbeíratási napon a tanítók kijelentették a szülőknek, hogy nekik nincs tudomásuk arról, hogy hittanpótbeíratás van és miután az iskolákat lezárták, eltávoztak Kecelre, állítólag az igazgató meghívására. A szülők kénytelenek voltak a 3–4 km távoli utat megtenni anélkül, hogy a gyermekeiket beírathatták volna. Csak kb. 11 óra tájban megjelentek újra a tanítók, mikor már a szülők eltávoztak és megkezdték a hittanbeíratást. Az egyik iskolában, Imrehegyen, is csak kb. ½ 2-ig tartott a beíratás, úgy, hogy amikor a szülők újra visszajöttek, már megint zárva találták az iskolát. Másnap panaszra mentek a szülők az igazgatóhoz, de ez is elég gorombán

fogadta őket azzal, hogy mit akarnak a hittannal, örüljenek, hogy ezt a néhány gyereket is felvették.

Kaskantyú (Greksa József lelkész jelenti)
A hosszadalmas lebeszélési folyamattal annyira elhúzták az időt, hogy kb. 15–20 szülő emiatt ismételten nem tudta gyermekét beíratni a hittanra. Ezeknek a szülőknek általában az a kérelmük és kívánságuk, hogy engedjék meg soron kívül a gyermekeik hitoktatását, mert nem rajtuk múlott a gyermekeik be nem íratása. Ők a törvény értelmében megjelentek és lett volna rá idő is, hogy beírják.

Nagybaracska (Tóth Tivadar plébános jelenti)
A szülőket csak egyenként engedték be az iskolába, ahol egy nő előtt kellett megjelenniök, aki elkezdte őket vallatni, hogy hány csibéjük, hány kacsájuk stb. van, mennyi volt a termés, eleget tettek-e a beadásnak, majd azt kérdezte, tudnak-e imádkozni, s mikor a szülő felelte, hogy igen, akkor azt mondta, akkor oktassa ő maga a gyermekét hittanra s fölösleges azt hitoktatásra beíratni. A szülők kérték, hogy hagyja el most ezt a beszédet, ők most nem azért jöttek, hogy beszélgessenek, hanem, hogy gyermeküket hittanra írassák be, erre ő azt felelte, hogy ő pedig azért jött, hogy programoljon. Hogy ez a nő, aki Bajáról jött, a pártnak, vagy a járási oktatási osztálynak volt-e a megbízottja, a szülők nem tudják. Amikor a szülők látták, hogy ez a beszélgetés mind arra irányul, hogy az idő elmúljon és őket elüssék a lehetőségtől, hogy gyermeküket hitoktatásra beírják, türelmüket vesztették, kértek, könyörögtek, fenyegetőztek, minden mindhiába volt. Amikor az igazgatót ostromolták a szülők, s hivatkoztak rá, hogy a Minisztérium megadta nekik a jogot a beíratásra, azt felelte, azt ők tudják, hogy a rendeletet hogyan kell végrehajtani, majd később meg azt mondta, hogy a párt által engedélyezett szám betelt, majd meg azzal próbálta csititani a felizgatott szülőket, hogy ha mind beírnák hittanra azokat, akik itt megjelentek, abból neki nagy baja lenne, a kenyerét vesztené. Így azután nem csoda, hogy a szülők módfelett elkeseredtek, mert nemcsak a templomi hirdetésből, de az újságból is tudták, hogy a Minisztérium nekik jogot adott a hittanra való beíratáshoz, s hogy őket törvényadta joguktól ütötték el a beíratást végzők. Igazságérzetüket annál is inkább bántotta ez az eljárás, mert ők az állammal szemben eleget tettek beadási kötelezettségüknek, hiszen a bajai járás, amelyhez ők is tartoznak, az ország tíz első járása között is a legelső a beadásban.

Nemesnádudvar (Mátrai Sándor plébános jelenti)

Legelőször külbogyiszlói iskolások kérték a beíratást, mivel ők távolról jöttek. A helybeliek engedtek a kérelemnek. Az igazgató elutasította őket, azzal, hogy mindkét szülőnek kell jelen lennie. A nyilatkozat sem jó, amit odahaza az apa és anya írt alá. Elutasította. Erre föl a helybeliek kerültek sorra. Őket is ugyanezzel a trükkel iparkodott elutasítani. Mindkét szülő szükséges és a nyilatkozat nem jó, mert sima papírra kell írni, és másodszor itt kell előtte írni, amit ő diktál majd és aláírni. Nyilvánvaló volt, hogy mi a szándék. Elutasítani és időt húzni. Már fél tizenegy felé járt az idő és a nép türelmetlen lett. Erre pár férfi és nő felkérte az igazgatót, hogy mutassa meg az ő hatósága által kiadott rendelkezést, mivel az ő intézkedése és követelése nem egyezik a templomban hirdetettel. Nem volt hajlandó erre. Nagyon kemény fellépéssel az igazgató engedett és kezdte a beíratást úgy, ahogyan a templomi hirdetés szólt. De nagyon lassú ütemben. Pont délben lezárta és kettőkor újra megnyitotta, de olyan lassan ment, hogy az öt órai lezáráskor még meglehetős tömeg távozott, anélkül, hogy gyermekét be tudta volna íratni.

Kisszállás, Négyestelep (Schönberger József lelkész jelenti)

Kisszállás községben az iskola igazgatója mind a két szülőnek a jelenlétét követelte a beíratkozáshoz s így sok messze lakó hívem nem élhetett a kormányadta lehetőségekkel és jogokkal.

Rém (Máhig Ervin plébános jelenti)

Beíratáskor mindkét szülő személyes megjelenését követelték. Minthogy a templomi hirdetés szerint csak egyik szülő jelent meg, a másik már kora reggel elment munkába, nem írták be addig a gyerekeket, míg a szülők telefonon meg nem kérdezték a vármegyei oktatási osztályt, ahonnét azt a választ kapták, hogy csak az egyik szülőnek kell a gyerekekkel megjelennie, de a kérést mindkét szülőnek alá kell írnia. Ezt közvetlen déli 12 óra előtt történt.

Soltszentimre (Vorák Lajos plébános jelenti)

Délelőtt születési bizonyítványt kértek a jelentkezőktől. Annyira húzták az időt, hogy bár egyesek már délelőtt is ott voltak, délután sem került rájuk a sor, mert 5 órakor lezárták a beíratást s azt mondották, hogy tovább nem csinálhatják.

Soltvadkert (Tóth Ferenc plébános jelenti)

Annyira húzták az időt, hogy nagyon sokan nem kerültek sorra és kénytelenek voltak munkavégezetlen hazamenni. Az igazgató odaadott egy tiszta lapot, amelyet a szülőknek kellett kitölteni, 2–3 vonalat húzott rá az igazgató, azután cigarettára gyújtott s azt elszívta, majd megint pár vonalat húzott s így adta át kitölteni. Azután a másik lappal is ilyen mókázás folyt. Látszott, hogy nem azt akarták, hogy a szülők mielőbb dolgukra siethessenek, hanem, hogy húzzák az időt s így kevesebbet írjanak be, az idő telt s többen kénytelenek legyenek a várakozást megunni és eltávozzanak. D. e. 8–12, d. u. 2–5-ig volt beíratás, amikor 12 és 5 óra volt, azonnal abban hagyták. Több tanyai iskolában akkor sem volt beíratás. 4–9 km-ről nem nagyon jöhettek be a szülők a központba. Nyolcadik osztályost sem az első, sem a pótbeíratáson egyet sem írtak be, jóllehet biztosan voltak jelentkezők. Azt hozták föl, hogy ha hittanra jár, akkor felsőbb osztályba nem kerülhet a gyermek.

Sükösd (Dr. Belon Gellért plébános jelenti)

Augusztus 24-én a beíratás d. e. 9 órakor kezdődött és d. u. 5 órakor már bezáratott, noha a többi beíratás 8-kor kezdődött és 6-ig tartott. Bajáról kiszálló Koltay nevezetű tanügyi megbízott mind a két szülő személyes megjelenését kérte, nem elégedve meg a mindkét szülő által aláírt és egyik szülő által bemutatott nyilatkozattal. Ugyancsak Koltay a beírásnál hosszú rábeszélésekkel igyekezett a szülőket eltéríteni szándékuktól; ennek sérelmes voltát abban látom, hogy ezt ő a beírásra szánt idő alatt tette. Sérelmes mert időt rabló volt az, hogy a beírásra váró szülőket kettes sorokba állni kötelezték, s míg ez meg nem történt, a beírás szünetel. Semmilyen hivatalnál ez nincs szokásban a községben, különösen akkor, amikor ugyanis egyenként mehettek be a külön helységbe a szülők. Sérelmes, mert szintén időt rabló az, hogy a szülőket kötelezték arra, hogy sajátkezűleg töltsék ki gyermekeik különféle adatait tartalmazó lapokat. Semmilyen más beírásnál vagy kérelemnél ezt nem szokták megkövetelni.

Tázlár (Magas Imre lelkész jelenti)

Néhány gyermeket nem írtak be hittanra, mondván, hogy a kívánt nyilatkozatot a szülők nem sajátkezűleg írták meg, hanem gyermekkel íratták. Sérelmes ez, mert köztudomású, hogy földmíves népünk ritkán ír, az írásban nem gyakorolt, s az nagyon nehezére esik. Más hivatalos ügyben is tekintetbe veszik ezt és nem kívánnak sajátkezű írást, hanem csak sajátkezű aláírást, ha tud írni. A másik súlyosabb sérelem az, hogy sok gyermek beírását visszautasították azon címen, hogy a gyermek még akkor nem volt az iskolába beíratva. Hogyan lehet ez kifogás? Hisz a gyermekek iskolai beíratása, beiskolázása kötelező. Ha tehát a szülő be akarta íratni

hittanra gyermekét, noha az iskolába még nem volt beíratva, tekinteni kellett volna azt, hogy az a gyermek be lesz írva, mert be kell, hogy legyen írva az iskolába is. Hogy a szülő elmulasztotta tanév végén az iskolai beíratást, azt okvetlenül azzal kell büntetni, hogy gyermeke egy egész iskolai éven át nem részesülhet hittani oktatásban? Később volt iskolai pótbeíratás, de utána már nem volt mód a beíratott gyermeket pótlólag hittanra beíratni.

Tompa Szent Anna (Szabolcs Ferenc lelkész jelenti)
Plébániám területén 2 iskola van, egyik 4 km-re, a másik 9 km távolságban Tompa községtől. Noha mindkét helyen van tanító, egyik iskolában sem tartottak aug. 24-én hittanbeíratást. Híveim 4, illetve 9 km messziről kellett Tompára menniök gyermekeikkel együtt az ottani központi iskolába beíratás végett. A beíratás ott nagy huza-vonával történt. A helyi tanácselnök és egy idegen kiküldött megjelenése és beavatkozása még inkább megakasztotta a beíratás lehetőségét, úgy hogy sokan a szülők közül a határidő lejártával lemaradtak és dolgavégezetlenül jöttek haza.

Tompa Szent János (Dr. Erdős József plébános jelenti)
A tompai hívek augusztus 24-én reggel nagy számban jelentek meg gyermekeikkel együtt a hittanbeíratásra, amint hirdettük, egy szülő és gyermek, valamint a szülők nyilatkozatával. Miklósné Rék Ilona h. igazgató kijelentette, hogy 9–12 és d. u. 3–5 órák alatt lesz a beíratás, de ő olyan rendeletet kapott, hogy csak mindkét szülő jelenlétében írhatja be őket. Én ezt hallván a szülőktől, telefonon felhívtam a ft. Érseki Hatóságot, ahonnan Medgyesi úr azt felelte, hogy csak egyik szülő is elégséges. Ezek után felhívtam telefonon az iskola igazgatóságát és beszéltem Miklósnéval, aki azt válaszolta, hogy ő is telefonált Halasra, ahonnan 2 elvtárs motorbiciklin el is indult. Megérkezésükig függőben tartja azok beírását, akiknek csak egyik szülőjük van jelen. Délelőtt meg is érkezett Sasvári Ede a járási tanács oktatási osztályának vezetője, aki a szülők nagy tömegét próbálta lebeszélni arról, hogy beírassák gyermekeiket. A szülők nem tágítottak. Akkor Sasvári vette át a beírás vezetését, a szülőket egyenkint hosszú időn át agitálta a beíratás ellen. Valcsek Lajost azzal fenyegette meg, hogy idősebbik lányának magánvizsga ügye van nála és mégis be meri íratni a kisebbik lányát hittanra. Valóban pár nap múlva az élőszóval kétszer is kiadott vizsgaengedélyt írásban megtagadta tőle. Mindenkitől megkérdezte, hogy miért akarja hittanra járatni gyermekét. Valcsek Lajosnak azt mondotta, hogy „Lássa, én is katolikus vagyok és gyermekkoromban jártam hittanra. Kár volt!” Ilyen huza-vona után 9–12-ig értesülésem szerint 12 gyermeket írtak be. Délután 3–5-ig tartott a beírás, úgy értesültem, hogy közben Halasról telefonértesítés érkezett, hogy elég az egyik szülő

a beíráshoz, az eltávozottakat hívják vissza és írják be. Ekkor a jelenlevők közül kb. 50–60 jelentkezőt beírtak, 5-kor lezárták a beíratást és kb. 50 szülőt elküldöttek azzal, hogy a beíratás ideje lejárt. Így nem tudtak élni törvény által biztosított jogukkal. – De nemcsak ezek, hanem azok sem, akik kénytelenek voltak hazamenni, mert a ház, ebédfőzés a munkában levő férj számára, vagy otthon hagyott csecsemő miatt estig nem tudtak a központi iskolában várni. Tompán tudvalevőleg a lakosság fele külterületen, 5–6 km távolságban a központtól, lakik, akik eltávoztak Sasvári [sic!] kijelentése után azzal, hogy az egyik szülővel nem írják be gyermeküket, azok már délután nem kaphatták meg az újabb intézkedés hírét.

Összefoglalva:

a) nem 8 órai munkaidő, hanem csak 5 óra állott rendelkezésre,

b) a szétszórt településű községnek csak központi iskolájában történt, ott is egyetlen helyen a beíratás,

c) sok szülőt elutasítottak azzal, hogy csak mindkét szülő jelenlétében írhatják be gyermeküket,

d) a beíratás ellen agitáltak a szülők között, ezzel a megrövidített beíratási időt elhúzták úgy, hogy sokan nem is kerülhettek beíratáshoz,

e) fenyegetést alkalmaztak és a fenyegetést a járási szerv valóra is váltotta a beíratkozóval szemben.

<u>Jánoshalma</u> (Lantos János plébános jelenti)

A hittan-pótbeíratás napján d. e. 9 órakor megjelent a plébániai hivatalban 70–80 szülő, majd d. e. 11 órakor ismételten megjelentek több, mint 180-an, kijelentették, hogy a mi Kormányzatunk jóindulatot tanúsít a hitoktatással kapcsolatban és lehetővé teszi a pótbeíratásokat, addig Szabó Nándor a fiúiskola és Kollár István a leányiskola igazgatója különböző módon lehetetlenítik a beíratásokat. Ebben Kormányzatunktól kapott utasítások megsértését és a Kormány szándékától való elhajlást látnak, ezért kivizsgálást kérnek. A beíratás utáni napokban ismételten többen megjelentek a plébániahivatalban és elmondották, hogy a faluban az a hír járja, hogy az iskolaigazgatók a beíratottak közül a legtöbbjét kitörölték, mert nem jelent meg a beíratáson mindkét szülő, vagy szabálytalanul volt kitöltve a nyilatkozat.

<u>Csengőd</u> (Dr. Mészáros Károly lelkész jelenti)

A hittan pótbeíratása napján tartózkodtunk minden felesleges beavatkozástól. Mégis az egyik tanyai iskolából (kulléri iskola) a szülők reklamálták a plébánost azzal, hogy miért nincs kint tanító az iskolában, aki írná a jelentéseket. Követelték, hogy a plébános menjen ki és írja. A nyugalom és rend biztosítása érdekében bementem az igazgatóhoz és megkértem, hogy

nyilatkozzék, mi a helyzet, mert zúgolódás van. Amikor kijelentette, hogy délelőtt kint lesz és lesz tanító, sőt délután is, megüzentem, hogy nyugodjanak meg, megy ki tanító. Úgy láttam, az igazgató nem tekintette barátságos megnyilvánulásnak e lépésemet, mely a nyugalom miatt elkerülhetetlen volt. A falubeli iskolában a hittan beíratása adminisztratív módon késleltetve és akadályozva volt. A szülők zúgolódása és közvélemény felháborodása folytán Csanád Béla a délután 2 órakor tudomására hozta az igazgatónak a szülők méltatlankodását és türelmetlenségét, továbbá az íratás észrevehető akadályozását. A szülők ugyanis nem tartották összeegyezthetőnek a hittanbeíratás menetét a szabad vallásgyakorlattal és a kormányrendelettel. Az igazgató támadó és nem hivatalba illő módon viselkedett a káplánnal szemben. Délután valamivel gyorsabban ment a beíratás. Többen azonban kénytelenek voltak eredmény nélkül távozni.

Kelebia (Csiszár Géza plébános jelenti)
A közölt értesítés birtokában meghirdettük a hittan pótbeíratás idejét és a feltételeket, mely szerint: „egyik szülő elvezeti a gyermeket s bemutatja mindkét szülő által aláírt nyilatkozatot.” Kelebián azonban így nem lehetett hittanra beíratkozni, mivel a pótbeíratás napján kezdettől fogva két szülő megjelenését kívánták s azt a szülőt, aki maga jelent meg, elutasították. Mivel a templomi hirdetés szerint egy szülő megjelenése volt szükséges, a másik szülő nyugodtan ment munkára. Azonban nagy volt a szülők megrökönyödése s bosszúsága, hogy a beíró tanerők két, jobban mondva mindkét szülő s gyermek megjelenését kívánták, ami nyilvánvalóan a rendelet ellenére történt. Szabó István hitoktató, mivel a szülők a plébániára jöttek, hogy talán tévesen hirdettük a szülők számát, átment Szabados Ilona igazgatónőhöz, hogy rendelet szerint egy szülő jelenléte szükséges, az igazgatónő azonban kijelentette, hogy neki felsőbb utasítása van, mely szerint kettő szülő jelenléte szükséges s ő ezen nem változtathat. Ezt a tényt különben Szabó István hitoktató aznap telefonon jelentette az érseki hatóságnak. Ugyanakkor a kelebia-körösaljai iskolánál a szülők be akarták gyermekeiket hittanra íratni, de az iskolánál egy tanító sem volt jelen a beíratás napján. Erre közülük többen bejöttek Kelebiára, hogy itt íratják be. Azonban az igazgatónő elutasította őket azzal, hogy csak a körösaljai iskolában, ahova a gyermekek járnak, írathatják be a gyermekeket. Amikor a szülők kijelentették, hogy nincs egy tanító sem, aki beírná, az igazgatónő válasza semmitmondó volt. A kelebia-körösaljai iskola Kelebiának tanyai iskolája. Egyetlen egy gyermek sem iratkozott be ott.

Bácsalmás (Szentmihályi Ferenc plébános jelenti)

Az egyes iskolák felelős vezetői hátráltatták a beíratást, sőt – hivatkozással az időre – hazaküldték a megjelent szülőket és gyermekeket beírás helyett. Így csak egy része iratkozhatott be a megjelent gyermekek közül.

3. Képek

Pius Episcopus, Servus Servorum Dei,

venerabili Fratri Episcopo Csanadiensi, metropolitanae Ecclesiae Colocensis Suffraganeo, salutem et apostolicam benedictionem. Hodie Nos, de venerabilium Fratrum Nostrorum S.R.E. Cardinalium consili ad vacantem metropolitanam Ecclesiam Colocensem, cui Ecclesia tua Csanadiensis suffraganea existit, venerabilem Fratrem Joseph Grősz, hactenus Episcopum Sabariensem, apostolica auctoritate transtulimus ipsumque illi Archiepiscopum praefecimus et constituimus; ac propterea a cathedralis Ecclesiae Sabariensis vinculo absolvimus. De qua re Fraternitatem Tuam Nostris hisce Litteris certiorem facimus Tibique in Domino mandamus ut eidem Joseph, electo tuo Metropolitae, debitam iuxta sacros canones obedientiam praestes eique reverentiam exhibeas, ita ut mutua inter Te et Ipsum gratia uberes in animarum bonum sortiatur effectus. Datum Romae apud S. Petrum, anno Domini millesimo nongentesimo quadragesimo tertio, die septima Maii mensis, Pontificatus Nostri anno quinto. = A. L. =

Aloys. Card. Magloni
a secretis status

Carolus Respighi Protus Aplicus
Alfridus Vitali Prot. Ap.

Can. Alfridus Liberati
Canc. Apost. Adiutor a studiis

Expedita
die decimanona Maii
Anno quinto
Alfridus Manini Plumbator

in Canc. Ap. = Vol. LXVII = N. 28 = Aloisius Trussardi.

Dominicus Francini, Scriptor Aplicus

A Grősz József kalocsa-bácsi érseki kinevezésével kapcsolatban fennmaradt egyetlen ismert pápai bulla, melynek címzettje Glattfelder Gyula, a szuffragáneus csanádi egyházmegye főpásztora volt (SzCsEL I.1.d. 2020/1943).

Grősz József érsek címere

Horváth Győző kalocsa-bácsi segédpüspök, a Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan nagyprépostja, addigi káptalani helynök köszönti az érseki székét elfoglaló Grősz Józsefet (KFK Fotógyűjtemény – Székfoglalási album).

Középen Grősz József érsek, Gonczlik Kálmán provikárius, Bárd János segédpüspök, Kujáni Ferenc érseki általános helynök és Gyetvai Péter általános ökonómus társaságában (b-j) (KFK Fotógyűjtemény).

Grősz érsek által utolsók között 1960-ban pappá szentelt Bergmann János, mint papnövendék, ötödéves teológusként Szegeden (b), valamint primiciája bemutatásakor szülőfalujában, Császártöltésen (j). Háttal Széll János. (Fényképek Bergmann János tulajdonában).

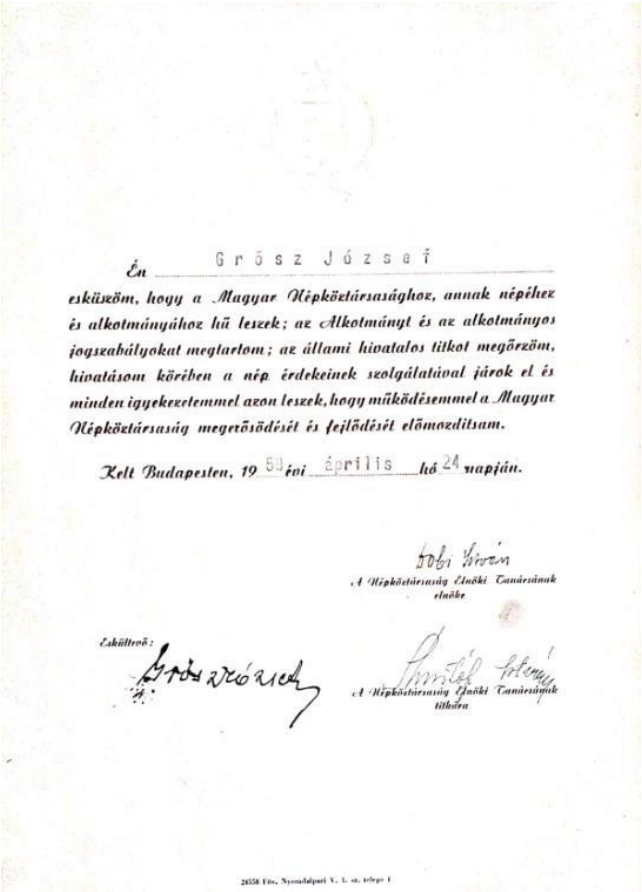

Én Grősz József

esküszöm, hogy a Magyar Népköztársasághoz, annak népéhez és alkotmányához hű leszek; az Alkotmányt és az alkotmányos jogszabályokat megtartom; az állami hivatalos titkot megőrzöm, hivatásom körében a nép érdekeinek szolgálatával járok el és minden igyekezetemmel azon leszek, hogy működésemmel a Magyar Népköztársaság megerősödését és fejlődését elősegítsem.

Kelt Budapesten, 1959 évi április hó 24 napján.

Dobi István
A Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke

Eskültető:

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának titkára

Grősz érsek által 1959-ben aláírt államesküi oklevele (KFL VII. 3. Grősz József hagyatéka).

XIV. Bibliográfia

1. Adattárak

- DIÓS ISTVÁN: *Lelkipásztoraink 1945–2010 között elhunyt egyházmegyés és szerzetes papjaink*, Budapest 2015.
- HETÉNYI VARGA KÁROLY: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II.* – A Kalocsa–bácsi, csanádi, erdélyi, nagyváradi egyházmegyék üldözött papjai, Abaliget 1994.
- *Schematismus vener. cleri archi-diœcesis Colocensis et Bacsiensis* pro anno 1899–1913, 1915, 1921, 1923, 1927, 1929, 1932, 1936, 1942.
- *Az 1948–1950 között készített, kéziratban maradt kalocsai egyházmegyei schematismus szövege.* Az eredetit szerkesztette Gyetvai Péter, számítógépen feldolgozta Huszár Nándor.
- *A Kalocsai Főegyházmegye schematismusa*, Kalocsa 1975.
- *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923*. Szerk. LAKATOS ANDOR, A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 3., Kalocsa 2002.
- *A Kalocsai Főegyházmegye névtára*, Kalocsa 1985, 1990.
- *A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye névtára*, Kalocsa 1996.
- *A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye almanachja*, Kalocsa 2013, 2018, 2020, 2024.
- *1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint*. Szerk. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1947.
- *1949. évi népszámlálás 12. összefoglaló főeredmények*, II. rész. Szerk. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1952.

2. Könyvek és tanulmányok

- ADRIÁNYI GÁBOR: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország, 1939–1978. A Mindszenty-ügy*, Budapest 2004.

- ADRIÁNYI GÁBOR: *A katolikus egyház története a XX. században Kelet-, Közép-kelet és Dél-Európában*, Budapest 2005.
- A. SAJTI ENIKŐ: *Bűntudat és győztes fölény*. Szeged 2010.
- A. SAJTI ENIKŐ: *Egyházi források a partizán megtorlásokról*. Létünk 40 (2010) 3, 11–26.
- ASBÓTH MIKLÓS: *Kalocsa és környéke válogatott bibliográfiája*. Kalocsa történetéből. Szerk. Koszta László, Kalocsa 2000. 413–438.
- ASBÓTH MIKLÓS–ROMSICS IMRE: *Kalocsa múltja és jelene*, Kalocsa 1998.
- *Az Egyházi Törvénykönyv*, A *Codex Iuris Canonici* hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal. Szerk., ford. és a magyarázatot írta Erdő Péter, Budapest 2015.
- BÁLINT LÁSZLÓ: *Hamvas püspök és az ÁVH*. Szeged 2014.
- BALOGH MARGIT: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*. Budapest 1998.
- BALOGH MARGIT: *„Nem meggyőződésből, Hanem kénytelenségből...” Vázlat a katolikus egyház és az állam 1950. évi megállapodásának értelmezéséhez.* Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiæ. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Szerk. Somorjai Ádám OSB–Zombori István. Budapest, METEM, 2016, 497. 503–504.
- BALOGH MARGIT–SZABÓ CSABA: *A Grősz-per*, Budapest, 2019.
- BANGÓ BEÁTA [MÁRIA KLÁRA]: *A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulatának története 1947–97-ig*, Budapest 2000.
- BÁNK JÓZSEF: *Egyházi jog*, Budapest, 1958.
- BÁNK JÓZSEF: *Kánoni jog* I–II., Budapest, 1960.
- *A 18. századi Bácska „alulnézeti” egyháztörténete. Húsz év – húsz tanulmány* (szerk. Bárth Dániel), Budapest 2020.
- BÁRTH DÁNIEL, *Alsópapság és népi kultúra. (Kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek).* Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon. Szerk. Bárth Dániel, Budapest 2013, 9–42.
- BÁRTH JÁNOS: *A kalocsai szállások településnéprajza*, Kalocsa 1975.
- BÁRTH JÁNOS: *Kalocsai kontraktusok*, Kalocsa 1997.
- BÁRTH JÁNOS, *Paptartás a kalocsai főegyházmegyében (1738–1849)*, Folcloristica Historica I, Budapest 2019.

- BERAUER JÓZSEF: *A Kalocsa-egyházmegyei rom. kath. népiskolák története*, Kalocsa 1896.
- BERTALAN PÉTER: *Az állam és egyházak küzdelme a Kádár-korszakban 1957–1968*. Budapest 2018.
- BIKFALVI GÉZA: *A kalocsai jezsuita kollégium élete 1944 és 1946 között*, https://jezsuita.hu/a-kalocsai-jezsuita-kollegium-elete-1944-es-1946-kozott/ (utolsó letöltés: 2025. aug. 21.)
- BOZSÓKY PÁL GERŐ OFM–LUKÁCS LÁSZLÓ SchP: *Az elnyomatásból a szabadságba: Az egyház Magyarországon 1945–2001*, Budapest 2005.
- BÖGRE ZSUZSANNA: *Túlélési stratégiák az 1950-ben „feloszlatott" női rendek körében*. *Hűség és megújulás. A szerzetesi élet Magyarországon 1950–2000.* Szerk Fejérdy András. Budapest, METEM, 2021, 39–54.
- CSÍKY BALÁZS: *Az esztergomi érseki szék betöltése 1927-ben (Vatikáni források fényében)*, Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (Collectanea Vaticana Hungariæ I/8), szerk. Tusor Péter. Budapest–Róma 2012, 253–279.
- DALLMAN KRISTÓF: *Az oktató-nevelő munka szabályozása a 20. század első évtizedeiben működő magyarországi jezsuita gimnáziumokban*. BLA Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2021/2022. Szerk. Dezső Tamás–Pócza István. Budapest 2022.
- DALLMAN KRISTÓF: *Négyszázéves nevelési gyakorlatok a legújabb kori magyar jezsuita gimnáziumokban*. BLA Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2020/2021. Szerk. Dezső Tamás–Pócza István, Budapest 2022.
- DIÓS ISTVÁN: *Papnevelő intézet*. Magyar Katolikus Lexikon X. Főszerk. Uő. Budapest 2005.
- *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére.* Szerk. Horváth István–Kikindai András, Budapest–Pécs 2007.
- FARKAS GÁBOR: *Kálvária Szálasitól Kádárig. A magyar katolikus egyház három diktatúra szorításában*, Budapest 2025.
- FAZEKAS ISTVÁN: *Oláh Miklós, az Ősrégi Szeminárium alapítója.* Magyar Sion–Új Folyam 11/53 (2017) 2, 215–228.
- FEJÉRDY ANDRÁS: *„Itt a döntés egyoldalúan történik" – Az 1950-es megállapodás és a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása.* Budapest, ELKH BTK, 2020.

https://abtk.hu/ismerettar/evfordulok/1559-itt-a-dontes-egyoldaluan-tortenik-az-1950-es-megallapodas-es-a-szerzetesrendek-mukodesi-engedelyenek-megvonasa (2021. 12. 31.).

- FEJÉRDY ANDRÁS: *Tiltott és tűrt utak: szerzetesrendek Magyarországon 1950–1989 között (vázlat).* Hűség és megújulás. A szerzetesi élet Magyarországon 1950–2000. Szerk. Fejérdy András. Budapest, METEM, 2021. 14–16.
- *Hűség és megújulás: A szerzetesi élet Magyarországon 1950–2000*. Szerk. FEJÉRDY ANDRÁS, Budapest 2021.
- FEJÉRDY ANDRÁS: *„At the Moment, We Do Not Trust the Postal Service With Any Mail" Alternative Channels of Official Communication Between the Holy See and the Catholic Church in Hungary After 1945*. Nuova storia contemporanea 25 (2022) 2, 78–82.
- GÁRDONYI MÁTÉ: *A papi élet reformja a Trienti Zsinat korában*, Budapest 2001, 86–104.
- GÁRDONYI MÁTÉ: *A Trentói zsinat teológiai jelentősége*, Vigilia 64 (1999) 5, 338.
- GERGELY JENŐ: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971, Budapest 1985.
- GERGELY JENŐ: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1997.
- GERGELY JENŐ: *A katolikus egyházi elit Magyarországon 1919–1944*, Budapest 1992.
- GERGELY JENŐ: *A politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950*, Budapest 1977.
- GERGELY JENŐ: *Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986*, Budapest 1989.
- MICHAEL HORVÁTH: *Natales archi-episcopatus Colocensis et Batsiensis ecclesiarum canonice unitarum*, Budæ 1746.
- JÁVOR MIKLÓS: *Egyházpolitika, ateista propaganda és békemozgalom a Kádár-rendszer korai éveiben (1957–1964)* (Disszertáció, PPKE BTK). Budapest 2020.
- JENŐFFY ZSUZSANNA: *A félreismert Zichy Gyula*, Történelemportál https://tortenelemportal.hu/2013/03/zichy-gyula-kalocsai-ersek/ (2023. 12. 08.).
- KÁLMÁN PEREGRIN OFM: *Dokumentumok Grősz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957*, Budapest, 2011.
- KÁLMÁN PEREGRIN OFM: *Názáret rejtettségében, politikai elnyomásban. Belon Gellért és a korabeli Egyház*, Budapest 2025.
- KÁLMÁN PEREGRIN OFM: *Hét magyar ferences vértanú tanúságtétele a totalitárius rendszerek üldöztetései közepette*. Acta Pintériana 4 (2018), 39–87.
- KATONA ISTVÁN SJ: *A kalocsai érseki egyház története I.*, Kalocsa, 2001.

- KATONA ISTVÁN SJ: *A kalocsai érseki egyház története II.*, Kalocsa 2003.
- STEPHANUS KATONA SJ: *Historia metropolitanæ Colocensis ecclesiæ I–II*, Colocæ 1800.
- *Katolikus egyház a 18–19. századi Magyarországon*. Szerk. TUSOR PÉTER. [Piliscsaba] 2008.
- KELEMEN DÁVID: *Egyházüldözés, hitélet és vallásgyakorlat a győri egyházmegyében Papp Kálmán egyházkormányzása alatt (1946–1966)* (Disszertáció, PTE), Pécs 2021.
- KISZELY GÁBOR: *ÁVH, egy terrorszervezet története*. Budapest 2000.
- *Die Bischöfe der Donuaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon*, hg. von RUPERT KLIEBER, *Band I: Die röm.kath. Kirchenprovinczen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR, Duncker & Humblot, Berlin 2020.
- KOSZTA LÁSZLÓ: *A kalocsai érseki tartomány kialakulása*, Pécs 2013.
- KŐFALVINÉ ÓNODI MÁRTA: *Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatának története 1860 és 1946 között, különös tekintettel a második világháborús eseményekre* (Disszertáció, PTE), Pécs 2020.
- KŐFALVINÉ ÓNODI MÁRTA: *A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulata 1860–1946. Általános társulattörténet és a II. világháborús események.* Doktori disszertációk a Magyar Nemzeti Levéltárból 3. Sorozatszerk. Ö. Kovács József–Rácz György, Budapest 2022.
- *A Kalocsai Érseki Levéltár Levéltárismertető*. Szerk. Lakatos Adél–Lakatos Andor–Szabó Attila. A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 2., Kalocsa 2002.
- [LAKATOS] KISS ADÉL: *A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek története Magyarországon 1860–1950* (szakdolgozat, ELTE), Budapest 1996.
- LAKATOS ADÉL: *A hajósi kegyhely története*. Hajós 2019.
- LAKATOS ADÉL: *A kalocsai érsekek művészet- és tudománypártoló tevékenysége 1710–1945 között, különös tekintettel Császka György kalocsai érsek életművére és kalocsai érseki időszakára* (disszertáció, ELTE), Budapest 2023.
- LAKATOS ADÉL: *Neogótikus templomok a Bácskában, mint a demográfiai változások látványos jelei, emlékei*. Tomori Pál Főiskola Tudományos Mozaik 21 (2022), 135–143.
- LAKATOS ADÉL: *Adalékok a 250 éves szabadkai Szent Teréz-székesegyház építéstörténetéhez*. Bácsország – Vajdasági Honismereti Szemle (2023), 89–104.

- LAKATOS ANDOR: *60 éve történt… (1951. május 18–19.)*, Kalocsa 2011. https://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/grosz-emlekev-60-eve-toertent-kalocsa-20110519 (2022. 06. 06.)
- LAKATOS ANDOR: *A Kalocsai Érseksége 100 esztendeje (1909–2009)*, Kalocsa–Pozsony 2009.
- LAKATOS ANDOR: *Csáky Imre, körösszegi és adorjáni gróf*. In: Katolikusok Debrecenben 1715–2015. Szerk. Takács József, Debrecen 2015.
- LAKATOS ANDOR: *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán (1860–1948)*, Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909-2009) és ami abból következik. Szerk. Molnár Antal, Szilágyi Csaba, Budapest 2010, 75–93.
- LAKATOS ANDOR: *Papi életutak a Grősz-per „leleplezéseinek" tükrében: Gombos Károly és társai pere*, A kalocsai érsekség évszázadai: Tanulmányok. Szerk. Kanász Viktor–Sági György, Budapest 2024, 87–133.
- LAKATOS ANDOR: *A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára* (Kalocsai Múzeumi Értekezések 4.), Kalocsa 1998.
- LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ: *Egyház és Állam Magyarországon 1919–1945*, Budapest 2005.
- LÉNÁR ANDOR: *A Váci egyházmegye Hanauer Árpád István püspöksége idején. (1919–1942),* Serie Historiæ Diœcesis Quinqueecclesiensis XVI., Pécs 2017.
- MAGÓNÉ TÓTH GYÖNGYI: *Zsidók Kalocsán és környékén*, Kalocsa 2009.
- *Magyar katolikusok szenvedései 1944–1989*. Havasy Gyula dokumentumgyűjteménye. Budapest 1990.
- MEZŐ GÁBOR: *A népirtás csöndje. Rekviem a délvidéki magyarokért*. Szentendre 2023.
- MOLNÁR ANTAL: *A kalocsai érsekség a török korban.* Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez, METEM-könyvek 45., Budapest 2004, 41–79.
- MÓZESSY GERGELY: *Beszűkített mozgástérben. Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és a hatalom 1961–1962 fordulóján*. Litterarum radices amaræ, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. Szerk. Klestenitz Tibor–Zombori István, Budapest 2015, 333–346.
- NAGY KATALIN et al. *L'Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria (1920–1939)* (Collectanea Vaticana Hungariæ I/23 = Collectanea Archivi Vaticani 128), Budapest-Cittá del Vaticano 2024.
- NEMES GÁBOR: *Lukcsics József és az egyházmegye-történetírás aranykora*. Fraknói Emlékkönyv. Fraknói Vilmos (1843–1924) püspök, történész, a Magyar Tudományos

Akadémia főtitkárának emlékezete. Szerk. Tusor Péter–Kanász Viktor), Budapest–Róma 2024, 604.

- GÁBOR NEMES: *József Lukcsics e l'età d'oro della storiografia diocesana*. Protagonisti e collaboratori. Studiosi provenienti dall'Europa centro-orientale presso gli archivi della Santa Sede tra il 1881 e il 1918 (Storia d'Ungheria 2) (szerk. Alessandro Boccolini–Matteo Sanfilippo–Péter Tusor–Katalin Nagy), Viterbo 2025, 207–221.
- Ö. KOVÁCS József: *A téeszneurózisról. „Gyenge" téeszek és földügyek a kollektivizált vidéki Magyarországon*. Az árnyékos oldalon. Vidéki Magyarország a rövid hatvanas években. Szerk. Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián. NEB. Budapest 2020.
- PÁL JÓZSEF: *Békepapok. Katolikus békepapok Magyarországon (1950-1989)*, Budapest 1995.
- PETRÁS ÉVA: *A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulatának Története (1860–1950)* (szakdolgozat, SZTE), Szeged 2008.
- PETRÁS PÉTER: *A kalocsai érsekség története 1942–1944 között* (szakdolgozat, PPKE BTK), Piliscsaba 2002.
- GEORGIUS PRAY SJ, *Specimen hierarchiæ hungaricæ complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariæ cum rudi diœcesium delineatione adiectis, si quæ sunt peculiares, prærogatiuis, ut plurimum ex diplomatibus congestum. Pars II. De archiepiscopatu Colocensi, et eius suffraganeis*. Addita est chorographia patriarchatus Ipekiensis authore abbate Michaele Maria Millisich. Posonii et Casoviæ, Joannis Michaelis Landerer. 1799.
- ROMSICS IMRE: *Adatok Kalocsa környékének történeti földrajzához. A társadalmasított természet*, Budapest 1987.
- ROMSICS IMRE: *Kalocsa és vidéke. Sárközi települések a Duna bal partján*. Kalocsa 2006.
- SÁGI GYÖRGY: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye helyzete és Grősz József érsek tevékenysége 1944–1946* (BA szakdolgozat, PPKE BTK), Piliscsaba 2011.
- SÁGI GYÖRGY: *A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése* (MA szakdolgozat, PPKE BTK), Piliscsaba 2018.
- SÁGI GYÖRGY: *A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése* Egyháztörténeti Szemle 17 (2016) 3, 25–61.
- SÁGI GYÖRGY: *Egy katolikus főpap vívódásai. Hamvas Endre csanádi püspök és az államhatalom, 1961–1964,* Egyháztörténeti Szemle 14 (2013) 2, 63–82.

- SÁGI GYÖRGY: *Egyházmegyés papok képzésének megszűnte, illetve áthelyezése Kalocsáról Szegedre az 1950-es évek elején*. Tavaszi Szél 2022 Tanulmánykötet III., Budapest 2022, 282–392.
- SÁGI GYÖRGY: *Grősz József érsek 1990-es rehabilitációja és emlékezete*. Arma: Tanulmányok a Colloquium Officiale III konferencia előadásaiból. Szerk. Kiss Alpár. Budapest 2018, 267–295.
- SÁGI GYÖRGY: *Grősz József kalocsai érsek és a Magyar Királyság alkonya Kalocsáról tekintve*, http://regnumportal.hu/regnum2/node/180 (Utolsó letöltés: 2021. január 3.)
- SÁGI GYÖRGY: *Grősz József pappá szentelésének 50. évfordulója: Szakács Gyula egyházügyi főelőadó jelentése a jubileumi ünnepségsorozatról és a főpap körlevélbéli visszatekintése aranymiséjére*, Múltbanéző 17/9. https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_17_9 (2022. 06. 05.)
- SÁGI GYÖRGY: *Grősz József, a válságkezelő és egyensúlykereső főpap,* Újkor.hu, 2021. május 19., https://ujkor.hu/content/grosz-jozsef-valsagkezelo-es-egyensulykereso-fopap?fbclid=IwAR2qHpL62WdLXiUaNEr5As3HMYMlawpzamOAsyY_yfftsexIUXfFgAkMFF8 (utolsó letöltés: 2025. augusztus 14.)
- SÁGI GYÖRGY: *Kalocsa megmentője, Grősz József érsek*, Egyháztörténeti Szemle 18 (2017) 4. 62–80.
- SÁGI GYÖRGY: *Brezanóczy Pál útkeresése Egyház és pártállam között,* Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában: Tanulmányok és inventárium (Collectanea Studiorum et Textuum II/1). Szerk. Török József–Tusor Péter–Tóth Krisztina. Budapest 2015, 113–151.
- SÁGI GYÖRGY: *Nuspl János bácskai német plébános összefoglaló jelentése az 1944 utáni délvidéki megtorlásokról. (Forrásközlés)*, Levéltári Közlemények 88 (2017)
- SÁGI GYÖRGY: *Trianon következményei és hatásai a kalocsai iskolanővérek működésére különös tekintettel a Bácskában*, Trianon és az Egyház. Szerk. Uő, Collectanea Studiorum et Textuum I/5., Budapest 2022, 189–236.
- SÁGI GYÖRGY: *Vác „fehér vértanúja". Pétery József váci megyéspüspök és a magyar pártállam,* http://ujkor.hu/content/vac-feher-vertanuja-petery-jozsef-vaci-megyespuspok-es-magyar-partallam; (Utolsó letöltés: 2021. 01. 03.)
- SÁGI GYÖRGY*: Az iskolai oktatás gyakorlati kihívásai Akasztón a II. világháború végén. Mikro-helytörténeti vázlat, elemzés Sági Ilona rk. népiskolai tanítónő példájából kiindulva*, Múltbanéző 12 (2018) 9.

https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_12_9#footnote-37092-45-backlink (Letöltés: 2025. 08. 02.)

- SÁGI GYÖRGY: *Az utolsó általános főnöknői relatio quinquennalis (1943/1947). Az iskolák államosítása- és a szerzetesrendek feloszlatása előtti utolsó helyzetkép a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatának állapotáról és működéséről.* XXIV. Tavaszi Szél Konferencia 2021 – Tanulmánykötet II. Szerk. Molnár Dániel, Molnár Dóra, Budapest 2021
- SÁGI GYÖRGY: *Egyházközségek megalakítása a veszprémi egyházmegye területén Rott Nándor püspöksége idején*, Rott Nándor és kora. A katolikus egyház 1918–1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között, szerk. Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (A veszprémi egyházmegye múltjából 36.) Veszprém 2020, 245–272.
- SÁGI GYÖRGY: *Report of József Grősz, Archbishop of Kalocsa and Bács, to the Apostolic Holy See on the relationship between the Hungarian State and the Church in 1949. XXVI. Tavaszi Szél Konferencia 2023 - Tanulmánykötet II.* (szerk. Molnár Dániel, Molnár Dóra), Budapest 2023, 408–420.
- SÁGI GYÖRGY: *Ötös püspökszentelés Budapesten és Hamvas Endre érseki beiktatása.* Magyar Sion 14 (2020) 1, 93–110.
- SÁGI GYÖRGY: *Szentfülöpi-Kőnig Antal magyarországi sváb újságíró fordulatokban bővelkedő élettörténete (1890–1971)*. Fons 28 (2021) 2.
- SÁGI GYÖRGY: *Grősz József kalocsa-bácsi érsek megbeszélései Alvary Gascoigne budapesti angol követtel 1945-ben*. Magyarország és a római Szentszék III. Exquisitae lucubrationes Cornelio Szovák amicabiliter dicatae (Collectanea Vaticana Hungariæ I/21). Szerk. Tusor Péter–Kanász Viktor, Budapest–Róma 2022, 341–358.
- SÁGI GYÖRGY: *Historia domusok jelentősége és szerepe a múltban, valamint napjainkban a történeti kutatások számára,* Honismeret 52 (2024) 2, 62–68.
- SALACZ GÁBOR: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, Dissertationes Hungaricæ ex historia Ecclesiæ 3., München 1995.
- SINKÓ FERENC – BALOGH MARGIT: *Grősz József*, Magyar Katolikus Lexikon IV. (szerk. DIÓS István), Budapest 1998.
- SOKCSEVITS DÉNES: *Horvátország. A 7. századtól napjainkig*. Budapest 2011.
- SOÓS VIKTOR ATTILA: *Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe*, (ELTE BTK disszertáció), Budapest 2014.

- SULÁK PÉTER SÁNDOR: *„Adjátok meg a császárnak, ami a császáré…” A békepapi mozgalom létrejötte, szervezete és szerepe a Magyar Népköztársaság egyházpolitikájában (1950–1956)*, Újkor.hu, 2022. aug. 1., https://ujkor.hu/content/adjatok-meg-a-csaszarnak-ami-a-csaszare-a-bekepapi-mozgalom-letrejotte-szervezete-es-szerepe-a-magyar-nepkoztarsasag-egyhazpolitikajaban-1950-1956 (2025. 08. 07.)
- SZABÓ CSABA: *A Grősz-per előkészítése 1951*, Budapest, 2001.
- SZÁNTÓ KONRÁD OFM: *A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991,* Miskolc 1991.
- *Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918). Intézménytörténeti és életrajzi lexikon I–IV*, szerk. Szirtes Zsófia–Tusor Péter–Rupert Klieber, Budapest 2025.
- TAKÁCS JÓZSEF PÉTER–MÉSZÁROS ISTVÁN–DIÓS ISTVÁN: *Mária-év, Boldogasszony Éve*. Magyar Katolikus Lexikon VIII, Budapest 2003.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: *A Trentói zsinat és Magyarország*. Vigilia 64 (1999) 5, 339–347.
- TÓTH KRISZTINA: *A papnevelés története a szombathelyi egyházmegyében Grősz József egyházkormányzása alatt.* Századok: Tanulmányok a 200 éve született Horváth Mihály emlékére. Szerk. Bojtos Anita–Novotnik Ádám, Budapest 2010, 169–178.
- TÓTH KRISZTINA: *A szombathelyi egyházmegye története Grősz József egyházkormányzása idején (1936–1944)*, Collectanea Studiorum et Textuum I/2, Budapest 2015.
- TÓTH KRISZTINA: *Grősz József oktatáspolitikája a szombathelyi egyházmegyében*. Politika – egyház – mindennapok: Tanulmányok. Szerk. Lénár Andor–Lőrinczné Bencze Edit, Budapest 2010, 97–117.
- TÓTH KRISZTINA: *A magyar zsinati atyák levéltári anyagának kutatása.* Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában. Szerk. Török József–Tusor Péter–Tóth Krisztina. Budapest 2015, 329–403.
- TÓTH KRISZTINA–TUSOR PÉTER: *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatúra levéltára (1920–1939)* (Collectanea Vaticana Hungariæ I/14), Budapest–Róma 2016.
- TÓTH TAMÁS: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784)*, Budapest–Kalocsa, 2014.

- TAMÁS TÓTH: *«Si nullus incipiat, nullus finiet». La rinascita della Chiesa d'Ungheria dopo la conquista turca nell'attività di Gábor Patachich e di Ádám Patachich, Arcivescovi di Kalocsa-Bács (1733–1784),* Collectanea Vaticana Hungariæ I/6, Budapest–Roma–Szeged 2011.
- TÓTH TAMÁS: *A kettészakított érseki egyházmegye. Apostoli kormányzóság a Bácskában az I. világháború után*, Trianon és az Egyház. Szerk. Uő, Collectanea Studiorum et Textuum I/5., Budapest 2022, 124–153.
- TÓTH TAMÁS, *Ijjas és Budanovich. A Bácsi Apostoli Kormányzóság (1941–1944)*, Uő, Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből, Budapest 2021, 199–218.
- TÓTH TAMÁS: *Glattfelder Gyula c. érsek (1943), csanádi püspök (1911–1943)*, Deliberationes 4 (2011) 2. sz., 254–259.
- TÓTH TAMÁS, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye mártír papjai 1944–1945-ben*. Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiæ (szerk. Zombori István–Somorjai Ádám OSB), Budapest 2016, 439–453.
- TÖRÖK JÓZSEF: *Századunk magyar főpapjai: Grősz József érsek*, Szeged 1992.
- TÖRÖK JÓZSEF–LEGEZA LÁSZLÓ: *A kalocsai érsekség évezrede*, Budapest, 1999.
- TÖRÖK JÓZSEF–LEGEZA LÁSZLÓ: *A magyar egyház évezrede*, Budapest 2000.
- TUSOR PÉTER: *Katolikus király apostoli jogai? A magyar királyi főkegyúri jog, 1417–1918*. Ætas 34 (2019) 3, 109–121.
- TUSOR PÉTER–SÁGI GYÖRGY, *A Fraknói Kutatócsoport munkatársa életútinterjút készített Bergmann János kalocsai nagyprépositt*al, Magyar Kurír, https://www.magyarkurir.hu/hirek/a-fraknoi-kutatocsoport-munkatarsa-eletutinterjut-keszitett-bergmann-janos-kalocsai-nagyprepositt al (utolsó letöltés: 2024. július 1.)
- UDVARDY JÓZSEF: *A kalocsai érsekek életrajza (1000-1526),* Dissertationes Hungaricæ ex historia Ecclesiæ XI., Köln 1991.
- UDVARDY JÓZSEF: *A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban*, METEM-könyvek 3., Budapest 1992.
- VANYÓ TIHAMÉR OSB: *A Trienti Zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. A magyarországi római katolikus egyházfegyelem alakulása 1600–1850*. Pannonhalma 1933, 62–65.
- VANYÓ TIHAMÉR OSB: *Hogyan írjuk meg egy egyházmegye történetét?* Pannonhalma 1937.

- VICZIÁN JÁNOS: *Kisszeminárium*, Magyar Katolikus Lexikon VI. (szerk. Diós István), Budapest 2001.
- WINKLER PÁL: *A kalocsai és bácsi érseki főkáptalan története alapításától 1935-ig*, Kalocsa 1935.
- WINKLER PÁL: *A kalocsai és bácsi érsekség*, Kalocsa, 1926.
- WINKLER PÁL: *A papnevelés története a kalocsai egyházmegyében*, Kalocsa 1934.
- WINKLER PÁL: K*alocsa története különös tekintettel politikai és szellemi kultúrájának fejlődésére*, Kalocsa 1927.

3. Folyóiratok, sajtótermékek

- Délvidéki Magyarország 1944
- Kalocsa és Járása 1945–1948
- Kalocsa és Vidéke 1945, 1948–1949, 1956–1961
- Kalocsai Kis Újság 1946–1947
- Kalocsai Néplap 1942–1944
- Kalocsai Újság 1944
- Magyar Nemzet 1942–1961
- Népszabadság 1956–1961
- Népszava 1942–1961
- Pest Megyei Hírlap 1957–1961
- Petőfi Népe 1950–1961
- Szabad Nép 1942–1956
- Új Ember 1945–1961

4. Forráskiadványok

- *A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944.* Szerk. Gergely Jenő, Budapest 1984.
- *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I–II*. Szerk. Beke Margit, München–Budapest 1992.
- *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között.* Szerk. Beke Margit, Budapest–Köln 1996.

- *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között I–II.* Szerk. BALOGH MARGIT, Budapest 2008.
- *Grősz József kalocsai érsek naplója 1944–1946*. S.a.r. Török József, Budapest 1995.
- *Jelentés a Szentatyának 1945*. Grősz József kalocsai érsek naplója 1944–1946. S. a. r. Török József. Budapest, 1995, 309–311.
- KIRÁLY KELEMEN OFM: *Naplóm (1944–1947).* Szerk. Sági György, Budapest 2018.
- *Kőszegi krónika, 1938–1952. Székely László apátplébános feljegyzései* (szerk. Hoósné Péterffy Alexandra–Pál Ferenc–Rétfalvi Balázs), Gencsapáti 2015
- LAKATOS ANDOR: *Grősz érsek a kalocsai emlékezet tükrében*, http://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/grosz-emlekev-megemlekezes-koenyvbemutaton-budapest-20110518 (2017. 04. 19.)
- *Mária-enciklopédia, Kalocsa, 1950*. Szerk. Lakatos Andor, Kalocsa 2015–2016.
- MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim*. Budapest 1989.
- PETRÓCI SÁNDOR: *Emlékek Pétery József püspökről*. Budapest 1997.

5. Nyomtatványok

- *Bácsi Apostoli Adminisztratúra körlevelei, Szabadka* 1923–1940.
- *Grősz József és társai bűnpere*. Szerk. SÓLYOM GÁBORNÉ, Budapest 1951.
- *Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek*, Kalocsa 1943–1961.
- *Kánonjogi Kódex*, X. Pius pápa parancsára összeállítva, XV. Benedek pápa engedélyével kihirdetve, előszóval, források jegyzékével, név- és tárgymutatóval ellátva Gasparri Péter bíboros által, [Budapest 1917.]
- *Összeesküvés a nép ellen (A Grősz-per és annak tanulságai)*. Kiadja az Országos Béketanács, Budapest 1951.
- *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának jelentése*. Az 1945. évi április hó 1. napjától 1945. évi június hó 30. napjáig terjedő időszakáról.

XV. Források[824]

1. Levéltár, irattár, könyvtár

a) Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL)

KFL I. (Kalocsai Érseki Levéltár) 1. (Kalocsai Érseki Hivatal) a. (Egyházkormányzati iratok): Actio Catholica, Auxiliaris episcopus, Bona Ecclesiasticæ, Cancellaria, Capitulum, Concursus, Congrua, Cultus Divinus, Cultus Sanctorum, Disciplina cleri, Disciplina fidelium, Districtualia – Vicearchidiaconalia, Diversa, Egyesületek, Facultas, Generalia de Archidiœcesi, Græco catholici, Hitoktatás, Jubileum, Kisszeminárium, Nagyszeminárium, Opus Pacis, Ordines Religiosi, Politica, Pontifex, Püspökkari, Residentia, Schematismus, Supellex Ecclesiæ, Vicarialia, Visitatio Canonica

KFL I. (Kalocsai Érseki Levéltár) 1. (Kalocsai Érseki Hivatal) c. (Perszonális iratok):
Angeli Ottó, Bárd János, Egerth Jakab, Gombos Károly, Gonczlik Kálmán, Grősz József, Gyetvai Péter, Horváth Alajos, Horváth Győző, Hamvas Endre, Hubert Lipót, Kerner István, Koszterszitz József, Kovács Vince, Kőszeghy Mihály, Kujáni Ferenc, Kühner János, Sághy Elek, Szedlay István, Tantos Gyula, Tassi Ferenc, Zichy Gyula

KFL I. (Kalocsai Érseki Levéltár) 3. (Kalocsai Főegyházmegyei Tanfelügyelőség)
b. (Népiskolák iratai)
c. (Középiskolák iratai)
d. (Felsőfokú intézmények iratai)

KFL II. (Kalocsai Főszékeskáptalani Levéltár) 1. (Főkáptalani magániratok) a. (Jegyzőkönyvek)
25. A kalocsai főkáptalan jkv-e 1942. január 2.–1943. december 28.
26. A kalocsai főkáptalan jkv-e 1944. január 7.–1945. december 28.
27. Főkáptalani jkv. 1946. január 18.–1973. február 13.

[824] Az irategyüttesek fondokon belüli lelőhelye került felsorolásra, külön az ezeken belül található dokumentumok iktatószámai nem.

KFL II. (Kalocsai Főszékeskáptalani Levéltár) 1. (Főkáptalani magániratok) c. (Hagyatéki iratok)
8. A kalocsai érsekségi javadalom átvétele Várady Lipót Árpád érsek halála után és átadása Zichy Gyula apostoli kormányzó részére 1923–1926. Várady érsek hagyatékával kapcsolatos néhány irat 1934–1937. A kalocsai érsekség átvétel-átadási munkálata Zichy Gyula és Grősz József érsekek között 1942–1944. (már külön, kötetes leltárak is)
9. Zichy-Grősz átadás-átvétel folytatása, kötetes leltárak 1942–1944. (öt db. kimutatás az érseki könyvekről, a javadalombeli épületekről, az épületek rajzairól és helyszínrajzairól, a 42 korona értéken aluli javadalmi felszerelésekről és egy erdészeti szakvélemény)

KFL II. (Kalocsai Főszékeskáptalani Levéltár) 1. (Főkáptalani magániratok) h. (1945 utáni iratok)
1. A káptalan 1945 utáni iratai

KFL III. (Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár) 3. (Jószágigazgatóság iratai)
a. (Iktatott iratok)
b. (Külön kezelt iratok)
c. (Szanáló Bizottság iratai)
d. (Bácsi Apostoli Adminisztratúra iratai)

KFL VI. (Egyéb intézmények iratai) 1. (Kalocsai Érseki Főgimnázium)
KFL VI. (Egyéb intézmények iratai) 4. (Kalocsai Tanítókháza)
KFL VI. (Egyéb intézmények iratai) 5. (Egyházközségi Központi Tanácsok)
1. Rk. Egyházközségek Központi Tanácsa Baja
2. Rk. Központi Egyháztanács Kalocsa

KFL VII. (Hagyatékok, letétek)
3. Grősz József

b) Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár (KFK)
Fotógyűjtemény, albumok és fényképek

c) Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár (SzCsEL)

SzCsEL I. (Egyházmegyei Levéltár) 1. (Püspöki Hivatal iratai) a. (Egyházigazgatási iratok)

SzCsEL I. (Egyházmegyei Levéltár) 1. (Püspöki Hivatal iratai) d. (Glattfelder Kl. jelzetű iratok)

d) Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (SzEL)

SzEL I. (Püspöki Levéltár) 1. (Püspöki Hivatal Iratai) a. (Acta cancellariæ)

e) Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára (MNL BKML) – Kecskemét

MNL BKML XXIII. (Tanácsok) 2. (Bács-Kiskun Megyei Tanács VB. Titkárságának iratai) g. (Egyházügyi előadó iratai)

– Kiskunfélegyháza

MNL BKML XII. (Egyházi szervek) 6. (Miasszonyunkról Elnevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Szerzetes Társulatának iratai)

f) Szent István Társulat Irattára (SzIT)

SzIT Esty Miklós hagyaték

g) Magyarországi Szerzeteselöljárók Konferenciáinak Levéltára (MSzKL)

MSzKL I. (Szerzetesi konferenciák és közös intézmények) 3. (FSzK és MRK közös ügyei) a. (Szerzetesrendek újraindulása) 1. (Általános levelezés és iratok)

MSzKL I. (Szerzetesi konferenciák és közös intézmények) 3. (FSzK és MRK közös ügyei) a. (Szerzetesrendek újraindulása) 4. (Férfi szerzetesrendi dossziék)

MSzKL I. (Szerzetesi konferenciák és közös intézmények) 3. (FSzK és MRK közös ügyei) a. (Szerzetesrendek újraindulása) 5. (Női szerzetesrendi dossziék)

h) Országos Széchényi Könyvtár (OSzK)

Mikrofilm- és Fényképtár

helyi és országos napilapok, hírlapok

i) Archivio Apostolico Vaticano (AAV)

AAV, Canc. Ap. Reg. Litt. Ap., busta 67, fasc. 28: Grősz József kalocsai érseki kinevezésének dekrétuma

AAV, Canc. Ap. Reg. Litt. Ap., busta 81, fasc. 49: Bárd János kalocsai segédpüspöki kinevezése

AAV, Arch. Nunz. Jug. Carte Hurley (Joseph Patrick), b. 1: Private papers of bishop Hurley (reggente della Nunziatura a Belgrado) inviate alla diocesi di Saint Augustine (Florida, USA), fasc. 6

AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, b.34: Archivio del reggente Joseph Patrick Hurley – Santa Sede, 1946, (allegati del 1945), fasc. 7

AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, b.34: Archivio del reggente Joseph Patrick Hurley – Santa Sede, 1946, (allegati del 1945), fasc. 8

AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, b.43: Archivio del reggente Joseph Patrick Hurley – Diocesi, 1946 – 1949 (allegati del 1930, 1941, 1943, 1945) fasc. 34

AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, b. 44: Archivio del reggente Joseph Patrick Hurley – Diocesi, 1945 – 1949 (allegato del 1944) fasc. 36

AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, b. 45: Archivio del reggente Joseph Patrick Hurley – Diocesi, 1946 (allegati del 1945), fasc. 42

j) Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali, Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (ASRS AA.EE.SS.)

ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Seria Ungheria, Posizione 97

ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 112

ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 116

ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 144

ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 108

ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 115

k) Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár (MNM TFt)

Grősz Józseffel kapcsolatos fényképek[825]

[825] Lényegében megegyeznek a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban található fényképekkel.

2. Oral history

- SÁGI GYÖRGY: *Életútinterjú Bergmann János nagyprépositt*al; Kalocsa, 2023. november 8. https://www.youtube.com/watch?v=Q5g-BR09of4&t=362s (utolsó letöltés: 2025. augusztus 14.).
- TUSOR PÉTER: *Pódiumbeszélgetés Exc. Ft. Dr. Bábel Balázs érsekkel*, Kalocsa, 2023. augusztus 4. https://www.youtube.com/watch?v=hW17PFRHOUE&t=3731s (utolsó letöltés: 2025. augusztus 14.)
- LAKATOS ADÉL: *Interjú Leányfalusi Vilmos kalocsai főszékesegyházi karnaggyal*, Kalocsa, 2011. május 2.
- LAKATOS ADÉL: *Interjú Zsebedics József győri címzetes kanonokkal*, Győr, 2011. augusztus 19.
- Szóbeli közlők (jegyzetek nálam):

  BOGDÁN ISTVÁNNÉ VILLÁNYI KATALIN (1941–2024) kalocsai ny. kertészmérnök,
  GYULAY ENDRE (1930–2024) szeged-csanádi *emeritus* megyéspüspök,
  HESZ KÁROLY (1930–2018) kalocsai kisiparos, az érseki kastély volt gondnoka, volt kalocsai önkormányzati képviselő,
  LAKATOS ISTVÁN (1933–2022) ny. megyei címzetes bíró, a Kalocsai Járásbíróság volt bírája,
  KUJÁNI GYÖRGY (1927–2021) budapesti ny. építészmérnök, Kujáni Ferenc nagyprépost unokaöccse,
  SZALKAI MÁRIA VIOLA (1918–2009) kalocsai iskolanővér, ny. tanítónő,
  SZŐKE JÁNOSNÉ KOLLÁNYI ERZSÉBET (1923–2015) kalocsai ny. tanítónő, Kollányi Ferenc nagyváradi kanonok, egyháztörténész unokahúga,
  TÖLGYES FERENC (1937–2025) *emeritus* plébános (írásbeli közlő),
  VÉN JÓZSEF (1939–2017) kalocsai lakos és
  VILLÁNYI ANTALNÉ SÁGI ILONA (1920–2003) kalocsai ny. tanítónő, volt iskolaigazgató-helyettes.
- *Félelem nélkül*, SZERDAHELYI CSONGOR beszélgetése a hetvenöt éves Gyulay Endrével, Budapest 2005.
- BENDE JÓZSEF: *Vigilia beszélgetés Takács Nándorral*. Vigilia. 2006, 10. szám, 779.
- *Hivatástörténetek*. Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek. Készítette: BANGÓ BEÁTA MÁRIA KLÁRA–RÉPA BERNADETT MÁRIA ANNA. https://kalocsainoverek.hu/hivatastortenetek/ (2025. aug. 15.)

3. Egyéb

- *A Grősz-per hanganyaga*. Oktatólapok. Koncepciós perek Magyarországon 1945 után. Szerk. MAJTÉNYI GYÖRGY, MIKÓ ZSUZSANNA, SZABÓ CSABA: *hanganyagok https://felsooktatas.oktatolapok.mnl.gov.hu/koncepcios_perek_magyarorszagon_1945_utan/tartalom/hanganyagok (utolsó letöltés: 2022. augusztus 20.)*
- *Grősz József, a kalocsai új érsek fogadása*, 1943. júl., Magyar Világhíradó 1013 *https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5096* (2023. 12. 08.).
- 1948. évi XXXIII. törvénycikk, https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94800033.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D43 (Letöltés: 2025. 08. 03.)
- 1949. évi XX. törvény, azaz a Magyar Népköztársaság alkotmánya, https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=94900020.TV&targetdate=fffffff4&printTitle=1949.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=http%3A//net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi%3Fdocid%3D00000001.TXT (2025. 08. 15.)
- 1951. évi 20. törvényerejű rendelet, https://jogkodex.hu/jsz/1951_20_tvr_9130649 (2024. júl. 20.)
- 1957. évi 22. törvényerejű rendelet, https://jogkodex.hu/jsz/1957_22_tvr_7081436 (2024. júl. 20.)
- MTI hírarchívum http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/ShowFile.aspx?id=19431114024&seat=grősz józsef&sType=1#search="grősz józsef"&navpanes=0 (2011. febr. 8.)
- Kalocsai Polgári Halotti Anyakönyv 158/1961 – Grősz József elhunyt https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-L9ZW-F6PR?mode=g&i=79&wc=92Q8-7MK%3A40678301%2C40679102%2C48452901%3Fcc%3D1452460&cc=1452460 (2016. március 3.)
- Filmhiradók Online – Grősz József https://filmhiradokonline.hu/search.php?q=gr%C5%91sz%20j%C3%B3zsef (2025. augusztus 15.)

Rezümé

Az értekezésemben a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történetét vizsgáltam Grősz József érsek egyházkormányzása idején (1943–1961). Fontos megjegyezni, hogy mindeddig nem született olyan egyházmegyetörténeti munka, amely kifejezetten a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 20. századi történetét dolgozta volna fel. A korábbi szakirodalomban elsősorban áttekintő jellegű munkák jelentek meg, amelyek az országos egyházpolitika összefüggéseiben tárgyalták az egyes érsekek működését, a korszakukban történteket. Grősz József esetében is meghatározóan az 1951-es perére és meghurcoltatására, illetve a szabadulása utáni egyházpolitikai szerepére irányult a figyelem. Törekedtem az intézménytörténeti megközelítésből bemutatni főpásztori szolgálata időszakát. Módszertani szempontból a VANYÓ TIHAMÉR által megfogalmazott egyházmegyetörténet-írási elvekből indultam ki, azt a vizsgált időszak sajátosságaihoz igazítva. Szükségesnek láttam az előzmények bemutatását, valamint azt is, hogy bizonyos esetekben túllépjek a főegyházmegye határain, hiszen Grősz József tevékenysége országos egyházpolitikai jelentőséggel is bírt. Az érseki szék 1942-es megüresedésével megfelelő történeti kontextusba szerettem volna helyezni Grősz 1943-as kinevezésének előzményeit. A disszertáció jelentős részét képezte a főegyházmegye belső struktúrájának vizsgálata: a főszékeskáptalan működése, a kanonokok és a kúriai tisztviselők szerepe, kiválasztásuk szempontjai, a területi tagozódás bemutatása, valamint a politikai hatalom viszonya a főegyházmegye vezető papjaihoz. Külön fejezetekben foglalkoztam a papi utánpótlás kérdésével, a szemináriumok megszűnésével, továbbá vizsgáltam az egyházi oktatás helyzetét, az iskolák államosításának következményeit, a hitoktatás visszaszorítását, egyesületek végnapjait, valamint érintőlegesen a szerzetesrendeknek az érsekségben betöltött fontos szerepét, nem utolsó sorban a hitélet aspektusait. Az állami beavatkozás bemutatásakor külön figyelmet szenteltem az Állami Egyházügyi Hivatal szerepének, valamint Grősz érsek fellépésének, aki utódaihoz képest határozottabban képviselte az egyházi érdekeket, még ha esetenként kompromisszumokra is kényszerült. Ezzel összefüggésben tárgyaltam az *Opus Pacis* és a békepapság kérdéskörét. Végül az úgy nevezett *oral history* módszerét is bevontam a kutatásba: visszaemlékezések segítségével árnyaltam az írott forrásokat (pl. Gyulay Endre szeged-csanádi *emeritus* megyéspüspök, Bergmann János kalocsai nagyprépost). A kitekintésben az érseki szék 1964-es újbóli betöltésének bemutatásával zártam disszertációmat, azzal a céllal, hogy Grősz József érsekségét és az azt követő eseményeket történeti folyamatukban, összefüggéseikben tudjam láttatni.

Summary

In my dissertation I examined the history of the Archdiocese of Kalocsa-Bács during the period of Church governance of Archbishop József Grősz (1943–1961). It is important to note that until now no diocesan-historical work has been written that deals specifically with the twentieth-century history of the Archdiocese of Kalocsa-Bács; thus, the present dissertation seeks to fill a long-standing lacuna. In earlier scholarly literature, mainly survey-type studies appeared, which discussed the activity of individual archbishops and the events of their periods primarily in the context of national Church politics. In the case of József Grősz, attention was directed mostly to his trial in 1951 and his persecution, as well as to his Church-political role after his release. I aimed to present the period of his episcopal service from an institutional-historical approach, placing emphasis on structures rather than solely on events. From a methodological point of view, I started from the principles of diocesan historiography formulated by TIHAMÉR VANYÓ, adapting them to the specific characteristics of the examined period. I considered it necessary to present the antecedents and, in certain cases, to step beyond the borders of the archdiocese, since the activity of József Grősz also had significance on the level of national Church politics; the local thus repeatedly opened onto the national horizon. With the vacancy of the Archiepiscopal See in 1942, I sought to place the antecedents of Grősz's appointment in 1943 into an appropriate historical context. A significant part of the dissertation dealt with the examination of the internal structure of the archdiocese: the functioning of the Cathedral Chapter, the role of the canons and curial officials, the criteria of their selection, the presentation of the territorial division, as well as the relationship of political power to the leading priests of the archdiocese. In separate chapters I addressed the question of priestly recruitment, the closure of the seminaries, and furthermore examined the situation of Church education, the consequences of the nationalization of schools, the restriction of religious instruction, the final years of associations, and, tangentially, the important role of religious orders within the archdiocese, not least the aspects of religious life; together these elements form a densely woven picture of ecclesiastical everyday reality. When presenting state intervention, I paid special attention to the role of the State Office for Church Affairs and to the actions of Archbishop Grősz, who represented Church interests more firmly than his successors, even if he was at times forced into compromises; his area of movementwas narrow, yet never entirely relinquished. In this context I also discussed the issues of *Opus Pacis* and the peace priests. Finally, I also involved the oral history method in the research: with the help of recollections I nuanced the written sources (e.g. those of bishop *emeritus* Endre Gyulay of

Szeged-Csanád and Cathedral provost János Bergmann of Kalocsa). In the outlook chapter I closed my dissertation with the presentation of the refilling of the Archiepiscopal See in 1964, with the aim of showing the archiepiscopate of József Grősz and the subsequent events in their historical processes and interconnections, thereby the sense of continuity within a historical narrative.